

Grimm-mesék magyar ponyvákön (1850–1900)

ReTextum · 13

sorozatszerkesztők
HEGEDÜS BÉLA
VADERNA GÁBOR

technikai szerkesztő
MÉSZÁROS GÁBOR

alapító sorozatszerkesztő
LABÁDI GERGELY

A Grimm testvérek *Kinder- und Hausmärchen* című kötete a számtalan fordítás és átdolgozás révén Európa egyik legnagyobb hatású mesegyűjteményévé vált. Forrásközlésünk a Grimm-mesék korai magyar recepciójába nyújt betekintést, s válogatást ad a 19. századi hazai verses és prózai ponyvakiadásokból, az összes eredeti illusztrációval. A kísérő tanulmány és a jegyzetek a mesék vándorlásának írásbeli csatornáira, a Grimm-mesék rétegzett magyar nyelvű szöveghagyományára irányítják a figyelmet, valamint arra a folklorizációs folyamatra, amelynek során a magyar (nép)mesekincs részévé váltak.

A *reciti kiadó* ReTextum című könyvsorozata szövegeket közöl. A szerkesztőség és a sorozatszerkesztők koncepciója szerint egy adott szöveg kritikai igényű újra- vagy első közlése nem egy elvárt lépést jelent az ideálisnak feltételezett szövegállapot felé, mivel azt gondoljuk, hogy nincs egy ideális szövegállapot. A sorozatban megjelenő szövegek is csupán szövegváltozatok. Szándékaink szerint egy adott pillanat szakmai kritériumai alapján a legjobbak.

**Grimm-mesék
magyar ponyvákön
(1850–1900)**

sajtó alá rendezte
DOMOKOS MARIANN

· r · e · c · i · t · i ·

Bölcshszettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet
Budapest
2022

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap,
valamint a BTK Irodalomtudományi Intézet támogatásával készült

Lektorálta
NAGY ILONA

Olvasószerkesztők
BEDNÁRIK JÁNOS és MÉSZÁROS GÁBOR

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2064-728X
ISBN 978 615 6255 62 4
978 615 6255 63 1 (pdf)

Kiadja a *reciti*,
BTK Irodalomtudományi Intézet,
a Néprajztudományi Intézettel együttműködésben
► www.reciti.hu

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Tartalom

Bevezető	7
Köszönetnyilvánítás	9
A Grimm-mesék a magyar nyelvű írásbeliségben és a folklórban	11
A kötetben közölt szövegekről és képekről	59
SZÖVEGEK	
1. A békakirály	97
2. A tündér leánya, vagy: A tizenharmadik szoba titka ...	109
3. Egy ifju, ki elindult borzadni tanulni	123
4. Az aranyhaju királyleány, vagy: A kővé vált hú szolgálta	133
5. Az elbűvölt őzike	165
6. A törpekirály hajszála, vagy: Hogy lesz a parasztlányból jószivüségű jutalmául királyné	189
7. A három fonó nő	199
8. Aranyfonó Esztike	203
9. A hét holló, vagy: Az apai kivánság	207
10. A halál mint keresztapa	213
11. Rege a hársfáról	217
12. Hófehérke története	221
13. Hófehérke	213
14. Az arany madár, vagy: A bűvös oroszlán, bűvös medve, bűvös farkas, bűvös róka és bűvös nyúl	237
15. Kormoska, a csodaszép királyleány, története, vagy: A napruha, holdruha és csillagruha	261

KÉPEK	281
Jegyzetek	321
Forrásjegyzék	405
A ponyvaszövegek közvetítő forrásai	407
Összesítő táblázat	429
Konkordancia-jegyzékek	433
1. KHM	433
2. ATU	434
Magyarul megjelent Grimm-mesék. Válogatott bibliográfia (2007–2021)	437
Irodalom- és rövidítésjegyzék	449
Summary	495
Zusammenfassung	496

Bevezető

A jelen kötet egy különleges, ám alig ismert forráscsoportot, a Grimm-mesék 19. századi magyar nyelvű ponyvaváltozatait állítja középpontba: elsődleges célja az, hogy hozzáférhetővé váljanak ezek a ma már nehezen fellelhető, csak néhány példányban fennmaradt, egykor népszerű kiadványok. Ezen túl szeretné ráirányítani a figyelmet a mesék vándorlásának írásbeli csatornáira, az összetett közvetítési folyamat kontextusaira, valamint a Grimm-mesék sajátos és többszörösen rétegzett magyar szöveg hagyományára is. A kötet adatokat és szempontokat kínál a Grimm-mesék korai magyar recepciójához, a ponyvaszövegek keletkezéséhez, folklorizációjához, illetve általánosságban a korszak világi, mesei tartalmú ponyvanyomtatványainak kutatásához.

A néhány lapnyi terjedelmű, többségében illusztrált ponyvafüzetek a Grimm-mesék sajátos mediális közegét jelentik, amelyek általában szerzői név feltüntetése nélkül jelentek meg – nem szerepel rajtuk sem a Grimm fivérek, sem pedig a magyar fordító vagy átdolgozó neve. A ponyvafüzetekben kiadott mesék a szövegalkítás különböző szintjeit képviselik: egy részük a Grimm-mesék fordításának, más részük inkább magyarításnak, a nemzeti olvasóközönség elvárásait figyelembe vevő átdolgozásnak tekinthető. A most közölt prózai, illetve versben feldolgozott mesék eredetileg 1854 és 1898 között jelentek meg két fővárosi és két vidéki nyomdá-

ban, többségüket a populáris kiadványok tömegtermelésére szakosodott vállalkozó, Bucsanszky Alajos adta ki Budapesten.

A kötet tizenöt ponyvamese betűhív szövegét és a hozzájuk tartozó illusztrációkat tartalmazza. Ez összesen tizennégy különböző Grimm-mesét jelent (két mese ugyanis két-két változatban is szerepel a kötetben, ugyanakkor van egy olyan ponyvaszöveg, amely két Grimm-meséből van szerkesztve). A szövegek közlési sorrendje a Grimm-mesék nemzetközi sorszámozását (a *Kinder- und Hausmärchen* utolsó szerzői kiadását követő szövegrendet) vette alapul. Az olvasói befogadást a lapok alján textológiai és magyarázó jegyzetek, értelmezésüket pedig a szöveghagyomány különböző szintjeit bemutató kommentárok segítik. Mivel a közölt ponyvamesék szervesen illeszkednek nemcsak a populáris és a Grimm-szöveghagyományba, de az európai népmesehagyományba is, ezért az egyes mesékhez készített értelmező kommentárok mindhárom közeggel számot vetnek, és filológiai módszerek segítségével törekednek a különböző rétegek közötti kapcsolatok és kölcsönhatások felmutatására.

A ponyvák fontos jellemzője, hogy azokat tömegesen állították elő és terjesztették, alacsony, néhány krajcáros áron voltak hozzáférhetőek, így populáris közvetítő közegként a mesei szüzsék terjesztésében, többek között a Grimm-mesék ismertté válásában is fontos szerepet játszottak. Ennek ellenére ilyen jellegű forráskiadás ez idáig nem készült, noha az irodalom és a folklór határterületén lévő ponyvai meseanyag számos tanulsággal szolgálhat mindkét tudományterület számára. A jelen kötet kiindulópontokat kínál a Grimm-mesék hazai elterjedésének és folklorizációjának felméréséhez, emellett ösztönözni kívánja a közköltészeti szempontoknak a történeti mesekutatásban való érvényre jutását. A kiadvány abban a tekintetben is újszerű kísérlet, hogy nem csupán a ponyvák szövegeit, hanem azok teljes képanyagát is közli. A 19. századi Grimm-mesék illusztrációjaként megjelent korabeli fametszetek katalógusa művészettörténeti, grafikatörténeti, könyv- és nyomdászattörténeti indíttatású kutatások számára is forrásként szolgálhat.

Köszönetnyilvánítás

A Grimm-mesék magyar ponyvákon (1850–1900) című forráskiadás a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi és Irodalomtudományi Intézetének közös vállalkozásaként jött létre. A kötet koncepciójának részletes megvitatására mindkét intézetben sor került. Kritikai észrevételeikért és javaslataikért ezúton is szeretnék köszönetet mondani Gulyás Juditnak, Iancu Laurának, Landgraf Ildikónak, Magyar Zoltánnak, Mikos Évának, Szakál Annának, Tamás Ildikónak és Vargha Katalinnak. Megkülönböztetett köszönet illeti Csörsz Rumen Istvánt, aki azóta támogatta a kiadás tervét, amióta az ötletet először felvettem és aki a kéziratot beajánlotta a *ReTextum* sorozatába. Köszönettel tartozom a sorozatszerkesztőknek, Vaderna Gábornak és Hegedüs Bélának azért, hogy a kötetet befogadták, és hogy a ponyvák textológiai problémáit értő módon és türelmesen többször is megvitatták. Adatokkal és tanácsokkal sokan segítettek munkámat, itt is szeretném megköszönni Bati Anikó, Boldog-Bernád István, Benedek Katalin, Chikány Judit, Dala Sára, Dóka Krisztina, Eitler Ágnes, Főrizs Gergely, Gärtner Petra, Helle Mária, Ispán Ágota Lídia, Keszeg Vilmos, Jessie Labov, Olosz Katalin, Riszovannij Mihaly, Szemerkényi Ágnes, Török Zsuzsa, Tüskés Anna és Villányi Péter támogatását. Hálás vagyok Papp Júliának, hogy megmutathattam neki a ponyvaillusztrációkat és hogy a művészettörténeész szakértelmével segítette a kézirat elkészültét, valamint Győri Gabinak,

aki viselettörténeti megfigyelésekkel egészítette ki munkámat. Külön köszönet illeti Havay Viktóriát, hogy vállalta a német nyelvű szövegek gondozását. Köszönet illeti az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársait önzetlen segítségükért, akik lehetőségeikhez mérten még a koronavírus-járvány miatti lezárások idején is igyekeztek rendelkezésre állni. Köszönetemet szeretném kifejezni Nagy Ilonának, aki elvállalta a kötet szakmai lektorálását, gondos véleménye számos adattal gazdagította a jegyzetanyagot. Az olvasószerkesztésért Bednárík Jánosnak és Mészáros Gábornak vagyok hálás. Külön köszönettel tartozom a Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatójának, a Néprajztudományi Intézet igazgatójának, Balogh Baláznak, valamint a Folklór Osztály vezetőjének, Landgraf Ildikónak, hogy munkám szakmai körülményeinek biztosítása mellett a kiadvány anyagi feltételeinek megteremtésében is számíthattam rájuk. A Grimm-mesék irányába egy posztdoktori ösztöndíj (NKFIH PD 124746) fordította a figyelmemet 2017-ben, a ponyva-vizsgálatokat később egy Bolyai-ösztöndíj keretein belül volt alkalmam megkezdeni. A forrásfeltárás idején az NKFIH FK 132220 azonosítójú pályázat segítségével dolgozhattam, köszönet illeti érte Bognár Szabinát. A kötet megjelenését az NKA Könyvkiadási Kollégiuma támogatta.

A Grimm-mesék a magyar nyelvű írásbeliségben és a folklórban

A Kinder- und Hausmärchen és a Grimm-mesék szövegvariánsai

1812-ben, Berlinben jelent meg először a Grimm testvérek azóta világhírűvé vált mesegyűjteményének első kötete (*Kinder- und Hausmärchen*, a továbbiakban: KHM), amelyet három évvel később követte a második kötet.¹ A Jacob és Wilhelm Grimm által összeállított gyűjtemény még a fivérek életében további tizenhat német nyelvű kiadásban látott napvilágot.² Noha a KHM kezdetben üzleti szempontból nem volt igazán eredményes vállalkozás, a polgári olvasóközönség ízlésvilágát szem előtt tartva a fivérek kiadásról kiadásra változtattak a szövegeken, aminek köszönhetően a KHM végül igazi

1 GRIMM 1812–1815; RÖLLEKE 1986a.

2 A Grimm-mesék teljes kiadása 1857-ig hétszer jelent meg: 1812/1815, 1819, 1837, 1840, 1843, 1850, 1857. A mesékből 1825-ben adtak ki először egy ötven szöveget tartalmazó illusztrált, kommentárok nélküli válogatáskötet. Ez az úgynevezett „kis kiadás” hozta meg a népszerűséget a Grimm-meséknek, 1858-ig tízszer jelent meg: 1825, 1833, 1836, 1839, 1841, 1844, 1847, 1850, 1853, 1858. A mesék teljes és szöveghű magyar fordítása Márton László és Adamik Lajos jóvoltából 1989-ben jelent meg először, amelynek harmadik magyar kiadása a gyermeklegendák fordításával is kiegészült: GRIMM 2009a.

könyvsikerré vált.³ A gyűjtemény végső formájában összesen kétszázegy mesét és tíz gyermeklegendának (*Kinderlegenden*) nevezett történetet számlál.⁴ A Grimm-meséket első kiadásuk óta több mint százhatvan nyelvre fordították le, az itt megjelent történetek a világ legismertebb meséi közé tartoznak. A KHM világirodalomban betöltött kiemelt pozícióját az a tény is jelzi, hogy a mesegyűjteményt az UNESCO 2005-ben a szellemi világörökség részévé nyilvánította. Mindezt figyelembe véve nehéz túlértékelni a Grimm-mesekorpusz jelentőségét, ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy annak az európai művelődésre gyakorolt hatása, a mesék nemzeti fogadtatásának folyamatai részleteiben máig feltáratlanok.

A jelen szövegyűjtemény abból a szemléleti alapállásból indul ki, hogy a Grimm-mesék az európai mesekincs hagyományos rétegét képviselik.⁵ A több mint kétszáz éve szakadatlan, Grimm-fordításokat és -átdolgozásokat alapul vevő, szövegláncolatokat eredményező publikációs gyakorlatból a jelen kiadás egy sajátos forráscsoportot emel ki. A kötet a Grimm-mesék recepciójának megismeréséhez azzal szeretne hozzájárulni, hogy egy különleges szövegcsoporthoz, a Grimm-mesék 19. századi magyar nyelvű ponyvaváltozataiba nyújt bepillantást, amely nem csupán a történeti folklorisztika számára nyújt filológiai csemegéket, de tágabb művelődéstörténeti keretekben is tovább gondolható forrásanyagot tár fel.

Bár Jacob és Wilhelm Grimm szándéka szerint a KHM kötetei német, népi és szóbeli szövegeket kívántak felvonultatni, valójában a fivérek maguk írták-szerkesztették a gyűjteményt, különböző eredetű írott források és eltérő szöveg-hagyományokat képviselő recens szóbeli elbeszélések felhasználásával. Ezt a munkát maguk

3 BOTTIGHEIMER 1993. Grimmék szövegalkító munkája során nem csak bővültek és módosultak a szövegek, de számos mese ki is került a gyűjteményből. Az 1857-es, utolsó szerzői változatból kimaradt Grimm-mesékből egy válogatáskötet magyarul is megjelent: GRIMM 2016.

4 Bár az utolsó szerzői változatban 200-ig megy a mesék sorszámozása, valójában eggyel több mese szerepel a gyűjteményben, ugyanis a 151. jelzeten két szöveg is található: KHM 151 *Die drei Faulen*; KHM 151* *Die zwölf faulen Knechte*. GRIMM 1857: II, 279–282.

5 VOIGT 2012; DOMOKOS 2019a.

rekonstrukciónak tekintették.⁶ A gyűjtemény meseszövegei tehát nem népmesék abban az értelemben, hogy azok a szóbeliségben nem, vagy nem a közölt alakjukban léteztek, ugyanakkor nem is műmesék, hiszen a gyűjtők-szerzők-szerkesztők célja a mesék közzétételével az volt, hogy a német költészetet régi és népi szövegemlékek felvonultatásával reprezentálják.⁷ A Grimm testvérek nem csupán egy, az európai művelődésre óriási hatást gyakorló szöveggyűjteményt hoztak létre, de szövegalkító eljárásukkal egy új műfajt, a népmese leírt formáját is megalkották.⁸ A Grimm testvérek fellépésével a mesekutatás új korszaka kezdődött meg, ugyanis az itt közölt történetek hosszú időre meghatározták azt, hogy mit tekint az európai értelmiség népmesének és azt is, hogy milyen módon kell közzétenni azokat.⁹

A Grimm-mesék szövegeinek instabilitása

A Grimm-mesék fogadtatását tekintve nem mellékes szempont, hogy a mesekorpusz olyan szűrőkön keresztül jutott a különböző nemzeti olvasóközönségek elé, amelyek az eredeti szövegeket megváltoztatták, jelentésüket módosították és végeredményben a szerzői névtől független kulturális és nyelvi adaptációk sorát eredményezték.¹⁰ A gyűjtemény és az abban olvasható egyes mesék az intenzív nemzetközi recepciónak köszönhetően a 19. század végére

6 A Grimm-mesék esetében a szóbeliségből lejegyzett elbeszélések között az írástudó, fiatal, középosztálybeli adatközlőktől származó szövegek vannak többségben, a Grimm-filológia megállapítása szerint főként az áttelepült jó módú, francia hugenotta családok elbeszélés-hagyományát sikerült a szájhagyományból rögzíteni. RÖLLEKE 1986b.

7 A Grimm-mesegyűjtemény keletkezéstörténetéről a legjobb magyar nyelvű összefoglalást Nagy Ilona készítette: NAGY I. 2015. A Grimm-mesék textológiájáról lásd még HERMANN 2018: 152–153.

8 André Jolles a szóbeli elbeszélési formákat tipologizáló klasszikus művében a Grimm-meséket sajátos műfajként értékelte (*Gattung Grimm*). Megállapítása szerint egy irodalmi alkotást akkor vagyunk képesek meseként azonosítani, ha az hozzávetőleg megegyezik a Grimmék által a KHM-ben közölt szövegekkel. JOLLES 2006: 219.

9 NAGY I. 2015: 15.

10 ROTH 1998.

Európa-szerte nagy ismertségre tettek szert,¹¹ ezzel párhuzamosan a mesék a Grimm névtől elszakadva, anonim szövegkiadásokban, többnyire folklórként, népmesékként megjelenítve is hatottak, működtek és terjedtek. Ezek a szövegek számottevően befolyásolták mind a nyomtatásban közölt, mind pedig a szájhagyományban élő mesék megformáltságát.¹² A Grimm-mesék sajátos jellemzője, hogy széles körű ismertségük és népszerűségük ellenére (esetleg éppen ezért), szövegszerű meghatározásuk kifejezetten problematikus. A *Grimm-mesék* kifejezés textológiaiilag nem értelmezhető kategória, nincs mögötte egy egzakt, végleges szövegegyüttes, amelynek egyetlen ideális szövegállapota rekonstruálható volna. Az eredeti, autorizált KHM-kéziratokban és -kiadásokban olvasható szövegváltozatok is több mint negyven éven keresztül tartó szerkesztő-szövegalkító tevékenység eredményeként jöttek létre.¹³ Ha ehhez hozzávesszük a Grimm-mesék számtalan fordítását, átdolgozott változatait és adaptációit akkor azt tapasztaljuk, hogy ezek a szövegek egy több mint kétszáz éve folyamatosan bővülő, történetileg, nyelvileg és kulturálisan dinamikusan változó, szövegvariánsok sorozatából álló rugalmas korpuszt alkotnak. Bár a Grimm-mesék instabil szövegfogalma a textológusok számára nagy kihívást jelent, éppen a mesék rugalmas változékonysága és változtathatósága jelenti két évszázada nemzetközi sikerük kulcsát.¹⁴ A szövegek flexibilitása miatt a *Grimm-mese* mint terminus nem is annyira szerzői művek megjelölésére szolgál, sokkal inkább olyan szövegvariánsokat rejt, amelyeket a szövegkiadók a mindenkori helyi közösségek társadalmi, erkölcsi és esztétikai normáihoz kreatívan és hatékonyan adaptáltak (és adaptálnak napjainkban

11 JOOSEN–LATHEY 2014.

12 A Grimm-mesék a magyar népmesék egyik legreprezentatívabb gyűjteményének, az Arany László által 1862-ben közzétett *Eredeti népmesék* című kötet megszövegezéséhez és összeállításához is első számú modellként szolgáltak (DOMOKOS 2021a; 2022a; 2022b; 2022c. Az Arany család mesegyűjteményének és Arany László *Eredeti népmesék* című gyűjteményének kritikai kiadása: DOMOKOS–GULYÁS 2018).

13 A mesék legkorábbi kéziratosa és kiadott változatainak szinoptikus kiadását lásd RÖLLEKE 1975. A későbbi, szttenderdizált kiadások alapját az utolsó, 1857-es szerzői változat képezi.

14 JOOSEN 2014: 89.

is). A Grimm név már a 19. század végére bejáratott branddé vált, ugyanakkor a szövegek népszerűségét és működőképességét jól jelzi az a tény, hogy e szüzsék a *Grimm* márkajelzés feltüntetése nélkül, attól függetlenül is hatottak, terjedtek és változtak.

Ebben a kötetben amellettszeretnék érvelni, hogy bár e mesék távol esnek a folklorisztika (mai) népmesefelfogásától, lényegileg e meseszövegek csak a variánsaikon keresztül ragadhatók meg, éppen úgy, mint a szájhagyományozó népköltészet megnyilvánulásai.¹⁵ Jelen szövegkiadás a Grimm-mesehagyomány 19. századi magyar nyelvű ponyvákön megjelent szövegváltozatainak felmutatásával kíván e variánsok megismeréséhez hozzájárulni.

A Grimm-mesék szövegahagyományának rétegei

A forráskiadásban közölt ponyvákat először is a Grimm-szövegahagyomány keretein belül érdemes elhelyezni, ebből kiindulva a mesék ponyvafeldolgozásait az egyes Grimm-mesék sajátos, magyar szövegváltozataiként értelmezem. A magyar nyelvű Grimm-ponyvák írásbeli szövegvariánsok sorozatát felmutató hosszú alakulástörténet eredményeiként jelentek meg a 19. század második felében. A továbbiakban az összetett, többszörösen rétegzett szövegfejlődés különböző állomásait igyekszem felfejteni, alaprétégnek az „eredeti”, azaz a Grimm fivérek életében, általuk megjelentetett, autorizált KHM-meseszövegeket (szövegváltozatokat) tekintem. A Grimm testvérek munkásságukkal a német nemzeti (mai szavainkkal élve) kulturális örökségre kívánták ráirányítani kortársaik figyelmét, ennek szellemében mesegyűjteményük összeállításához történeti és recens, írott és szóbeli forrásokat használtak fel. A nemzetközi Grimm-filológia utánozhatatlan alapossággal tárta fel azt a folyamatot, ahogy a fivérek (elsősorban Wilhelm Grimm), a KHM egyes meséinek megfogalmazásán és a kötetek összeállításán évtizede-

15 Bár a Grimm-mesékben a néphagyomány számos eleme azonosítható, közelebb állnak a műmesékhez, mert azokat alapvetően művelt mesélők (beleértve magukat a fivéreket is) formálták a ma ismert, sztenderd alakjukra. HARRIES 2003: 7. A Grimm-mesék irodalmi jellege mellett érvel: BLUHM 2022.

ken keresztül, kiadásról kiadásra változtattak.¹⁶ A Grimm-mesék a polgári ízlés elvárásainak megfelelő szövegmódosításoknak és szerkesztői munkálatoknak köszönhetően a 19. században, egymással párhuzamosan több szövegváltozatban voltak forgalomban. A népi eredetüként láttatott, de szerzői szövegalkításon átesett, a szóbeliséggel és az írásbeliséggel sajátos, sokszorosán összetett viszonyban álló Grimm-mesék sem a népmese, sem a műmese kategóriáiba nem illeszkednek. A szövegfolklorisztika eredetileg éppen a Grimm-mesékkal kapcsolatban alakította ki a könyvmese (*Buchmärchen*) terminust, amely a népmese egy elképzelt, ideális, népies stílust imitáló, írásban rögzített formáját jelenti.¹⁷ Amennyiben a KHM autorizált kiadásait tekintjük a Grimm-mesék kiinduló szövegbázisának, úgy a Grimm-mesék következő rétege az erre közvetlenül vagy közvetve visszavezethető, nemzeti mesefordításokból és átdolgozásokból tevődik össze. Az utóbbi évtizedekben többen is rámutattak arra, hogy milyen sokrétű és komplikált a Németországon kívüli Grimm-recepció, jelezve, hogy a nemzeti Grimm-mesehagyományok alapjait képező, különféle szociokulturális kontextusokba áthelyezett szövegváltozatok és kiadványok külön-külön is önálló vizsgálat tárgyai lehetnek.¹⁸ Korábban említettem, hogy a rugalmas Grimm-korpusz közegfüggő változékonyságának köszönhető e mesék folyamatos, napjainkig tartó intenzív és erőteljes könyvpiaci jelenléte és népszerűsége. A mesék adaptációs képességének részben textológiai, ugyanakkor jogi vonatkozásai is vannak. A szövegek rugalmas átvételét alapvetően a befogadók népköltészetre, valamint a népköltészet-fordításokra vonatkozó elvárásai határozták meg,¹⁹ másrészt azonban a korabeli szerzői jog is ugyanezt a felfogást támogatva hatékonyan segítette a meseszövegek kreatív átvételét. A szerzői jogi gondolkodásban a

16 RÖLLEKE 1985; TATAR 1987; BOTTIGHEIMER 1987; ZIPES 1988; ZIPES 2015: 5–21.

17 A könyvmese fogalmáról bővebben: BAUSINGER 1979.

18 HAASE 1993a; DUGGAN 2014; HAMERŠAK 2014; WOZNIAK 2014.

19 A népmesére vonatkozó szövegfelfogás egyik sajátossága az az elképzelés, hogy annak nincs állandó formája. Ez a viszonyulás alapvetően meghatározta a népmeseszöveg-publikációk 19. századi gyakorlatát azzal, hogy felhatalmazást biztosított a közlőknek a mese szövegébe való beavatkozásra. (A folklorisztika szövegfogalmairól bővebben DOMOKOS 2021b.)

népköltészet sajátos helyet foglal el. Bár a 19. században különböző elképzelések alakultak ki a szájhagyományból lejegyzett szövegek, különösen a hosszabb terjedelmű prózaepikai műfajok jogi védelmének jellegéről és terjedelméről, mégis az volt (és máig is az) az uralkodó felfogás, hogy a folklór megnyilvánulásai nem tartoznak a szerzői jog hatálya alá.²⁰ A népköltészet esetében más az alkotásnak a szerzőhöz (gyűjtőhöz, lejegyzőhöz) és általában a szerzőséghez fűződő viszonya, mint a műköltészet esetében, ez pedig nagyobb szabadságot ad a fordítóknak és átdolgozóknak a szövegalkatásra. A Grimm-mesék fordítástörténetét vizsgálva tehát az egyik lényeges szempont az, hogy e mesék többnyire *írott folklórként*, nem pedig szerzői művekként jelentek meg az olvasók előtt – akár a Grimm márkanévvel ellátva, akár attól függetlenül kerültek kiadásra.²¹ A fivérek a KHM első kiadásának előszavában maguk is azt hangsúlyozták, hogy a gyűjteményük egyfajta kollektív tudást képvisel,²² ez a gesztus pedig érthető módon tág teret biztosított a mesék szabad és kreatív szöveggondozási eljárásainak. A 19. századi műfordítások gyakorlatát egyébként a műköltészet esetében sem a szigorú szöveghűség elve vezérelte, sokkal inkább esztétikai és érthetőségi szempontok domináltak. Fokozottan igaz ez a közösségi tulajdonnak tekintett, a nemzeti nyelv és irodalom kialakításának érdekében formált, más nyelvekből adaptált népköltési szövegközlésekre.²³ A Grimm-mesék rugalmasságának szempontjából amellet, hogy többnyire 1. népköltészetként és 2. fordításként jelenik meg az olvasóközönség előtt, annak is jelentősége van, hogy a Grimm-mesék recepciója jellemzően (bár nem kizárólagosan) mindig is a gyermekirodalom keretein belül zajlott. Az irodalmi kánon szempontjából ez periférikus pozíciónak tekinthető, ami – a folklór referenciák mellett – szintén növeli az erőteljesebb szövegmódosításoknak való kitettségét.²⁴ A 19. század óta a gyerekeknek szóló,

20 A népmesék tulajdonjogának kérdéseiről: HAASE 1993b; DOMOKOS 2009.

21 Az írott folklór (*Schriftliche Folklore*) kifejezés Aleida Assmanntól származik és a folklór szájhagyományozó paradigmájának kizárólagosságát hivatott ellensúlyozni. ASSMANN 1983.

22 GRIMM 1812–1815: I, XIII–XIV.

23 TAMÁS 2018: 73.

24 SHAVIT 1986: 112.

eleinte szinte kizárólag fordított művek fő célja az erkölcsi nevelés és az ismeretek terjesztése volt.²⁵ A meseszövegek ezirányú átalakítása, a moralizáló jellegű szövegrészek és értelmezések betoldása, az erőszakos, olykor a brutálisan kegyetlen jelenetek kiiktatása, valamint a szexuális konnotációk elhomályosítása a Grimm-mese kiadások esetében is általános tendenciaként figyelhető meg, ami részben már maguk a fivérek, részben a Grimm-mesék fordítóinak a szövegformálására is jellemző volt.²⁶ A nemzetközi gyermekirodalom-történeti kutatásokban egyre erősebb az a felismerés, hogy a közvetítő egyének gyermek-, illetve irodalomfelfogása alapvető hatással van a művek adaptációjára, hiszen a fordító/átdolgozó a társadalmi elvárások szerint egyedi módon formálja az alapul vett szövegeket.²⁷ Végül soron kijelenthetjük, hogy a Grimm-mesék kiadástörténetében és a szövegek alakulásában a meséket a nemzeti nyelvekre átültető fordítók és adaptálók legalább annyira fontos szereplők, mint maguk a Grimm fivérek.

A KHM első német kiadását követően szinte azonnal megjelentek a Grimm-mesék fordításai, legkorábban dánul (1816), majd néhány évvel később hollandul (1820) láttak napvilágot a mesegyűjtemény alapján készült szövegválogatások.²⁸ A KHM második kiadása alapján készült az első angol nyelvű Grimm-válogatáskötet a szerkesztő, Edgar Taylor előszavával és jegyzeteivel ellátva.²⁹ A korai európai fordításokra ez a Londonban megjelent, átdolgozott szövegeket tartalmazó illusztrált kiadás gyakorolta a legna-

25 DRESCHER 1934; HERMANN 2017; FARKAS-SERES 2017: 63.

26 Vö. TATAR 1987: 3–38.

27 E felismerés okán a vizsgálatok fordításeleméleti reflexióiban az utóbbi időben egyre inkább előtérbe kerül a közvetítő, a fordító személye és szövegalkotásában játszott szerepe: OITTINEN 2000; LATHEY 2010.

28 Adam Oehenschläger (1779–1850) dán költőt és drámaíróként tekintik a szakirodalom a világ első Grimm-mesefordítójának. Az 1816-ban kiadott meseantológiában (*Eventyr af forskiellige Digtere*) többek között hat Grimm-mese fordítása található (KHM 1, 19, 20, 45, 47, 154; HENNIG-LAUER 1985: 565; DOLLERUP 1999: 69). Az amszterdami Grimm-kiadás (*Sprookjes-Boek voor Kinderen*, 1820) 20 mesét tartalmaz, közülük 19 származik a KHM-ből (HENNIG-LAUER 1985: 566).

29 *A German Popular Stories* első kötete 1823-ban, a második rész 1826-ban jelent meg. Újabb kiadása GRIMM 2012. A szövegválogatás szempontjairól és a szövegalkotás módjairól lásd BLAMIRE 2009: 149–155; ZIPES 2015: 33–57.

gyobb hatást. Taylor munkája nem csak számos későbbi fordítás alapjául szolgált, de a Grimm-mesék vizuális ábrázolásmódját tekintve is mintaadónak bizonyult.³⁰ Az angol nyelvű Grimm-gyűjtemény ugyanis az első gazdagon illusztrált Grimm-kiadvány volt, amelyhez George Cruikshank készítette a képeket.³¹ A Taylor által kiadott válogatáskötet sikerén felbuzdulva jelentették meg a fivérek a KHM első „kis kiadását” 1825-ben, amelynek hét meséjéhez a harmadik Grimm testvér, Ludwig Emil készített illusztrációkat.

A korai európai Grimm-fordítások nagy része máig feltáratlan – dacára az utóbbi évtizedekben egyre élénkebb kutatói érdeklődésnek. A szakirodalomnak jellemzően csak azokról a szövegkiadásokról van tudomása, amelyeket a Grimm *szerzői névvel ellátva* hoztak forgalomba. E kiadások azonban csak a jéghegy látványosan kiemelkedő csúcsai, a könyvkiadók ugyanis Európa számos pontján folytattak *anonim* publikációs gyakorlatot, amely jelentős mennyiségű meseszövegközlést eredményezett.³² A különböző nyelveken megjelenő Grimm-mesék egy része viszonylag szorosan követi a forrásszövegeket, más részük kisebb-nagyobb módosításokat érvényesítő kulturális adaptáció, de vannak szinte a felismerhetetlenségig átalakított feldolgozások is. Tipikus szövegközlési gyakorlat, hogy a Grimm-mesék antológiákban más (pl. Musäus-, Bechstein-, Perrault- vagy Andersen-) mesékkal együtt jelennek meg, olykor pedig az is előfordul, hogy az adaptálók több szöveg összeolvasztásából hoznak létre egy-egy újabb meseszövegváltozatot.³³ A mesék kiadói számára nem a szöveghűség, hanem az eladhatóság a fő szempont, így érthető, hogy a helyi közönség számára honosított szövegek gyakran nem is az eredeti német szövegkiadásokat követték, hanem a máshol már sikeres (és hozzáférhető) kiadványokat. Mindezeket figyelembe véve arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a Grimm-mesék esetében számolni kell egy olyan fordítási-adaptációs láncsal, amelyben a korábbi fordítá-

30 A legkorábbi francia Grimm-fordítás (1824) éppen ezt az angol átdolgozást vette alapul (DUGGAN 2014: 263). Az angol Grimm-fordításokról lásd SUTTON 1996; BLAMIRE 2009: 147–180.

31 UTHER 1991: 49–50; GÄRTNER 2007: 15.

32 HAMERŠAK 2014.

33 JOOSEN 2014: 91.

sok és átdolgozások éppen annyira releváns forrásoknak számítanak, mint az eredeti szerzői művek, és amelyek sokszor szerzői név feltüntetése nélkül jelentek meg.³⁴ A folklór, a gyerekeknek szóló irodalom és a fordításirodalom külön-külön is a szerzőtlenség irányába mutatnak, e hármasszempontban álló Grimm-mesék szabad alakíthatósága és többszörösen összetett medialitása tehát értelemszerűen következik a szövegek periférikus irodalmi pozíciójából és bizonytalan szerzői jogi státuszából.

A Grimm-mesék szöveggyűjteményének rétegeit tekintve a kiinduló szövegbázist a KHM eredeti kiadásai képviselik, amelyre következő szintként épülnek a sokféleképpen megjelenített nemzeti adaptációk. A nyomtatott írásbeliségben megjelenő szövegek egy része azonban a szóbeliségre is kimutatható (vissza)hatást gyakoroltak, a Grimm-mesék harmadik rétegét eszerint a magyar szájhagyományozó szóbeliségbe került meseszövegek jelenthetik. Ez utóbbi aspektust, *A Grimm-mesék folklorizációja* című részben járom körül. (A ponyvameséket kísérő jegyzetanyag e felosztás mentén igyekszik mindhárom réteggel számot vetni.)

A magyar Grimm-recepció

A Grimm-mesék hazai könyvpiaci fogadtatása a 19. században a nemzetközi tendenciának megfelelően elsősorban a gyermekirodalom keretein belül zajlott. A gyerekeknek szóló magyar nyelvű nemzeti irodalom megalapozásakor (a „gyermekirodalmi kánon” megalkotásában) fontos szerep jutott a Grimm-meséknek és más európai és azon kívüli mesegyűjtemény-fordításoknak (többek között Ludwig Bechstein, Hans Christian Andersen, valamint az *Ezeregyéjszaka meséinek*) mint a szocializáció és a normaközvetítés alapvető eszközeinek. A KHM-ből átvett egyes meseszövegek a 19. század derekától kezdve különböző populáris csatornákon (pl. is-

34 Erre példa az előzőleg említett francia Grimm-fordítás, amely angol szövegközlésen alapult, vagy pl. a KHM 40 számon ismert Grimm-mese (*Der Räuberbräutigam*) első horvát fordítása (1865), amely feltehetőleg cseh forrászöveg alapján készült (HAMERŠAK 2014: 20). A Grimm-mesék fordításairól részletesen: HENNIG-LAUER 1985: 565–576.

kolai olvasókönyvek, mesekönyvek, ponyvák) keresztül a társadalom szélesebb rétegeihez jutottak el, elterjedtségük és változatképződésük pedig bizonyítja, hogy a legnépszerűbb meseszövegek bele is olvadtak a magyar mesekincsbe. A Grimm-mesék kiadástörténete és Grimmék munkássága azonban nem csupán gyerekirodalmi kontextusban értelmezhető, a magyar művelődésre gyakorolt hatásuk a népköltészet tudatos és programszerű dokumentálására is jelentős befolyással volt. A továbbiakban a 19. századi magyar Grimm-recepció lenyomataiból szeretnék felvillantani néhányat hangsúlyosan a teljesség igénye nélkül. Mindezt egy majdani összefoglalás érdekében teszem, amely segítségével a jelenleginél árnyaltabb képet alkothatnánk arról a szerepről, amelyet Jacob és Wilhelm Grimm játszott a nemzeti hagyományként értett magyar népköltészet gyűjtésének, illetve a magyar folklór nemzetközi kontextusban való értelmezésének történetében.

Korábban már említettem, hogy a KHM kiadásai Európa-szerre ösztönözték a nemzeti népmesegyűjtések és -kiadások megindulását, a korabeli magyar prózafolklór-kutatás számára szintén fontos referenciapontként, elméleti és gyakorlati iránymutatással szolgált e gyűjtemény,³⁵ valamint az ennek párdarabjaként számontartott *Deutsche Sagen*.³⁶ A magyar népmesekutatás így módon elválaszthatatlanul összeforrott a Grimm testvérek nevével.³⁷ Az első magyar mesegyűjteményként ismert, 1822-ben Bécsben, németül kiadott *Mährchen der Magyaren* című kötet előszavában a gyűjtő-szerkesztő, Gaal György (Georg von Gaal) éppen a Grimm testvérek idealizált adatközlőjére hivatkozott gyűjteménye keletkezése kapcsán, amikor a folklórszöveg-gyűjtés nehézségeire visszaemlékezve megállapította, hogy sehol sem akadt egy olyan ki-

35 DOMOKOS 2021a.

36 A mesegyűjtemény folytatásaként jelentették meg a fivérek *Deutsche Sagen* című gyűjteményüket (1816–1818), amellyel a nemzeti múlt megőrzésének és megértésének érdekében szintén a történetmesélés hagyományát kívánták demonstrálni (GRIMM 2009b). Az e kötet nyomán kibontakozó, nacionalista indíttatású gyűjtési hullám észak-európai vonatkozásairól lásd GUNNELL 2022.

37 ORTUTAY 1963.

váló mesélő nyomára, mint amilyen a Grimmék Frau Viehmannja volt.³⁸

Grimmek egyetemességre való törekvése sejlik fel többek közt Kriza János, Erdélyi János és Ipolyi Arnold munkásságában is, akik a 19. századi Magyarország néphagyományának megismerését tűzték ki célul változatos műfajokat felvonultató népköltési gyűjtéseikkel.³⁹ A Grimm testvérek honi tudományos recepciója a *Deutsche Mythologie* megjelenése után vett igazi lendületet az 1830-as években.⁴⁰ Tóth Lőrinc 1837-ben a magyar nyelvű népies irodalom előmozdítása érdekében a folklór megnyilvánulásait kiaknázható forrásként értékelte és az ebből merítő költői elbeszélések jelentőségére hívta fel a figyelmet, Grimmeket példaként állítva: „Külföldi literaturák ’s köztök a’ német is, elég gazdagok illyféle, néphitből merített, nagyon költői mondákban. Grimm testvérek, Musaeus, Tieck stb. sok e’ nemű tárgyat használtak népszerű elbeszélésekre.”⁴¹ Pulszky Ferenc 1840-ben *Népmondák* címen közzétett írásában a néphitet, a népszokásokat, a népköltészetet kereszténység előtti vallási maradványokként mutatta be. Ennek kapcsán kifejtette, hogy a néphagyományokra úgy tekint, mint a régi korok vallásáról árulkodó történeti emlékekre és hogy ezek gyűjtésében és feldolgozásában követendő példának tekinti a grimmi modellt.⁴² Ezen az úton indult el Ipolyi Arnold is, akinek munkásságára Jacob Grimm *Deutsche Mythologie* című munkája és mesefelfogása alapvető hatással volt. A magyar ősvallás rekonstruálása érdekében az 1840-es

38 GAAL 1822: IV. Dorothea Viehmann (1755–1815), a Kassel melletti Niederzwehrn nevű faluban élt, a Grimm fivérek egyetlen mesemondója volt, akit a publikált mesegyűjteményben megneveztek. Alakja kultikussá vált, a róla készített portré díszítette a KHM köteteit a második kiadástól kezdve. A Grimméktől nem független mítoszképzésnek köszönhetően Frau Viehmann a német (hesseni) és népi (paraszti) mesetudás szimbólumává vált, noha az apai ágon francia felmenőkkel rendelkező asszony nem tartozott a földművelő paraszti néposztályhoz, tekintettel arra, hogy családja vendéglős volt, férje pedig szabómester. Dorothea Viehmannról bővebben lásd LAUER 1998 és ERHARDT 2012.

39 ERDÉLYI 1846–1848; 1855; IPOLYI 1854; KRIZA 1863. Vö. Jacob Grimm: *Circular wegen Aufsammlung der Volkspoesie* 1815, hasonmás kiadás: GRIMM, J. 1968.

40 GRIMM, J. 1835.

41 TÓTH L. 1837: 725.

42 PULSZKY 1840: 164.

évek második felétől Ipolyi fiatal papként paptársai bevonásával kiterjedt gyűjtőhálózatot hozott létre és Magyarország változatos pontjairól gyűjtött folklóradatokat.⁴³ A prózai elbeszélő műfajok mellett a néphit, a népszokások és népi játékok szövegei sem kerültek el figyelmét, amelyeket felhasznált és beépített *Magyar mythologia* című munkájába.⁴⁴ Ipolyi a mesekutatás korai szakaszában jelentős kritikai tevékenységet is kifejtett, ezzel hozzájárult a mesekutató Grimm testvérek hazai ismertségének a megalapozásához.⁴⁵ Egy irodalomkritikai hetilap, a *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1847-ben adott hírt Giambattista Basile *Pentamerone* című nápolyi mesegyűjteményének német fordításáról.⁴⁶ Az ismeretlen recenzens részleteket közölt Jacob Grimm bevezetőjéből, amelyet a fordításhoz mellékeltek, és úgy utalt rá, mint „a középkori mese- és hitregevilág mély ismerője”-re.⁴⁷ Az első magyar meseelméleti tanulmányban Henszlmann Imre a magyar meseanyag ismertetése kapcsán a KHM egyes szövegeire már természetesen és módszerezen hivatkozott, magukat a Grimm fivéreknek „a mese fő hősei”-nek nevezte.⁴⁸ A magyar kortársak Jacob Grimm történeti nyelvészet terén kifejtett munkásságát méltányolták leginkább, olyannyira, hogy ezirányú tevékenységének elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi osztálya Jacobot 1858-ban külső levelező tagnak választotta.⁴⁹ Jacob Grimm nagy tisztelője és követője volt a nyelvész Riedl Szende, aki a *Deutsche Grammatik* mintá-

43 Kiemelkedő az egész Magyarországról összegyűjtött, különösen a Csallóköz északi palócait és Szeged környékét reprezentáló, közel ezer oldalas, sokáig kéziratban maradt folklórgyűjteménye: IPOLYI 2006.

44 Ipolyi könyvében a meséket és a mondákat régi, elveszett mítoszok töredékeként értelmezi, melynek tudományos szempontját tételét Grimmékhez köti: „A nagyérdemű két Grimm volt e téren szinte az első, kik a német monda, rege s mese gyűjtése s tárgyalásával a legbecsesb eredményeket eszközlék, mert előttök azok csak selejtesen, mellékes litteraturai célokból nyertek a romantikusok által méltánylást.” (IPOLYI 1854: VII).

45 IPOLYI 1855; IPOLYI 1858.

46 BASILE 1846.

47 N. N. 1847: 47–48.

48 HENSZLMANN 1847: 81.

49 FEKETE 1975: 347.

jára *Magyarische Grammatik* címen jelentetett meg összegző monográfiát a magyar nyelvtanról németül.⁵⁰

Több jel utal arra, hogy Arany János is nagyra becsülte a Grimm testvérek munkásságát. Arany 1865-től töltötte be a Magyar Tudományos Akadémia titoknoki (későbbi elnevezése szerint főtitkári) pozícióját, mely az akadémián belül a harmadik legfontosabb tiszttség volt. Sok más teendője mellett többek között ő gondoskodott az Akadémia elhunyt tagjai feletti megemlékezések megszervezéséről is. Jacob Grimm 1863. szeptember 20-án hunyt el Berlinben, Arany János 1872 novemberében emlékeztette a nyelvtudományi osztályt arra, hogy elmulasztottak emlékbeszédet tartani az elhunyt tag felett.⁵¹ Arany egy skót népmese-gyűjtemény, John Francis Campbell *Popular Tales of the West Highlands* című munkájának ismertetése kapcsán⁵² kifejtette, hogy a néphagyománymentést halaszthatatlan feladatnak tekinti, ezzel összefüggésben William Stigant nyomán a következőképpen emelte ki Grimmék érdemeit: „A népszerű tündér és dajkamese az, mely legkésőbb gerjeszté föl a figyelmet; és főleg a Grimm testvéreké az érdem, hogy méltatták annak jelentőségét, s az abbeli buvárkodást tudományyá emelték.”⁵³

Arany János fia, Arany László kiválóan ismerte korának meseirodalmát, – ezt bizonyítják mesei vonatkozású írásai is, amelyekben nem csak a magyar népköltési gyűjtemények anyagát idézte, de rendszeresen hivatkozott külföldi mesegyűjteményekre és az azok alapján megfogalmazott elméleti megfontolásokra.⁵⁴ Arany László, ahogyan elődei – s nem mellesleg édesapja is –, a mesék tudományos vizsgálatának kezdőpontját *expressis verbis* a Grimm testvérekhez kötötte. Arany László 1867 tavaszán székfoglaló előadást tartott a magyar népmeséről a szépirodalom ápolására

50 GRIMM, J. 1822; RIEDL 1858.

51 ARANY J. 1964: 468. A felhívásnak végül Riedl Szende tett eleget: RIEDL 1873.

52 A kötet ismertetése William Stigant angol recenziója alapján 1860-ban jelent meg Arany lapjában, a *Szépirodalmi Figyelő*ben, melyet Arany János néhány saját megjegyzéssel egészített ki. Az angol és a magyar ismertetésről részletesen GULYÁS J. 2016.

53 ARANY J. 1968: 66.

54 Arany László meseértelmezéséről Gulyás Judit készített összefoglaló tanulmányt: GULYÁS J. 2018.

létrehozott Kisfaludy társaságban. Az előadás szövege a *Budapesti Szemle* hasábjain nyomtatásban is megjelent, amelyben Arany László az addig publikált magyar népmesék áttekintésére és műfaji rendszerezésére vállalkozott.⁵⁵ Húsz évvel korábban Henszlmann Imre mindössze 14 magyar népmese vizsgálatát végezhetette el,⁵⁶ ezzel szemben Arany László értekezése már közel 250 lejegyzett magyar népmeséről számolt be.⁵⁷ Noha Arany László figyelmének középpontjában alapvetően a magyar népmesék álltak, a mesetípus- és motívumpárhuzamok ismertetése során figyelembe vette az általa ismert külföldi variánsokat is. Összehasonlító vizsgálatai során a legfőbb hivatkozási alap a Grimm testvérek mesegyűjteményének utolsó, azóta sztenderddé vált hetedik nagy kiadása volt (1857). Arany valamennyi ismertetett magyar mese esetében törekedett a megfelelő Grimm-típuspárhuzamok kimutatására és adatlására (a többi, általa is ismert és használt külföldi gyűjteménynél nem tett ilyen gesztusokat), ennek köszönhetően csak ebben a dolgozatában harmincnél is több hivatkozást találunk a KHM-re. Az esetek többségében Arany az egyes Grimm-meseszövegekre utalt, de gyakran hivatkozott a KHM jegyzetkötetében szereplő összehasonlító adatokra is.⁵⁸ Arany László nemcsak az említett értekezésében, de egy magyar népköltési antológia szerkesztőjeként is kiaknázta a Grimm-mesegyűjtemény gazdag anyagát. Az *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből* címet viselő gyűjtemény a 19. század legjelentősebb magyar népköltészeti antológiásorozata, az 1872-ben megindított *Magyar népköltési gyűjtemény* (MNGy) első kötete volt. A vegyes műfajokat felvonultató antológia verses anyagának szerkesztésére Gyulai Pált, prózai anyagának gondozására pedig Arany Lászlót kérték fel.⁵⁹ E gyűjtemény meséihez és mondáihoz Arany László jegyzeteket is készített – ez a Grimméktől átvett megoldás a későbbiekben a ma-

55 ARANY L. 1867.

56 HENSZLMANN 1847.

57 Az elemzéshez Arany László 1846 és 1865 között kiadott 9 magyar népköltési gyűjtemény 18 kötetének anyagát tekintette át, beleértve saját gyűjteményének szövegeit is.

58 GRIMM 1856.

59 A kötet keletkezéstörténetéről lásd DOMOKOS 2015: 265–343.

gyar folklorisztikában következetesen érvényesített gyakorlattá, a meseszövegek közlés módszertani alapelvevé vált. A mesékhez fűzőt jegyzetekben Arany László nem csak típuspárhuzamként utalt a Grimm-mesékre, de egy Torockóról származó tréfás mese kapcsán mutatóványt is közölt németül a *Der gescheite Hans* címen ismert Grimm-meséből (KHM 32) annak demonstrálására, hogy a magyar változat nem a Grimm-mese fordítása, tekintettel arra, hogy a mesei előadás a magyarban eltér a grimmi verziótól.⁶⁰ Az említett, közvetett bizonyítékokon túl, Arany László egy 1878-ban írott levelében maga is megfogalmazta, hogy a népmeséket tekintve a Grimm-mesék jelentették számára az ideált.⁶¹ Arany Lászlónak a KHM nem csupán egy mesegyűjtemény volt, de a mesegyűjtés-, mesekiadás és a mesevizsgálat szempontjából is a legfontosabb referenciapontot és hivatkozási alapot jelentette. Meséinek elemzése alapján is kimutatható, hogy műfajilag, tipológiailag és stilisztikailag is modellként szolgáltak számára a Grimm-mesék.⁶²

A Grimm-mesék a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben

A fenti, nagyon vázlatos áttekintésből is világosan látható, hogy az európai mesekutatók megindulását, a mesék vizsgálati tárgyként való értelmezését a korabeli magyar tudományos recepció egyértelműen a Grimm testvérekhez kapcsolta. Ezzel párhuzamosan mind több és több, a nagyközönségnek szánt Grimm-meseszöveg jelent meg magyar nyelven különböző gyűjteményekben, önálló Grimm-fordításkötetekben és antológiákban, iskolai olvasókönyvekben, folyóiratokban, kalendáriumokban és ponyvafüzetekben.

60 ARANY L. 1872: 599–600.

61 „Te a népies, romantikus alapon fejlett nemzeti költészetet, költői elbeszélést helyezed mindenek fölé; én is; de nem vonom ebbe a körbe azt, aki nem oda tartozik, hogy bástyái mögött földre tiporjam. A *Grimmek meséi állnak előttem legmagasabban, ahol népmesékről van szó; de ha ezek mértékével mérem Andersent, ki kell dobnom az ablakon; pedig ez is betöltötte a maga helyét.*” Arany László Tolnai Lajosnak, Budapest, 1878. április 4., ARANY L. 1960: 490. (Kiemelés D. M.)

62 DOMOKOS 2021a.

Az egyes meseszövegek (sokszor a Grimm névvel össze sem kapcsolva) önállóan is a magyar művelődés fontos elemeivé váltak. A szövegközlési kedv egészen napjainkig szakadatlan, sőt úgy tűnik, hogy az utóbbi évtizedekben még a korábbinál is nagyobb expanzióval jelentek meg a Grimm-mesék, amelyek a gyermekkönyvpiac biztos bestsellereinek számítanak. A magyar fordításokról több, különböző szempontok szerint elkészített bibliográfia is megjelent, amelyeket néhány tanulmány további adatokkal egészített ki.⁶³ E könyvjegyzékek 1861-től 2006-ig több mint 250 magyar nyelvű, Grimm-mesefordításokat tartalmazó kiadványt és azok újrakiadásait adatolják. Hogy csak a legismertebb fordítókat említsük, számtalan alkalommal szólaltak meg magyarul a Grimm-mesék Gaál Mózes, Halász Ignác, Koltai Virgil, Benedek Elek, Mikes Lajos, Szondy György vagy Rónay György hangján.⁶⁴ Jelen kötet mellékleteként tanulmányozható az utóbbi másfél évtized során megjelent Grimm-mesék bibliográfiája, ami alapján kijelenthetjük, hogy soha ilyen nagy számban nem jelentek meg Grimm-mesék magyarul, mint napjainkban: 2007 és 2021 között legalább 110 Grimm névvel ellátott mesekiadvány legkevesebb 126 kiadása jelent meg.⁶⁵ Ha hozzávesszük a korábbi Grimm-könyvjegyzékek adatait, akkor összességében legalább 360 az ismert, Grimm szerzői névvel publikált magyar mesekiadványok száma. E könyvtermés hozzávetőleg 80%-a az utóbbi hatvan évben látott napvilágot. Mindezek ellenére is állíthatjuk, hogy a magyar Grimm-meseszövegközlések egy

63 KOZOCSA 1963; VOIGT [1963] 2007–2009a; DOMOKOS–GULYÁS 2007–2009; FARAGÓ 1969: 26; VOIGT 2007–2009b; VOIGT 2012: 31; DOMOKOS 2016.

64 Ortutay Gyula 1963-ig 75 Grimm-gyűjtemény hozzávetőleg 220 kiadásáról számolt be (ORTUTAY 1963: 330–331; VOIGT 2007–2009a: 125), Kozocsa Sándor 1861 és 1961 között 83 kötet több mint 227 kiadását adatolta (KOZOCSA 1963). Megbecsülni sem tudjuk, hogy összesen mennyi példányban jelentek meg a Grimm-mesék magyarul az elmúlt közel kétszáz évben, Ortutay a Kiadói Főigazgatóság jelentése alapján úgy tudta, hogy 1945 és 1963 közötti 18 esztendő alatt hazánkban összesen 568 500 példányban jelentettek meg Grimm-meséket (ORTUTAY 1963: 330–331). Faragó József a romániai magyar Grimm-kiadványokat szemlélve 1962 és 1967 között megjelent nyolc kötet összesen 146 005 példányát vette számba (FARAGÓ 1969: 26).

65 Lásd a *Magyarul megjelent Grimm-mesék. Válogatott bibliográfia (2007–2021)* című részt.

jó része könyvészetileg feltáratlan. Az említett könyvjegyzékek a 19. század utáni gyűjteményes kiadásokról megközelítőleg jó áttekintést nyújtanak, nagyon hiányosak azonban az ismereteink a korábbi, valamint az anonim és a szórványos szövegközlésekről. Az iskolai tankönyvek és folyóiratok Grimm-feldolgozásairól sem készültek még összefoglalások. A korai magyar Grimm-recepció történetéhez nélkülözhetetlen volna a 19. századi kiadványokról egy pontosabb és teljesebb áttekintés, amelyekről egyelőre a publikált néhány (és több helyen hibás) adat alapján csak nagyon töredékes képpel rendelkezünk. A Grimm-mesékhez a legismertebb nemzetközi jegyzetapparátust a Bolte–Polívka szerzőpáros készítette. Ebben a szerzők összesen csupán nyolc magyar fordításra hivatkoztak,⁶⁶ közülük a *Faust* első magyar fordítójaként ismert Nagy István Grimm-fordítását tekintik a legkorábbinak.⁶⁷ Vélhetőleg ennek nyomán, valamint Voigt Vilmos adatai alapján gondolhatta Ortutay Gyula úgy, hogy Nagy István 1861-es évszámmal megjelent *Gyermek s házi regék* című kétkötetes fordítása volt az első magyar Grimm-mesekiadás.⁶⁸ Ezt a feltételezést erősítette, hogy Kozocsa Sándor németül kiadott kronologikus bibliográfiájában ugyancsak Nagy Istvánt jelölte meg az első Grimm-fordítóként.⁶⁹ Mindezek után érthető, hogy a Nagy István által magyarított *Gyermek s házi regék* rögzült a Grimm-mesék hazai recepciójának kiindulópontjaként, azonban bizonyosan nem ekkor jelentek meg először magyarul Grimm-mesék. Nagy István Grimm-kötete abból a szempont-

66 A német-cseh szerzőpáros a 19. századból mindössze három magyar fordítót említett: Nagy Istvánt, Halász Ignácot és Zempléni P. Gyulát (BOLTE–POLÍVKA 1913–1932: IV, 479).

67 Nagy István (1830–1896) hírlapíró, a *Pesti Napló* majd a *Nemzet* munkatársa, számos műfordítása jelent meg. Életrajzához lásd SZINNYEI 1891–1914: IX, 616–617; N. N. 1896a; N. N. 1896b.

68 GRIMM 1861; VOIGT 2007–2009a: 123; ORTUTAY 1963: 330.

69 Kozocsa Sándor Grimm-bibliográfiájában 1861-től 1900-ig mindösszesen kilenc magyar nyelvű Grimm-kiadványt sorolt fel. Köztük a fivérekkal csak névronkon, kortárs Albert Ludwig Grimm (1786–1872) *Ezeregyéjszaka*-válogatásának (1820) Koltai Virgil-féle fordítása (Grimm után: *Az Ezeregy éjszaka meséiből* [1897]) tévesen került e jegyzékbe, hiszen az egyáltalán nem tartalmaz KHM-ből származó meséket (KOZOCSA 1963: 561). Voigt Vilmos hat 19. századi kiadványt listáz, ugyancsak tévesen vette fel az említett Koltai-fordítást jegyzékébe (VOIGT 2007–2009a: 124).

ból valóban az első, hogy nem ismerünk korábról a *Grimm névvel ellátott*, csak a KHM-ből származó mesefordításokat tartalmazó gyűjteményt, ugyanakkor ezt megelőzően is forgalomban voltak magyarul különböző Grimm-mesekiadások, ekkorra már évtizedek óta alakult a magyar nyelvű Grimm-meseszövegkorpusz.

Mielőtt rátérnék ezek ismertetésére megemlítem, hogy a fivérek meséi a magyar irodalomban jóval korábban, az 1820-as években már biztosan megjelentek. Ezt bizonyítja, hogy Mailáth János egy a magyar prózafolklórt reprezentálni hivatott, több népmeséből kompilált, németül megjelentetett meséjébe önálló betéttörténetként az egyik legismertebb Grimm-mesét, a *Hófehérkét* illesztette be, amelyet *Die Geschichte vom Schneemädchen* címen végig idézőjelben közölt.⁷⁰ Mailáth nem szó szerinti fordítást adott, hanem a Grimm-mesét egy népmesék alapján írt irodalmi meséhez használta fel, az eredeti szüzsét némileg egyszerűsítve és lerövidítve. A mese magyar fordítása és ezzel együtt a *Hófehérke* címen közismert történet a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben való megjelenése Kazinczy Ferenchez kötődik, az ő fordításában jelent meg a Mailáth-mese magyarul a század közepén. Jelenlegi ismereteink szerint a Grimm testvérek meséinek magyar fogadtatása ezzel a népmesékből összeállított mesével, eredetileg németül, a Hófehérke-mese felhozásával kezdődött a 19. század első harmadában.⁷¹

A korai magyar nyelvű Grimm-szövegkiadások

Az amerikai kultúrtörténész, Ruth Bottigheimer az európai tündérmesék terjedésnek két formáját különböztette meg: feltételezett egy orális („mikro”) és egy nyomtatott („makro”) szintet. Elmélete szerint az előbbi hatósugara csak kis távolságra terjed ki, és legfeljebb két-három generáción keresztül él tovább, ezzel szemben a

70 *Die Brüder*, MAILÁTH 1825: 157–177.

71 Kazinczy mesefordítása először egy a hazai arisztokráciát megcélzó periodikában jelent meg *A két testvér* címen, az ebbe illesztett Grimm-mese *A Hóleány története* címen olvasható (*Divatcsarnok* 2, 24. sz. 1854: 533–540, a mese gyűjteményes kötetben is megjelent: МАЙЛАТН 1864: 98–121, 115–118). A Hófehérke-történet magyar recepciójáról bővebben: DOMOKOS 2019b.

nyomtatott szövegeken alapuló makroszint hosszú időn átívelve, nagy távolságokra és egyik nyelvről a másikra is képes szállítani a meséket.⁷² A mesék nyomtatáson alapuló vándorlástörténetét egyrészt a meseszövegeket tartalmazó *könyvek* kiadástörténete felől érthetjük meg, emellett azonban a *populáris kiadványok* (pl. tankönyvek, kalendáriumok, ponyvák stb.) vizsgálata is hatékonyan hozzájárulhatnak a mesék írásbeli terjedésére vonatkozó ismereteink árnyalásához.⁷³ Kiindulópontként le kell szögezni, hogy a Grimm-mesék magyar recepciójáról nem rendelkezünk átfogó képpel. Ez részben a módszeres kutatói érdeklődés hiányának és az anonim szövegkiadások feltáratlanságának tudható be, másrészt annak, hogy a folklórként megjelenő, szabadon fordított meseszövegek filológiai vizsgálata és a korabeli, többszörös áttétel nélkül publikált meseközlemények forrásainak azonosítása meglehetősen problematikus. Mindemellett számolnunk kell azzal is, hogy a Grimm-mesék német nyelvű kiadásai nálunk is elérhetőek voltak – hiszen a reformkori magyar nemesség, polgárság és értelmiség egy része németül is tudott.⁷⁴ A Grimm-mesék korai magyar fogadtatását eddigi ismereteink szerint az jellemzi, hogy a KHM-ből származó német meseszövegek vagy azok populáris újrakiadásai és feldolgozásai különböző közvetítő csatornákon keresztül, egymással párhuzamosan jelentek meg a magyar olvasók előtt a 19. században, gyakran a Grimm név említése nélkül, igen eltérő szövegkezelési eljárásokat képviselve. A forgalomban lévő német és magyar nyelvű kiadványoknak köszönhetően a 19. század közepén már nem csak a hazai irodalmi-tudományos közeg számára voltak ismertek a Grimm-mesék. Az 1850-es években annyira népszerűek voltak, hogy a magyarországi nagyközönség számára érdekes lehetett a Grimm testvérek személyéről szóló tudósítások közzététele is: a széles társadalmi rétegeket elérő *Vasárnapi Ujság*

72 BOTTIGHEIMER 2006: 220.

73 A populáris irodalom, populáris olvasmányok kutatásának nagy hatású kezdeményezője Rudolf Schenda volt: SCHENDA 1970, 1976, 1993. A magyar populáris irodalom kutatástörténeti összegzését lásd MIKOS 2010: 24–39.

74 A KHM eredeti kiadásai a korszakban Magyarországon feltehetőleg nem voltak széles körben forgalomban, inkább az olcsóbb német kiadványok lehettek hozzáférhetőek (VOIGT 2012: 34).

című hetilapban 1859. január 16-án közöltek egy rövid hírt arról, hogy Jacob Grimmet a közelmúltban meglátogatta berlini lakásában egy kislány. E látogatás apropóját az újságcikk szerint az okos szabócskáról szóló mese adta (*Vom klugen Schneiderlein*, KHM 114). A mese zárlatában a szabó és a királykisasszony házassági jelenete után a következő mondat szerepel: „Aki nem hiszi, fizet egy tallért.”⁷⁵ Az eseményről való beszámoló szerint a nyolcéves kislány a mesekönyvben olvasott történet hitelességében kételkedett, ezért az annak szövegében megfogalmazott felhívást komolyan véve jelentkezett a fivéreknél: „én e történetet nem hiszem, mert egy szabó sohasem vehet nőül egy hercegnőt. A tallért most egyszerre meg nem adhatom, hanem egyelőre itt van egy garas; a többit majd kicsinyenkint megfizetem.”⁷⁶

A Grimm-mesék folklorizációjának az alapját a 19. században elsősorban, bár nem kizárólagosan az olvasmányok jelentették,⁷⁷ éppen ezért nem érdektelen annak feltárása, hogy egyáltalán milyen kiadványok jöhetnek számításba abban a folyamatban, melynek során a Grimm-mesék magyar népmesékké váltak. A Grimm-mesék magyar nyelvű szövegváltozatait többféle közegben is megtalálhatjuk. A gyermekeknek szóló szórakoztató irodalmon kívül a tankönyvekben, emellett folyóiratokban, ponyvákban, kalendáriumokban és naptárakban is jelentek meg a korszakban Grimm-mesék.

75 GRIMM 1980: II, 149.

76 N. N. 1859a: 35. E kedves anekdota a Grimm-kultusz történet nemzetközileg is ismert eleme, más változatában a látogatás dátuma is szerepel: 1858. július 4. (BOLTE-POLÍVKA 1930: 456). A történetet Wilhelm Grimm egy barátjának írt, 1859. március 2-án Berlinben keltezett levelében is említette. Az anekdota megjelent a *Kölnische Zeitung* egy közelebbről nem ismert számában, mely talán a *Vasárnapi Újság* számára is forrásként szolgált (REIFFERSCHIED 1878: 189–190, 253).

77 A Grimm-mesék ismertté válásában a nyomtatott írásbeliség csak egy, habár a legfontosabb csatornát jelentették, ahhoz más (pl. képi, képzőművészeti, színházi és zenei) feldolgozások is hatékonyan hozzájárultak. Ezek vizsgálata nem tárgya ennek a dolgozatnak, ehelyütt csak utalni szeretnék arra, hogy például a Grimm-mesék cirkuszi-színvadi adaptációival a 19. század második felétől Magyarországon is találkozhatott a közönség. A mesék színvadi feldolgozásairól a Hófehérke-mese kapcsán: DOMOKOS 2019b: 260–262, a Grimm meseilusztrációkról részletesen: GÄRTNER 2007; a Grimm-mesék 20. századi filmes adaptációiról: ZIPES 2015: 94–105.

Az alábbiakban a 19. századi magyar Grimm-mesefordításokról az eddigiéknél részletesebben, saját kutatásaim alapján ejtek szót a hazai Grimm-recepcióra vonatkozó szerény ismereteink kiegészítése érdekében.

Noha a Grimm-mesék első magyar fordítójaként és ezzel a magyar Grimm-recepció kezdőpontjaként Nagy István neve rögzült a szakirodalomban, mint említettem az ő működését megelőzően is számolhatunk magyar nyelven publikált Grimm-mesékkal. Az újabban feltárt adatok fényében úgy tűnik, hogy a Grimm-mesék (egyik) legelső magyar fordítója, a Kossuth Lajos gyermekeinek nevelőjeként és pedagógiai szakíróként egyaránt tevékenykedő Karády Ignác volt, aki a negyvenes években *Regék* címen adta ki mesefordításokat és meseátdolgozásokat tartalmazó gyűjteményét.⁷⁸ Ebben gyermekeknek szóló szövegválogatást nyújtott különböző német mesekönyvekből a források megjelölése nélkül. Ludwig Bechstein és Musäus meséi mellett számos Grimm-fordítást is közölt a KHM valamelyik teljes kiadása alapján. A kötet előszava szerint a szerkesztő célja az volt, hogy egyszerre mulattató és tanulságos könyvet nyújtson a gyerekek, illetve a serdülő ifjúság számára.⁷⁹ Karády arra intette a szülőket, hogy óvják meg a „gyalutlan” cselédek, dajkák és szolgálók „megferdített” meséitől a kisdedeket, valamint beszámolt arról is, milyen szempontok szerint szövegezte meg a kötetben közölt műveket.⁸⁰

78 KARÁDY 1847. Karády Ignác (1825–1858) az óvodai nevelésmélet első hazai képviselőjének, Wargha Istvánnak volt a tanítványa. Karády népszerű német és francia társalgási kézikönyvek és szótárak szerzője volt, de leginkább a *Don Quijote* első fordítójaként vált ismertté (KARÁDY 1848a). 1848-ban nem csak Cervantes-mű fordítását jelentette meg, de egy nevelésméleti művet is kiadott. Ehhez szervesen kapcsolódó szöveggyűjteményként ajánlotta a szülők figyelmébe *Regék* című mesegyűjteményét (KARÁDY 1848b: 145). A Grimm-bibliográfiákban Karády neve a Gaál Mózes által Karády halála után átdolgozott *Regék és mesék* című, többször megjelent Grimm-fordításkötettel (1872[?] 1895, 1905) kapcsolatban fordul elő, noha ezek tartalma jelentősen eltér az 1847-es kiadástól (Kozocsa 1963: 560; VOIGT 2007–2009a: 123).

79 A kötetben közölt 32 elbeszélés közül (legalább) tizenhárom Grimm-mese (KHM 3, 5, 6, 9, 11, 21, 86, 110, 129, 132, 177, 200, 210).

80 „Hogy e’ regék nem egészen saját teremtményeim, igen természetes, annyiból mégis enyimek, mert részint a’ nép szája után köntösbe öltöttem, részint német gyűjteményekből szokásainkhoz alkalmaztam, részint pedig nagyköböl

A továbbiakban még néhány, az eddigi könyvészetekből hiányzó vagy nem pontosan szereplő, kizárólag Nagy István fordítását megelőző vagy azzal egyidejűleg megjelent Grimm-mese felmutatásával azt a jelentős magyar Grimm meseszövegtermést szeretném érzékeltetni, amely már a 19. századi olvasók, illetve az analfabéták esetében a számukra felolvasók rendelkezésére állt. Mindezek azt bizonyítják, hogy a mesei vonatkozású magyar Grimm-hagyomány 1861-nek tekintett kiindulópontja Nagy István fordításával tulajdonképpen nem is annyira a kezdete, sokkal inkább egy hosszú évtizedek óta zajló folyamat betetőzése volt. Nagy fordítását megelőzve ugyanis elszórtan és kötetbe rendezve, számos alkalommal közöltek, jellemzően a szerzők és gyakran a fordítók feltüntetése nélkül Grimm-mesefordításokat, amelyek nagy része még feltárára vár. A Grimm-meséket tartalmazó gyűjtemények közül már említettük Karády Ignác *Regék* című kötetét. 1860-ban jelent meg a gyerekirodalom egyik hazai úttörőjeként számon tartott népszerű költő és ifjúsági szerző, Lukács Pál *Kis mesélgető* című, gyerekeknek szóló szórakoztató-ismeretterjesztő könyve, mely közel száz oldalon keresztül verseket, meséket és elbeszéléseket tartalmaz, ebben *Hópehelyke* címen a KHM 53 fordítása is helyet kapott.⁸¹ Ugyanebben az évben látott napvilágot Bodrogi Lajos álnéven Bajza József fiának, a fiatalon elhunyt Bajza Jenőnek *A regélő tulipán* című illusztrált mesekönyve Heckenastnál, amelyben több Grimm-mese is olvasható.⁸² A gyűjtemény rendkívül sikeresnek bizonyult, ugyanis tíz év alatt három kiadásban jelent meg, 1881-ből pedig egy további

egy kis egészet alkotva, megtestesítettem e' legegyszerűbb gyermeki stylbe öntött könyvet, azon édes óhajtással, bár minél többen iparkodnának a' nép között uralkodó meséket összegyűjteni 's papírra rakni, hogy átadva a' gyermekeknek, ne kénytelenitessenek azokat a' dajkáktól vagy szolgálóktól megferdített irányban hallani." (KARÁDY 1847: III-IV.)

81 LUKÁCS 1860: 50–68.

82 BODROGI 1860. Az eredeti kiadás Grimm-szövegei közül az alábbiakat tudtam azonosítani: *Pali és Juliska* (KHM 15), BODROGI 1860: 9–20; *Babszem Janko* (KHM 37), BODROGI 1860: 50–58; *Hüvelyk Matyi viszontagságai* (KHM 45), BODROGI 1860: 69–77; *Bolyhoska* (KHM 65), BODROGI 1860: 83–90. A szerző kilétéről lásd GULYÁS P. 1978: 83.

kiadásáról is tudunk.⁸³ 1861-ben *Rege-csarnok* címmel Geibel Armin is kiadott egy kisebb, huszonnégy lapos, fametszetekkel illusztrált képes Grimm-meseválogatást.⁸⁴ Vachott Sándor özvegye, Csapó Mária volt az első nő, aki Grimm-mesefordításokat közölt magyar nyelven. Vachottné a gyermekirodalom hazai megteremtésének érdekében szintén még 1861 előtt kezdett Grimm-fordításokat publikálni, 1860 és 1868 között közel két tucat Grimm-meseszöveg fordítását tette közzé elszórta az általa szerkesztett periodikákban és antológiákban (*Anyák Hetilapja; Szünórák; Gyermekvilág; Ünnepi ajándék*). Ezek nagy része Nagy István fordítását megelőzően vagy azzal egyszerre jelent meg.⁸⁵ A fentieket összegezve elmondhatjuk, hogy Nagy István fordításának megjelenésével közel egy időben, csupán két esztendő leforgása alatt (1860 és 1861 között) legalább négy másik fordító is tett közzé magyarul Grimm-meséket (szám szerint harmincat), összesen több mint tíz alkalommal. Összevetve ezt aényt az eddigi Grimm-bibliográfiákban szereplő, mindössze nyolc 19. századi adattal, valószínűsíthetjük, hogy a Grimm-mesefordítók és szövegközlések száma az eddig ismert kiadványok sokszorosára tehető a korszakban.⁸⁶

83 Az ötödik kiadástól Kardos Pál átdolgozásában a könyv teljesen eltérő tartalommal jelent meg (Grimm-mese itt is helyet kapott: pl. KHM 98), ennek 1918-ig összesen három kiadása ismert (SZINNYEI 1891–1914: I, 1157).

84 A füzetben közölt mesék a következők: *A testvérek* 3–7. (KHM 11), *Piroska* 8–12. (KHM 26), *Hamupipőke* 12–18. (KHM 21), *Fehérke* 18–23. (KHM 53), *Borsószem és királyleány* 23–24. A Geibel-füzet forrásának azonosításához fontos adalék, hogy ez utóbbi szöveg Hans Christian Andersen híres meséjére vezethető vissza, amelyet Wilhelm Grimm fia, Hermann a szóbeliségből jegyzett fel és *Die Erbsenprobe* címen az 1843-as Grimm-kiadásban jelent meg. E mese Andersen meséjével való hasonlósága okán a későbbi kiadásokba már nem került be.

85 Vachottné nem csupán a szigorú műfaji értelemben vett Grimm-meséket közölte, de a KHM gyermeklegendáiból is készített fordításokat: KHM 11, 14, 18, 25, 27, 41, 48, 49, 50, 60 (elt.), 71, 103, 110, 114, 172, 174, 188, 194, 202, 205, 207, 210. Irodalmi pályaképehez lásd DEÁK 2019; TÖRÖK 2019. Vachottné Grimm- és Andersen-fordításairól egy önálló tanulmányban számoltam be részletesen: DOMOKOS 2020b.

86 Nem utaltam azokra a 19. század második harmadából származó magyar nyelvű mesegyűjteményekre, amelyek bár Grimm-mesékre emlékeztető szüzséket (is) tartalmaznak, eredetük és a KHM-mel való kapcsolatuk tisztázatlan. Ilyeneket közölt például Tánczos István *A nagyapó regéi* című gyűjteményében

A Grimm-mesék 19. századi hazai recepciójának kiemelkedően fontos állomása volt a Nagy István által kiadott, már többször említett *Gyermek s házi regék* című két kötetes antológia, amely eddigi ismereteink szerint az első Grimm névvel ellátott magyar nyelvű mesegyűjtemény.⁸⁷ Nagy ötven mese magyarosított fordítását tette közzé, amelynek alapjául a Grimm-mesék úgynevezett „kis kiadásainak” valamelyike szolgált – ezek 1825 és 1858 között tíz alkalommal jelentek meg Németországban, meghozva a mesék valódi népszerűségét. Nagy István gyűjteménye Engel és Mandello kiadásában az Eötvös József és Fáy András által kezdeményezett és pártfogolt *Iffusági könyvtár* elnevezésű sorozat második és harmadik köteteként jelent meg. A sorozat a nemzeti irodalomból hiányzó anyanyelvi gyermekirodalom megteremtésének érdekében a gyermekek számára kínált tematikus olvasmányokat.⁸⁸ A fordító/átdolgozó a magyar olvasóközönség egy meghatározott célcsoportjának (6–10 éves korosztály és szülei) elvárását figyelembe véve adaptálta a Grimm-meséket, miközben arra törekedett, hogy magyaros és népies jellegű szövegeket hozzon létre. Nagy István szövegformálásának figyelemre méltó gesztusa, hogy a magyar folklór számos

(TÁNCZOS 1870), illetve a református lelkész, Könyves Tóth Kálmán (1837–1924), aki Nyugat-Európában folytatott tanulmányait követően Munkási Kálmán néven adott ki több mesegyűjteményt (MUNKÁSI 1863; 1864). E szövegek közelebb állnak Perrault és Bechstein meséihez, mint Grimmék azonos típusba tartozó változataihoz. Tánczos több, a korban megjelent népmeseszöveget is újraközölt (pl. Arany László, Merényi László vagy Erdélyi János gyűjteményeiből. Bővebben: DOMOKOS 2018: 477–480). Kötete jó példája a népköltési gyűjtemények 19. századi gyermekirodalmi felhasználásának.

87 GRIMM 1861. Folklorisztikai berkekben sokáig tartotta magát az a képzet, hogy a könyvritkaságnak számító kiadvány Magyarországon nem érhető el, ugyanis az a nagyobb könyvtárak alap- és online katalógusaiban nem szerepel. Azonban az Országos Széchényi Könyvtár 1936 előtt beszerzett anyagainak egy részét tartalmazó, nagy formátumú, kézzel írt, ún. müncheni katalógusában a Paed. 4235 számú jelzeten mindkét kötet megtalálható. Budapesten kívül Bécsben is fellelhető a *Gyermek s házi regék* két kötetének egy-egy példánya (az ÖNB állományában e jelzeten: 110929-A.1,2.), melyet a Google Books projekt keretében az utóbbi években digitalizáltak és ma már több helyen online, bárki számára hozzáférhető.

88 A sorozat megindításának háttéréről és a tervezett kötetekről lásd a kiadók felhívását: ENGEL–MANDELLO–WALZEL 1860.

jellegettségét illesztette be a hazai olvasóközönség számára közvetített Grimm-mesékbe.⁸⁹

A *Gyermek s házi regékről* már 1860-ban több ismertetés is megjelent.⁹⁰ Az egyik ilyen recenzióban a Grimm-mesék elterjedésére vonatkozólag is találunk egy érdekes utalást, amely azt a feltételezést erősíti, hogy Magyarországon a Grimm-mesék a társadalom bizonyos rétegeiben a 19. század közepén már ismertek lehettek.⁹¹ Egy másik, a *Hölgyfutárban* közölt ismertetés pedig a Nagy által közzétett mesék pedagógiai szerepét hangsúlyozta.⁹² Az első, szerzői névvel megjelent magyar nyelvű gyűjteményes Grimm-kiadásnak a szóbeliségre gyakorolt hatását nehéz pontosan meghatározni, tény azonban, hogy Nagy István meseszövegeit a század második felétől kezdve más, népszerű kiadványok is átvették, illetve további átdolgozások számára felhasználták. Ezt az állítást támasztja alá egy Lauffer Vilmos kiadásában megjelent gyűjtemény is. A *Legszebb regegyűjtemény. Tizenkét mese a jó gyermekek számára* című 44 lapos, eredetileg illusztrált⁹³ mesefüzetet szerzői név és évszám megjelölése nélkül adták ki 1888-ban.⁹⁴ A gyűjtemény tizenkét mesét tartalmaz, amelynek kétharmada a *Gyermek s házi regékből* származik – ezek szövege szinte teljesen megegyezik a Nagy-féle változatokkal.⁹⁵ A Nagy István által közölt Grimm-mesék népsze-

89 DOMOKOS 2020a: 112–116.

90 Lásd pl. EMILIA [Kánya Emilia] 1860; K. J. 1860.

91 „Lehet, hogy sok gyermek már egy részét részint hallás, részint más könyvekből olvasás után ismerendi e meséknek; de azért merjük hinni, hogy mindenki, ki e csinos gyűjteményt kezébe kaphatja, örömmel és mohó vágygyal fogja újra olvasni a bűbajos királykisasszonyok, tündérek, boszorkányok, törpék és óriások e csudás történeteit, melyeket részint elferdítve, minden esetre pongyolább nyelven már a dajkák vagy cselédek mosdatlan ajkairól is oly érdekeltséggel hallgatott.” (K. J. 1860: 1643.)

92 N. N. 1860.

93 Az általam használt példányban egyetlen kép sincsen már, noha a kiadványt eredetileg a neves német mesekönyv-illusztrátor, Karl Offterdinger (1829–1889) tizenkét akvarelljével színesítették (OSZK 302.764).

94 N. N. [1888]; BEREGLI 1889.

95 Nagy István Grimm-meséi közül a következőket közölte újra Lauffer: *A fufangos kis szabó* (N. N. 1888: 3–7.), *Hamupipőke* (8–12.), *Hófehérke* (12–19.), *Jancsika és Zsófi* (19–23.), *Viola* (23–25.), *A farkas és a hét gödölye* (25–27.), *Rózsika* (27–30.), *Palika és Hajnalka* (38–44.). Ezekon kívül a füzetben szerepel még a következő

rúsításához a 19. század utolsó harmadában több ponyvakiadvány is hozzájárult, amelyek a század végéig számos újrakiadásban láttak napvilágot.⁹⁶

Módszeres forrásfeltárás hiányában is kijelenthető, hogy a század második felében tovább folytatódott a Grimm-szövegek gyermekmesekönyvekben és mesefüzetekben való megjelenése, számtalan alkalommal adtak ki Grimm-meséket, kötetbe rendezve és elszórtan, önállóan, anonim módon és szerzői névvel is.⁹⁷ A *Kinder- und Hausmärchen* szerzői jogainak lejártát (1893) követően pedig érzékelhetően szaporodott a hazai Grimm-fordítások száma. Ebben a folyamatban fontos szereplő volt Benedek Elek, akinek Grimm-mesefordításait többször is újrakiadták.⁹⁸ A 19. század második felétől kezdve a gyermekirodalmi (mesekönyvbeli) szövegközlések mellett a Grimm-mesék többnyire név nélküli fordításai és átdolgozásai már adatolhatók a magyar nyelvű tankönyv-, és ponyvairadalomban is. Ezek az újabb írásbeli csatornákon keresztül a mesék egyre szélesebb rétegekhez juthattak el, majd hatottak vissza a szóbeli meseismeretre.⁹⁹

A Grimm-mesék a tankönyvirodalomban

A népmese – mint erkölcsi tartalmú és nemzeti jellegű olvasmány – a 19. század folyamán vált a tankönyvirodalom egyik jellemző

négy mese (egyelőre azonosítatlan, hogy mely közvetlen forrásból származnak): *Ételt, italt, asztalkám! Nyújtózkodjál csacsikám! Ki a zsákból virgács!* (N. N. 1888: 1–3.), *A csizmás kandur* (30–32.), *A nyúl és a sün versenye* (33–35), *Hüvelyk Matyi* (35–37).

96 DOMOKOS 2020a: 119–124.

97 Külön feladat volna a magyar nyelvű periodikák Grimm-meseközléseinek áttekintése is. E téren kiemelt figyelmet érdemelnek a 19. század utolsó harmadában megjelenő gyermek- és ifjúsági lapok. Az Ágai Adolf által kiadott *Kis Lapban* például számos Grimm-mesét közöltek. Az 1871. május 17-én megjelent *A szalmaszál, a parázs és a babszem* című meseszöveget (KHM 18) olvasói levélként tették közzé, a cikk szerint azt egy bizonyos L. Klárika fordította: *Kis Lap* 1, 10 (1871): 147.

98 GRIMM [1914].

99 SOLYMOSSY 1913.

műfajává. Mivel a német nyelvterületen leginkább a Grimm-mesékkel azonosították a népmeséket, ott leginkább ezek kerültek be a tankönyvekbe. Ingrid Tomkowiak adatai szerint a Grimm testvérek meséi már a 19. század második harmadától kezdve jelen voltak a német olvasókönyvekben.¹⁰⁰ A Grimm-mesék pedagógiai célú alkalmazását a lipcei herbartista pedagógus, Tuisikon Ziller alapozta meg, aki az általa a nyolcosztályos népiskolára kidolgozott tananyagban az első osztály számára kiinduló olvasmányul Grimm-meséket, szám szerint tizenkettőt jelölt ki, mint amelyek kiválóan és mással nem helyettesíthető módon alkalmasak a kívánt oktatási-nevelési célok elérésére.¹⁰¹ E mesék egy része bekerült a magyar tankönyvirodalom szövegrepertoárjába is.¹⁰² Grimm-mesékkel nem csupán a 19. századi magyar olvasókönyvekben, de a német nyelv és irodalom oktatására szánt, többnyire a középiskolák harmadik és negyedik évfolyamainak készített tankönyvekben is találkozhatunk.¹⁰³ A magyar iskolai olvasókönyvek és német nyelvkönyvek anyagának módszeres áttekintése a magyar Grimm-

100 TOMKOWIAK 1993.

101 A Ziller által kijelölt tizenkét Grimm-mese a következő: *Die Sterntaler* (KHM 153); *Die drei Faulen* (KHM 151); *Die drei Spinnerinnen* (KHM 14); *Strohalm, Kohle und Bohne* (KHM 18); *Der Wolf und die sieben jungen Geißlein* (KHM 5); *Von dem Tode des Hühchens* (KHM 80); *Der Wolf und der Fuchs* (KHM 73); *Das Lumpengesindel* (KHM 10); *Die Bremer Stadtmusikanten* (KHM 27); *Der Zaunkönig und der Bär* (KHM 102); *Fundevogel* (KHM 51); *Der Arme und der Reiche* (KHM 87) (ZILLER 1865: 263; 1886: 20).

102 Gáspár János és Kovácsi Antal népszerű olvasókönyvekben számos rövidebb Grimm-mesét közöltek (első kiadás: GÁSPÁR-KOVÁCSI 1848). Fuchs János és Szép József a népiskolák második osztálya számára szerkesztett magyar olvasókönyvében *A csillagtallérok* címen szerepel az egyik Ziller által is javasolt mese, (FUCHS-SZÉP 1884: 5), Dezső Lajos harmadik és negyedik osztályosoknak készített olvasókönyvében többek között *Az ökörszem*, valamint *A farkas és az ember* című Grimm-meséket közölte (DEZSŐ 1885: 42–43, 58–59). A Grimm-meseszövegek napjainkig az iskolai tananyag részét képezik, a jelenleg forgalomban lévő tankönyvek közül lásd pl. az általános iskolák második osztálya számára készített, államilag támogatott olvasókönyvet, amelyben több Grimm-mese is szerepel. Közülük *Az okos pásztorfiú* (KHM 152) című olvasmányt a szerkesztők *Grimm testvérek szerzői névaláírással*, az eredetileg ugyanazon gyűjtemény részét képező *A halász és a nagyravágyó felesége* (KHM 19) című mesét azonban *magyar népmese* megjelöléssel látták el (NYIRI 2013: 69, 87).

103 Pl. FELSMANN [1876?]; HEINRICH 1877; HERRMANN 1891.

receptió szempontjából ez idáig nem történt meg,¹⁰⁴ ennek hiányában részösszegzésként annyit mondhatunk, hogy a Grimm-mesék a 19. század második felében jelentek meg a hazai magyar és német olvasókönyvekben, az előbbi tankönyvtípusban elsősorban a népiskolák alsóbb osztályai számára a könnyebb szövegértést lehetővé tevő rövidebb, többnyire állat- és formulamesék műfajaiba tartozó szövegekből válogattak a szerkesztők, míg a nyelvtanulást célzó, középiskolai német olvasókönyvekben inkább az olyan hosszabb Grimm-meséket közölték, mint például a *Piroska* és a *farkas*, a *Csipkerózsika*, a *brémai muzsikuskok*, a *Holle anyó* vagy a *Hófehérke*.¹⁰⁵

Grimm-mesék a ponyván

A ponyvakiadványok az újkori európai nyomtatott nyilvánosság megkerülhetetlen tényezői voltak. Az olcsó, nagy példányszámban előállított, kis formátumú, legfeljebb néhány lapos olvasmányok a 17–19. században voltak forgalomban Európa-szerte, időben és térben nagy változatosságot mutatva.¹⁰⁶ A ponyván könnyen hozzáférhető, népszerű irodalom jellegzetességeit a téma, a kiállítás formája, a speciális terjesztés és a felhasználási mód együttesen határozzák meg.¹⁰⁷ Ezen jellemzők közül a nyomtatványok tartalmi

104 Egészen pontosan: nem tudjuk, hogy megtörtént-e. Évtizedekkel ezelőtt Dömötör Ákos összeállított egy cédulagyűjteményt az iskolai tankönyvek néprajzi vonatkozásairól, amelyet azonban sajnos nem publikált (KRÍZA 2000: 216). A kéziratot nem ismerem, így nem tudom megítélni, hogy milyen volumenű forrásfeltárás áll mögötte. Annyi azonban bizonyos, hogy több, 19. századi olvasókönyvbeli Grimm-szövegközlésre vonatkozó adat is szerepel benne (ez másodlagos forrásból tudható: lásd pl. VILLÁNYI 2022: IV, 2585). A kéziratot ismerő Villányi Péter érdeklődésemre arról tájékoztatót, hogy amikor 2006–2008 között használhatta azt a „*műbörkötésű, közepes vastagságú jegyzetfüzetet*”, ami az *Elbeszéléstípusok az elemi iskolai olvasókönyvekben* című cédulaanyagot (1985) tartalmazta, akkor az még magántulajdonban volt, azóta azonban a kézirat hollétéről neki sincs tudomása.

105 DOMOKOS 2019b: 258–260.

106 ATKINSON-ROUD 2019. A kora újkori olcsó nyomtatványok skót viszonylatban való előállításáról és terjesztéséről önálló monográfia is készült: FOX 2020.

107 A magyar anyag ismeretében megfogalmazott ponyva-meghatározásokat és értelmezéseket lásd pl.: BÉKÉS 1966: 6–7; POGÁNY 1978: 9; KATONA-SZEMERKÉNYI

vizsgálata a legproblematisusabb, tekintettel arra, hogy a ponyván megjelölő olvasmányanyag tematikusan és műfajilag is sokszínű képet mutat. A ponyvaszövegek különböző korokból származó írásbeli, ritkábban szóbeli forrásokból táplálkoztak és sokszor lerövidítve, illetve az olvasók ízléséhez alakítva jelentek meg. A Grimm-mesék 19. századból fennmaradt ponyvaváltozatai nemcsak az elit irodalmi körök vagy a tehetősebb polgárság, hanem a társadalom alsóbb, kulturális termékekkel kevésbé ellátott rétegei számára is hozzáférhetővé tették a grimmi szövegkorpuszt vagy legalábbis e mesék egy részét. A Grimm-mesék ponyvai recepciójának értékeléséhez két fontos körülményt szeretnék kiemelni. Meg kell jegyezni, hogy egyfelől a könyvmese műfaja Grimmék feltűnésével nem légüres térbe érkezett, hiszen mire a 19. század első harmadában a KHM első kiadásai megjelentek, addigra a nyugat-európai könyvpiacra már régóta tömegesen voltak jelen klasszikus tündérmeséket tartalmazó kiadványok.¹⁰⁸ Másrészt azt is figyelembe kell venni, hogy Nyugat-Európában a ponyvák népszerűsége már a KHM megjelenését megelőzően, a 18. században hanyatlani kezdett.¹⁰⁹ Az európai országok eltérő társadalmi berendezkedése és a különböző fejlettségi szinteken álló könyvkereskedelmi gyakorlatuk magyarázza, hogy a Grimm-ponyvák Észak- és Nyugat-Európában máskor és máshogyan jelentek meg, mint Közép- vagy Dél-Európában. A Grimm-mesék angol nyelvű ponyvaváltozatai az 1820-as években kezdtek megjelenni, ezek jellemzően (a magyar ponyvákkal ellentétben) gyerekeknek szóló kiadványok voltak.¹¹⁰ Németországban az 1830-as években a Grimm-mesék már biztosan megjelentek olcsóbb nyomtatványokon is (lásd a később tárgyalandó lipcei és müncheni populáris nyomtatványok soroza-

1981: 260–261; KATONA–VOIGT 1981: 261–264; KATONA 1986: 743–744. Csörsz–BALÁZS–HAJDU 2009: 224–227; KÜLLŐS 2004: 56–62; MIKOS 2010: 21–23; VADERNA 2017: 279–292.

108 GRÄTZ 1988; BLAMIRES 2009.

109 ROTH 1979: 1233.

110 Az egyik legkorábbi ilyen kiadvány a *Szerencsés János* címen közismert mese verses átdolgozása volt (*Hans im Glück*, KHM 83), melyet Madame Leinstein fordított németből és *Unlucky John and His Lump of Silver* címen 1825 körül jelent meg Londonban (BLAMIRES 2009: 157).

taít). A holland ponyvaanyag elemzése során Talitha Verheij arra a megállapításra jutott, hogy bár 1700 és 1900 között nagy számú tündérmese volt a holland ponyvákön forgalomban, azok többnyire francia, elsősorban Perrault-meséket terjesztettek és nem ugyanezen mesék Grimm-féle szövegváltozatait. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a holland populáris kiadványok fénykora a Grimm-mesék megjelenése előtti időszakra esik, másrészt azzal, hogy a francia kiadók földrajzilag is közelebb voltak a Németalföldhöz, így érthető módon a francia tündérmeséket preferálták.¹¹¹ Amennyire a nemzetközi szakirodalom látni engedi, a dél-európai populáris Grimm-recepció az előbb említetteknél sokkal később, csak a 19. századot követően vált erőteljessé.¹¹² Perrault-, Andersen- és a Grimm-mesék görög ponyvaváltozatait szintén csak a 19. század végétől tárgyalja a szakirodalom, Maria Kaliambou megállapítása szerint egyébként Andersen meséinek görög fordításai a vizsgált korszakban népszerűbbek voltak, mint a Grimm-mesék, ami abban is megmutatkozott, hogy a Grimm-meséktől eltérően hűségesebb recepciók mechanizmust követnek.¹¹³

A magyar nyelven kiadott ponyvanyomtatványok döntő többsége a 19. századot megelőzően vallásos témájú volt,¹¹⁴ a világi tartalmú ponyvák arányának megnövekedésével Nyugat-Európa-hoz képest jelentős fáziskéséssel csak a 19. század első évtizedeitől számolhatunk.¹¹⁵ Bár a kalendáriumokban szórványosan már a 18. század második felétől jelentek meg népmesei szüzsék,¹¹⁶ a füzetes ponyvakiadványokban olvasható népmesék csak későbbről

111 VERHEIJ 2016: 116–117.

112 Klaus Roth a Grimm-mesék bolgár fogadtatása kapcsán azt hangsúlyozta, hogy a 19. századi ponyvanyomtatványok többsége inkább a szóbeli népmesékkel tartott szoros kapcsolatot, a bolgár Grimm-mesefordítások csak a 19. század végétől játszottak szerepet a gyerekirodalom alakulásában (ROTH 2019: 255–257).

113 KALIAMBOU 2007: 57.

114 LENGYEL 1999; TÜSKÉS–KNAPP 2001; N. SZABÓ–ZOMBORI 2010; TÜSKÉS 2015.

115 MIROS–CSÖRSZ 2019: 274.

116 Az egyik legkorábbi, magyar nyelven ismert tündérmese 1763-ban a kassai kalendáriumban jelent meg, mely egy Perrault mesére vezethető vissza (*Két leányi egy asszonynak*, ATU 403; TURÓCZI–TROSTLER 1940: 30–31).

ismertek.¹¹⁷ Közülük a legkorábbiak a hivatásos mesegyűjtéseket megelőzően vagy velük egyidejűleg keletkeztek,¹¹⁸ de tömegesen csak az 1850-es évektől kezdve maradtak fenn.¹¹⁹ Ez volt az az időszak, amikor a paraszti közönségből is egyre többen kezdtek bekapcsolódni a ponyvakiadványok fogyasztásba.¹²⁰ A Grimm-mesék magyar ponyvairodalmi jelenlétére a 19. század második felétől vannak adataink, ekkor kezdtek szakosodni az olcsó nyomtatványok előállítására egyes könyvkiadó vállalkozások.¹²¹ Az általam ismert datált Grimm-ponyvakiadványok közül a legkorábbi egy 1854-ben, Magyaróváron megjelent nyomtatvány Czéh Sándor kiadásában (*A halál mint keresztapa*, KHM 44, *Szövegek* 10. sz.). Ezt követően az első világháborúig minden évtizedből maradtak fenn olyan magyar nyelvű ponyvák, amelyek egy vagy több Grimm-mese fordítását tartalmazzák. Amennyire a hozzáférhető példányok alapján meg lehet állapítani, a Grimm-mesék magyar ponyvákon való jelenlétének a fénykora a 19. század harmadik harmadára tehető. A néhány lapnyi terjedelmű, többségében illusztrált ponyvafüzetek általában szerzői név feltüntetése nélkül jelentek meg, a feltárt ponyvák egyike sem utal a Grimm fivérek nevére, a magyar fordító vagy átdolgozó személyére is csak kivételesen (a jelen kötetben közölt kiadványokat tekintve egyetlen esetben) történik hivatkozás. Bár a ponyvakiadványok körében teljesen megszokott eljárás a különböző helyekről kölcsönzött szövegek és képek forrásainak elhallgatása,¹²² a magyar Grimm-recepció szempontjából

117 Pogány Péter szerint hazánkban a klasszikusnak mondható népkönyvi ponyvacsoporthoz a 19. század elejétől kezdve csatlakozik „az egyre népmeseibb szerkezetű” nyomtatványok sora, és erősödik a szóbeliség és a nyomtatott írásbeliség kölcsönhatása (POGÁNY 1978: 46).

118 POGÁNY 1978: 49.

119 1850 és 1900 között közel háromszáz olyan ponyvakiadvány ismert, amelyek népmesei szüzséket tartalmaznak, ezek többségét (mintegy kétharmadát) Schram Ferenc egy kéziratot jegyzékében sorolta fel: SCHRAMM[!] Ferenc: *Ponyvák a Széchényi Könyvtárban és a Szabó Ervin könyvtárban. (A tartalommutatót összeállította Voigt Vilmos)*. Kézirat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet adattára.

120 MIKOS–CSÓRSZ 2019: 283.

121 KOVÁCS I. 1989: 128–133.

122 POGÁNY 1978: 305–311.

mégis figyelemre méltó a Grimm-ponyvák anonimitása. Ugyanis eszerint a Grimm név a ponyvaszövegek közönsége számára ekkor az eladhatóság szempontjából (még) nem volt releváns, noha ugyanebben az időben a tehetősebb olvasóközönségnek készített Grimm-kiadványok esetében a Grimm név a vásárlói potenciált növelő kitételnek számított és egyre inkább márkanévként kezdett funkcionálni.¹²³

A ponyvák tömegesen előállított és a maguk idejében könnyen hozzáférhető, népszerű kiadványoknak számítottak. A nem túl jó minőségű papírra nyomtatott, néhány oldalas, sérülékeny füzetek döntő többsége azonban nem maradt fenn, szó szerint szétolvasták őket vagy a már megunt kiadványokat más célokra hasznosították. A ponyvairodalom számos negatív sztereotípiával terhelt (maga a *ponyva* szó is az értéktelen irodalmat jelölő gúnynévként él a köztudatban), emiatt sokáig még a fennmaradt példányok megőrzésére, katalogizálására, archiválásra sem került sor.¹²⁴ A ponyvamesek jelen közlésének célja elsődlegesen az, hogy elérhetővé tegye a ma már nehezen fellelhető, csak néhány példányban fennmaradt populáris kiadványokat, illetve, hogy adatokat szolgáltatson ezek lappangó vagy megsemmisült újrakiadásairól. Ez a kiadványtípus több szempontból is különleges szerepet töltött be a mesék terjesztésében és folklorizációjában. Egyrészt a fentebb ismertetett mesekönyvekkel ellentétben a 19. század utolsó évtizedéig a magyarul

123 Sajátos ellentmondás, hogy számos névtelenül megjelent Grimm-ponyva szövege származik olyan kötetből, amelynél a Grimm-név kimondottan a vásárlási kedvet ösztönző brandként is funkcionált. A *Iffusági könyvtár* elnevezésű könyvsorozat előfizetési felhívásában a kiadók Nagy István Grimm-kötetét például a „világra szóló Grimm-féle népregék” megjelenésüket reklámozták (ENGEL–MANDELLO–WALZEL 1860), e kötet Bucsanszky több Grimm-mesekiadványa számára is forrásként szolgált (bővebben lásd a *Jegyzetekben*).

124 Az egyik legnagyobb magyar ponyvagyjtemény az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtárában található, melynek ponyvanyomtatványai a legutóbbi időkig csak papíralapú cédulakatalógusban voltak kereshetőek, ma már online is elérhetőek az állomány címléírásai. (Itt szeretném megjegyezni, hogy az elmúlt évtizedekben a ponyvatár anyagai új jelzetet kaptak, azonban sajnálatos módon nincs hozzáférhető konkordancia a korábbi publikációkban hivatkozott régi jelzetek és a jelenlegiek között). Tudomásom szerint a könyvtár tervbe vette a ponyvakiadványok digitalizálását is. Az OSZK ponyvatáráról lásd SÜVEGH 2002.

kiadott Grimm-ponyvák a gyerekirodalom keretein *kívül* értelmeződtek, a korszakban a magyar ponyvanyomtatványok ugyanis nem (vagy legalábbis nem kimondottan) gyerekközönség számára készültek. Másrészt a ponyvákat tömegesen állították elő és mivel alacsony, néhány krajcáros áron voltak hozzáférhetőek, emiatt sokkal szélesebb társadalmi réteg recepciójára számíthattak, mint a tehetősebb olvasóközönség számára előállított, igényesebb kiállítású kiadványok. Jelen forráskiadás hipotézise az, hogy a Grimm-mesék elterjesztésében és változatképzésében a szóbeliség és az írásbeliség között elhelyezkedő, *köztes létmódú* ponyvanyomtatványok fontos közvetítő szerepet tölthettek be.¹²⁵ A kötetben közölt ponyvák meseszövegei végső soron e hatás felméréséhez kínálnak fogódzókat.

A Grimm-mesék folklorizációja¹²⁶

A nyomtatás és a nyomtatott kultúra központi jelentőségű az európai tündérmesék alakulásában és terjedésében.¹²⁷ E kijelentés érvényessége a folklorisztikában hosszú ideig uralkodó szájhagyományozó paradigmával szemben a meseszövegek kiadástörténetének részletes bemutatásával támasztható alá.¹²⁸ Ebből a megfontolásból, a mesék írásbeli vándorlástörténetére vonatkozó ismeretek árnyalása érdekében törekedtem a Grimm-meseszövegek magyar nyelvű kiadásainak feltárására és a szájhagyományozásra gyakorolt hatásuk felmérésére. Az előzőekben a Grimm-mesék szöveghagyományának két rétegéről (az autorizált KHM-kiadásokról, valamint a mesék nemzeti nyelvű fordításairól-átdolgozásairól) esett szó. A szűkebb néprajzi érdeklődés számára azonban az a kérdés bírhat valódi relevanciával, hogy mindezek milyen hatással vannak

125 Noha a ponyvanyomtatványok elsősorban az írásbeliséghez tartoznak, az egyes szövegek eredetükben, felhasználásukban és hatásukban a szóbeliséggel is kapcsolatban álltak, illetve állhattak.

126 A fejezet *A magyar Grimm-mesehagyomány* című tanulmány kiegészített és átdolgozott változata: DOMOKOS 2019a: 209–217.

127 BOTTIGHEIMER 2006: 10.

128 Lásd pl. GRÄTZ 1988, ZIPES 2001; BOTTIGHEIMER 2002.

a szájhagyományozó szóbeliségben élő meserepertoárra, ugyanis a folklorizálódott Grimm-mesék a nyomtatott írásbeliséghez képest eltérő, mélységeiben azonban még nem ismert szöveghagyományt képviselnek.

Felvetődhet a kérdés, hogy vajon miért nem ismerjük jobban ennek az európai művelődést meghatározó, a meseismeretet és a meséről való gondolkodást befolyásoló, több mint két évszázada létező és ható korpusznak a magyar folklórtörténeti vonatkozásait? Mi az oka annak, hogy nem tudjuk pontosabban azt, hogy mely szövegek, mikor, milyen közvetítőkön keresztül kerültek hozzánk és olvadtak be a magyar mesekincsbe? Úgy látom, hogy e probléma legfőképpen ismeretelméleti jellegű. Jelen forráskiadás kiindulópontja az az állítás, hogy a Grimm-mesék az európai mesekincs hagyományos rétegét képviselik. Ugyanakkor az a kijelentés, miszerint a magyar népmeséknek van egy Grimm-mesékkal (azaz szerzői szövegalakításon átesett német könyvmesékkal) kapcsolatba hozható rétege, alapvetően ellentmond a magyar folklorisztika tradicionális önmeghatározásának. Az eredetükben nem magyar, nem népi és nem szóbeli szövegek vizsgálata érthető módon került el a folklorisztika érdeklődését.¹²⁹ A folklorisztika ugyan régóta számol azzal, hogy az irodalmi eredetű művek az európai folklórra és ezen belül a mesekincs alakulására óriási hatást gyakoroltak, ennek konkrét, magyar leágazásai még feltárára várnak. Az olvasmányhatást tükröző folklórszövegek rögzítését a gyűjtők soha nem tekintették prioritásnak, ez a szelekciós eljárás pedig azt eredményezte, hogy azokat a meséket, amelyekről tudták vagy sejtették, hogy a Grimm-mesegyűjteményből (vagy más nyomtatott forrásokból) származnak, eleve nem is jegyezték fel, vagy ha mégis, azokat nem szándékozták közzétenni.¹³⁰ Mindebből az a feltételezés is adódhat, hogy éppen a legismertebb, legelterjedtebb könyvmesék folklórváltozatait jegyezheték le a legritkábban, azaz a ma ismert népmeseszöveg-korpuszban a népszerűbb könyvmese-

129 A szóbeliségnek a folklorisztika önértelmezésében betöltött szerepéről lásd GULYÁS J. 2015.

130 Lásd erről például Berze Nagy János önreflexióját, melyben érzékletesen mutatja be a szelekción alapuló gyűjtői felfogást: BERZE NAGY 1940: XV.

sék (beleértve a Grimm-meséket is) alulreprezentáltak.¹³¹ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy e gyűjtői-szerkesztői öncenzúra általánosnak mondható gyakorlata ellenére a legtöbb 20. századi folklórgyűjtésben mégiscsak találunk adatokat az olvasmányok (mesekönyvek, iskolai tankönyvek, periodikák, kalendáriumok vagy ponyvák) útján való folklorizációra, sőt, még a korábbi mesegyűjtések is kínálnak olykor elgondolkasztó filológiai párhuzamokat.¹³² A Grimm-mesékkal kapcsolatba hozható, szóbeliségből lejegyzett mesék vizsgálatát nehezíti egy további tényező, amely a folklór egyik lényegi sajátosságából fakad. A szóbeliségben a mese nem rögzített szöveggént létezik, hanem variánsokban él, emiatt maga a mese előadásról előadásra változik. A népmeséket a közönség által megszabott törvényszerűségek mentén a hagyomány kezei között a mesemondók szabadon alakítják. Az emberi emlékezet sajátosságai szerint az átadás-átvétel nem szóról szóra történik, hanem az újramondás során jellemzően egy mesei vázat tesz elevenné a mesélő.¹³³ A szóbeli, narratív szituációkban elhangzó mesék szövegeinek folytonos alakítása miatt nehéz csupán a gyűjtés során rögzített és a kiadások alkalmával szerkesztett textusokból kiindulva genetikus szövegazonosságokat megállapítani a mesék feltételezett forrásai és szóbeli származékaik között. Különösen akkor okoz nehézséget a párhuzamok felismerése, ha nem közvetlen átvételről van szó, vagy ha a mesét a mesemondó már sajátjává tette, átalakította és beolvasztotta repertoárjába. Ennek pedig az a következménye, hogy éppen a legnépszerűbb, legtöbbször elmesélt és legtöbbet változtatott szövegek azonosítása a legproblémásabb. A feladat azonban egyáltalán nem reménytelen, ugyanis a tipikus

131 A Grimm-mesék folklorisztikai megítéléséről és a kutatás akadályairól bővebben: DOMOKOS 2019a: 199–202.

132 Dégh Linda a mesék írásbeli terjedésével kapcsolatban érdekes kimutatásokat készített. Úgy találta, hogy a második világháború után általa gyűjtött szóbeli mesék 40%-a áll közvetlen kapcsolatban a könyvmesékkel (DÉGH 1988: 73), Kovács Ágnes tanulmányai pedig ékesen bizonyítják Arany László és Benedek Elek meséinek 20. századi szóbeliségre gyakorolt hatását (KOVÁCS Á. 1969; 1977c).

133 Kovács Ágnes úgy vélte, hogy csak a rosszabb (*közepesen aluli*) képességű mesemondók ragaszkodnak szóról szóra a hallott vagy olvasott szöveghez. Kovács Á. [1943]: I, 52.

motívumok és epizódsorok stabil kapcsolódásai, olykor még a mesékben szereplő sajátos elnevezések, de főként a prózai szövegekbe illesztett versbetétek filológiai vizsgálata alapján legtöbbször nagy biztonsággal megállapítható, ha a szóbeliségből lejegyzett mese-szövegekben olvasmányokra visszavezethető direkt kapcsolódásokkal találkozunk. A fent említett – a rendelkezésre álló rögzített népmesekorpuszt befolyásoló – szempontokat a magyar Grimm-mesehagyomány kereteinek és a mesék folklorizálódásának felmérése során érdemes szem előtt tartani.

A mesei folklorizáció egy korai és igen érzékletes, személyes példáját említette Benedek Elek 1896-ban a grandiózus mesegyűjtéményéhez készült utószóban. A *Magyar mese- és mondavilág* című, nagyobb részt korábbi magyar népmesegyűjtésekből átvett, kisebb részt Benedek által gyűjtött népmesékből összeállított antológiában a gyűjtő-szerkesztő arról számolt be, hogy 19. század végi gyűjtőútjai során már ő maga találkozott saját meséi újramondott változataival.¹³⁴ A jelenség távolról sem egyedi. Több mint száz éve köztudott, hogy a KHM egyes szövegei hatással voltak a magyar szóbeliségre,¹³⁵ e hatás azonban részleteiben és folyamatában szinte tökéletesen ismeretlen. A hazai folklorisztikai szakirodalomban régóta jelen van az a feltételezés, miszerint a Grimm-mesék elterjesztésében a ponyvanyomtatványok fontos közvetítő szerepet játszottak. E jelenség tudományos vizsgálatának igénye számos alkalommal megfogalmazódott, azonban (néhány kivételtől eltekintve) konkrét adatokkal máig sem támasztották alá.¹³⁶ Azoknak

134 BENEDEK 1894–1896: V, 501–502. Az öt kötetes (eredetileg részletekben, füzetes sorozatként) megjelent *Magyar mese- és mondavilág* példátlan közönségsikert aratott. A gyűjtémény szóbeliségre gyakorolt hatásáról: KOVÁCS Á. 1977c.

135 RÓNA-SKLAREK 1912; FARAGÓ 1969.

136 A Grimm-mesék folklorisztikai aspektusú vizsgálata, mint releváns kutatási téma a 20. században időnként fel-felbukkant: TURÓCZI-TROSTLER József a Grimm-mesék ponyvai recepciójára, mint igen gazdag és kiaknázatlan forrásanyagra utalt (TURÓCZI-TROSTLER 1936: 117), évtizedekkel később Ortutay Gyula arról írt, hogy hasznos volna a Grimm mesék magyar paraszti adaptációjának az útját végigkövetni (ORTUTAY 1963: 330), Voigt Vilmos a magyarul megjelent Grimm-meséket szemlélve feltételezte, hogy a ponyvanyomtatványok és kalendáriumok áttekintésével a listát még további mesékkal lehetne kiegészíteni (VOIGT 2012: 31). A népmesék ponyvai úton való elterjedéséről Dégh Linda rész-

a (megítélésem szerint alapvetően fontos) kérdéseknek a megválaszolásához, hogy mikor és mi módon váltak a Grimm-mesék magyar népmesékké, illetve hogy általában mennyiben befolyásolták a ponyvakiadványok a magyar szájhagyományozó meseismeretet, előfeltétele egy sor másik kérdés tisztázása, amelyekhez a jelen kötet támpontokat szeretne nyújtani.¹³⁷

Voigt Vilmos az 1960-as években még a Grimm-mesék magyar népköltészetre gyakorolt csekély hatásáról írt: „Népköltészetünkben [a Grimm-mesék – D. M.] nyomot is hagytak, noha éppen azt a tanulságot szűrhetjük le az ilyen nagyszámú kiadássorozat ismeretében, hogy ez a hatás az elképzelhetőnél jóval csekélyebb volt.”¹³⁸ A 20. század második felének folklóradatai ismeretében felülbírált a kijelentését és utóbb úgy fogalmazott, hogy azoknak a magyar meséknek a száma, „amelyek valamilyen módon kapcsolatba hozhatóak a Grimm-mesékkal, viszonylag magasabb.”¹³⁹

A továbbiakban a Grimm-mesék magyar népmesekincsre gyakorolt hatásának pontosabb felmérése érdekében a magyar szóbeliségből származó példákat szeretnék bemutatni, amelyek közvetve vagy közvetlenül, de bizonyosan kapcsolatban állnak különböző Grimm-mesékkal. 1907-ben jelent meg Berze Nagy János *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből* című mesegyűjteménye a *Magyar népköltési gyűjtemény* című sorozat kilencedik köteteként.¹⁴⁰ Ez volt a sorozat első műfajspecifikus, csak meséket bemutató darabja. A publikált mesék nagy része egyetlen településről, a gyűjtő szülőfalujából, Besenyőtelekről származik, a szövegek többségét 1903 novembere és 1905 februárja között jegyezték le. Néhány évvel a mesegyűjtemény megjelenését követően a magyar népmes-

letes szövegelemzést közölt (DÉGH 1946–1947), a Grimm-mesék ponyvai elterjedéséhez konkrét adatokat kínált SOLYMOSSY 1913; DÉGH 1988; DOMOKOS 2019a.

137 Pl. mely Grimm-mesék jelentek meg magyar nyelven ponyvákon, mikortól számolhatunk a Grimm-mesék folklorizációs hatásával? Tudható-e, hogy honnan, milyen kiadványokból származnak e szövegek és az azokat értelmező illusztrációk? A ponyvaszerzők milyen jellegű átalakításokat eszközöltek forrásaikon? Mely nyomdák voltak aktívak e kiadványok előállításában és melyik társadalmi réteg mikor ismerkedett meg e mesékkal?

138 VOIGT 2007–2009a: 122.

139 VOIGT 2012: 33.

140 BERZE NAGY 1907.

sék egyik első német fordítója, Elisabet Róna-Sklarek a kötetben közölt öt népmeséről kimutatta, hogy azok forrása a Grimm testvérek *Kinder- und Hausmärchen*ben kiadott könyvmeséi voltak.¹⁴¹ Ezek a palóc vidéken rögzített Grimm-szövegvariánsok a következő címeiken jelentek meg: 1. *A fejír madár* (KHM 47), 2. *Hamupipőke* (KHM 21), 3. *Nemfőlek Jankó* (KHM 4), 4. *A négy egytestvér* (KHM 129), valamint 5. *A faladár ló még az aranyhajú királykisasszony* (KHM 89). Az 1–4. számú meséket ugyanaz a mesemondó, Gyűró Klára besenyőtelki paraszttasszony mondta el 1904 márciusában, az 5. mesét a gyűjtő egy Szabó Borcsa nevű öreg *parasztasszony*tól hallotta ugyanazon év augusztusában.¹⁴² Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy hogyan kerülhettek a Grimm-mesék a faluba, a könyvmesék folklorizálódásának több lehetséges útját is feltételezhetjük: egyrészt a városi családoknál pesztonkaként dolgozó falusiak hazatérve közvetíthették polgári családoknál elsajátított meseismeretet, másrészt mint láttuk, a Grimm-mesék az iskolai olvasókönyvekbe is bekerültek a 19. században, harmadrészt a drágább, szépen illusztrált mesekönyvek, valamint az olcsóbb népszerű ponyvakiadványok is számos Grimm-szöveget dolgoztak fel, amelyek akár egyéni olvasás, akár közösségi alkalmakkor (például a fonóban) való felolvasás révén a mesék elterjedését és változatképződését biztosíthatták.¹⁴³ Solymossy Sándor arra a kérdésre keresett választ, hogy konkrétan milyen közvetítő szövegekből tanulhatták meg a Grimm-meséket Berze Nagy mesemondói. Ennek érdekében szövegfilológiai vizsgálatokat végzett és a gyűjtött meséket az addig megjelent és általa ismert Grimm-kiadványokkal vetette össze. Ennek eredményeként azt állapította meg, hogy néhány besenyőtelki népmese verses szövegbetétje Halász Ignác *Gyermekmesék* című Grimm-fordításából származik, amely a 19. század utolsó harmadában többször is megjelent.¹⁴⁴ Mivel az 1907-ben palóc meseként közölt öt Grimm-mese közül kettő (a 3. és 4. számú) hiányzik Halász kötetéből, Solymossy azt feltételezte, hogy

141 RÓNA-SKLAREK 1912.

142 BERZE NAGY 1907: 80–83, 208–213, 290–294, 356–358, 501–503.

143 DOMOKOS 2016.

144 GRIMM 1878.

a Grimm-mesekönyvek szöveggészletét más forrásokból is táplálkozó ponyvakiadványok közvetítették a szóbeliségbe.¹⁴⁵ E feltételezést támasztja alá, hogy *A fejír madár* címen közölt hevesi palóc népmese verses szövegrészei nemcsak a Halász Ignác által kiadott mesegyűjteménnyel mutatnak hasonlóságokat, de egy Bucsánszky Alajos által kiadott ponyvamesével is (*Szövegek* 11. sz.). Könnyen megeshet, hogy a *Von dem Machandelboom* című (KHM 47) Grimm-mese folklorizálódásában éppen ez a ponyva játszotta a közvetítő szerepet. Solymossy felhívta arra is a figyelmet, hogy Berze Nagy gyűjtésében egy további mese (*A jószívű árvalány* című) ugyancsak kapcsolatba hozható a Grimm-mesékkal. A mesét 1904 februárjában egy bizonyos özv. Bozsikné mondta el a gyűjtőnek, amely Solymossy szerint megegyezik a KHM 24 (*Frau Holle / Holle anyó*) és a KHM 13 (*Die drei Männlein im Walde / A három erdei emberke*) számú mesék kontaminációjával.¹⁴⁶ A KHM 24 hatása e szövegen világosan kimutatható, míg a másik mese hatása úgy vélem, hogy kevésbé nyilvánvaló. Ezt a 20. század legelején rögzített népmesét Solymossy *Az árvát nem hagyja el az Isten* című Bucsánszky-féle 19. századi ponyvakiadványra vezette vissza (e kiadás ideje nem ismert, a szöveget Rózsa Kálmán 1892-ben adta ki újra). Ugyanitt Solymossy a Grimm-mesék ponyvakapcsolataira vonatkozóan fontos megállapítást tett: „ismeretes, hogy népiratkákban némi átdolgozással a Grimm-mesék nálunk szélteben el vannak terjedve. (Néha puszta fordításban, pld. Grimm 60. számú meséje »Aranymadár« címen Rózsa Kálmánnál. Budapest, 1897.)”¹⁴⁷ Berze Nagy gyűjtéséből még egy további mesét is szeretnék megemlíteni, mint ami valószínűleg Grimm-olvasmányokra vezethető vissza. Berze Nagy János az általa összeállított mesekatalógusban saját, kéziratban maradt meselejegyzéseit is feldolgozta.¹⁴⁸ Innen tudható, hogy az 1907-ben publikált palóc gyűjteménybe ötvenhárom kéziratosszöveget nem válogatott be. Berze Nagy hagyatékából Banó István és Dömötör Sándor tizenegy besenyőtelki és pusztahanyi

145 SOLYMOSSY 1913: 7–8.

146 BERZE NAGY 1907: 244–249.

147 SOLYMOSSY 1913: 8. A hivatkozott mese korábbi kiadását lásd *Szövegek* 15. sz.

148 BERZE NAGY 1957: II, 713–714.

mesét közölt,¹⁴⁹ itt olvasható *Az aranyhajú ördög* című mese is, amelyet a több más Grimm-mesét is elmondó Gyűrő Klárától jegyzett le Berze Nagy 1904 márciusában.¹⁵⁰ E mese teljesen megegyezik a KHM 29 számon közismert Grimm-mesével (*Der Teufel mit den drei goldenen Haaren / Az ördög három aranyhajszála*). Az eddigieket ezzel az adattal kiegészítve azt mondhatjuk, hogy Berze Nagy János által a 20. század első éveiben gyűjtött népmesék legalább öt százaléka (a kiadott és a kiadatlan meséket egyaránt figyelembe véve, nagyjából 140 meseszövegből minimum hét) kapcsolatba hozható a Grimm testvérek meséivel. A számadat különösen amiatt elgondolkodtató, mert Berze Nagy – mint arról maga is vallott – az olvasmányi eredetű meséket szándékosan figyelmen kívül hagyta gyűjtései közzététele során.¹⁵¹

Amikor Berze Nagy János a szülőföldjén gyűjtötte a (Grimm-hatást is tükröző) népmeséket, akkor jelentek meg Benedek Elek Grimm-mesefordításai is első alkalommal. Említettem, hogy a 20. századi szóbeliségre Benedek Elek mesekiadványai óriási hatást gyakoroltak, e téren elsősorban a *Magyar mese- és mondavilág* című mesefeldolgozás-gyűjteményét¹⁵² szokták kiemelni. Ugyanakkor Benedek néhány évvel később publikált Grimm-fordításköteteinek legalább akkorra jelentősége van a magyar népi meseismeret alakulására, mint az *ezer év meseköltését* bemutatni szándékozó antológiának. Benedek 1904-ben három válogatáskötetet közölt Grimmék mesegyűjtéséből, amelyeket a későbbiekben számtalan alkalommal adtak ki újra. A *Grimm testvérek meséi* és a *Grimm testvérek válogatott meséi* című kiadványok közel ötven szöveget tartalmaznak. A meséket Benedek egyesítve a *Grimm testvérek összegyűjtött meséi* címen önállóan is megjelentette.¹⁵³ E gyűjteményeken kívül még

149 BANÓ-DÖMÖTÖR 1960: 173–207, 231–235.

150 BANÓ-DÖMÖTÖR 1960: 200–203. A mesemondótól lejegyzett, fent már említett Grimm-mesék a következők: KHM 4, 21, 47 és 129.

151 BERZE NAGY 1940: I, XV.

152 BENEDEK 1894–1896; KOVÁCS Á. 1977c.

153 GRIMM [1914]. Kozocsa Sándor adatai szerint a Benedek által kiadott a *Grimm testvérek meséi* 1928-ig hét kiadást ért meg, míg a másik két kötetet az 1940-es évekig hatszor nyomták újra (KOZOCSA 1963: 562–563). Az általam használt összesített kiadás évszám nélküli, az OSZK katalógusa szerint 1914-ben jelent meg.

számos további válogatáskötet is megjelent a Benedek-féle Grimm-szövegek alapján. Annak illusztrálására, hogy milyen nagy hatást gyakoroltak Benedek mesefordításai a magyar nyelvű szóbeli mesélésre, jellemző példa az 1897-ben született Kurcsi Minya mesemondó gyakorlata. A folklorista Faragó József az ötvenes években gyűjtött Kurcsitól, aki a Keleti-Kárpátok famunkásainak mesélt a 20. század első felében. A tőle gyűjtött meseszövegek (különösen a versbetétek) összehasonlító vizsgálatával Faragó megállapította, hogy azok olyan Grimm-mesék, melyeket a mesemondó Benedek Elek valamelyik Grimm-fordításkötetéből tanult az 1920-as években. Faragó Kurcsi repertoárjának túlnyomó részét (harminchárom szövegből huszonhetet, azaz repertoárjának több mint 80%-át) Grimm-meseként azonosított.¹⁵⁴

Berze Nagy és Faragó fent említett gyűjtései talán a legismertebb példák a magyar Grimm-mesehagyomány történetéből, azonban távolról sem tekinthetők egyedieknek. Számptalan további közvetett és jó néhány közvetlen adat bizonyítja, hogy a kulturális termékekkel kevésbé ellátott társadalmi rétegekhez is eljutottak a Grimm-mesék és beolvadtak mesekincsükbe, így a kiadványok közvetítésével megvalósuló nyomtatott meseszöveg-terjedéssel párhuzamosan a szóbeliségben is alakultak és vándoroltak a Grimm-szövegek. Itt kell megemlítenünk Berze Nagy János egy későbbi gyűjteményét, ugyanis nem csak a hevesi, de a baranyai gyűjtésében is találunk olyan meséket, amelyekről feltételezhető, hogy elmondójuk a Grimm-mesék ismeretében formálta meg saját szóbeli változatát. Az 1930-as évek közepe táján lejegyzett meseszövegek között számos Grimm-mese hatása is feltételezhető, *A békakirályfi* (KHM 1), *A tetűbőrbunda* (KHM 65) és *A hét holló* (KHM 25) címeiken közismertté vált Grimm-meséknek pedig több folklorizálódott változatát is közölte a gyűjtő. Meg kell említeni, hogy e mesék mindegyikének ismertek a ponyvaváltozatai is.¹⁵⁵ A nemzetközi mesekutatás

154 FARAGÓ 1969: 20–53.

155 Berze Nagy *A békakirályfi* (KHM 1) című mesét Csányoszrón gyűjtötte a 86 esztendő Jakab Józseftől. Eddigi ismereteink szerint az 1848-ban született Jakab egyike a legkorábban született azon mesemondóknak, akiktől Grimm-mese származékát gyűjtötték magyarul (BERZE NAGY 1940: II, 173–175, 494). Ugyanó *A békakirály* című bodai szöveget 1935-ben jegyzete le a 64 éves Katos István-

által leginkább elismert magyar (1964-től bloomingtoni) folklorista, Dégh Linda 1943-ban egy Bodrog menti halászfaluban (Sára) gyűjtött, ahol több háztartásban a lakosság átlagos olvassmányigényét jellemző könyvlistát is rögzített. E jegyzékben többek között szerepel egy „Grimm legszebb meséi” megjelölésű kiadvány, azzal a megjegyzéssel, hogy *ebből szoktak hangosan felolvasni*.¹⁵⁶

Egészen bizonyosan nem Sára volt az egyetlen magyar falu, ahol ekkoriban szokásban volt a Grimm-mesék felolvasása. Az andrásfalvi születésű, írástudatlan Palkó Józsefnétől Dégh Linda Kakasdon gyűjtött meséket – ezek nagy része meséskönyvekből származik. Egy 1950-ben lejegyzett szöveg például feltűnő hasonlóságokat mutat Grimmék *Rumpelstilzchen* (KHM 55) címen ismert meséjével.¹⁵⁷ A Palkóné által elmondott népmesében a háromaraszos ember neve Rupcsen-Hencsen, ami hasonló hangalakú a német névhez. Erre felfigyelt a gyűjtő is, aki felvetette azt a lehetőséget, hogy a mese forrása nem valamely magyar fordítás lehetett, hanem azt esetleg a székelyekkel kapcsolatban álló németek is közvetíthették.¹⁵⁸

Katona Imre az 1940-es évek legelején gyűjtött a csongrádi Palásti Annuskától több olyan elbeszélést, amelyeken kimutathatók bizonyos Grimm-mesék nyomai. Ezek egy részét az 1889-ben született mesemondó édesanyjától tanulta, más részüket saját elmondása szerint olvasmányaiból is ismerte. Ez utóbbira példa a *Hóféherke* című mese (KHM 53), ez egyébként az egyik legkorábbi

tól. A másik mese (KHM 65) népi változatait 1934-ben és 1935-ben gyűjtötte Gillice János szilaspusztai csordástól (*A kalapvári kiráلكisasszony*) és az 58 éves szilágyi Berta Simontól (*A géléznyabundás lány*): BERZE NAGY 1940: II, 204–211. A harmadik mese (KHM 25) *A Nappá járó fjúk* és *A tizenkét csóka* címen jelent meg Katádfa helymegjelöléssel, elmondójuk az 1935-ben 70 éves Nagy Dávid és a 65 éves csósz, Lengyel János voltak (BERZE NAGY 1940: II, 178–185). A 75 éves szaporcai Hadnagy Istvántól *Hamupipeóke* címen publikált mese szintén kapcsolatban állhat az ismert Grimm-mesével (KHM 21, BERZE NAGY 1940: II, 201–204). A mesék 19. századi magyar ponyvavariánsait lásd *Szövegek* 1. sz., 9. sz., 15. sz., újrakiadásairól részletesen lásd *Jegyzeteket*.

156 DÉGH 1948: 314.

157 DÉGH 1955–1960: I, 194–202, 487.

158 „Palkóné meséjének forrása talán a Grimm testvérek gyűjteményében megjelent változat, ami az Andrásfalván lakó és a székelyekkel közeli kapcsolatban élő németektől származhatott” (DÉGH 1955–1960: I, 487).

olyan, szóbeliségből származó szövegünk, amely hűségesen követi a grimmi verziót.¹⁵⁹ (A mese ponyvaváltozatait lásd *Szövegek* 12–13 sz.). A mesélő a *Hamupipőke* című történetről szintén úgy nyilatkozott, hogy azt nem csak az édesanyjától hallotta, de olvasta is, csak „sokkal rövidebben”. A közölt mese első fele a KHM 21 számon ismert Grimm-mesével azonos, míg a történet egy másik mesetípusban folytatódik.¹⁶⁰ További Grimm-párhuzamokat is találunk Palásti Annuska meséi között, mint például a KHM 19-re visszavezethető *A szögény öreg halász* vagy az *Aranykácsa* című mese, amelynek első része a KHM 11-es számon ismert mesével állhat kapcsolatban, míg a mese második része az ATU 780 (*A jávorfácska*) típusban folytatódik.¹⁶¹

Konsza Samu (1887–1971) a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kolégium tanáraként, majd igazgatójaként évtizedeken keresztül gyűjtetett folklórt diákjaival. A *Háromszéki magyar népköltészet* című kötetben e gyűjtésből több (legalább négy) olyan mese szerepel, ami biztosan grimmi eredetű (KHM 9, 19, 102, 103). Ezeken kívül feltehetőleg további szövegek is kapcsolatban állhatnak Grimm-mesékkal, még ha nem is közvetlenül (KHM 5, 15, 25). E szövegeket az 1930-as és 1940-es években jegyezték le, adatközlők a gyűjtők feljegyzései szerint főként az 1860-as, 1870-es években születtek. Mint azt a magyar nyelvű Grimm-kiadványok áttekintése során láttuk, ekkor már számos magyar Grimm-mesefordítás volt forgalomban, amelyek a társadalom alsóbb rétegeihez is eljutottak.¹⁶²

159 KATONA 2011: 84–90, 338, és 22–32, 338.

160 ATU 403, *A gyöngyöt síró és rózsát nevető lány*, vö. KHM 135 *Die weiße und die schwarze Braut*. KATONA 2011: 74–84, 337.

161 KATONA 2011: 148–150, 340.

162 Biztosan Grimm-származékok a következő szövegek: *Az ökörszem és a medve* című mese 1948-ban került lejegyzésre egy 71 éves sepsiszentgyörgyi adatközlőtől (KHM 102, KONSZA 1957: 19–21). *A tizenkét darut* 1936-ban jegyezték le Sepsibesnyőn egy 75 éves mesélőtől (KHM 9, KONSZA 1957: 73). *A halász és a felesége* című mesét Eresztevényen gyűjtötték 1948-ban (KHM 19, KONSZA 1957: 90–91) és ugyanott *A kásahegy* című mesét, amelyet 1945-ben mondott el 70 éves mesélője (KHM 103, KONSZA 1957: 92–93). A háromszéki mesék közül feltehetőleg Grimm-szövegszármazékok: *A kecske és a fiai* (KHM 5, KONSZA 1957: 17), a *Jancsi és Juliska* (KHM 15, KONSZA 1957: 60–61), valamint *A kilenc holló* címen közzétett mese (KHM 25, KONSZA 1957: 71–72).

Kovács Ágnes *Kalotaszegi népmesék* címen jelentette meg közel száz prózaalfolklór szöveget tartalmazó kétkötetes gyűjteményét.¹⁶³ Noha a gyűjtemény a mesemondás társadalmi gyakorlatára vonatkozó kiváló bevezető tanulmány kíséretében jelent meg, a kiadvány publikálását követően a gyűjtő a ketesdi mesekincsről egy önálló tanulmányt is közzétett, mely a teljes, kétszáznál is több szövegből álló gyűjteményről, azaz a kötetben nem közölt mesékről is áttekintést nyújt.¹⁶⁴ Kovács a kalotaszegi gyűjtésében több olyan, a Grimm-gyűjteményből országosan elterjedt mesét is azonosított, amelyek Ketesden az 1940-es évek elején kimondottan népszerűek voltak. Ezek egy részét Kovács a gyermekmesék közé sorolta, tekintettel arra, hogy elmondóik kizárólag gyerekek (4–12 évesek), legfeljebb „nagyobbacska leányok” voltak (KHM 25, KHM 15).¹⁶⁵ A felnőttek és gyerekek körében egyaránt ismert volt a *Hamupipőke* (KHM 21), amellyel kapcsolatban Kovács Ágnes azt állapította meg, hogy a gyerekek variánsa áll közelebb a grimmi változathoz.¹⁶⁶ A mese népszerűségét jelzi, hogy több változatát is sikerült rögzítenie a gyűjtőnek. A Grimm-mesék folklorizációjának közvetett módjára tanulságos példa, hogy ketesdi faluvégen lakó írástudatlan cigány marhapásztortól is több Grimm-szöveget tudott feljegyezni, a *Hamupipőkén* kívül például az *Egyszemű, Kétszemű, Háromszemű* címen közismert mesét is.¹⁶⁷ Kovács Ágnes gyűjtésének csak kevesebb mint a fele jelent meg nyomtatásban.¹⁶⁸ Mint említettük, a meseközlések során a szövegválogatás egyik szempontja éppen a

163 Kovács Á. [1943].

164 Kovács Á. 1944.

165 A *Piroska és a farkasról* Kovács Ágnes megjegyzi, hogy az „[r]endkívül gyakran szerepel iskolai olvasókönyvben és képes meséskönyvekben.” A mesét Kovács Jani Kokas mesélte el, a gyűjtő szerint nagyon bizonytalanul. Kovács Ágnes szerint az iskoláskönyvből elterjedt, kizárólag gyerekek között forgó mese éppen a lejegyzés idején, azaz a második világháború alatt volt átalakulóban. A *Jancsi és Juliska* című mesének több ketesdi változatát is említi a gyűjtő. Azt írja róla, hogy „országszerte jól ismert gyermekmese. Ketesden is tudja minden gyermek. Alighanem meséskönyvből való. Ezért is nem érezhették a felnőttek méltónak arra, hogy foglalkozzanak vele.” Kovács Á. 1944: 8.

166 Kovács Á. 1944: 392.

167 KHM 21, KHM 130. Kovács Á. 1944: 395.

168 Kovács Á. [1943].

nem autentikusnak, nem népinek tekintett mesék kirostálása volt. A kötetbe mégis bekerült – a 23–24 év körüli fiatalasszony, Mihály Istvánné Kovács Kata elmondása után – egy olyan népszerű mese, amely *A farkas és a hét kecskegida* című Grimm-mesével mutat egyezéseket (KHM 5). A gyűjtő nem tudta kétséget kizáróan megállapítani, hogy az a szóbeli hagyományból vagy olvasmányból származik-e, bár az adatközlőről tudható, hogy meséit jórészt olvasta, e Grimm-mese pedig a mesekönyvek és az iskolai olvasókönyvek szövegrepertoárjában is gyakran szerepelt.¹⁶⁹ A szöveg újraközlésekor, a jegyzeteket készítő Dégh Linda és Kovács Ágnes e mesét már egyértelműen olvasmányi eredetűnek tüntette fel.¹⁷⁰

Kovács Ágnessel egy időben, a második világháború idején gyűjtött Belatini Braun Olga is. Kalandos sorsú csíkszentdomokosi gyűjtésében bizonyosan Grimm-mesére megy vissza Péter Mihályné Hófehérkéről szóló meséje.¹⁷¹ Dobos Ilona az 1950-es években a Somogy megyei Kisbajomban számos olyan mesét gyűjtött az 1901-ben született, írástudatlan Tót Szőke Józsefnétől, amelyek forrása olvasmányokra vezethető vissza. A gyűjtő tájékoztatása alapján tudjuk, hogy a mesélő nemcsak Arany László és Benedek Elek népmeséit ismerte, de „fiatalasszony korában a fonóban és kukoricafosztáskor” valamelyik Grimm mesekönyvből olvastak fel neki. Kiadott meserepertoárjának grimmi párhuzamai a következő mesékben látszódnak világosan: *Jancsi és Juliska* (KHM 15), *Hamupipőke* (KHM 21) és *Hófehérke* (KHM 53).¹⁷²

A Grimm-mesék magyar szájhagyományozásban való megjelenését és vándorlását még számos további példával támaszthatnánk alá, de talán ennyiből is látható, hogy bár a folklórgyűjtők sokáig szándékosan nem közöltek (vagy eleve nem is rögzítettek) olyan meseszövegeket, amelyek olvasmányok hatását tükrözték, ennek ellenére is bizonyítható, hogy a 20. század második harmadától egyre nagyobb számban gyűjtöttek folklorizálódott Grimm-meséket a magyar nyelvterület egészén. E folyamat még a 19. században

169 KOVÁCS Á. 1944: 390.

170 KOVÁCS Á. [1943]: II, 86–89. 198. Újraközlés: ORTUTAY–DÉGH–KOVÁCS 1960: III, 963–967, 1095–1096.

171 BELATINI BRAUN 2013: 752–755.

172 S. DOBOS 1962: 300–319, 526–527.

kezdődött, hiszen már ekkor is tekintélyes méretű, fordításokon és átdolgozásokon alapuló nyomtatott Grimm-szövegtankönyv létezett. Az írásban vándorló és variálódó szövegek kiadványtípusonként különböző társadalmi rétegek olvasóit (illetve az ő hallgatóikat) érték el, a 20. század kezdetére pedig a Grimm-mesék már kimutatható módon befolyásolták az alsóbb társadalmi rétegek mesekincsét. A magyar nyelvű szóbeliségből regisztrált gyűjtések alapján úgy tűnik, hogy a 19. század közepe táján, de főleg a század második harmadában született mesemondók repertoárjában kezd érzékelhetővé válni a Grimm-mesék átvétele (lásd pl. Berze Nagy baranyai vagy Kónya Samu háromszéki mesemondóit), a századforduló körül született mesélőkre pedig még erősebben hatottak a Grimm-mesék (pl. Kurcsi Minya, Tót Szőke Józsefné, Palásti Annuska). Az áttekintett gyűjtések tanulsága az, hogy mire a magyar nyelvű szövegfolklor bementő legjelentősebb 20. századi kiadványsorozat, az *Új magyar népköltési gyűjtemény* 1940-ben megindult, addigra a Grimm-mesék egy része bizonyíthatóan magyar népmesévé vált. Módszeres forrásfeltárással a magyar nyelven lejegyzett népmesés-szöveg-korpusz grimm-i rétege pontosabban is körvonalazható volna, az azonban a hivatkozott néhány adat alapján is megállapítható, hogy az 1904 és 1950 közötti fél évszázadban legalább három tucat Grimm-mese már része volt a magyar színhagyományozó műveltségnek.¹⁷³ A 20. század második felének népmesegyűjtéseiben fellelhető variánsokon pedig a korábbiaknál is egyértelműbben mutatható ki a Grimm-olvasmányok közvetlen és egységesítő hatása.¹⁷⁴

173 DOMOKOS 2019a.

174 Villányi Péter a 20. század utolsó harmadától rögzített galgamácsai prózafolklor számos meséjéről mutatta ki azok grimm-i eredetét. A mesélők többsége (közel háromnegyede) mesélte egy vagy több (kisebb részben az állatmese, nagyjából a tündérmese műfajába tartozó) Grimm-mese származékát 1977 és 2018 között. Az általa gyűjtött állatmese-szövegekről megállapította, hogy többségük az iskolai olvasókönyvek nyomát viselő, *irodalmi mesék folkloralódott változata*, amelyeken a Grimm-mesék hatása erősen érződik. A gyűjtött tündérmesékről pedig számszerűen is kimutatta, hogy a teljes anyagnak majdnem a fele (44%-a) közvetlenül *könyvi eredetű*, döntő többségük a Grimm-mesegyűjtésből származik. (Emellett még Benedek Elek és Arany László, valamint Andersen és az *Ezeregyéjszaka* meséinek a szóbeliség-

re gyakorolt hatását is hangsúlyozta). A gyűjteményben szereplő Grimm-mesék szóbeli változatai műfaji bontásban a nemzetközi KHM sorszámok szerint a következők. Tündérmesék: KHM 15, 19, 21, 24, 33a (ez utóbbi nem szerepel a KHM utolsó szerzői kiadásában), 36, 37, 39, 51, 53, 60, 63, 89. Állatmesék: KHM 72, 171, 187. (VILLÁNYI 2022: I, 73, 76.) Összegezve: legkevesebb tizenhat Grimm-mese legalább tizenkilenc variánsa szerepel e gyűjtésben.

A kötetben közölt szövegekről és képekről

Jelen forráskiadás mellett kíván érveket felsorakoztatni, hogy a történeti mesekutatásban nem célravezető az írásbeliséget és a szóbeliséget egymást kizáró fogalmakként használni, ehelyett sokkal inkább érdemes módszeresen reflektálni a kétféle mediális közeg kapcsolódási pontjaira. A Grimm-mesék már a folklorisztika 19. század végi intézményesülését megelőző időszakban is hatással voltak a népköltészetre, a Grimm-ponyvák, illetve a Grimm-meséket közlő populáris kiadványok pedig szervesen illeszkednek a magyar nyelvű Grimm-mesék szövegláncolatába. Így a ponyvaszövegek jelen közzététele lehetőséget biztosít arra, hogy e ponyvákat kettős kontextualizációban szemléljük: egyrészt összevessük mind a közreadói oldal (a nyomtatott írásbeliség Grimm-kiadásai), másrészt a befogadói oldal (a szóbeliségből lejegyzett népmesék) szöveghagyományával. E vizsgálatok a többszörösen rétegzett magyar nyelvű Grimm-szöveghagyomány közköltészeti keretben való értelmezésének lehetőségét is felkínálják. A szöveggyűjtemény ebből a szemléleti alapállásból kíván két, szinte teljesen feltáratlan 19. századi forráscsoport (a magyar nyelvű Grimm-mesekiadások és a korabeli ponyvakiadványok) metszéspontjában álló szövegeket bemutatni. A szöveggyűjtemény elsősorban a Grimm-mesék hazai elterjedésének és folklorizációjának felméréséhez szeretne kiindulópontokat nyújtani, ezen túlmenően pedig a közköltészeti szempontok történeti mesekutatásban történő érvényre jutását is ösztönözni kívánja.

A kötetben szereplő szövegek

Jelen közlésnek nem célja teljes áttekintést nyújtani a Grimm-mesék magyar nyelvű ponyvakiadásairól, ez a forrásfeltárás jelenlegi szintjén nem is volna lehetséges. A kötet pusztán szövegválogatást kínál olyan 19. században publikált mesékből, amelyeknek közös tulajdonságát a grimmi eredet és a kiadvány típusa határozza meg. A válogatás legfőbb szempontja nem a reprezentativitás, hanem a hozzáférhetőség volt. A forráskiadványba azok a ponyvák kerültek, amelyekről filológiai módszerekkel biztosan megállapítható, hogy szövegük valamely Grimm-mesére vezethető vissza. Ez az önkorlátozó eljárás jelentősen leszűkítette a figyelembe vehető szövegkorpuszt, a korabeli „fordítások” ugyanis szinte kivétel nélkül olyan anonim átdolgozások vagy magyarítások, amelyek a forrásszövegeken kisebb-nagyobb változtatásokat eszközöltek, e szövegalkító eljárások pedig nagyban megnehezítik e populáris olvasmányok és előszövegek közti genetikai kapcsolatok felismerését. A ponyvákön szereplő irodalmi eredetű szövegek művelődéstörténetileg, stílustörténetileg és folklorisztikailag rendkívül izgalmas szövegformálási eljárásokon mentek keresztül, ugyanakkor a forrásközlésbe válogatott mesék esetében a grimmi eredet nyilvánvaló (a filológiai összehasonlításokról részletesen a *Jegyzetek* számolnak be).

A forrásközlés tizenöt, eredetileg szerzői név nélkül megjelent ponyvamese betűhív szövegét (*Szövegek* 1–15. sz.) és a hozzájuk tartozó illusztrációkat tartalmazza (*Képek* 1.1–15.5 sz. A ponyvakiadványok alapadatait a jobb áttekinthetőség érdekében külön táblázatban foglaltam össze, lásd *Összesítő táblázat*). A közölt ponyvák túlnyomó többségének ismertek a 19. századi magyar, német vagy szlovák nyelvű újrakiadásai is, a kötet így összesen három tucat magyar nyelvű, két szlovák és két német kiadásról tud számot adni. A forrásszövegek az eredeti Grimm-mesék legáltalánosabb közlési rendjét, az utolsó szerzői KHM-kiadás (1857) megjelenése óta kanonikus szövegrendet követik. E sorrendben olvashatók az egyes Grimm-mesék magyar nyelvű ponyvaváltozatainak teljes, betűhív szövegei, amelyek minden esetben az adott ponyvanyomtatvány legkorábbi ismert és hozzáférhető kiadása alapján készültek. A tizenöt ponyvamese összesen tizennégy különböző Grimm-mesét

jelent (KHM 1, KHM 3, KHM 4, KHM 6, KHM 11, KHM 13, KHM 14, KHM 21, KHM 25, KHM 44, KHM 47, KHM 53, KHM 60 és KHM 65), ugyanis két mese (a Hófehérkéről és a három fonóasszonyról szóló KHM 53 és KHM 14) két-két ponyvaszöveg-változatban is szerepel a kötetben, egy további mesét viszont a ponyvaszerző két Grimm-meséből szerkesztett (KHM 21 + KHM 65). A ponyvafüzetekben kiadott mesék a szövegalakítás különböző szintjeit képviselik, egy részük a Grimm-mesék fordításának, más részük inkább magyarrításnak, a nemzeti olvasóközönség elvárásait figyelembe vevő átdolgozásnak tekinthető. A mesék között vannak prózai és verses változatok egyaránt.

A magyar nyelvű Grimm-ponyvákról ez idáig semmilyen részletes jegyzék vagy áttekintés nem készült, ami nem meglepő, hiszen általánoságban sem áll rendelkezésre a magyar meseanyagról teljes ponyvajegyzék. A vizsgálatokat így értelemszerűen a forrásfeltárással kellett kezdeni, – ezt a munkát kizárólag budapesti gyűjteményekben végeztem. A három legnagyobb hazai ponyvagyűjtemény az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtárában, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szűry-gyűjteményében és a Néprajzi Múzeum könyvtárában található. Az említett gyűjtemények világi tartalmú, epikus ponyváit igyekeztem abból a szempontból áttekinteni, hogy találhatóak-e bennük meseszövegek és amennyiben igen, akkor e mesék kapcsolatba hozhatóak-e a KHM-ben közölt Grimm-szövegekkel? Ez idáig közel háromszáz, mesét tartalmazó 19. századi ponyvakiadványt azonosítottam, ez a szám a további kutatásokkal még biztosan növekedni fog.¹⁷⁵ A Grimm testvérek meséivel kapcsolatban álló ponyvák a teljes magyar nyelven hozzáférhető mesei ponyvaanyagnak csak kis részét teszik ki, becslésem szerint legfeljebb 10%-át. Ez azonban önmagában nem sokat árul el a mesék valódi népszerűségéről, hiszen az összképet az újrakiadások és a példányszámok is jelentősen befolyásolják. A ponyvamesék – a füzetes forma mellett – gyakran

175 A Néprajzi Múzeum az elmúlt években a múzeum költözése és a koronavírus-járvány miatti korlátozások miatt gyakorlatilag kutathatatlan volt, emiatt a könyvtárban őrzött ponyváknak mindezidáig hozzátétőleg csak az egyharmadát tudtam kézbe venni.

megjelentek kalendáriumokban is, egymással teljesen megegyező szöveges és képi tartalommal. Különösen gyakran fordult elő ez, ha egy kiadó repertoárjában mindkét kiadványtípus szerepelt. A kötetben az eltérő populáris médiumok közötti párhuzamos szövegközlési gyakorlatra a 4. és a 14. sz. mesék hozhatók fel példaként, amelyeket Rózsa Kálmán egyidejűleg *Családi képes naptár*-ban és ponyvafüzetként is megjelentetett. Solymossy Sándor egy közleménye alapján tudjuk, hogy a Grimm-mesék ponyvakiadásai a magyar nyelvterületen az 1910-es években széles körben elterjedtek voltak.¹⁷⁶ A 20. században közkézen forgó nyomtatványok egy részét még a 19. századi fővárosi és vidéki nyomdák állították elő, többségükben a század második felében. A ponyvakiadványok popularizálódásában fontos szerepet játszott az, hogy azok a kis pénzü vásárlók számára is elérhetőek és megfizethetőek voltak. A kötetben közölt Grimm-ponyvákról a fennmaradt adatok alapján ismert, hogy néhány krajcáros áron voltak hozzáférhetőek. Például *A tündér leánya, vagy: A tizenharmadik szoba titka* címen megjelent tizenhat oldalas, öt fametszettel illusztrált kiadványt, vagy az ugyanilyen terjedelemben *A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncos szívű szolgáló* című, hat képpel kiadott ponyvafüzetet a 19. század utolsó harmadában mindössze 2 krajcárért árulták,¹⁷⁷ a két elbeszélést tartalmazó *A hét holló, vagy: Az apai kívánság. A kaliforniai aranybányák származása, vagy: A rabló törpék birodalma* című 32 oldalas, 7 képpel illusztrált ponyva ára 4 krajcár volt,¹⁷⁸ míg az ugyanilyen terjedelmű, szintén két történetet kínáló *A samárfülű Midás királynak mulatságos története. Aranyfonó Esztike* című 5 metszettel kísért kiadvány 8 krajcárba került.¹⁷⁹ Összehasonlításként említem, hogy egy napszámos átlagos bére Magyarországon a 19. század utolsó harmadában ennek az összegnek a sokszorosa is lehetett.¹⁸⁰

176 SOLYMOSSY 1913: 8.

177 PETRIK 1885: 25, 410.

178 BUCSÁNSZKY Jegyzék [1873]: [2].

179 BUCSÁNSZKY Jegyzék [1873]: [1].

180 A mezőgazdasági munkákra fizetett napszámdíjak földrajzi terület és évszak függvényében nagyon változó volt, eltérések mutatkoztak abban a tekintetben is, hogy ellátással vagy anélkül számolták-e ki a bért, továbbá különbségek

A szöveggyűjteményben felhasznált ponyvák nagy része Budapesten, az 1870-es években jelent meg, emellett néhány más, fővárosi és vidéki nyomdákból származó ponyvaszöveg is helyet kapott a gyűjteményben. E források közül két kiadványt leszámítva valamennyi datált: ezek szerint a kötetben szereplő ponyvák a 19. század második felében, bő négy évtized leforgása alatt jelentek meg. Az előzetes forrásfeltárás alapján tudjuk, hogy a Grimm-mesék magyar nyelvű ponyva-szövegváltozatai az 1850-es években már bizonyosan forgalomban voltak. A gyűjtemény legkorábbi, évszámmal ellátott kiadványa 1854-ből, a mosonmagyaróvári Czéhnyomdából származik (*Szövegek* 10. sz.), a legkésőbbi 1898 körül jelent meg (*Szövegek* 13. sz.), emellett az 1860-as évekből három (*Szövegek* 3., 7., 12. sz.), míg az 1880-as évekből két mesét ad közre (*Szövegek* 4. és 14. sz.). A Grimm-ponyvák népszerűsége az 1870-es években a korábbi és a későbbi évtizedekhez képest kiugró lehetett, legalábbis az ismert ponyvaszöveg-kiadások nagyobb száma és tartalmi változatossága is erre enged következtetni. (A kötetben az 1., 2., 5., 6., 8., 9., és a 15. sz. szövegek 1874 és 1877 között jelentek meg, emellett másodlagos forrásból ismert, hogy a 4. sz. szövegnek 1875-ben is volt egy ma már hozzáférhetetlen kiadása). A legnagyobb problémát a 11. sz. *Rege a hársfáról* című mese datálása okozta, tekintettel arra, hogy nem szerepel évszám a ponyván és a korabeli árjegyzékekben sem akadtam a kiadvány nyomára. Annyi bizonyos, hogy e nyomtatvány 1847 és 1874 között jelent meg, ugyanis az említett Grimm-mesét is tartalmazó, *Négy igen szép történet és tündéres rege az őskorból* című Bucsánszky-kiadvány megjelenési helye az impresszum szerint Pest (nem Pozsony, ahol az 1840-es években működött a kiadó és nem is Budapest, ami pedig jellemzően az 1873 után publikált Bucsánszky-kiadványokon szerepel). Az őrzőhely könyvtári katalógusa szerint ennél jóval korábban, az

voltak a férfiak, illetve a nők és a gyerekek számára adott fizetések között is. Az 1874-1875-re vonatkozóan közzétett statisztikai adatok szerint a felnőtt férfiak napszáma 8 és 250 krajcár között mozgott, átlagosan ellátással 30-40, anélkül 50-60 krajcár volt (MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 1875: 56-70).

1850-es években jelent meg a ponyva, amennyiben ez valóban így van, akkor a *Rege a hársfáról* című mese (KHM 47) a Czéh-kiadvány mellett a legkorábbi, magyar nyelvű ponyván megjelent Grimm-mesék közé tartozik. A kötet időkereteit a Bartalits-nyomdában megjelent *Hófehérke meséje* című ponyva zárja, mely a század legvégén jelent meg, feltehetőleg 1898-ban (*Szövegek* 13. sz.).

A kötetben két fővárosi (Bucsánszky, később Rózsa, illetve Bartalits) valamint két vidéki (a nagyváradi Tichy és a magyaróvári Czéh) nyomda által kiadott ponyvanyomtatványok szövegei szerepelnek. A közölt mesék többségét a népies-populáris kiadványok tömegtermelésére szakosodott vállalkozó, Bucsánszky Alajos jelentette meg Budapesten. Összesen kilenc általa kiadott meseszöveg szerepel a gyűjteményben, ezen felül további két mesét a vállalkozást tovább vivő Rózsa Kálmán kiadása alapján közlök – feltehetőleg mindkettő korábbi Bucsánszky-kiadványok újraközlései.¹⁸¹ Czéh Sándor nyomdájából egy mese származik (*Szövegek* 10. sz.), Tichy Alajosnál pedig egy olyan nyomtatvány jelent meg 1862-ben, amelyben két Grimm-mese fordítása látott napvilágot (*Szövegek* 3. és 7. sz.). A Bartalits-nyomdában a 19. század legvégén megjelent ponyvakiadvány különlegessége, hogy ez a kötet egyetlen autorizált szövege. A nyomtatványban ugyan nem a Grimm-fivérekre, hanem a mesét a ponyvára adaptáló szerzőre történik utalás. A közölt szöveg végére illesztett álnév (Tüzér Károly) a mesét átdolgozó nyomdászt, Bartalits Károly Imrét rejti. Az alábbiakban a jelen kötetben közzétett Grimm-ponyvákat előállító nyomdák és kiadók vázlatos bemutatására kerül sor a könyv- és nyomdászattörténeti szakirodalom, valamint a korabeli sajtóhírek alapján. A négy vállalkozás működésének történetébe illesztve összegzem az egyes Grimm-szövegek közlésekre vonatkozó főbb tudnivalókat is.

181 Bucsánszky kiadványaként szerepel *Az aranyhaju királyleány...* című mese a kiadó 1875-ös árjegyzékében, e kiadás példányai azonban elvesztek vagy lappanganak (Bucsánszky Jegyzék 1875: [2], 70. tétel), feltehetőleg az azonos címen publikált későbbi kiadás ugyanezzel a tartalommal jelent meg.

1. A Bucsánszky- (később Rózsa-) nyomda és kiadó

Bucsánszky Alajos (1802–1883) az első sikeres könyvkiadó vállalkozó volt Magyarországon, aki népies ponyvairodalmi olvasmányok tömegtermelésére specializálódott, kiadványaival a kispenzű, művelődni és szórakozni vágyó vidéki paraszti, valamint a polgárosodó-magyarosodó városi vásárlóréteg igényeit kívánta kielégíteni.¹⁸² 1831-től 1847-ig Pozsonyban volt könyvkötő, könyvkereskedő és kiadó. Eleinte német, latin, szlovák és magyar nyelven igényes, később egyre egyszerűbb kiállítású, illusztrált kiadványokat jelentetett meg. 1843-ban adta ki első fametszetekkel illusztrált kiadványát, újítása valódi fordulatot hozott könyvkiadói tevékenységében. A szövegek értelmezését segítő illusztrációk nagyban hozzájárultak a Bucsánszky-kiadványok páratlan népszerűségéhez. Bucsánszky Alajos 1847-ben helyezte át székhelyét Pestre és alapított nyomdát, amely eleinte egyetlen gyorsajtóval működött, 1861-ben már három, az 1880-as években pedig már hat gép ontotta magából a tömegigényeket kielégítő populáris nyomtatványokat. Bucsánszky illusztrált és olcsó kiadványaival a 19. században a népies ponyvairodalom első számú kiadójává vált, kalendáriumai a század második felében évi több százezres példányszámban jelentek meg. Az 1850-es évektől együtt dolgozott a Tatár Péter álnéven publikáló Medve Imrével, korának legismertebb ponyvaszerzőjével, akinek a nevét legalább száz ponyvanyomtatvány és számos kalendáriumsorozat tartotta fenn. 1857-től adta ki Bucsánszky Tatár Péter-ponyvasorozatát, amelyhez a szerző alkotta a képeket is (a rajzokról egy bizonyos Mihalovics nevű fametsző mester készítette a dúcokat).¹⁸³ Bucsánszky 1867-ben megvásárolta és saját vállalkozásába olvasztotta a tönkrement Trattner-Károlyi-nyomdát. Az üzlet vezetését 1877-ben vejeének, az ügyvéd Rózsa Kálmánnak és lányának, Gizellának adta át. A nyomda tulajdonosaként Ró-

182 Az összefoglaláshoz a következő munkákat használtam fel: BIRÓ-KERTÉSZ-NOVÁK 1936: 72; POGÁNY 1978: 296–298; KOVÁCS I. 1985, 1989: 113–204; PILINYI 1992; MIKOS 2015.

183 Néhány évvel később azonban Medve Imre szakított a kiadóval. Olyannyira megromlott a kapcsolatuk, hogy Medve a *Tatár Péter* név bitorlása miatt 1862-ben a sajtónyilvánosság útján óvást tett Bucsánszky ellen. TATÁR 1862.

za hatalmas mennyiségben szállította az Amerikába szakadt magyarok számára a hazafias és népies kiadványokat. A száz embert foglalkoztató üzemet ténylegesen ekkor Strauch Alajos nyomdász irányította.¹⁸⁴ Rózsa Kálmán 1900-ban, 52 éves korában váratlanul elhunyt, a Rózsa-cég üzletvezetői ekkor Lipcsey Kálmán és Herde Gyula voltak.¹⁸⁵ Az özvegy 1903-ban ment ismét férjhez, második férje a *Nemzeti Hírlap* szerkesztőjeként és a nyomda korrektoraként tevékenykedő Kósa Rezső volt.¹⁸⁶ A szerencsétlen sorsú asszony tíz évvel később öngyilkos lett, az egykori Bucsánszky-nyomdát pedig a Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó olvasztotta magába.¹⁸⁷

A Bucsánszky által kiadott Grimm-ponyvák jelen kötetben a *Szövegek* 1., 2., 5., 6., 8., 9., 11., 12., 15. számon olvashatók, a Rózsa Kálmán neve alatt megjelent, valószínűleg már korábban a Bucsánszky-érában is kiadott két mese a 4. és 11. szám alatt található. A Bucsánszky/Rózsa-vállalat kiadásában megjelent tizenegy Grimm-mese közül négy verses, szerzőjük ismeretlen. A fennmaradt újrakiadások alapján úgy tűnik, hogy Bucsánszky legnépszerűbb Grimm-kiadványai a békakirályról és a Hófehérkéről szóló mesék lehettek (KHM 1, KHM 53), amelyek a magyar nyelvű kiadásokkal egyidejűleg németül és szlovákul is megjelentek, az előbbi mese összesen legalább négy, az utóbbi pedig nyolc ismert kiadásban látott napvilágot 1860 és 1890 között.

2. A mosonmagyaróvári Czéh-nyomda

Czéh Sándor (1813–1883) győri születésű nyomdász, könyvkereskedő volt, aki Győrben tanulta ki a nyomdászmesterséget, majd Veszprémben és Pozsonyban dolgozott.¹⁸⁸ Mosonmagyaróvári nyomdája 1836-ban egy fasajtóval kezdte meg működését, az 1880-as években már egy gyorsajtóval és egy kézisajtóval működött.¹⁸⁹ Czéh később kölcsönkönyvtárat alapított és 1848-ban könyvkereskedést

184 FIRTINGER 1888: 109.

185 N. N. 1901: 240.

186 N. N. 1903.

187 N. N. 1913.

188 NOVÁK 1927–1929: V, 65.

189 FIRTINGER 1888: 111.

létesített.¹⁹⁰ A Czéh-nyomdában megjelent olvasmányok tematikailag változatos képet mutatnak. A nyomdászat anyagi biztonságát az egyházi kiadványok alapozták meg, ezek mellett a magyaróvári Gazdasági Akadémia mezőgazdasági szakkönyveit és Moson vármegye egyetlen nyomdájaként különböző hivatalos értesítéseket, törvényfüzeteket is előállítottak. Czéh Sándor egészen 1880-ig vezette a vállalkozást, ekkor adta át az irányítást fiának, Czéh Lajosnak. Az 1909-ig működő nyomdában több száz ponyvafüzet jelent meg, köztük számos szórakoztató olvasmány (pl. magyar és német nyelvű kalendárium, daloskönyv, mesefüzet). Czéh néhány dal- és mesekiadványának szerzője/fordítója név szerint is ismert. Dalgyűjteményei kapcsán Czéh plagizáló kiadói gyakorlatáról és szövegszerkesztési metódusairól Perger Gyula számolt be.¹⁹¹

A Czéh-nyomdában 1853-ban és 1854-ban négy magyar nyelvű meseszöveg jelent meg egymást követő sorozati számmal ellátva, köztük az utolsó a jelen kötetben is közölt ponyva (*A jávorfa fuvolyáról. Eredeti népmonda* 1853; *A kakaskáról és tyúkocskáról. Eredeti mese* 1853, *Vas Laczi és a három sárkányról. Eredeti népmonda* 1854; *A halál mint keresztapa. Eredeti mese* 1854).¹⁹² Czéh fametszetes illusztrációinak mintakönyvét és a nyomdában megjelent művek jegyzékét Helle Mária adta közre.¹⁹³ *A halál mint keresztapa* című mese (Szövegek 10. sz.) több szempontból is különleges: egyrészt azért, mert ez az egyik legkorábbi ismert magyar nyelvű Grimm-ponyva, másrészt e mese szinte soha nem szerepel a gyerek számára összeállított korabeli Grimm-gyűjteményekben (valószínűleg a mesét meghatározó hiedelem-tartalom miatt), harmadrészt pedig azért, mert ebben az esetben ismert a meseszöveg konkrét magyar nyelvű közvetítő forrása is. (*Közvetítő források* 2. sz. Bővebben lásd *Jegyzetek* 10. sz.).

190 MÓNUS 1993.

191 PERGER 2018.

192 DOMOKOS 2015: 66–72.

193 HELLE 1998; HELLE 2015.

3. A nagyváradai Tichy-nyomda

A híres nyomdászdinasztia leszármazottja, Tichy Alajos (1809–1862) 1839-től haláláig vezette a váradi nyomdát.¹⁹⁴ Apja, Tichy János, aki faktora (vezetője) és szedője volt Gottlieb váradi nyomdájának, kevéssel halála előtt, 1838-ban vette társul maga mellé fiát. Ezt követően folyamodott Tichy Alajos nyomdaengedélyért, szabadalomlevelet 1840-ben nyert. Az üzlet átvétele után beszerezte a nyomdászat terén feltalált újabb eszközöket. Ő alkalmazta először Nagyváradon a gyorsajtót, ami lehetővé tette az aprónyomatványok gyors és pontos elkészítését. A vállalkozás jövedelmezőnek bizonyult, Tichy Alajos rövid idő alatt megvagyonosodott. Pogány Péter szerint Arany János ezt a nyomdát ismerte a legjobban.¹⁹⁵ Tichy Alajos 23 évig volt a nyomda vezetője, ez idő alatt körülbelül 160 művet jelentetett meg, főleg a város és a megye megbízásából. Halála után a nyomdát fia, Ákos vette át. A nyomda termékei között egyházi és világi olvasmányok egyaránt megtalálhatók, sok népies ponyvanyomatványt, számos népszerű, szórakoztató olvasmányt, népkönyveket, dalokat és meséket, köztük népmeséket is kiadtak az 1860-as években. (A nyomtatott népköltési gyűjtemések folklorizációja szempontjából figyelemre méltó, hogy például a *Népdalok és mondák* egyes szövegeit is újraközölte).¹⁹⁶

Az impresszumadatok alapján Tichy Alajos halálának évében jelent meg az *Egy ifjú, ki elindult borzadni tanulni és a három fonó nő* című kiadvány, amelyben két meseszöveg olvasható, eredetileg mindkettő a Grimm testvérek mesegyűjteményben jelent meg. E meséket az ismeretlen ponyvaszerző sorról sorra, jelentősebb tartalmi módosítások nélkül fordította le (*Szövegek* 3. és 7. sz.).

194 A nyomdára vonatkozó adatokat a következő munkák alapján ismertetem: PUSZTAI 1902: 441; NAMÉNYI 1902: 139–141; NOVÁK 1927–1929: V, 69; BIRÓ-KERTÉSZ–NOVÁK 1936: 476.

195 POGÁNY 1978: 299.

196 DOMOKOS 2015: 48.

4. A Bartalits-nyomda

Bartalits Imre (1831–1879) 1862-ben vásárolta meg Bagó Márton egykori társának, Gyurián Józsefnek a tönkrement nyomdáját.¹⁹⁷ A vállalkozás a nagy rivális, Bucsánszky Alajos Ősz utcai nyomdájának a közelében, a pesti belvárosban (a Lipót utcában) üzemelt, később a Remete-hegyre költözött, az 1880-as évek végén két gyorsajtóval működött. Bartalits Imrének nyolc gyermeke született, halála után egyik fia, Bartalits Károly Imre vette át a nyomdát és a kiadót, amely névváltoztatás nélkül működött tovább.¹⁹⁸ A Bartalits-nyomda fő profilja a népszerű, ám nem túl igényes kiadványok előállítására volt, a század végére ez a cég vált a Rózsa kiadó után a második legnépszerűbb hazai ponyvaterjesztővé.

A kötetben egy Bartalits-kiadású Grimm-ponyvamese szerepel, a század legvégéről. E kiadvány a népszerű Hófehérke-történet fordítása, amely *Hófehérke meséje* címen jelent meg (*Szövegek* 13. sz.). A Grimm-mese egy olyan ponyvamese-sorozat részeként látott napvilágot, amely a 19. század utolsó éveiben, kimondottan gyermekközönség számára készült. A jelen kiadványban közölt ponyvaszövegek közül ez a legkésőbbi és az egyetlen, amely célcsoportját tekintve specializált. Még egy fontos további jellemzőjénél fogva is eltér e kiadvány a többitől. Ez a kötetben az egyedüli Grimm-ponyva, amely szerzői névvel ellátva jelent meg. A ponyvafüzetben a Grimm-fivérekre ugyan nem történik utalás, de a meseszöveg magyarításában közreműködő személyre igen. (Erről bővebben a következő fejezetben esik szó.)

197 Az összegzéshez kiindulásként felhasznált munkák: FIRTINGER 1888: 109; NOVÁK 1927–1929: V, 40; VI, 7; BIRÓ–KERTÉSZ–NOVÁK 1936: 41; POGÁNY 1978: 295.
198 N. N. 1879; N. N. 1881a.

A ponyvaszövegek szerzői és a Grimm-mesék közvetítő forrásai

Közismert, hogy a ponyvanyomtatványok többsége szerzői név nélkül jelent meg, így van ez a 19. századi Grimm-ponyvák esetében is. Sem a Grimm nevet, sem a Grimm-meséket ponyvára adaptáló fordítók vagy szerzők nevét nem tartották fontosnak közölni, így csak kivételesen szerencsés esetben derül fény arra, hogy kik játszottak szerepet az adott, magyar nyelven publikált ponyvaszöveg előállításában. Mint már esett szó róla, a kötet tizenöt szövege közül mindössze egyetlen esetben tudjuk megjelölni a fordító-átdolgozó személyét: a válogatásban szereplő meseszövegek közül időben a legutolsóként (feltehetőleg 1898-ban vagy előtte nem sokkal), a budapesti Bartalits-nyomdában megjelent Hófehérke-ponyva esetében. A *Hófehérke meséje* című nyolc oldalas füzet a *Kis mesemondó jó gyermekek számára* elnevezésű sorozat második darabjaként jelent meg. A sorozatot a már említett Tüzér Károly szerkesztette, ugyanezt az álnevet illesztették a ponyva utolsó oldalára a mese szövege után a következő megjelöléssel: „*Magyaritá: Tüzér Károly.*” Tüzér valójában a nyomdász Bartalits Imre fiának, Bartalits Károly Imrének volt az írói álneve, aki olykor T. K. monogrammal jegyezte műveit. Apja vállalkozását folytatva nyomdászként és kiadóként működött a század utolsó harmadától.¹⁹⁹ Tüzér Károly néven ő volt a Bartalits-kiadványok egyik állandó fordítója, szerzője és szerkesztője. A valódi név említése nélkül Tüzér Károlyként szerepel Szinnyei bibliográfiai-biográfiai adatárában, életrajzi adatokat azonban a szerző nem közöl róla, csupán négy ponyvairodalmi művet sorol fel az 1898 és 1900 közötti időszakból.²⁰⁰ Tüzér Károlyhoz az említetteknél sokkal több mű köthető, neve ponyvák és kalendáriumok lapjain rendre feltűnik az 1890-es évek végétől kezdve, többnyire verses műveket írt. Megemlítendő, hogy Tüzér Károly feltűnően sok rémtörténetet feldolgozó bűnügyi ponyvát is jegyez.²⁰¹ A kiadó a század végén érzett rá a mesék kereskedelmi hasznosíthatóságára, aminek a bizonyítéka

199 BORSA 2000: 280–281.

200 SZINNYEI 1891–1914: XIV, 600.

201 A Bartalits-nyomda ilyen irányú működéséről BÉKÉS 1966: 294.

többek között a *Bartalits Imre képes mese naptára* című periodika vagy a *Kis mesemondó* című ponyvamese-sorozat füzetei, amelyben az említett Grimm-mese is helyet kapott.

Bár a jelen forráskiadásban közölt mesék végső soron mind a Grimm fivérek mesegyűjteményéből eredeztethetők, többségük mégsem közvetlenül valamely KHM-kiadásból származik: a Grimm-mesék ugyanis különböző közvetítő forrásokon keresztül jutottak a hazai ponyvakiadók látómezejébe. Ezen közvetítő csatornák vizsgálata azért fontos, mert miközben továbbítják a meséket, esztétikai és erkölcsi szűrőkön keresztül meg is változtatják és az olvasóközönség elvárásaihoz és szükségleteihez alakítják azokat. A Grimm-mesék a KHM első német kiadásának megjelenésétől kezdve néhány évtized alatt nem csupán nyelvi, de társadalmi és kulturális áttételeken keresztül, szövegvariáns-sorozatok útján jutottak a magyar ponyvakiadványok lapjaira. E közvetítő szövegeket különböző német populáris kiadványok, magyar nyelvű gyermekmesekönyvek, tankönyvek és folyóiratok oldalain érdemes keresnünk. A közölt ponyvamesék közel felének került elő ez idáig a közvetlen vagy közvetett forrása. Ezek a közvetítő szövegek a 19. század középső harmadában jelentek meg különböző karakterű, magyar és német nyelvű kiadványokban, amelyekről részletesen az alábbiakban szólok, mutatványként pedig néhány példát közlök a további filológiai vizsgálatok érdekében (*Közvetítő források* 1–4. sz.).

1. Nagy István mesefordításai és a Grimm-mesék ponyvaváltozatai

1870-es években Bucsánszky Alajos több, verses formában átköltött Grimm-ponyvamesét adott ki. A kötetben négy ilyen szöveg olvasható, amelyek a következő címeken jelentek meg: *A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncsos szivű szolga* (Szövegek 1. sz.), *A tündér leánya, vagy: A tizenharmadik szoba titka* (Szövegek 2. sz.), *Az aranyhaju királyleány, vagy: A kővé vált hú szolga* (Szövegek 4. sz.), *Az elbűvölt őzike, vagy Pali és Hajnalka, a két hű testvér* (Szövegek 5. sz.). Ezek egy része bizonyosan (Szövegek 1., 2., 5. sz.), egy további verses (Szövegek 4. sz.) és egy prózában fogalmazott szöveg (Szövegek 15. sz.) pedig feltehetőleg ugyanarra a forrásra vezethető vissza: Nagy István *Gyermek s házi regék* címen

kiadott kétkötetes gyermekmesekönyvére.²⁰² Fentebb részletesen szoltunk Nagy magyarosított Grimm-fordításainak jelentőségéről és a magyar Grimm-recepció szempontjából elfoglalt kiemelt pozíciójáról. A *Grimm után* megjelöléssel ellátott kétkötetes gyűjtemény az *Ifjusági könyvtár* elnevezésű sorozat részeként jelent meg, amelyben Nagy a kisiskolás magyar olvasóközönség számára adaptálta és népiesítette a Grimm-meséket többek között azzal, hogy a magyar folklór számos jellegzetességét illesztette a mesékbe.²⁰³ A Bucsánszky számára dolgozó, a *Gyermek s házi regék* néhány Grimm-fordítását megverselő ismeretlen ponyvaszerző(k) az ily módon átformált gyűjteményt vette (vették) alapul. Mutatványként a *Marienkind* című Grimm-mese Nagy István-féle magyarítása olvasható (*Közvetítő források* 1. sz.).²⁰⁴ A szövegalakítási eljárásokról bővebben az egyes mesék jegyzeteinél esik szó.

2. Kazinczy Gábor mesefordítása az Athenaeumban és Czéh Sándor ponyvakiadványa

A Grimm-mesék az 1830-as években német és magyar nyelvű folyóiratokban is kezdtek szórványosan megjelenni. A kötet legrégebbiről datált Grimm-ponyvája még a fivérek életében, 1854-ben, a magyaróvári Czéh Sándor műhelyében jelent meg. *A halál mint keresztapa* címen kiadott ponyvafüzet *eredeti mese* műfajmegjelöléssel látott napvilágot, e történet azonos a KHM első kiadásában is már szereplő *Der Gevatter Tod* címen ismert Grimm-mesével (KHM

202 Nagy István a ponyvákval kapcsolatba hozható Grimm-mesefordításai a következő címeken és sorszámokon jelentek meg: *A békakirály vagy az abroncsos szívű szolga* (GRIMM 1861: I, 1–8); *A tündér fogadott lánya* (GRIMM 1861: I, 9–17); *A hűséges János* (GRIMM 1861: I, 43–55); *Palika és Hajnalka* (GRIMM 1861: I, 80–92), valamint néhány szövegszintű egyezés található Nagy *Hamupipóke* című mesefordítása (GRIMM 1861: I, 125–134) és Bucsánszky 1877-ben kiadott, két Grimm-meséből kompilált *Kormoska...* című ponyvája között is (*Szövegek* 15. sz.).

203 DOMOKOS 2020a: 112–116.

204 A békakirályról szóló Grimm-mese Nagy István által közölt magyarítását és az ennek alapján készült 1874-es Bucsánszky ponyva szövegét kísérleti jelleggel egymással összeolvashatóan, szinoptikus módon közöltem korábban: DOMOKOS 2020d: 378–400.

44).²⁰⁵ A magyar ponyva azonban nem valamely KHM-szövegközlés alapján készült, a filológiai vizsgálattal föltárt azonosságok alapján feltételezhető, hogy a ponyva közvetlen forrása egy magyar nyelvű folyóiratos szövegközlés lehetett. A mese műfaja, a mesefordítás és a mesegyűjtés irányában is elkötelezett Kazinczy Gábor *A' halál, mint keresztatya* címen publikált egy meseközlést is magában foglaló cikkfordítást 1837-ben az *Athenaeumban*.²⁰⁶ A közlemény eredetileg két évvel korábban németül jelent meg a bécsi *Allgemeine Theaterzeitung* című lapban.²⁰⁷ Sem a német, sem a magyar szövegközlés nem utalt arra, hogy a történet Grimm-mese származéka lenne, ahogyan a ponyva is mellőz mindenféle autorizációs gesztust.²⁰⁸ A magyar folyóiratos meseközlésnek a ponyvaszöveggel való feltűnő egyezése miatt úgy vélem, kizárható az, hogy a Czéh-mese szövege független volna az *Athenaeumban* közölt magyar fordítástól, így Kazinczy Gábor még ha csak közvetve is, de szerepet játszott e ponyvamese szövegformálásában.

3. Marbach népkönyv-sorozata és Buczásnszky ponyvái

A vizsgált magyar nyelvű ponyvai meseszövegek egy része közvetlenül németből való átvétel. Erre jó példa a német költő és filozófus, Gotthard Oswald Marbach által szerkesztett lipcsei *Volksbuch*-sorozat, amely Otto Wigand kiadásában jelent meg az 1830-as évektől kezdve, és amely Buczásnszky több ponyvakiadványának is alapjául szolgált.²⁰⁹ Marbach sorozatának 11. darabja vegyesen

205 GRIMM 1812–1815 I, 193–195.

206 KAZINCZY 1837. A teljes cikket lásd *Közvetítő források* 2. sz. Kazinczy Gábor és a népmesék kapcsolatáról összefoglalóan DOMOKOS 2015: 161–190.

207 -R 1835.

208 Mellesleg már maga a német szövegközlés sem eredeti közleményként, hanem egy közelebről nem ismert angol szöveg fordításaként jelent meg. (Erről bővebben DOMOKOS 2015: 66–72.)

209 Az 1840-es években e sorozatban jelent meg például a keleti eredetű Aladdin-szűzse egy feldolgozása, amelynek magyar nyelvű változatai Buczásnszky-kiadásában is ismertek, a történet a 19. században ponyvaként vált igazán népszerűvé. A népkönyvsorozat 25-ös sorszámmal ellátott darabja a *Das unschätzbare Schloss in der afrikanischen Höhle XaXa* címen jelent meg (é. n. Leipzig, Otto Wigand), amelyet Buczásnszky Alajos 1843-ban Pozsonyban, 1861-ben Pesten is kiadott németül,

tartalmaz Musäus- és Grimm-meséket, köztük a KHM 53 számon ismert Hófehérke-történetet is.²¹⁰ Eddigi ismereteink szerint Bucsánszky 1864-ben jelentette meg először magyarul a *Hófehérke története* című, számos kiadást megért ponyvanyomtatványt, amely a lipcsei *Volksbuch*-sorozat 1838-ban publikált említett kiadványának harmadik, *Schneeweißchen* című szövegét követi.²¹¹ Bucsánszky nemcsak a népkönyv szövegét, de illusztrációját is átvette és több mint három évtizeden keresztül, az 1860-as évektől a század végéig legkevesebb nyolc különböző kiadásban terjesztette (legalább) két nyelven, németül és magyarul is. E ponyvanyomtatványok hazai sikerességét jellemzi, hogy az eredeti német népkönyv megjelenését követően száz évvel, még a 20. század első felében is használatban voltak.²¹² Egy 1889-ben született csongrádi mesélőtől 1941-ben rögzített népmese egészen bizonyosan e ponyva hatása alatt formálódott, hiszen a lejegyzett meseszöveg több helyen is szó szerinti egyezéseket mutat a Bucsánszky-ponyva ismétlődő verses szövegrészleteivel.²¹³ Tehát a Grimm-mese a lipcsei népkönyvön és az ennek nyomán készült illusztrált magyar ponyván keresztül gyakorolt kimutatható hatást a magyar színhagyományozó szóbeliségre – és feltehetőleg a vizuális kultúrára is.

4. A *Münchener Bilderbogen* egylapos nyomtatványai

A müncheni Braun&Schneider kiadó a 19. század második felében fél évszázadon keresztül adta ki egylapos nyomtatványsorozatát *Münchener Bilderbogen* címen, amely kéthetente színvonalas fametszetekkel gazdagon illusztrálva jelent meg. A sorozat célkitűzése elsősorban a megfizethető árú, ám igényes képes nyomatok nagy

majd az 1860-as évektől adathatók a ponyva magyar nyelvű szövegi kiadásai is (*A megbecsülhetlen lakat afrikai Xa Xa barlangban*. Pest, Bucsánszky, 1862, 1869; Budapest, Rózsa 1882, 1898, erről lásd DOMOKOS 2019c: 435).

210 A lipcsei *Volksbücher* 11. darabja a következő meséket tartalmazza: *Geschichte von den drei Schwestern, Geschichte von den drei Rolandsknappen, Schneeweißchen, Bruder Lustig* (Otto Wigand, 1838).

211 A *Schneeweißchen* a népkönyv 65–74. oldalain olvasható (lásd *Közvetítő források* 4. sz.).

212 LOSCHDORFER 1935: 78.

213 KATONA 2011: 84–90, 338.

tömegekhez való eljuttatása volt. A kiadók a sorozatot különböző célcsoportoknak szánták, köztük a gyerekek figyelmét is igyekeztek felkelteni. A tematikailag sokszínű, szórakoztató tartalmú nyomtatványok között meséket is találunk, amelyeknek Németországon kívül is nagy sikere volt, a nyomtatványokat megjelenésükkel egy időben Európa több országában terjesztették. 1855-ben jelent meg a sorozat 179. számú darabjaként a *Das Märchen vom Machandelbaum* című illusztrált mese. E szöveg a KHM 47-es számon ismert Grimm-mese (*Von dem Machandelboom*) rövidített, tíz képpel kísért változata volt (*Közvetítő források* 3. sz.). Ezt az egy lapos kiadványt Bucsánszky Alajos is ismerhette, ugyanis a *Négy igen szép történet és tündéries rege az őskorból* című, dátum nélkül megjelent gyűjteményes ponyvafüzetben *Rege a hársfáról* címen közölte e mese fordítását, valamint az itt közzétett fametszetsorozatból is egy képet (*Szövegek* 11. sz., *Képek* 11.2).²¹⁴

* * *

A jelen kötetben közölt Grimm-ponyvamesék ez idáig azonosított nyomtatott forrásai közések abban, hogy valamennyi a 19. század második harmadában jelent meg, a nyelv és különösen a kiadvány típusának szempontjából azonban változatos képet mutatnak. A közvetlen közvetítő források között találunk reprezentatív és népszerű, magyar és német nyelvű kiadványokat, gyűjteményes köteteket és önálló szövegközléseket is. A mesék egy része mesekönyvben, más részük folyóiratban, illetve egy lapos és füzetes populáris nyomtatványok formájában jelent meg. A fent bemutatott müncheni és lipcsei populáris kiadványok nem csupán verbálisan, de vizuálisan is meghatározták a magyar ponyvakiadványok megjelenését, hiszen a szövegek mellett az átvett képek forrását is biztosították.

214 A müncheni populáris nyomtatványsorozat darabjai digitalizálva megtekinthetők a heidelbergi egyetemi könyvtár honlapján: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/muenchener_bilderbogen (letöltve: 2022. 02. 16.)

A ponyvanyomtatványok illusztrációi

A Grimm-mesék a 19. század első harmadától kezdve többnyire képek kíséretében jelentek meg, ez – sok egyéb tényező mellett – bizonyára nagyban hozzájárult a mesék nemzetközi sikeréhez. A legelső gazdagon illusztrált Grimm-kiadás, a mesék első angol fordítása, az Edgar Taylor nevével fémjelzett *German Popular Stories* (1823, 1826) volt, amelyhez George Cruikshank készítette a képeket.²¹⁵ A válogatáskötet sikerén felbuzdulva jelentették meg a fivérek a KHM első „kis kiadását” 1825-ben, amelynek hét meséjéhez a kevésbé ismert, harmadik Grimm testvér, Ludwig Emil készített illusztrációkat.²¹⁶ Ez a mintakövetés jó példa arra is, hogyan hat vissza egy fordítás az eredeti szerzői mű kiadástörténetének alakulására. A 19. századi magyar nyelvű *könyvekben* megjelent Grimm-illusztrációkra általánosságban az jellemző, hogy többnyire idegen átvételek voltak, külföldi művészek (pl. Ludwig Richter, Walter Crane) munkáit használták fel a magyar nyelvű szövegközlések illusztrálására.²¹⁷ A jelöletlen fametszetes *ponyv* illusztrációk terén szintén számolnunk kell külföldi, elsősorban német grafikák hatásával, azonban a ponyvák képanyagának előállításába a 19. század második felében egyre jobban bekapcsolódtak magyar alkotók is, rajzolóok és metszők, művészek és mesterek. Ennek felméréséhez szeretnék néhány szempontot kínálni az alábbiakban.

Ha a 19. századi magyar nyelvű világi ponyvák szövegei iránt csak mérsékelt tudományos érdeklődés mutatkozott, kétszeresen igaz ez az állítás az e kiadványokban a szövegekhez képest alárendelt szerepet játszó képek vizsgálatára. Bár a fametszéssel sokszorosított ponyvaillesztrációk csoportja több tudományterület számára is kiaknázható forrás lehetne, e grafikai technika és az így létrehozott képanyag önálló, átfogó vizsgálata még várat magára.²¹⁸ A korabeli populáris grafika kutatásának marginális jelle-

215 UTHER 1991: 49–50; GÄRTNER 2007: 15.

216 Ludwig Emil Grimm munkásságáról lásd KOSZINOWSKI–LEUSCHNER 1985.

217 GÄRTNER 2007: 22.

218 Ehhez jó kiindulást nyújthatnak a vásári ponyvanyomtatványok fametszetes illusztrációinak korszakolását és csoportosítását is elvégző, nem mellesleg a legtöbb ponyvaillesztrációt közlő Pogány Péter, illetve a vallásos ponyvák il-

gét a műfajok között látenszen létező, esztétikai alapon formálódó hierarchia, valamint a megjelenés helyének alacsonyabb státusza is magyarázhatja. Általánosságban mind a művészettörténet, mind pedig az irodalom ponyvanyomtatványokhoz való viszonyulását jellemzi ez az értékelő magatartás. A mindenkori közizlésre olyanmilyra érzékeny ponyva vizuális (és verbális) sajátosságainak vizsgálata így sajnálatosan, de érthető módon nem különösebben keltette fel a kutatók figyelmét.²¹⁹ A korabeli ponyvák illusztrációról csak töredékes információkkal rendelkezünk: alig tudunk valamit a keletkezésükről, az alapul vett előképekről, a rajzolókról és a metszőkről vagy a képek felhasználásáról, noha e kiadványtípustól szinte elválaszthatatlan a képi narráció. A ponyvakiadvók törekvése a korszakban világos volt: igyekeztek az epikus szövegeket képileg is megfogalmazni, ezáltal pedig érthetőbbé, vonzóbbá és kelendőbbé tenni portékájukat. Az illusztrációk egyrészt a ponyván közölt szövegek iránti érdeklődés felkeltésére szolgáltak, másrészt azonban a történet befogadását is megkönnyítették, ennek érdekében a képek gyakran a füzetek oldalain a szövegbe ágyazott, összefüggő képsorozatokként jelentek meg. A ponyvák illusztrálásához a legmegfelelőbb technikai sokszorosító eljárás a 19. században újjáéledő fametszet volt. A fametszés (vagy másnéven xilográfia) a legkorábbi grafikai technika, melynek európai használata a 15. századtól dokumentált. A fametszés a kezdetektől fogva illusztratív művészet, amely a 19. században egy technikai újításnak köszönhetően újra virágkorát élte.²²⁰ A fametszeteket a

lusztrációit vizsgáló Lengyel Ágnes munkái (pl. POGÁNY 1978: 334–341; POGÁNY 1983; POGÁNY 1991; LENGYEL 2006). A populáris sokszorosító grafikával kapcsolatban főleg a 17–18. századi vallásos irodalom és a 19. századi sajtóillusztráció terén mutatott fel eredményeket a kutatás (pl. KNAPP-TÜSKÉS 2004: 189–246; TÜSKÉS 2015; PAPP 2012; RÉVÉSZ 2015).

219 A művészettörténet érdeklődési körébe elsősorban a művészi metszetek tartoznak, a 19. században önálló, iparszerű sokszorosító grafikai tevékenységgel előállított populáris nyomtatványok sokkal kevesebb figyelemben részesültek. Nem véletlen, hogy míg a rézmetszésről és a kőrajzolásról monográfiák jelentek meg (PATAKY 1951; GERSZI 1960), addig 19. századi fametszés hazai története teljességében még feltáratlan.

220 Az angol Thomas Bewick 1771-ben egy új eljárás, a harántdúc alkalmazásának bevezetésével az újszerű, modern fametszés technikáját találta fel, amely ha-

betűkhöz hasonlóan magasnyomású (a kiemelkedő felület által nyomot hagyó) sokszorosító eljárással lehet létrehozni, így válik megvalósíthatóvá a kép és a szöveg egyidejű előállítás, ami fontos szempont a ponyvákra jellemző szövegközi illusztrációk létrehozásakor. Emellett a fadúcok a fára metszett képek nagy példányszámú lenyomatainak előállítására voltak alkalmasak, amely a metszetek viszonylag drága előállítási költségei ellenére is gazdaságilag hatékony termelést biztosítottak. E jellemzőinek köszönhetően a fametszés kitüntetett szerepet játszott a korabeli könyvillusztrálásban és a képes sajtó 19. századi megújításában.²²¹ A ponyvák a fametszetek révén a magyar könyvnyomtatás történetében először teremtettek esélyt a művészileg igényes, sokszorosított képek tömeges hozzáférésére amellet, hogy a különböző irodalmi és népköltészeti alkotások folklorizálódásához is hatékonyan hozzájárultak.

A jelen kötetben a ponyvamesék szövegein kívül, önálló fejezetben szerepel a Grimm-meséket kísérő eredeti és teljes ponyvai képanyag. (A képeket a jobb visszakereshetőség érdekében külön számozással láttam el). Ahol tudtam, az összehasonlíthatóság érdekében felvettem az adott illusztráció előképét is a fametszetes Grimm-meseillusztrációkat tartalmazó képkatalógusba. A korabeli illusztrációk újraközlését egyrészt az indokolja, hogy a tömegesen terjesztett populáris olvasmányok nagy vonzerejét éppen ezek, a szövegek tartalmi befogadását segítő képek jelentették, nem volna tehát teljes a kiadvány csupán a ponyvák szövegeinek megjelenítésével. Másrészt úgy hiszem, hogy a sokszorosított populáris grafika történetére vonatkozó tudományos ismeretszerzés egyik fő akadálya a források hozzáférhetőségének korlátozott volta, így a 19. századi Grimm-mesék képanyagának jelen közlése egyúttal a fametszetes ponyvailusztrációk vizsgálatát általában is ösztönözni kívánja.²²²

marosan Európa-szerte népszerűvé vált, segítségével pedig nagy példányszámú, olcsó, illusztrált kiadványok előállítása vált lehetővé NOVÁK 1927–1929: V, 117–120.

221 GERSZI–BODNÁR 2003; RÉVÉSZ 2015; PAPP 2012.

222 A hazai fametszés történetének hiányzó összegzéséhez a nyomdászattörténeti, ipartörténeti, könyvtörténeti, irodalomtörténeti és a művészettörténeti kutatások eredményeinek egymásra vetítése nyújthat igazán termékeny értel-

A kötetben szereplő ponyvaszövegek közül csupán egyazon kiadvány, a Nagyváradon kiadott Tichy-ponyva két meséje maradt a szövegbefogadást megkönnyítő kép nélkül, de még e kiadvány címlapján is elhelyezett a kiadó egy a meséktől független, kis méretű vignettát (*Képek* 3.1). A ponyván megjelent világi tartalmú epikus szövegek illusztrálásának a szakrális ponyvákhoz képest eltérő sajátosságai vannak, ilyen az, hogy például a 19. század második felében jellemzően képsorozatokkal valósították meg a mesék vizuális ábrázolását, az összetartozó jelenetekre pedig kevésbé jellemző (bár nem példa nélküli), hogy azok más kiadványokban, az eredeti kontextusuktól elszakadva forduljanak elő.²²³ A most bemutatásra kerülő Grimm-ponyvákban közölt mesékhez átlagosan négy-öt fametszet tartozik.²²⁴ Általánosságban elmondhatjuk, hogy a ponyvamesékhez mellékelt képanyag tematikailag szorosan kapcsolódik az illusztrálandó elbeszélésekhez, szemben például a vallásos ponyvanyomtatványokkal, amelyeknél sokkal lazább a kép-szöveg viszony. Az eredeti ponyvanyomtatványokban a szövegbe illesztett képeken keresztül kibontakozó vizuális narráció a mesék jellemző, a cselekmény szempontjából kiemelt jelentőségű epizódjai köré épül. A kötetben közölt 15 ponyvameséhez összesen 50 címlap- és szövegeközi fametszet tartozik. Tekintettel arra a kiadói gyakorlatra, hogy címlapképként többnyire a nyomtatványok legrepresentatívabbnak ítélt szövegeközi ábráját választották, valójában ezek ennél kevesebb, 41 különböző illusztrációt képviselnek. A képek közül kettő nem Grimm-mesét illusztrál: egy kiadvány címlapképe a ponyvafüzetben található másik meséhez (a Midás-történethez) készült (*Képek* 8.1 sz.), egy másik ponyva címlapképe pedig szintén nem a Grimm-narratívát jeleníti meg, hanem a mesemondás ideali-

mezési lehetőségeket. A magyar nyelvű Grimm-kiadások könyvillusztrációit önálló dolgozat tekinti át, melyben ugyan csak érintőlegesen, de néhány szó esik a ponyvafüzetekről is: GÄRTNER 2007: 18.

223 LENGYEL 2006: 212–213.

224 A legtöbb kép a békakirályról és a kővé vált hű szolgáról szóló füzetekben jelent meg (hat-hat illusztráció), a legkevesebb kép a két Hófehérke-mesét valamint az *Aranyfonó Esztike*, *A halál mint keresztapa* és a *Rege a hársfáról* című meséket kíséri. Mint említettem, a nagyváradi kiadású két mese szövegéhez nem tartozik illusztráció.

zált szituációját ábrázolja (*Képek* 13.1). Ezeket leszámítva azonban az összes többi illusztráció valamely Grimm-meséhez tartozik. A különböző ponyvanyomtatványok illusztrációi nem mutatnak egységes képet, stílusuk széttartó, színvonaluk hullámzó. Vannak közöttük kvalitatívabb (lásd pl. *Képek* 1.1–1.6. sz., 4.1–4.6 sz. vagy 11.2 sz.) és kevésbé sikerült alkotások egyaránt (pl. *Képek* 10.1 vagy 6.4 sz.). A szerzők kilétének ismerete nélkül is megállapítható, hogy az itt bemutatásra kerülő fametszetes Grimm-meseillusztrációk mögött nem azonos alkotók állnak, hanem azok több különböző művész és mester közreműködésével jöttek létre. A minőségi egyenetlenség ellenére is kijelenthető, hogy a korábbi korszakok ponyvaillusztrációira jellemző egyszerűbb, népies grafikákhoz képest ezek a metszetek sokkal inkább már a magas művészethez közelítenek.

A mesei narratíva képi megfogalmazása többnyire a főszereplők figurális ábrázolásával valósul meg. Feltűnő a stíluskeveredés mind a grafikai elemek, mind pedig a megjelenített viselet tekintetében, gótikus, rokokó és klasszicista stílusjegyek egyaránt azonosíthatóak a képeken. A romantikában a mese kiemelt műfaj volt, amelynek időn kívülsége különösen kedvezett az e fajta vizuális ahistorizmusnak. A korban a legtöbb illusztrált Grimm-ponyva Bucsanszky Alajos műhelyéből került ki. Működésének már korai, pozsonyi korszakában felismerte a képek jelentőségét a nyomtatványok tömegtermelésében. A kötetben közölt fametszetes illusztrációk többsége is az ő kiadói tevékenységéhez köthető. Ponyvakiadványainak elsődleges mintái német népkönyvek voltak: ami a képeket illeti, különösen a Gotthard Oswald Marbach szerkesztette *Volksbuch*-sorozat hatása kimutatható.²²⁵ Külön meg kell említeni a Bartalits-nyomda által, a *Kis mesemondó* sorozat részeként megjelentetett ponyvamesét (*Szövegek* 13. sz.), amelynek egyetlen, a címlapon közölt képe egy elképzelt, idealizált mesélési alkalmat jelenít meg. A sorozathoz tartozó címlapképen az a romantikus jelenet látható, ahogyan a nő és gyerekközönség figyel a magyaros viseletű férfi mesélőt, a kép jobb oldalán egy kiskutyája, a háttérben pásztor, a távolban pedig egy vár látható (*Képek* 13.1. sz.). A mese-

225 Tematikailag és tipográfiailag Karl Simrock és Gustav Schwab népkönyvei is hatással lehettek Bucsanszky-kiadványaira.

mondási szituáció ábrázolásának ikonográfiai hagyománya az első illusztrált mesekönyvig, a 17. század végi Franciaországig vezethető vissza. Charles Perrault tündérmeséinek (*Histoires ou Contes du temps passé*, 1697) előzékcímlapján egy vegyes összetételű (nő, férfi, gyerek), előkelő hallgatóság körében mesélő dajkát láthatunk. E kompozíció sikerességét jelzi, hogy azt az európai mesekönyvekben még a 19. század második felében is gyakran használták. A vidéki nyomdák és kiadók képességét a fővárosiakhoz viszonyítva a korszakban sokkal rosszabb lehetett. A kötetben közzétett két vidéki ponyvakiadvány közül mint említettük, a nagyváradi illusztráció nélkül jelent meg, a mosonmagyaróvári kiadvány pedig mindössze egyetlen képet közölt (*Képek* 10.1. sz.). A mosonmagyaróvári Czéh Sándor nyomdájából kikerült ponyvamese *A halál mint keresztapa. Eredeti mese* (1854) címen jelent meg. Czéh a KHM 44 számon ismert Grimm-mese szövegét tette közzé, ami legalább két áttételen keresztül jutott a magyar ponyvára. A már említett bécsi folyóiratos szövegközlésen alapuló magyar fordítást tett közzé Kazinczy Gábor az *Athenaeumban* (1837), amelynek szövegét szóról szóra követi Czéh ponyvája. A periodikák azonban kép nélkül közölték a meseszövegeket. A magyaróvári ponyva egyetlen illusztrációja a címlapon található, és bár kapcsolódik a ponyván elmesélt történet szövegéhez, mégsem jellegzetes módon mutatja be a mese cselekményét. A fametszet talán magyar mester munkája, erre utal, hogy a kép bal oldalán álló alak sajátos magyar viseletben szerepel (dolmány, kócsagtollas süveg). Czéh Sándor egy 1852-ben kelt levele – amelyben az Ipolyi Arnold által neki küldött és a közép népi számára kinyomtatni tervezett meséket köszönte meg²²⁶ – igen tanulságos a ponyvailusztrációk készítésének korabeli lehetőségeire vonatkozóan. A levélben Ipolyinak arról panaszkodik a nyomdász, hogy milyen nehézségekbe ütközött a népi számára tervezett kiadványokhoz való illusztrációk előállításában. Megjegyzése azért is érdekes, mert Czéh a korszak legsűrűbb nyomdaellátottságú északmagyarországi területén működött:

226 DOMOKOS 2015: 53–72.

Mindenek előtt köszönetem teszem ama küldött három Mesékért, melyek a köznép számára igen alkalmasok, s mihelyest képeket készíttethetek hozzá, kijövendenek nyomtatásban; de legbajosabb most még a hozzá alkalmas rajzot megszereznem, magam rajzolni nem tudok, itt körülbelől a kik tudnak is németek, Bécsben hasonlóan, már hárman kaptak belé, de egy se találta el a valóságos szellemét, így tehát kénytelen leszek tavaszra hagyni, s ha Pestre lemegyek ott készíttetni. Mihelyest a sajtóból kijövend, meg fogom küldeni a kívánt példányokat.²²⁷

Nem tudjuk bizonyosan, hogy az 1852-ben kelt levelében *A halál mint keresztapa* címen megjelent ponyvára is vonatkozik-e a nyomdász megállapítása, minden esetre nagyon tanulságos, hogy a 19. század közepén magyarul megjelenő világi populáris olvasmányok esetében szempont volt az, hogy az illusztrátornak sikerül-e visszaadni a mese „valóságos szellemét”, és mivel a nyomdász-megrendelő szerint a felkért idegen mestereknek ez nem ment, pesti rajzolóok szolgáltatására tartott igény, annak érdekében, hogy a „szegény magyar népeink is kapjanak mulattatót szájok íze szerint.”²²⁸

A ponyvaillusztrációk alkotói

Bizonyos, hogy a 19. század második felében magyarul megjelent Grimm-ponyvaillusztrációkat többnyire képzett rajzolóok és metszők készítették, kilétüket azonban szinte teljes homály fedi. A képek egy része a magyarított szöveget követő jellegük és a magyar nemzeti sajátosságokról árulkodó részletek (pl. *Képek* 9.3. sz.) alapján eredeti alkotásnak tűnik, más részük viszont bizonyosan külföldről való átvétel (pl. *Képek* 11.2. sz.; *Képek* 12.1. sz.). A 19. század második felében megjelent Grimm-ponyvákat már nem jellemzi az a korábbi gyakorlat, hogy a más kiadványok képeit *tartalomtól*

227 Czéh Sándor Ipolyi Arnoldnak. Magyar-Óvár, 1852. január 12. A levelet közli: PROKOPP 1973, az idézet: 389.

228 A meseközlés előzményéhez lásd Czéh Sándor Ipolyi Arnoldnak. Magyar-Óvár, 1851. október 12., PROKOPP 1973: 388.

függetlenül vették volna át, és az sem, hogy előállításukban megelégedtek a képzetlen, nyomdai munkások közreműködésével. Ebben a korszakban a kiadók egyre gyakrabban alkalmaztak hivatásos művészeket, vagy legalábbis – Pogány Péter szavaival élve – „jó közepes képességű” rajzoló mestereket a ponyvák képanyagának előállításához.²²⁹

Az alábbiakban néhány adattal és a későbbi kutatásokhoz megfontolandó szemponttal szeretnék hozzájárulni a korszak populáris grafikáit és fametszeteit előállító személyek azonosításához és általánosságban a hazai ponyvaillusztráció történetéhez. Ahogy a szövegek esetében is csak egyetlenegy esetben található autorizált közlés (a pszudonim Tüzér Károly), úgy a közölt képanyagból is csak egy esetben található az alkotó személyére utaló szignó. Ez a kötetben a 9. számmal jelölt mesét illusztrálja (*A hét holló vagy: az apai kívánság...*), amelyet összesen három különböző, de azonos stílusban készült kép kísér. A bátyjai keresésére induló lányról szóló mese egyik epizódjában a lány a napnál érdeklődik hollóvá vált fivére után. Az ehhez a jelenethez tartozó képen az látható, ahogy a nap egy jellegzetes, hosszúszerű pipával a szájában tekint le az előtte térdelő lányra²³⁰ (*Képek* 9.3. sz.). A jobb alsó sarokban olvasható szignó szerint a képet egy bizonyos *Avati* (?) készítette. Sajnos ilyen nevű rajzoló vagy metszőt nem tart számon a művészettörténet, így egyelőre nem tudtam azonosítani a kép alkotóját. Tudjuk, hogy a ponyvát kiadó Bucsánszky Alajos legtöbbit foglalkoztatott, név szerint ismert szerzője Medve Imre volt, aki Tatár Péter álnéven számos ponyvafüzetet és kalendáriumot szerkesztett, írt – és ami most lényegesebb – az ötvenes évektől rajzolt is.²³¹ Tekintettel arra, hogy Medve Imre nem kizárólagosan a saját maga által írt kiadványokat illusztrálta,²³² elképzelhető, hogy raj-

229 POGÁNY 1991: 369–373.

230 A képen látható pipafajta (makrapipa) a nagy múltra visszatekintő debreceni fazekasipar jellegzetes terméke, ezzel a ténnyel a kép készítője is tisztában lehetett.

231 POGÁNY 1978: 339–340; KOVÁCS I. 1989: 140–145; MIKOS 2015.

232 Medve Imre legismertebb füzet sorozata Tatár Péter *Rege kunyhója* címen jelent meg először 1857-ben, a 33 folytatásban megjelent sorozathoz Medve maga készítette a rajzokat is. Emellett azonban a Vahot Imre által szerkesztett *Ma-*

zolóként Bucsánszky Alajos egyéb populáris kiadványaiban, akár a Grimm-ponyvák képanyagának előállításában is szerepet vállalt. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a magyar kiadványok világi illusztrációi – a szövegekhez hasonlóan – gyakran nyugat-európai minták alapján készültek. A Grimm-ponyvák illusztrációinak vizsgálata ezt az állítást meg tudja erősíteni annyiban, hogy két esetben minden kétséget kizáróan sikerült azonosítani a ponyván közölt fametszetek eredeti forrását.

Moritz von Schwind grafikája a Bucsánszky-ponyván

Az egyik legkorábbi, Bucsánszky által ponyván közzétett Grimmese esetében meg tudjuk határozni az illusztráció előképét, e ponyva metszője bizonyosan egy német meseillusztráció alapján dolgozott. Trócsányi Zoltán egy 18. század végén megjelent német népkönyv és magyar fordításának összehasonlító elemzése során megállapította, hogy az általa vizsgált eredeti kiadványban közölt szövegközi rézmetszetet a fordításhoz átdolgozták, azaz nem csupán a szöveget, de a képet is magyarosítva, a viseletet és a bútorzatot az olvasóközönség elvárásaihoz igazítva készítette el a metsző a magyar szövegváltozathoz.²³³ Ugyanez az eljárás tapasztalható a fent említett magyar ponyvamese-illusztráció esetében is: az alkotó kreatívan használta fel a külföldi előképet, és a magyar közönség számára, az olvasók ízléséhez és elváráshoz adaptálta azt. A Bucsánszky-nyomda keltezetlen, de bizonyosan 1872 előtt (esetleg már az 1850-es években?) megjelent kiadványa a *Négy igen szép történet és tündéres rege az őskorból* című gyűjteményes füzet, amelyben többek között a *Rege a hársfáról* című mese is helyet kapott. E szöveghez a kiadó egyetlen képet mellékel, amely a cselekmény záróepizódjának legdrámaibb pillanatát ragadja meg, azt, amikor a madár büntetésből a mostoha nyakára ejti a malomkövet

gyarföld és népei. Eredeti képekben című, 1846-ban megindított kiadványban is megjelent néhány kép Medve Imrétől, ezekről Rohn Alajos készített kömetszeteket (ВАНОТ 1984).

233 TRÓCSÁNYI 1936: 165–169.

(*Képek* 11.2 sz.) A metszet előképe a neves osztrák művész, Moritz von Schwind nevéhez köthető, amely a *Münchener Bilderbogen* című egylapos nyomtatványsorozatban jelent meg 1855-ben (*Képek* 11. sz.).²³⁴ Schwind a *Das Märchen vom Machandelbaum* címen közölt Grimm-meséhez (KHM 47) egy tíz képből álló sorozatot készített,²³⁵ amelynek utolsó darabja alapján készült a *Rege a hársfáról* című ponyván megjelent illusztráció.²³⁶ A német fametszet átvétele kézenfekvőnek tűnhetett a Bucsánszky kiadó illusztrátora számára, hiszen az átvett mese szövegéhez készült képről van szó, így tematikailag tökéletesen illeszkedett a ponyva szövegéhez, csupán stilizálni kellett azt a magyar közönség számára. Míg az eredeti képsorozatból kiragadott metszeten az alakok a kora reneszánszra jellemző európai viseletben vannak, a kép magyar változatában a férfialak díszmagyarban, sujtásos kabátban és csizmában látható. A német grafikán hangsúlyos a madár-fiútól kapott ajándék, az apa nyakában lévő aranylánc, ez hiányzik a Bucsánszky-kiadás illusztrációjáról. (Ezenkívül a gonosz mostoha megjelenítésén is változtatott a magyar alkotó: főként egyszerűbb, megjelenése pedig az eredetihez képest idősebb és csúnyább.) A két kép között más jelentősebb eltérés nincs. A Grimm-mese szöveges és képi adaptációja során végeredményben hasonló eljárást figyelhetünk meg: a ponyvaszerző a meseszöveget, a metsző pedig a meséhez mellékelte illusztrációt magyarosította a nemzeti identitást kifejező vizuális stílusjegyek (különösen a díszmagyar) felhasználásával.

234 *Das Märchen vom Machandelbaum. Münchener Bilderbogen* Nr. 179. (1855).

A müncheni Braun&Schneider kiadó számos ismert festőt és grafikusművészt nyert meg a közel fél évszázadon keresztül folytatott, fametszetes képekkel illusztrált kiadványsorozatához, így a német biedermeier romantika több jeles képviselője között a meseillusztrációról ismert Moritz von Schwindet is.

235 HENNIG – LAUER 1985: 577.

236 Moritz von Schwind munkásságáról magyarul Vayerné Zibolen Ágnes írt összegzést: VAYERNÉ 1984). A képet Schwindnek tulajdonítva közli TATAR 1987: 4.

Hófehérke-illusztráció a lipcsei *Volksbüchern*

Más bizonyítékkal is rendelkezünk arra vonatkozólag, hogy Bucsánszky figyelemmel kísérte a német kiadók által közzétett népszerű olvasmányokat. Gotthard Oswald Marbach népkönyv-sorozata Otto Wigandnál jelent meg Lipcsében az 1830-as évektől kezdve. Mint ahogy a ponyvaszövegek forrásainál korábban már említettem, a német kiadványsorozat több darabja is közvetlen forrása és előképe volt Bucsánszky ponyvainak. A sorozat 1838-ban kiadott, 11. sorozati számmal ellátott kötetében jelent meg *Schneeweißchen* címen a Hófehérkéről szóló közismert Grimm-mese. A *Hófehérke története* című 1864-es Bucsánszky ponyvanyomtatvány a jelen kötetben szereplő Grimm-kiadások közül a korábbiak közé tartozik. A kiadványt az üvegekoporsóban fekvő Hófehérkéről készült kép illusztrálja, akit bal oldalról az egyik törpe, jobb oldalról pedig a királyfi fog közre. A ponyva kopottas címlapképe alapján feltételezhető, hogy az a fadúc, amelyről a képet nyomtatták, régóta használatban lehetett. Ugyanez a jelenet megismétlődik a szöveg közé ékelve is, azonban a címlapképpel nem teljesen azonos módon. A két kép között azonosítható apróbb eltérések elárulják, hogy a szövegekői illusztráció az eredeti kép újrametszett változata (*Képek* 12. 1. és 12.2. sz.). De az, hogy mit is jelent az eredetiség a ponyvailusztrációk kontextusában, meglehetősen komplikált kérdés. A Marbach-sorozat 1838-ban megjelent Hófehérkéjét ugyanis éppen ugyanezzel a fametszettel illusztrálta a kiadó – így nem csupán a szöveg, de a kép tekintetében is a lipcsei népkönyv volt a Bucsánszky-ponyva forrása.²³⁷ A Lipcsében megjelent, a koporsóban fekvő Hófehérkét ábrázoló kép újrametszett változatait Bucsánszky évtizedeken keresztül forgalmazta a mese magyar és német nyelvű ponyvakiadásáiban. Ebben az esetben név szerint ugyan nem tudjuk megmondani, hogy ki készítette a ponyva illusztrálására szolgáló előképet, a közvetítő forrásra (vagy legalábbis egy lehetséges közvetítőre) azonban sikerült rámutatnunk, ami a további kutatások és forrásmeghatározásokhoz nyújthat kiinduló pontot.

²³⁷ A *Schneeweißchen* a kötet utolsó előtti meséje, a 65–74. oldalakon olvasható, a képet a mese elején közlik.

Mihalovics János és a korszak fametszői

A Grimm-ponyvaillesztrációk, hasonlóan a korszak egyéb populáris nyomtatványaihoz, feltehetőleg többnyire átvett, ritkábban eredeti alkotások után készített fametszetek voltak. Hogy kik készítették e metszeteket, név szerint nem tudjuk megmondani, az azonban ismert, hogy a korszakban mely fametszőműhelyek elégíthettek ki ilyen típusú megrendeléseket. A 19. század második felében csupán néhány műhely látta el a kiadókat fametszetekkel, feltehetőleg ezek vonzaskörzetében kell keresnünk a Grimm-ponyvák illusztrációinak készítőit, az előképek újrametszőit. A század közepének legnevesebb magyar fametszője Riedl Károly Ágoston volt, az ő tanítványa Mihalovics János (Mihalovits, máshol Mihálovics). Mihalovicsot a tónusos fametszés első magyarországi mestereként tartják számon és tudjuk azt is, hogy rendszeresen dolgozott a Bucsánszky-kiadványok számára.²³⁸ A szakirodalom szerint a rajzolóként és metszőként is tevékenykedő Mihalovicsnak nem csak egy, de a legfőbb megrendelője Bucsánszky volt, akivel már Pozsonyban együtt dolgozott a később kalendáriumok és ponyvafüzetek tömegtermelésére specializálódott nyomdász-kiadó.²³⁹ Mihalovics életéről kevés adat ismert – 1844-ben még pozsonyi, 1848-tól már pesti rajzoló és fametsző, az ötvenes évek végén övé az egyetlen fametsző műhely a fővárosban.²⁴⁰ Nevéhez fűződik az első, magyar történelmet illusztráló metszetsorozat megalkotása, a világi témájú történelmi metszetei mellett pedig számos szakrális képet is készített.²⁴¹

Mihalovics Bucsánszkykyn kívül más kiadók számára is dolgozott: az ő és mestere, Riedl metszetei jelentek meg például az Emich Gusztáv által kiadott *Magyarország és Erdély képekben* című kötetben,²⁴² emellett számos szentképet készített a *Katholikus Néplap* számára

238 Kovács I. 1989: 142.

239 Novák 1927–1929: V, 118–119; Pogány 1983: 496–498, Papp 2021: 414–416.

240 Tóth E. 1940: 320–321.

241 Bucsánszky történelem-népszerűsítő kiadványairól lásd pl. Kovács I. 1985: 6–7; Révész 2001: 157.

242 A képek szerzőit a kiadó az I. kötetben közölt tartalomjegyzék végén sorolta fel KUBINYI–VAHOT 1853: [számozatlan oldal].

is, amelynek az 1840-es évek végétől volt munkatársa.²⁴³ Mihalovics mindemellett feltaláló is volt, kísérletezett a sokszínyomással, egy erre alkalmas nyomdagépre még szabadalmat is szerzett, ezen kívül az 1860-as években maga is próbálkozott naptárkiadással.²⁴⁴ Mihalovics Jánosra az 1850-es években egyre jobban felfigyeltek a kiadók, a kortárs recepció különösen a magyar népelet-ábrázolásait értékelte nagyra.²⁴⁵ A korabeli sajtóértesülések szerint az első magyar nyelvű magyar népmese-antológia, az Erdélyi János szerkesztésében és Heckenast Gusztáv kiadásában 1855-ben *Magyar népmesék* címen megjelent gyűjtemény illusztrálásában is közreműködött Barabás Miklós mellett metszőként Mihalovics.²⁴⁶ A 19. század második felében már több fametszőműhely is működött Magyarországon, akik részt vehettek ponyvák illusztrálásában is. Mihalovics legismertebb tanítványa Rusz Károly pesti fametsző

243 Erről lásd a lap egy anonim cikkét: N. N. 1849: 63–64.

244 ASBÓTH 1865. Mihalovics évekig munkálkodott egy olyan nyomdagép feltalálásán, amellyel egyszerre hat-nyolc színt is ki lehet nyomtatni. 1859 áprilisában Zsíros István kártyagyárossal közösen kapott szabadalmat a sok különböző szín egyidejű nyomását megvalósító találmányára: „A magas cs. k. kereskedelmi ministerium [...] egy festő forgó nyomógép találmányára, melylyel játékkártyák, képek, czimlapok, árufüggvények s több effélék előállítására sok különböző szín egyszerre nyomható, egy évi tartamú kizárólagos szabadalmat adott.” N. N. 1859b. (A játékkártyaipar és a népi grafika kapcsolódásáról lásd HOPKIN 2019: 84.) Zsíros Istvánnal közösen kiadott, 50 krajcáros naptáráról („Olajszínyomatu nagy képes naptár 1867-re”) több fővárosi lap is hírt adott: N. N. 1866a; N. N. 1866b.

245 Kovács I. 1985: 16, 61. lábjegyzet.

246 ERDÉLYI 1855. A sajtóhírek szerint Barabás Miklós mellett Mihalovics Jánosra bízta a népmese-gyűjtemény grafikáinak, illetve fametszeteinek elkészítését, de hogy ténylegesen részt vettek-e a reprezentatív kiadvány elkészítésében, az egyelőre nem bizonyított: „Az Erdélyi János által kiadandó népmesékhez a képeket Barabás rajzolandja, s így Mihálovicsnak alkalmasint a kimetszés marad, ki ezt igen ügyesen és olcsón eszközli.” N. N. 1853: 256. Az Erdélyi János által szerkesztett meseválogatás-kötetben a szövegek mellett huszonhárom fametszet jelent meg, közülük kilenc szignált. A jelölések alapján három Pesten működő fametsző azonosítható: Huszka Lajos, Braun Károly és Hahn Ferenc. Az idézett sajtóközlemény tényként közli, hogy Barabás és Mihalovics közreműködik a kötetben, ezért – annak ellenére, hogy egyikőjük szignója sem olvasható a publikált metszeten – a kötet képanyagának előállításában az ő tevékenységüket sem zárhatjuk ki. A *Magyar népmesék* illusztrációiról bővebben DOMOKOS 2007: 337–349.

volt, aki 1864-ben önállósodott. Ismertek még a korszakból Huszka Lajos és Pollák Zsigmond műhelyei, és feltétlenül meg kell említeni Morelli Gusztáv nevét is, aki az 1870-es években már nemzetközi sikereket is elért művészi metszeteivel.²⁴⁷

* * *

Összegezve a magyar Grimm-ponyvák képanyagának alkotói-ra vonatkozó szerény ismereteinket azt mondhatjuk, hogy két ponyva illusztrációjának sikerült azonosítani a közvetlen forrását, illetve előképét, mindkettő a 19. század közepső harmadában publikált német populáris nyomtatványokban közölt fametszetek alapján készült, egy lipcsei népkönyv- és egy müncheni egylapos nyomtatványsorozat tehát közvetlen és kimutatható hatást gyakorolt Bucsánszky Alajos korai Grimm-kiadványaira nem csak a szöveg-, de a képi világot tekintve is. Egy esetben név szerint is ismert a ponyvára került eredeti kép alkotója, a mese- és mondatémák iránt elkötelezett, korának elismert osztrák művésze, Moritz von Schwind személyében, aki a későromantika egyik leghíresebb festő-grafikusa volt. Emellett azt is tudjuk, hogy egy másik Bucsánszky-kiadású ponyva illusztrálásában közreműködött egy bizonyos *Avati?* nevű mester, aki magyaros meseillusztrációjából következőleg feltehetőleg valamely fővárosi műhelyhez tartozott. A ponyvakiadványokban közzétett képanyagról jellemző módon az a közvélekedés, hogy azok egyszerű, rossz minőségű és igénytelen kivitelezésű illusztrációk voltak. Ez az állítás általánosságban érvényes lehet (különösen a 18. századi és a 19. század első felében megjelent kiadványok tömegére), a század második felében megjelent Bucsánszky-ponyvák többségére azonban már biztosan nem igaz. A meseillusztrációk egy része művészi színvonalú, úgy tűnik, hogy ezek kimondottan kvalitásos alkotók munkái, amelyek a vizuális tömegkultúra kialakulásának kezdetén, feltehetőleg magyar metszők közvetítésében a magyar ponyvafogyasztó közönség ízlésművelésében is fontos szerepet játszhattak.

247 NOVÁK 1927–1929: V, 119; TÓTH E. 1940: 320–321.

A kötet felépítése

Jelen kötet a kritikai igényű kiadások felépítéséhez igazodva a meseszövegeket bemutató szöveggyűjteményből (*Szövegek*) és az egyes ponyvaszövegekhez fűzött tartalmi jegyzetekből áll (*Jegyzetek*). Ehhez rendhagyó módon önálló részként csatlakozik a ponyvák teljes képanyagát tartalmazó katalógus (*Képek*). Néhány esetben nem csak azt sikerült megállapítani, hogy melyik Grimm-mesét követi a magyar nyelvű ponyvanyomtatvány, hanem azt is, hogy milyen közvetítő forrás állt a ponyvaszerző rendelkezésére a magyar fordítás-átdolgozás megszüvegezésekor. A kötethez illesztett függelék ezekről a forrásokról kíván számot adni (*Közvetítő források*). Ez a rész terjedelmi megfontolásokból nem tartalmazza valamennyi ismert közvetítő forrás szövegét, kiadványtípusonként egy-egy példa segítségével azonban bepillantást nyújt azokba a különböző karakterű, magyar és német nyelvű populáris nyomtatványokba (mesekönyv, folyóirat, egylapos nyomtatvány és népkönyv), amelyek a Grimm-ponyvák formálódásában a 19. században jelentős szerepet játszottak. A kötetben való eligazodást többféle mutató és táblázat segíti: a *forrásjegyzékben* a ponyvakiadványok adatai és lelőhelyei szerepelnek, az eredeti Grimm-mesék és a ponyvamesék közötti konkordanciát az 1. sz. konkordancia-jegyzék, a ponyvamesék nemzetközi népmesetípus-számaikat és elnevezéseiket pedig a 2. számú lista közli. Az összefoglaló táblázat a ponyvákra vonatkozó főbb adatokat összesíti (cím, a kiadás ideje, a kiadó neve és a kiadás helye, az eredeti KHM- és a jelen kötetben való sorszám, a mesetípuszám és a közvetítő forrás (*Összesítő táblázat*)). A kiadvány végén összesített irodalomjegyzék található, amelyben a bevezető tanulmányban, a jegyzetekben, valamint a függelékben és a mutatókban rövidítve hivatkozott irodalom feloldása szerepel. Mellékletként közlöm továbbá a 2007-től 2021-ig magyarul megjelent Grimm-mesék válogatott bibliográfiáját, amely a korábban már publikált Grimm-bibliográfiák szerves folytatása, és azokkal összeolvasva megközelítőleg pontos képet ad a Grimm szerzői névvel ellátott magyar nyelvű mesekiadványokról.

A jegyzetekről

A magyar nyelvű ponyvamese-szövegközlésnek nincs olyan hagyománya, amihez a szerkesztés során igazodhattunk volna. Jelen kiadás a szövegek hozzáférhetővé tételén túl nagy hangsúlyt fektet arra, hogy érzékeltesse a Grimm-mesék különböző kontextusait és árnyalja a közvetítettségükre vonatkozó ismereteket. A forráskiadásban többféle jegyzetelés érvényesül: a ponyvamese-szövegek közvetlen befogadását az adott lapok alján textológiai és magyarázó jegyzetek segítik, míg az értelmezésüket és a szöveghagyomány különböző szintjeit bemutató kommentárok a forrásoktól elkülönítetten, a *Jegyzetek* között olvashatók. Ezek elsősorban textológiai kapcsolódásokra fókuszáló, filológiai és folklorisztikai megjegyzéseket tartalmaznak. Ez a rész adja meg a szövegek értelmezési keretét, miközben igyekszik számot vetni a Grimm-ponyvák keletkezésével és utóéletével is. Ennek megfelelően a közlés sorrendjében hozott jegyzetek valamennyi forrásszöveget háromféle szöveghagyomány szempontjából értelmeznek. A konkrétól az általános felé haladva az alábbiak mentén épülnek fel: (1.) A magyarázó jegyzetek elsőként a szövegközlés alapjául szolgáló ponyvakiadványról szólnak. (2.) Ezt követően a közvetlen vagy közvetett forrást nyújtó eredeti Grimm-meseszövegre vonatkozó tudnivalók ismertetése következik, végül (3.) annak a népmesetípus-hagyománynak az áttekintésére kerül sor, amelyet az adott forrásszöveg képvisel. A ponyvaszövegre vonatkozó első blokkban szerepel az adott ponyvakiadvány lelőhelye és nyomtatvány pontos bibliográfiai leírása, az illusztrációk adatai, illetve az újrakiadásokra vonatkozó információk a fennmaradt példányok vagy szekunder források alapján. A jegyzet kitér a magyar ponyvaszöveg keletkezéstörténetére és az előzményszöveggel való kapcsolatára is, amennyiben rendelkezésre áll ilyen típusú adat. A jegyzet Grimm-mesére vonatkozó második egysége két részből áll. Először a Wilhelm és Jacob Grimm által jegyzett meseszöveg keletkezés- és kiadástörténetének alapinformációit összegzem röviden a nemzetközi Grimm-szakirodalom alapján, majd az adott meseszöveg magyar recepciótörténetének vázlatát következik a 19. századi nyomtatott írásbeliségben megjelenő Grimm-fordításokon és átdolgozásokon alapuló folyamatrajz

segítségével. Az itt közölt könyvtörténeti adatokat saját forrásfeltárás alapján ismertetem, amihez a Grimm-bibliográfiák nyújtottak jó kiindulást.²⁴⁸ A közölt ponyvamesék nem csupán a populáris, illetve a Grimm-szöveg hagyomány részét képezik, de szervesen illeszkednek az európai népmese hagyományba is. A jegyzet harmadik, népmesére vonatkozó blokkjában érvényesülnek leginkább a klasszikus folklórisztikai eredmények. A nemzetközi mesekatalógus szerinti besorolás alapján az adott mesetípus nemzetközi és magyar elterjedésére vonatkozó alapadatokat ismertetem. Az áttekintésben kiemelten szerepelnek azok a magyar népmeseszövegek, amelyekre bizonyíthatóan hatással voltak a Grimm-mesék, különösen, ha azokon a ponyvai szövegváltozatok hatása is kimutatható (lásd a verses szövegformulák szóbeli továbbélését). A jegyzetek azonban nem csupán a Grimm-mesék folklorizációjára hívják fel a figyelmet, de általában a mesék írásbeli vándorlásának útvonalaira is. A Grimm-meséken túl számos példával adatozzák ugyanis azt a folyamatot, ahogyan a magyar népmesékként megjelenő nyomtatott szövegek utat találtak különböző reprezentatív vagy népszerű kiadványokba (pl. tankönyvek, periodikák, ponyvák, mesekönyvek) már a folklórisztika intézményesülését megelőző időszakban.

A szövegközlés elvei

A Grimm-mesekorpusz 19. századi ponyvaváltozatainak kritikai igényű szövegkiadása a ReTextum könyvsorozat²⁴⁹ szerkesztői koncepciójához igazodva nem valamilyen ideálisnak tekintett szövegállapot helyreállítását célozza, hanem a Grimm-mesék magyar ponyván megjelent szövegváltozatait hivatott bemutatni. A forráskiadás a Grimm-meseszövegek eddig feltárt magyar nyelvű

248 Kozocsa 1963; Voigt [1963, 1964] 2007–2009a, 2007–2009b.

249 A sorozatnak 2018-ban indult útjára Csörsz Rumen István szerkesztésében egy alsorozata, amely 18–19. századi magyar világi ponyvákat ad közre. Az első kötet a szerelmi és keserves lírai dalokból, versekből ad válogatást, a második az oktató és szórakoztató költészetet mutatja be: Csörsz 2018, 2020. A Grimm-ponyvákat bemutató kötet formálisan az alsorozaton kívül, lényegileg azonban e kiadványsorhoz kíván csatlakozni.

ponyvafeldolgozásainak a legkorábbi ismert, hozzáférhető kiadásait veszi alapul. A Grimm-mesék ponyvaváltozatait tartalmazó 16–31 oldal terjedelmű füzetes kiadványok többnyire csak egy szöveget hoznak, ezekben az esetekben a ponyvakiadvány teljes tartalma olvasható a forráskiadásban (az előállító nyomda egyéb kiadványait reklámozó hirdetésektől eltekintve). Néhány ponyva azonban a Grimm-mesén kívül máshonnan származó szövegeket is közöl – ezek újraközlését ebben a szöveggyűjteményben mellőztük. A különböző helyeken és időpontokban megjelent ponyvák átírása a szoros betűhűség elvének jegyében történt, vállalva az emiatt kötetszinten jelentkező stílusbeli és olykor még az adott szövegen belül is tetten érhető tipográfiai következetlenségeket. A szövegközlés során érvényesített emendálás kizárólag az értelemzavaró sajtóhibákat érintette – a szedésből fakadó elírások a kiadványtípus jellege miatt viszonylag nagy számban fordulnak elő a ponyvákban. Csak abban az esetben került sor az eredeti szövegek kijavítására, ahol biztosan megállapítható volt, hogy a ponyvaszöveg szerzője/kiadója eredetileg mást tervezett megjeleníteni az adott szöveghelyen, mint ahogyan az végül nyomtatásban olvasható (felcserélt, kimaradt vagy felesleges betűk: pl. ismét helyett *ismég*, zöld helyett *özld*, fölelevenithetsz helyett *fölelevenithesz*, felelé helyett *felelelé* stb). A szedési hibából adódó helytelen, eredeti szóalakok kurziválva a lapalji textológiai jegyzetek között olvashatók. Nem tartottam meg a szövegközlés során a felesleges, duplán szedett szóközöket. A hiányzó mondatvégi írásjelek közül a pontokat jelzés nélkül pótoltam, abból a megfontolásból, hogy az esetek többségben nem dönthető el az, hogy az írásjel eredetileg is hiányzott a kiadványról, vagy csupán a sokszorosított nyomtatványon az ma már nem látható. A dialógusokban helyenként fordítva szedett idézőjeleket (kezdő helyett záró vagy fordítva) szintén külön jelölés nélkül egységesítettem, ezen kívül a hiányzó idézőjeleket is pótoltam (kizárólag csak a kezdő vagy csak a záró írásjel hiányakor). Más írásjelek esetében ilyen jellegű, önkényes módosítást nem végeztem. A ponyvák eredeti helyesírását változatlanul meghagytam még az adott szövegen belüli következetlenségek árán is, ugyanis ezek olyan művelődéstörténeti jellegzetességek, amelyek a korabeli ponyvaszerzők és -kiadók íráshasználatáról tanúskodhatnak.

A verses ponyvákánál a sortörések pontosan követik a forrásszöveget, a prózai szövegek esetében azonban ugyanezt az eljárást nem láttam indokoltnak, ugyanis nincs információértéke annak, hogy mennyi szó került eredetileg a ponyvakiadás egy sorába, ezekben az esetekben tehát folyamatos a szövegközlés.

Az egyes mesék címének megállapítása külön textológiai problémát jelentett, hiszen a ponyvakiadványok címadási gyakorlata szerint a címlapon szereplő terjedelmes leírás többnyire a tartalomjegyzék funkciójával is bír, amely olykor több művet és alcímet is magában foglal. A címlapon közölt címhez képest az adott meseszöveg a ponyván néha eltérő önálló címmel, máskor cím nélkül jelent meg. Abban az esetben, amikor csak a címlapon olvasható címmegjelölés, az itt közölt címet (és alcímet) tekintettem a ponyva közlésekor a meseszöveg címének. Amikor azonban a mese külön címen szerepel a kiadványon belül, úgy a jelen kötetben is ezt a címmeghatározást követtem. Amennyiben a kiadó a cím végéhez pontot illesztett, az nem érvényesül a jelen átírásban. A sajtó alá rendező szövegközi megjegyzései szögletes zárójelben szerepelnek a kötetben. A ponyvák eredeti oldalszámozásának illetően feltűnetése azért bír jelentőséggel, mert adott kiadvány azonos évből származó másik vagy datálatlan kiadásaitól való megkülönböztetése bizonyos esetekben csak az újratördelés során megváltozott oldalszámozás alapján lehetséges. A szövegközlés szándéka szerint a ponyvanyomtatványok írásképének sajátosságait csak korlátozottan tükrözi, emiatt a bekezdések behúzásában nem követi az eredeti kiadványok tipográfiáját. Az egyes szövegeken belül érvényesített elválasztó grafikai szimbólumokat egységesen középre zárt *** jelöli.

SZÖVEGEK

1. [KHM 1]

A békakirály

5 Régesrégén élt egy király,
Volt neki szép három lánya.
Tündérszép királylányoknak,
Messze földön nem volt párja,
A legidősb ép oly szép volt,
Mint a minő a második,
Hanem mind a kettőjőknél
Sokkal szebb volt a harmadik.
10 A legidősb királyleány
Oly szép volt mint a virágszál,
Szebb hét ország lányainál,
Szebb a holdnál s csillagoknál.

* * *

15 A király kastélya mellett
Egy sűrű erdő terült el,
Tarkaszinü virágokkal,
Árnyas zöldlombos helyekkel.
Az erdőnek közepén volt
Egy kristálytisza vizü kút,
A kastélyból egyenesen
20 Ide vezetett az ut.

A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncsos szívü szolgál. Igen szép tündéries történet. 6 szép képpel. Budapest: Bucsánszky Alajos, 1874. A címlapképet lásd a *Képkatalógusban* (1.1 kép).

Ide járt ki minden reggel
 [1.2 kép] A legidősb királyleány, [3.]
 Rózsa volt tűzve hajába,
 Rózsa virult gyöngéd arczán.
 25 A szép leány a kút mellett
 Egy arany almával játszott,
 Bármily magasra dobta azt,
 Az ölébe visszahullott.
 S szép királylány ajkacskái
 30 Olyan szépen mosolyogtak,
 Hogy tőle a madarak is
 Sokkal szebben danoltak.
 Hanem egy nap nagy baj történt,
 A hűtlen arany alma
 35 Nem esett a kötényébe,
 Hanem be a mély kútba.
 Szép királylány szomoruan
 Nézett az alma után,
 Mosoly helyett fájdalom nőtt
 40 Piczi piros ajakán. [4.]
 De az alma folyton folyvást
 Szállt le mindig mélyebbre,
 Nagyon mélyre, mert annak a
 Kútnak nincsen fenéke.
 45 Mit tehetett szép királylány,
 Segíteni nem tudott, de
 Keservesen sirni kezdett
 És oly búsán zokogott,
 Hogy egy kis gerliczemadár
 50 Turbékolását elhagyta,
 Hogy a szép királyleánytól
 A sirást eltanulhassa.
 Amint így ottan sirdogál
 Szegény kis lány magába,

37 szomoruan: *szomorua* [sh.] 46 de: *det* [sh.]

- 55 Egyszerre csak meglepetve
Ezen szavakat hallja:
„Százszorszép lány, király lánya,
Mi az, a mi szived bántja?”
A királylány körültekint
- 60 Ki beszél itt őhozzá?
Hát bámulva látja ám, hogy
Egy zöld béka kidugá
Fejét a kútnak vizéből,
Az szólítá meg ötet,
- 65 Mire a szép királyleány
Szomoruan így felelt:
„Hogy ne sirnék, kis zöld béka,
Arany almám siratom,
Beleejtettem a kútba,
- [5.] 70 És kihozni nem tudom.”
„Biz az nagy baj?” szólta a béka,
„Elhiszem fájdalmadat,
Hanem mit adsz ha a kútból
Visszahozom almádat?”
- 75 „Neked adom, a mit kívánsz,
Szép ruhámat, gyöngyömet,
Gyűrűimet, koronámat,
S minden drága követemet!”
Így felel a szép királylány
- 80 Csengő ezüst hangjával,
De a béka ezt mondja rá
Nyájas kuruttyolással:
„Nem kell nekem se koronád,
Se gyémántod, se szép ruhád,
- 85 De ha szeretődnek fogadsz,
Kis asztalodnál ennem adsz,
Arany pohárkádból itatsz,
Arany nyoszolyádba fektetsz,

67 zöld: özld [sh.]

90 Akkor a kútba leszállok,
 Béka-becsületemre jót állok,
 Hogy visszahozom almádat,
 A te kedvencz játékosodat.”
 „A mit kívánsz mind megadnám,
 Csak hozd vissza arany almám!”
 95 Így felel esengő hangon
 A tündérszép királyleány,
 És a béka le is bukott
 A kútnak mély aljára,
 S pár percz mulva fölhozta az
 100 Arany almát szájába.
 A mint a szép lány az almát
 Ismét kezébe kapta, [6.]
 A keblébe rejtette el
 S semmivel nem gondola.
 105 Nagyot ugrott örömében,
 És aztán futott haza,
 Mind hasztalanul kiabált
 Szegény béka utána:
 „Várj meg, várj meg, szép királylány,
 110 Én nem tudok szaladni,
 Csak lassacskán, nyomról nyomra
 Békamódra ugrálni!”
 Szép királylány nem várta meg,
 Hiszen nagy örömébe
 115 A szegény kis zöld békácskát
 Már el is felejtette,
 S így a szegény csak nagy lassan
 Haladhatott ugrálva,
 S csak másnap délre érkezett
 120 A kastély kapujába.
 A király három lányával
 Épen az ebédnél ült,
 Egyszerre csak pics! pacs! pics! pacs!
 Hangzik valami ott künt.
 125 Akkor ugrált föl a béka

- A márvány garádicson,
 Nagyot rugva lábaival
 Minden egyes ugráson.
 S az ajtóhoz érve így szól,
 130 Vagyis inkább így kuruttyol:
 „Legifjabbik királyleány,
 Nyissál nekem ajtót,
 [7.] [1.3 kép] Emlékezzél, mit ígértél,
 Mikor bánatod volt!”
 135 Szép királyleány elsápad,
 Egész teste remeg,
 A béka meg az ajtóban
 Folytonosan brekeg.
 A szép lány az ajtóhoz megy
 140 S azt lassan fölnyitja,
 Hanem amint a békát ott
 Ülve megpillantja,
 Becsapja az ajtót ismét,
 Hogy szinte megrendült,
 145 És a nagy csattanás miatt
 Sarkából majd kidült.
 Legkisebbik királyleány
 Olyan nagyon fél s szepeg,
 Mint a rezgő nyárfalevél
 150 Kezeckskéje úgy remeg.
 [8.] „Mitől remegsz édes lányom?”
 Kérdi őtet az apja,
 „Talán csak nem a hétfejű
 Sárkány van az ajtóba?”
 155 „Nem, nem! Atyám, nem a sárkány,
 Csak egy csunya zöld béka!”
 „Hát az mi a manót akar?”
 Kérd a király bámulva.
 „Tegnap az erdőben voltam,

126 *garádics*: grádics, a lépcső vagy a lépcsőfok népies elnevezése (MNYÉSZ 1960: II, 1055; ÜMTSZ 1988: II, 689).

160 Arany almácskával játsztam,
 Az beleesett a kútba,
 S ez a rút béka fölhozta;
 Akkor neki azt ígértem,
 Hogy őt szeretőmmé teszem,
 165 Az asztalomhoz fogadom,
 A pohárkából itatom,
 A tányérkából etetem,
 Selyem ágyamba fektetem,
 Jaj! talán el is visz engem.
 170 Édes apám, ments meg engem!”
 Így szólt a szép királyleány,
 És azzal könyezni kezd,
 A béka az ajtó előtt
 Csak kiabál, csak brekeg:
 175 „Legifjabbik királyleány!
 Nyissál nekem ajtót!
 Nem tudod-e mit fogadtál,
 Ne felejtsd el a szót,
 A mit nekem megígértél,
 180 Mikor bánatod volt,
 Legkisebbik királyleány,
 [1.4 kép] Nyissál nekem ajtót!” [9]
 Ekkor a király így szóllott:
 „Lányom, a mit mondtál,
 185 Aztat meg is kell tartanod,
 Azért ajtót nyissál!”
 Mit volt tenni szegény lánynak?
 Fölnyitá az ajtót,
 Min a béka azon perczben
 190 A szobába ugrott.
 Odaugrált az asztalhoz:
 „Végy föl a székedre.”
 A királylány fölemelte,
 És a székre tette.

- 195 Hanem biz a béka azzal
Nem volt megelégedve,
És büszke kuruttyolással
Megint csak azt mondja:
„Százszorszép lány, király lánya,
[10.] 200 Tégy föl az asztalra!”
A lány oda is fölteszi,
Mire a béka brekegi:
„Tedd közelebb tányérkádat,
Oszd meg velem falatkádat!”
205 Szegény leány kénytelen volt
Tányérját odatolni,
És a csunya zöld békával
Egy tányérról étkezni.
Igy ettek és edegéltek
300 Kettecskén egy tányérról;
Mikor a béka jól lakott,
Kuruttyolva imigy szól:
„Most már ugyancsak jóllaktam,
Hanem minthogy elfáradtam,
305 Vigy el engem szobácskádba,
S fektess a nyoszolyácskádba!”
Szép királylány hogy ezt hallja
Sirni kezd keservesen,
Az apjához fordul s így szól
310 Majd kétségbeesetten:
„Hallottad-e, kedves atyám,
Mit akar a csúf béka.
Hogy vigyem el szobácskámba,
S fektessem az ágyamba
315 Jaj talán el is visz engem,
Jó apácskám, ments meg engem!”
De a király szigoruan
Néz a leányára,

312 akar a: *r aaka* [sh.]

S neki határozott hangon
320 Eztet parancsolja
„A mit egyszer megigértél,
Azt meg is kell tartanod, [11]
S a ki veled egyszer jót tett,
Azt nem szabad elhagynod.
325 Azért menj és tégy meg mindent,
A mit a béka kér tőled!”
Mit volt tenni szegény lánynak,
Rózsás két ujjával
Mefogta a csunya békát
330 S elvitte magával
A hálósobácskájába,
S ott egy sarokba dobta,
Maga pedig szomoruan
Feküdt selyem ágyába,
335 De a béka a sarokban
Csak nem maradt nyugodtan,
Igy kuruttyolt, így brekegett
Szüntelen, folytonosan:
„Alhatnám, alhatnám,
340 Százsorszép királylány,
Apád parancsolta,
Fektes az ágyadba,
Czirógass meg szépen,
Pihentess kebleden.
345 Mert ha meg nem teszed,
Atyádhoz elmegyek,
Neki bevádollak,
Kegyetlennek mondlak!”
No a szép királylány erre
350 Szörnyen megharaguda,
Fölkapta a csunya békát,
[1.5 kép] És ugy a falhoz vágta, [12.]
Hogy az egészen szétmálva
Hullott vissza a földre

- 355 S mint egy régi ezüst huszas
Egész oly lapos leve.
De im csodáknak csodája!
Mivé lett a csúf béka,
Királyleány azt se tudja,
360 Eztet hogy is csodálja.
Mert a csúf békának helyén
Egy szép királyfi termett,
Barna hajju, kökényszemü,
S valódi hősi termet.
- 365 A szép királylány csak bámul,
Azt se tudja hogy is volt,
Hogy a csunya béka egy szép
Királyfivá változott.
A királyfi most hálásan
370 Borul a szép lány elé,
Megcsókolta piros arczát
És kebléhez ölelé,
Aztán a csodás eseményt
Megfejtni így kezdé meg:
375 „Szép királylány, tudd meg, engem
Egy vasorru vén öreg
Boszorkány varázsola el
Ezen csunya békává,
Mivel haragudott reám,
380 És alakom elrablá.
Egyedül csak te voltál az,
Kinek meg volt engedve,
Hogy engem fölszabaditson,
Ugy mint meg is történe.
- 385 Fogadd forró köszönetem,
S hálám csekély jeléül,
Hogyha nincsen kifogásod,

355 régi ezüst huszas: húsز krajcárt érő ezüst váltópénz, amelynek egyik oldalán a gyermekét tartó Szűz Mária képe látható, emiatt máriás néven is ismert (MNYÉSZ 1960: III, 391; 1961: IV, 944).

Fogadj engem férjedül!”
 Szép királylány irul pirul,
 390 Azt se tudja mit szóljon,
 Elszaladjon vagy az ifju
 Kebelére boruljon.
 Végre is csak az lett vége,
 Nem szaladt el a szép lány,
 395 Neki is tetszett az ifju
 S őt rögtön megszerette,
 S ez érzelmét az ifjunak
 Pirulva kifejezte.
 Aztán egymást kézen fogva
 400 Atyjukhoz visszatértek
 [1.6 kép] És a bámuló királynak [14.]
 Mindent elbeszéltek.
 A király is nagyot bámult,
 Midőn kedves leánya
 405 A csúf békát szép királyfi
 Képében bemutatta.
 Nem is vonakodott aztán,
 Áldását rájuk adta,
 A szerető pár az áldást
 410 Térdrehullva fogadta.
 Csaptak aztán oly menyekzöt,
 A mely hét országra szólt,
 A Tokaji és Szegszárdi
 Szinte patakokban folyt.
 415 Rácz Pali bandája húzta
 A sok szebbnél szebb nótát,

401 És: Es [sh.]

413 Tokaji és Szegszárdi: tokaji és szekszárdi borok, Tokaj-Hegyalja és Szekszárd Magyarország történelmi borvidékei közé tartozik (FILEP Antal–KÓSA László: Hegyalja. MNL 1979: II, 515. **415 Rácz Pali bandája:** Nagygéci Rácz Pál (1815–1885) magyar cigányprimás, nótaszerző, az 1870-es évek legkedveltebb magyar cigányprimása volt. MARKÓ [1927]: 21–23.

[15.]

Rakták a kállai kettőst
 S a csárdást tiz napon át.
 Most egy szép hintó érkezett,
 420 Huzva nyolcz fehér lótól,
 A fölszabadult királyfi
 Távol birodalmából.
 Hű népei jöttek érte
 Fényes nagy kísérettel,
 425 Hazavinni királyukat
 Szép kis feleségével.
 Eljött régi hű szolgája,
 A hűséges Miska is,
 A jó legény nevetett is
 430 Örömében, meg sirt is.
 Ugy szerette ő az urát,
 Hogy midőn az hajdanta
 A boszorkány varázsától
 Egy békává változa,
 435 Hű Miska a szívére egy
 Erős abroncsot vert föl,
 Nehogy az még megrepedjen
 A fájdalom s keservtől.
 Szép királyfi s királyleány
 440 Mostan búcsút vevének
 A királytól, s a hintóba
 Ülve utra kelének.
 A hű Miska oda állt föl
 A hintónak bakjára,
 445 Nagy büszkeséggel tekintve
 Hol jobb – hol bal oldalra,
 Egyszerre csak, a mint mennek,
 Nagy pattanás hallatszik,

417 *kállai kettős*: a Szabolcs megyei Nagykálló nevéhez kötődő páros tánc (Pesovár Ernő: *Kállai kettős*. MNL 1979: II, 726).

450 „Mi az Miska?” szól a király,
„Talán a kerék törik?” [16.]
„Dehogy törik, kedves gazdám”
Felel Miska jókedvűn,
„Mindössze is csak az abroncs
Pattant le a szivemről!
455 Most már nincs reá szükségem,
Nem féltém már a szivem;
Fájdalomtól nem reped meg,
Ha csak az örömtől nem!”

* * *

460 Nemsokára hazaértek,
S ott uj vigalmat csaptak;
Bizonyára most is élnek,
Hogyha még meg nem haltak.

460 S: B [sh.] 461 Bizonyára: *Sizonyára* [sh.]

2. [KHM 3]

A tündér leánya, vagy: A tizenharmadik szoba titka

Igen szép és érdekes tündéries történet

[2.]

5 Kis fehér házacska állott
 Egy rengeteg erdőben,
 A rengeteg nagy erdőnek
 Kellős közepében.

10 Galamb turbékolt padlásán,
 Fecske fészkelte ereszén,
 Gólya kelepelt kéményén,
 Virág nyílt minden részén.

15 E kis házacszában lakott
 Az erdő szép virága,
 Hollóhaju, csillagszemü,
 Rózsaaarczu Juliska.

20 Szép Juliskának az apja
 Egy szegény favágó volt,
 Oly szegény, hogy igen sokszor
 Az éhségtől majd megholt,
 S Juliskának igen gyakran
 Nem volt mit is ennie,
 Nem volt betevő falatja,
 Nem egy darab kenyere.

 Egy nap a szegény favágó
 Az erdőben fát vágott,
 Munkaközben szomoruan
 Töprengett, gondolkodott:

A tündér leánya, vagy: A tizenharmadik szoba titka. Igen szép és érdekes tündéries történet. Öt szép képpel. Budapest: Bucsánszky Alajos, 1874. Címlap: 2.1 kép.

25 Hogy egy szegényes ruhácskát
Hogy vegyen leányának,
Mert már Juliska ruhái
Mind elszakadozának.
A mint a favágó imigy
30 Fejtörve gondolkoza,
Hát egyszerre csak előtte
Terem Tündér Ilona
S mosolygva imigy szól hozzá:
„Jó favágó barátom
35 A te nagy szegénységedet
Én már régóta látom;
Én vagyok az aranyhaju
Hires Tündér Ilona,
A ki téged s leányodat
40 A szivéből sajnálja.
Azért jöttem most tehozzád,
Hogy itt fölszólítsalak,
Menekülj az aggódástól,
S add nekem leányodat.
45 Anyja helyett anyja leszek,
És őt boldoggá teszem,
S később talán tündéreim
Sorába is fölveszem!”
Bezzeg örült a favágó,
50 Hogy ezeket hallotta,
Nem is soká késlekedett,
Hanem haza szalada
S elhozván a kis Juliskát
A tündérnek átadta,
55 S a tündér a szegény embert
Gazdagon megjutalmazta.
A kis Juliskával pedig
Sietett hamarjába
Szép meseországban fekvő
60 Aranyos kastélyába.

[3.]

Itt azután Juliskának
Jól is ment minden dolga,
Nyakig uszott az örömben
És a nagy boldogságban.
65 Tejbe vajba fűröszötték,
S szép kis tündérleánykák
Játszadoztak vele, s minden
Örömüket megoszták.
Hanem lett is Juliskából
70 Olyan tündérszép leány,
Hogy még Tündér Ilona is
Sokat bámult látásán.
El is határozta, hogy őt
Tündérnek is fölveszi,
[4.] 75 [2.2 kép] És a legszebb tündérfiu
Feleségévé teszi.
De előbb állhatatosságát
Kipróbálni akarta
És e célból Juliskához
80 Egy reggelen így szóla:
„Édes lányom, énnekem most
Nagy utra kell elmennem,
S azt se tudom, onnét mikor
Lehet majd visszatérnem;
85 Im átadom tizenhárom
Titkos szobámnak kulcsát,
Azok közül megnézheted
Mind a tizenkét szobát,
De a tizenharmadikat
90 Ki ne nyissad sohase,
Mert akkor vége minden
Boldogságodnak örökre!”
Julcsa Tündér Ilonának
Mindent ígért, fogadott,
[5.] 95 És a tündér búcsut vevén,
Rögtön utra távozott.

Julcsa pedig mindennap egy
 Másik szobát nyitott ki,
 Oly sok szép minden volt abban,
 100 Alig győzte megnézni.
 A tizenkét szobát már mind
 Sorról sorra vizsgálta,
 Csak is a tizenharmadik
 Volt még egyedül hátra.
 105 Hanem hát a kíváncsiság
 Bármennyire gyötörte,
 Tündér Ilona parancsát
 Megszegni még se merte.
 És a nagy kíváncsiságnak
 110 Sokáig ellenállott,
 S a tizenharmadik szobába
 Több napig be nem nyitott.
 De egy nap a kíváncsiság
 Annyira előfogta,
 115 Hogy bármint erőködött, annak
 Ellenállni nem tudta,
 És azt gondolván magába,
 Hogy senki meg nem látja,
 A tizenharmadik szoba
 120 Ajtaját kinyitotta.
 Hogy belépett, majd lerogyott
 A nagy csodálkozástól,
 Csak úgy kápráztak szemei
 Attól a ragyogástól,
 125 Mert hát ebben a szobában
 Minden szinaranyból volt,
 Megtelt volna innét akár
 Harmincz aranyműves bolt. [6.]
 Hanem hát most Juliskának
 130 Az jutott az eszébe:

114 *előfogta*: elővesz, megfog, elfog értelemben használatos (ÚMTSZ 1988: II, 133).

115 *erőködött*: az erőlködött szó régies, népies alakváltozata (MNYÉSZ 1960: II, 435).

Nem mind arany, a mi fénylik
 S szerencsétlenségére
 Egy szék karját az ujjával
 Próbakép megtapintott,
 135 De im! ujsza azon perczen
 Szinaranynyá változott.
 Ezen aztán ugy megijedt
 A szegény kis Juliska,
 Hogy kiugrott a szobából,
 140 És az ajtót bezárta;
 Hanem ezen percztől fogva
 Elmult minden öröme,
 Ha arany ujjára gondolt,
 Reszketett félelmébe.
 145 Bármint dörzsölte is ujját,
 S akár mennyire mosta,
 Mind hasztalan, mert az tovább
 Csak is arany marada.
 Mint nyárfalevél reszketett,
 150 Ha arra gondolt Juliska,
 Hogy már nemsokára haza
 Érkezik Tündér Ilona.
 Nemsokára egy napon a
 Tündér hazaérkeze
 155 S Juliskától a kulcsokat
 Azonnal előkérte.
 Ő reszketve adta elő
 A tizenhárom kulcsot,
 A tündér pedig fürkészőn
 160 S kérdezőleg így szólott:
 „Teljesitetted – tehát
 A kiszabott parancsot,

[7]

131 *Nem mind arany, a mi fénylik*: a köznyelvben gyakori közmondás, jelentése az, hogy a látványos külső nem mindig van összhangban a belső tartalommal (SZEMERKÉNYI 2009: 66). **156** *előkérte, előkér*: kéri, hogy valamely elrakott tárgyat hozzanak elé (MNYÉSZ 1960: II, 262).

165 És nem nyitottad-e ki a
Tizenharmadik ajtót?”
„Nem! válaszola Juliska
Földresütött szemekkel.
„Csakugyan nem?” kérd a tündér
Szigoru kétkedéssel.
„Nem nyitottam!” szólt Juliska
170 Másodszer is zavarral,
S Tündér Ilona harmadszor
Kérdi szigoru hanggal:
„Utoljára kérdelek most,
S mondjál nekem igaz szót,
175 Hogy nem nyitottad-e ki a
Tizenharmadik ajtót?”
„Nem nyitottam!” szólt Juliska
Harmadszor is remegve,
Mire a tündér haragos
180 Arczczal imigy felele:
„Tehát nemcsak hogy megcsaltál,
Hanem most még hazudsz is?
Látom nem vagy igazszivü,
Hanem csalfa és hamis.
185 Nem vagy méltó a tündérek
Országában maradni,
Parancsom megszegéseért
Szigorun kell bünhödni.
Mostan tehát parancsolom,
190 Vedd el büntetésedet,
Te hálátlan szivü leány,
A mint megérdemelted!”
Alig monda ezt a tündér,
Szép Juliska egyszerre
195 Elvesztette eszméletét,
S ájultan maradt fekvé.
Midőn aztán magához jött,
Képzeltetjük borzalmát,
Midőn egy rengeteg erdő

[8.]

200 Közepén találta magát.
Segélyt akart kiáltani,
Hanem nem tudott szólni,
A tündér azzal átkozta meg
Hogy ne tudjon beszélni.
205 Aztán menekülni akart
Kétségbeesésével,
De utját minden oldalon
Tövisbokrok zárták el.
Most eső is kezdett esni,
210 Nem maradt hát más hátra
Mint behuzni magát egy ott
Levő vén odvas fába.
S itt sirdogált, szomorkodott
Szép Juliska magába,
215 Belátta most, mennyivel jobb
Lenni Tündérorszáiban.
Meg is bánta keservesen,
Hogy úgy kíváncsikodott
S kinyitotta a tilalmas
220 Tizenharmadik ajtót.
De már késő volt a bánat,
Segíteni nem lehetett
A szigoru büntetésbe
Belenyugodni kellett.
225 Bizony kín volt Juliskának
Némaságra büntetve
S számüzve lenni e sűrű
Erdőnek közepébe.
Igy élt soká az erdőben,
230 Gyökerek- s vad gyümölcscsel,
Küzdve roszt időjárással,
Nyomorusággal, inséggel.
Télen falevelek közé
Bujt, miként az őzike,
235 Hogy valahogy meg ne fagyjon
A dermesztő hidegbe.

[9]

Később Juliska ruhája
 Egész elszakadozott
 S ekkor sarkig érő sötét
 240 Hajába takarózott.
 Így éldegélt évről évre,
 Sirdogálva magába,
 Hej! milyen jól s kényelmesen
 Éldegélt hajdanába.
 245 Így folyt Juliska élete,
 Már három év elmula,
 S ekkor sorsa véletlenül
 Egészen megfordula.
 Ugyanis a király egy nap,
 250 Midőn vadászaton volt,
 A rengeteg nagy erdőnek
 Közepéig behatolt.
 Itten egy szép őzike
 Bukkana véletlenül,
 255 De az őzike elfutott
 Tüskén bokron keresztül.
 De a király is utána,
 Üldözte nyomról nyomra,
 És így az üldözés közben
 260 [2.3 kép] Jutott véletlen oda [10.]
 Hol Juliska tartózkodott.
 A király elbámula,
 Midőn az őzike helyett
 Egy szép leányt talála,
 265 Takarózva sarkig érő
 Hollószínű hajába.
 És félénken megvonulva
 Egy vén fa odujába.

253 szép: *szep* [sh.]

267 *megvonulva*: jelentése itt 'visszahúzódva'

270 „Ki vagy, szépséges teremtés,
S mit keressz ez erdőben?”
Kérdé a király Juliskát
Csodálkozva s szeliden.
Hanem Juliska néma volt
És felelni nem tudott,
275 De szívében annál inkább
Bánkódott s szomorkodott
A király, hogy szép Juliskát
Szívből szereti, érzé,
S most tőle szerelmes hangon,
[11.] 280 S kérőleg ezt kérdezé:
„Szép leányka, kastélyomba
Eljönnél-e énvelem,
S lennél-e ott az én kedves
Kicsi kis feleségem?”
285 Juliska is megszerette
Már a királyt bensőleg,
De néma volt s csak fejével
Inthetett igenlőleg.
A király igen megörült
290 S őt keblére ölelte,
Aztán lovára emelvén
Kastélyába elvitte,
S tartottak ott mindjárt másnap
Oly fényes lakodalmat,
295 Hogy még hetedhét országon
Se láttak oly vigalmat.
A király forrón szerette
Az ő szép Juliskáját,
Csak az fájt nagyon szívének,
300 Hogy nem hallhatja szavát.
Egy esztendő mult ezután,
A hogy ezek történtek,
Egy év múlva Juliskának

- Egy kis fia született.
 305 Hanem ezen az éjjelen
 Juliska szobájába
 Egyszerre csak megjelent ám
 A szép Tündér Ilona
 S így szólt hozzá: „Azért jöttem,
 310 Hogy mondj nekem igaz szót
 S valld meg, hogy kinyitottad a
 Tizenharmadik ajtót.
 [2.4 kép] Ha megvallod az igazat, [12.]
 Visszaadom beszéded,
 315 Hanem hogyha eltagadod,
 Ugy elviszem gyermeked!”
 De Juliska ekkor se birt
 Régi büszkeségével,
 S a tündérnek kérdésére
 320 Nemet intett fejével.
 A tündér a kis királyfit
 Erre magához vette,
 S hogy megbüntesse Juliskát,
 Ót magával elvitte.
 325 Másnap nagy lett a bámulás,
 Eltűnt a kis királyfi,
 Hogy hova lett, hova tűnt el,
 El se tudták gondolni.
 Mindenki azt beszélte, hogy
 330 Emberevő Juliska
 S az ujszülött kis királyfit
 Bizonyosan fölfalta.
 De a király, ki Juliskát [13.]
 A szivéből szerette,
 335 Hogy ő emberevő legyen,
 Sehogy el nem hihette.
 Ismét egy év mult el aztán,

315 *eltagad*: számonkérés során félrevezető szándékkal valamit nem vall be, letagad (MNYÉSZ 1960: II, 314).

A hogy ezek történtek,
 Juliskának egy év mulva
 340 Ismét fia született,
 Hanem ezen az éjjelen
 Juliska szobájába
 Megint csak megjelent ám a
 Bájos Tündér Ilona
 345 S így szólt hozzá: „Azért jöttem,
 Hogy mondj nekem igaz szót,
 S valld meg, hogy kinyitottad a
 Tizenharmadik ajtót.
 Akkor visszaadom fiad,
 350 Visszaadom beszéded,
 Hanem ha eltagadod, így
 Elviszem másik gyermeked!”
 De Juliska még most se birt
 Kevély büszkeségével,
 355 S a tündérnek kérdésére
 Nemet intett fejével.
 A tündér a másik fiut
 Ismét magához vette,
 S hogy megbüntesse Juliskát,
 360 Ezt is magával vitte.
 Hanem ekkor az emberek
 Már zúgolódni kezdtek,
 S az emberevő királynéra
 Szigoru büntetést kértek.
 365 De a király most se hitte,
 Hogy neje emberevő;
 Sohasem hiszi a roszat
 A hűszívű szerető.
 Ismét elmúlt egy esztendő
 370 A hogy ezek történtek,
 Egy év mulva Juliskának
 Kis leánya született.

[14.]

351 lásd a 315 sorhoz írott megjegyzést.

Hanem ezen az éjjelen
Juliska szobájába
375 Megint csak megjelent ám a
Bájos Tündér Ilona
S így szólt hozzá: „Azért jöttem,
Hogy mondj nekem igaz szót,
S valld meg, hogy kinyitottad a
380 Tizenharmadik ajtót.
Ha megvallod, visszaadom
Beszéded s két fiadat,
Hanem hogyha eltagadod
Elviszem leányodat.”
385 Juliska még ekkor se birt
Kevély büszkeségével,
S a tündérnek kérdésére
Nemet intett fejével.
A tündér a kis királylányt
390 Erre magához vette,
S hogy megbüntesse Juliskát
Ezt is magával vitte.
De már másnap nem lehetett
Visszatartani a népet,
395 A nép e botrányos tettért
Nagy büntetést követelt.
A királyné, mert néma volt,
Magát védeni nem tudta,
[2.5 kép] S így a tanács fölötte az [15.]
400 Ítéletet kimondta.
„Hogy máglyán égettessék el!”
A máglyát összehordták,
Szomorun állt rá Juliska.
S alatta fölgyujtották.
405 Magasan csaptak a lángok,
Hanem a nagy melegtől
Fölvadt a nagy büszkeség

383 lásd a 315 sorhoz írott megjegyzést.

Juliskának szivéből.
Most már nagyon bánta tettét,
410 S magában azt gondolta,
Mily jó lenne, ha most mindent
Őszintén bevallhatna.
És ime! e pillanatban
Ismét visszajött szava,
415 S ő azonnal nagy örömmel
Hangosan így kiálta:
„Igen, szép Tündér Ilona,
Megszegtem a parancsot,
S kinyitottam a tilalmas
420 Tizenharmadik ajtót!”
S a szép tündér kis kocsiján,
Arany hattyuktól vonva,
Megjelent, a három király-
Gyermeket visszahozva.
425 Azután mosolygó arcczal
És szeliden így szóla:
„A ki bűneit megbánja,
Annak meg van bocsátva!”
S im a máglya ezen perczen
430 Magától kialudott,
S Juliska most már férjének
Mindent, mindent elmondott.
No lett aztán olyan öröm,
Hogy leirni sem lehet,
435 Tartottak is hét országra
Szóló örömmünnepet.
S aztán még sokáig éltek,
Folyvást boldogok voltak,
S bizony Isten most is élnek,
440 Ha eddig meg nem haltak.

[16.]

3. [KHM 4]

Egy ifju, ki elindult borzadni tanulni

Egy apának két fia volt, ezek közt az idősebb okos és ügyes és min-
denre alkalmas, holott az ifjabb ostoba volt, semmi sem ragadt
reá, kit mikor az emberek láttak, nem egyszer mondták: „no még
5 ezzel is meggyúl apjának a baja.” Ha valami tennivaló vala, mindig
az öregebbnek kellett azt végbevinni; ha azonban őt atyja éjtszaka
valamiért küldötte, vagy temetőn, vagy valami ollyas helyen kellett
keresztülmenni, mondá apjának: „Apám! borzadok” mert a fiú félt. Ha
úgy este a tűz mellett, vagy fonásnál, tengerifejtésnél borzadalmas
dolgok beszéltek, mindenki azt mondá: „jaj be borzadok!” Az if-
10 jabb fiu egy szegletben ült, s meg nem tudta fogni, mi az a borzadás.
„Mindig azt emlegetik: 'borzadok, borzadok'; én nem borzadok, bi-
zonyosan valami művészet az, melyből én mitsem értek.”

Igy aztán megtörtént, hogy apja egyszer így szólt hozzá:
„Hallod-e te ott a szegletben, te nagy és erős leszesz, neked is kell
15 valamit tanulnod, mivel kenyered megkeresd. Látod mikint fára-
dozik bátyád, de rajtad nem fog semmi sem.” „Hej, atyám! – felel a
fiú – én is ohajtanék valamit tanulni, különösen, ha lehetne, szeret-
ném megtanulni a borzadást, ebből még semmit sem értek.” Bátyja

[3.]

Egy ifjú, ki elindult borzadni tanulni és a három fonó nő. Nagyvárad: Tichy Alajos, 1862, 2–13. Címlap: 3.3 kép.

9 tengerifejtés: tengerihántás, kukoricafosztás. A rokonok és ismerősök a betakarított kukoricacsöveket közös munkával tisztították meg a levelektől. A kukoricafosztás a fonóhoz hasonlóan a történetmesélésnek is teret biztosító közösségi alkalom volt, melynek során rémtörténetek is elhangozhattak (NÉMETH Imre: Kukoricafosztás. MNL 1980: III, 345). **9 borzadalmas:** borzalmas régias alakja (MNYÉSZ 1959: I, 692). **10 jaj be...** jelentése: milyen nagyon, mennyire nagyon! (MNYÉSZ 1959: I, 432). **15 szegletben:** valamely épületen belüli sarokban, zugban (ÚMTSZ 2010: V, 86).

nevetett e felett s gondolá magában: „Édes Istenem! minő ostoba az én öcsém; belőle soha semmi se válik!” Az apa sohajtva felele neki: „A borzadást majd csak megtanulod, de azért kenyeredet nem fogod megkeresni.”

- 5 Nem sokára az egyházfi, ki egyszersmind harangozó is volt, látogatóba jött a házhoz, a mikor az apa panaszkodék, miszerint kisebbik fia minő ostoba és semmit sem is tanul. „Képzelve csak – mond ő – midőn kérdém, mivel szándékoznék élelmét megszerezni, oda nyilatkozott, hogy a borzadást kivánná megtanulni.” Ha más
- 10 baj nincs – válaszol az egyházfi – azt nálam megtanulhatja; küldje csak hozzám, majd meggyalulom én.” Az apa meg vala elégedve, gondolván, hogy tán csak faragnak valamit belőle. Az egyházfi tehát elvivé magával a fiút, kinek a harangozást tette kötelességébe. Nehány nap mulva felkölté őt éjfélben és elküldé a toronyba harangozni. „Majd megtanítlak én borzadni” – gondolá magában, titokban előre ment, és midőn a siheder fenn volt s a harangkötelet meg akará markolni, megpillanta a grádicson egy fehér alakot állani. „Ki az?” – kiálta ő; de az alak nem felelt és meg se mozdult. „Felelj – monda az ifju – vagy takarodjál; éjjel nincs itt semmi kereseted.”
- 20 Az egyházfi azonban mozdulatlan állott, azon hiedelemben levén, hogy a siheder őt majd kísértetnek tartja. Az ifju másodszor rákiáltott: „Mit akarsz itt? szólj, ha becsületes ember vagy, különben a grádicson lelöklek. Az egyházfi a fiú beszédét csak ijesztgetésnek vevén, egy hangot sem szólott s úgy állott, mintha kőből lett volna.
- 25 Ekkor az ifju harmadszor kiáltott reá, s mikor ez is hasztalan volt, neki iramlott s a kísértetet a grádicson lelökte úgy, hogy tíz lépcsővel alább esett s egy szegletben fekve maradt. Erre harangozott, haza ment, lefeküdt minden szó nélkül ágyába és folyvást aludt. Az egyházfiné sokáig váraozott férjére, de ez csak nem tért haza.
- 30 Végre aggódni kezdett az asszony s felköltvén a sihedert kérdé: „Nem tudod-e hol maradt férjem, ő valamivel előbb ment a toronyba?” „Nem – válaszolt az ifjú – hanem valaki egy ablak irányában

[4]

11 *meggyalulom*: átvitt értelemben valakin alakít, formál, csiszol (MNYÉSZ 1960: II, 1077). **16** *siheder*: tizenéves fiatal, többnyire fiúkra használatos (MNYÉSZ 1961: V, 1193). **26** *grádic*: lépcső, lépcsőfok népies elnevezése (MNYÉSZ 1960: II, 1055; ÚMTSZ 1988: II, 689).

a grádicson állott, és mivel sem felelni, sem onnan eltávozni nem akart, gazembernek tartottam s a grádicson lelöktem. Menjen oda asszonyom, nézze meg ha valjon gazduram volt-e? nagyon sajnálnám ha ő lenne a latban.” Az asszony felkerekedett s ott találta férjét egy szegletben fekvé és törött lábával jajgatva.

5

Az asszony haza czipelé nagy nehezen férjét és hangos kiabálással sietett a fiú apjához. „A kegyelmed fia – sivita ő – nagy szerencsétlenséget okozott; férjemet a grádicson lelökte, úgy hogy egy lába kitört, vigye el a semmirekellőt házamtól.” Az apa megijedt, az egyházfihoz futott és a fiút kegyetlenül lehordta: „Minő istentelen cselekedeteket visesz véghez te haszontalan kenyérvésztegető?”
 [5.] ezeket bizonyosan a sátán sugta neked: „Apám – felelt a fiú – hallgass meg engem; én egészen ártatlan vagyok; ő ott állott a setétben, mint a ki gonoszt akar mivelni; én nem tudám ki volt, s háromszor szólítám fel, hogy beszéljen vagy távozzék.” „Istenem! – mond az atya – veled csak szerencsétlenség környez, eredj szemem elől, nem akarlak többé látni.” „Igen szivesen, apám – mond a fiú – csak várakozzék míg megvirad, akkor elmegyek a borzadást megtanulni, legalább nekem is lesz egy mesterségem, melyből táplálkozhatom.”
 „Tanulj a mit akarsz – mond az atya – nekem mindegy; ime ötven tallér, ezzel pusztulj a nagy világba, és ne mondd senkinek, hovavaló vagy és kicsoda apád, mert nekem szégyenemre válsz.”
 „Jól van apám – mond ismét a fiú – a mint akarja; ha egyebet nem kíván, ezt könnyen megtehetem.”

10

15

20

A mint már most hajnalott, zsebre raká az ifju az ötven tallért, kimene az országútra, és magában motyogva szüntelen mondá: „bár csak borzadnék! bár csak borzadnék!” Ekkor egy ember jöve, ki az ifjunak ebbeli beszédét hallotta, s miután egy darabbal tovább haladnának, hol az akasztófát látni lehetett, mondá neki: „Ládd! ott a fa, melyen heten a kenderrel atyafiságba keveredtek és most össze-összeveri bokájokat a szél, ülj alája s várj míg az éjszaka

25

30

3 *valjon*: vajon régiesen (MNYÉSZ 1962: VII, 169). **4** *ő lenne a latban*: a latban van annyit tesz, mint bajban van (ÚMTSZ 1992: III, 743). **16** *környez*: körülvesz (MNYÉSZ 1961: IV, 397). **30** *a kenderrel atyafiságba keveredtek*: akasztott emberek [eufemizmus].

35

beáll, majd megtanulod a borzadást.” „Ha a dologhoz egyéb nem szükséges – válaszolja az ifjú – ezt könnyű megtenni, ha azonban ily hamar megtanulom a borzadást, legyen a tied mind az ötven tallérom; azért is jer holnap reggel ismét ide.” Ekkor elment az ifju az akasztófához, alája ült és várt míg beesteledett, és miután 5 fázott, tüzet rakott, de éjfél tájban oly hidegen fűtt a szél, hogy a tűz mellett se tudott felmelegedni. És hogy a szél a felakasztottakat egymáshoz verte, gondolá: én itt lenn is fázom, hát még ezek ott fenn a levegőben hogy ne fáznának. És mivel ő könnyörületes 10 szivü vala, a lajtorján felmászott, egyiket a másik után leszedte az akasztófáról és szépen a tűz mellé helyezte, a tüzet felszította s biztatta őket, hogy melegedjenek. De ezek se nem szóltak, se nem mozdultak s a tűz ruháikba kapott. Mire ő monda: „Ügyeljetek ruháitokra, különben ismét visszaakasztalak benneteket.” A halottak 15 azonban mit se hallának, hallgatának és hagyák rongyaikat égni. Erre megharaguvék és monda: „Ha ti nem ügyeltek magatokra, nem segíthetek rajtatok, én nem akarok veletek megégni,” – és felakasztá őket sorra oda a hol voltak. Már most melléje ült a tűznek és elaluvék. Másnap reggel megérkezék az ember, kérte az 20 ötven tallért és monda: „Tudod már mi a borzadás?” „Nem – felel ez – honnan tudnám? ezek odafenn egy szót se szólának és olyan ostobák valának, hogy a rajtok fityegő néhány rongyot is rajtok égni hagyák.” Ekkor látta az ember, hogy az ötven tallért meg nem kaphatja, elkotródott s magában morogva monda: „Ilyen bolondra 25 sem akadtam még.”

Az is odább ballagott s ismét elkezdte motyogni: „Bár csak borzadni tudnék! bár csak borzadni tudnék!” Ezt meghallá egy fuvaros, ki utána ballaga és kérdé: „Ki vagy te?” „Nem tudom” felele 30 az ifjú. A fuvaros tovább kérdé: „Hova való vagy?” „Nem tudom” volt a válasz. „Kicsoda apád?” „Azt nem szabad megmondanom.” „Mit motyogsz szüntelen magadban?” „Borzadni szeretnék tudni; de senki sem tanit meg reá.” „Hagyd el ostoba motyogásodat, jer velem, majd megtanítlak én.” Az ifju elment a fuvarossal és estére

1 megtanulod: *megtönulod* [sh.] 13 mozdultak: *mozgultak* [sh.]

10 lajtorján: létrán népiesen (MNYÉSZ 1961: IV, 556; ÚMTSZ 1992: III, 716–717).

egy csárdához értek, hol meg akartak hálni. Itt bemenőben ismét hangosan mondá: „Ha épen ebben kedved telik, itt majd akadhat alkalmad reá.” „Oh – mond a csárdásné – már némely kíváncsi életével fizetett itt, kár volna a szép szemekért, ha azok a napvilágot többé nem láthatnák.” Az ifjú azonban mondá: „Akármily nehéz is lenne az, mégis meg akarom tanulni, hiszen azért indultam útnak.” Nem is hagyott a csárdásnak békét, míg el nem beszélte, mikint ott közelében van egy bűvös kastély, melyben meg lehetne a borzadást tanulnia, ha benne három éjjel virasztani akarna. A király annak, ki azt megcselekszi, leányát adja feleségül, ki a legszebb szűz a világon. A kastélyban van még temérdek gonosz lelkek által őrzött kincs, melyek az által megszabadulnának és egy szegény legényt könnyen meggazdagíthatnának. Sokan mentek már be próbát tenni, de még senki se tért vissza. Más nap reggel elment az ifju a királyhoz, mondván: „Ha szabad volna elmennék én három éjjel az elátkozott kastélyba virasztani.” A király végig nézé őt s mivel nekie megtetszett, monda: „Még háromfélét is kívánhatsz magadnak, de azok élettelen tárgyak legyenek.” Mire ezt felelé: „Kérek tehát magamnak tüzet, esztergát és egy vonószekeket késsel együtt.”

[8.]

A király ezeket nappal beszállíttatá a kastélyba, és midőn már beesteledék, bemene az ifju, tüzet rakott magának egy kamarában, a vonószekeket késsel együtt mellé helyeztette és felült az esztergára. „Oh bár csak borzadni tudnék – mondá magában – hanem itt se fogom azt megtanulni.” Éjfél tájban meg akará tüzeit igazítani s a mint belefűtt, hát im egy szegletből nyávogó hang hallik: „Jaj be fázunk!” „Ti bolondok, miért kiabáltok? ha fáztok, üljetek a tűz mellé és melegítsétek meg magatokat.” És a mint ezt kimondá, két nagy fekete macska előugrék, melléje telepedék és tüzes szemével vadon néze szemei közé. Kevés vártatva, midőn a macskák megmelegedének, mondának neki: „Pajtás! nem kártyáznánk egy keveset?” „Miért ne – felele ő – hanem mutassátok meg körmeiteket.” És a mint előmutaták, monda: „hej igen nagy körmeitek

19 *esztergát és egy vonószekeket*: a fa megmunkálására szolgáló speciális szerszámok. Az eszterga finom felületek kialakítására használatos szerszámgép, a vonószekeket vagy más néven faragószekeket, faragópada a megmunkálendő fadarab befogására szolgáló eszközt (MNYÉSZ 1960: II, 482).

vannak, azokat le kell előbb vágnom.” Ekkor nyakon fogá őket, beszorítá lábaikat a vonószékbe és monda: „Láttam körmeiteket és semmi kedvem sincs veletek kártyázni.” Mire agyonveré őket és ki a vízbe löké. Midőn a két macskát elpusztította s ismét tüzéhez
 5 akart volna ülni, ime minden oldalról jövének elő fekete macskák és lánczos fekete kutyák mindig többentöbben, annyira, hogy már alig fértek, szörnyű vonítások és nyávogások közt a tüzet össze-
 vissza taposták s el akarták azt oltani. Darabideig csendesen nézte a dühösködést, de végre megunta, s elővévé vonókését, köztök
 10 vagdalkozott, mondván: „El veletek csöcselék!” Egy rész megugrott, a többit agyonverte és ki a tóba lökte. Midőn visszaérkezett, újra felélesztette a tüzet és melegedett, és a mint így üldögelne, elálmosodék annyira, hogy szemei majdnem leragadtak, ekkor széttekintett s egy szegletben egy nagy ágyat sejtett meg, „ez épen
 15 jó lesz nekem” monda és beleheveredett. A mint épen szemeit be akarta hunyni, az ágy magától megindult s vele az egész kastélyt bejárta. „Csak rajta – mond az ifju – így van jól,” s ekkor a szobákon keresztül a grádicsokon fel s le iramlott vele az ágy, míg végre visszatért a kamarába és ott fenékkal felfordult, mely alul nagy nehezen kibujva a tűz mellé feküdt s ott aludt reggelig. Reggel eljőve a király és miután őt a földön feküdni látta, azt gondolá, hogy a kísértetek által megöletett és sajnálkozva monda: „Kár ezért a szép emberért.” Ezt meghallá az ifju, felemelkedék és monda: „Még annyira nem mentünk.” Ekkor elcsudálkozott a király, megörült és
 25 kérdé, hogy mikint folyt az éjtszaka dolga? „Igen jól – válaszolt az – egy éjtszaka elmult, majd a két másikon is túl tegyünk.” Mikor a csárdáshoz érkezett, ez szemét száját eltátva monda: „Nem gondolám, hogy még egyszer az életben lássalak; már csak megtanultál borzadni?” „Nem biz én – válaszola ez – mind hiába; bár csak va-
 30 laki megtanítana reá!”

Második éjjel ismét felment a kastélyba az ablakhoz s csak régi nótáját danolta: „Bár csak borzadni tudnék!” Az éjfél közeledtével nagy lárma és robaj hallatszék, előbb ugyan halkabban, aztán erősebben, egy kevéssé ismét elcsendesedék, végre hangos kiáltással a kéményen keresztül egy fél ember érkezék és előtte leesék.
 35

14 sejtett meg: megsejt, azaz észrevesz (régies tájszó) (MNYÉSZ 1961: IV, 1155).

„Hohó! – kiálta ő – még egy fél ember kell ehhez, ez nem elég.”
 Erre a lárma újra megkezdődék, nagy óbégatás és vonítás vala s a
 másik fél is leesék. „Megállj – mond ő – egy kevésbé megigazitom
 neked a tüzet.” Mig ezt cselekvé és visszatekinte, már addig a két
 fél ember összeforrott és úgy egy iszonyatos egész ember ült az
 5
 ő helyén. „Nem ugy hej, a szék az enyim” – mond az ifju. Az ember
 le akarta őt a székről szoritani, de ez nem hagyta magát, hanem
 az iszonyatost letaszitván, maga helyére ült. Ekkor még több
 ember esék le, kikenél kilencz halott lábszár és két halálfej vala,
 melyeket felállítanak és tekézni kezdének. Az ifjunak is kedve
 10
 kerekedett a tekézéshez s megszólítá őket, ha valjon nem lehetne-e
 neki is velök játszani? „Igen ha pénzed van – mondának ezek. „Elég
 pénzem van – monda ő – hanem golyóitok nem elég gömbölyűk.”
 Erre elővév a halálfejeket, az esztergába helyezte és gömbölyűre
 esztergályozta. „Igy ni – már most jobban fognak gördülni, rajta
 15
 vigan.” Ő tehát tekézett velök s valami keveset pénzéből elvesztett;
 de midőn a tizenkét órát elütötte, minden eltűnt szemei elől,
 lefekvék tehát a tűz mellé s csendesesen elaludt. Reggel megérkezett
 a király és kérdé: „Hogy mulattad magad az éjjel?” „Jól – felele ez
 – tekéztem és néhány fillért elvesztettem.” „Hát nem borzadtál?”
 20
 „Dehogy – monda – mulattam magamat, bár csak tudnék már egyszer
 borzadni.”

[11.]

Harmadik éjjel ismét székére ült és boszusan monda: „Bár csak
 borzadni tudnék!” Midőn már jó késő vala, hat iszonyú nagy ember
 egy koporsót hozza be. Ekkor monda ő: „Aha! ez bizonyosan
 25
 nagybátyám, ki ezelőtt néhány nappal halt meg. Jer, bácsikám,
 jer!” és ujjával intett. Az emberek a földre tevék a koporsót, ő
 azonban odalépett és levev a koporsó födelét, melyben egy holt
 ember feküdt; arcához nyult, de ez jéghideg vala. „Várj – mond
 ő – egy kevésbé felmelegítelek,” a tűznél megmelegíté kezeit s a
 30
 halott arczát megsimogatá, de az csak hideg maradt. Ekkor ölébe
 vevé, a tűz mellé ült vele s karjait dörzsölgeté, hogy vére forgásba
 jöjjon; ez sem használván pedig, eszébe juta, hogy ha ketten egymás
 mellett fekszenek, egyik a másikat felmelegíti; befekteté az ágy-
 35
 ba, betakará és melléje fekvék. Kevés vártatva a halott melegedni
 kezdett és mozdulni kezdett. Ekkor elkiáltá magát az ifju: „Ládd
 bácsikám, ha nem melegítettelek volna!” A halott azonban monda:

„Már most téged megfojtalak” „Mit! – monda ő – hát ez a köszönet? tüstént visszateszlek koporsódba.” Visszalöke tehát és a fedelet reá szorította. Ekkor előjöve a hat ember és ismét elvivé a koporsót. „Borzadni itt nem fogok egész életemben sem megtanulni.” [12.]

5 Ekkor belépett egy ember, ki nagyobb vala a többinél, iszonyatosan nézett ki, igen öreg és nagy szakállu volt; belépvén mormogá: „Haszontalan kölyök! majd megtanítalak én téged borzadni, mert mindjárt meg kell halnod.” „Nem oly hirtelen – felelé a fiú – akkor nekem is ott kell lennem.” „Majd igazítok én rajtad” – mond az óriás.

10 „Csak lassan, lassan! ne pöffeszkedjél annyira, oly erős mint te, én is vagyok, ha nem erősebb.” „Azt majd meglássuk! – mond az öreg – ha erősebb vagy nálamnál, elbocsátlak; jer próbáljuk meg.” Ekkor setét folyosókon át elvezeté a fiút egy kovácsműhelybe, előveve egy fejszét s az üllöt egy ütéssel a földbe süllesztette. „Ezt még jobban

15 tudom én – mond az ifju – és a másik ülőhöz ment, és az öreg, kinek szakálla lecsüngött mellé állva meg akarta látni mit mivel az, ki elővevé a fejszét, ketté hasítá az ülőt egy ütésre és az öreg szakállát belé szorította. „Már most körmöm közt vagy – mond az ifju – rajtad már a sor meghalni.” Erre előveve egy vasrudat s addig

20 veré az öreget, míg az rimánkodásra nem fakadt és kérte, ne bán-taná tovább, inkább nagy kincseket fog nekie adni. Kivevé tehát a fejszét s az öreget elbocsátotta, mire ez visszavezette a kastélyba és egy pinczében három nagy láda aranyat mutatott neki, mondván: ezekből az egyik a szegényeké, a másik a királyé, a harmadik pedig

25 a tied.” Azalatt tizenkettőt ütött az óra és a kísértet hirtelen eltűnt úgy, hogy az ifjú setétben maradt, mikor aztán nagy nehezen kamarájára talált, hol tüze mellett szépen elaludt. Reggel megérkezett a király és kérdé: „No most csak megtanultál borzadni.” „Nem – válaszol az ifju – meghalt nagybátyám volt itt, azonkívül egy nagy szakállu óriás jelent meg, ki ott alant nagy rakás pénzt mutatott, de mikint kell borzadni, egyik sem mondta meg.” Erre mondá a király: „Te felszabadítottad a kastélyt, már most leányomat feleségül veszed.” „Ez mond jól van – felele – de azért még se tudok borzadni.” [13.]

30

14, 15, 17 ülöt: *üllöt* [sh.] 23 három nagy: *három-nagy* [sh.]

Azután felhozott a temérdek arany és a menyegzöt megülték; de a fiatal király szüntelen csak azon panaszkodott, hogy nem tud borzadni. Ezt igen restellé a menyecske. Komornája mondá egykor: „erről segítve lesz, majd megtanitom én őt borzadni.” Elment a patakhoz, mely a kerten keresztül folyt, fogatott egy egész veder kövihalat, és éjjel, midőn a fiatal király aludt, felesége levevé róla a takarót s az egész veder vizet a kövihalakkal együtt reá öntötte, úgy, hogy az apró halak körülötte viczkándoztak. Ekkor felébredt és felkiálta: „Ah mikint borzadok, mikint borzadok, feleség! Már most tudom mit tesz borzadni!”

5

10

6 *kövihalat*: kövihal, hosszú orrú, csuka formájú halfajta, előfordulása a magyarországi folyókban és patakokban is gyakori (ÚMTSZ 1992: III, 581). **8** *viczkándoztak*: tájszó, fickándozik ÚMTSZ 2010: V, 717).

4. [KHM 6]

Az aranyhaju királyleány, vagy: A kővé vált hű szolga

Régesrégen, még ezelőtt
Sok hosszú esztendővel,
Élt egyszer egy öreg király
Egy szép gyermekével,
5 Azon kívül a királynak
Volt egy régi szolgája,
A ki őt már sok év óta
Hűségesen szolgálta.
Nem is hívták őt másképen,
10 Csak hűséges Jánosnak,
Minden kincsnél kedvesebb volt
Ő az öreg királynak.
Napok multak napok után,
A király még öregebb lett,
15 Egyszer meghűtötte magát²
S aztán lebetegedett.
Érezte, hogy az ő élte
Már végéhez közeleg,
No de könnyen hal meg hisz ő
20 Ugy is már nagyon öreg.
De mielőtt, meghalt volna,
Maga elé hívatta
Hűséges János szolgáját
S neki ezeket mondotta:

Az aranyhaju királyleány, vagy: A kővé vált hű szolga. Igen szép tündérrege. Budapest: Rózsa Kálmán, 1880. Címlap: 4.1 kép.

15 *meghűtötte magát*: megfázott

25 „Kedves hűséges Jánosom,
Érzem, hogy nem sokára,
Talán még ma, kialuszik
Életemnek világa;
Nyugodtan halok meg, hiszen
30 Ugy is sokáig éltem,
Ideje, hogy földi pályám
Végre is bevégezzem.
Csak is egy miatt aggódom,
És ez Elemér fiam,
35 Ő még fiatal, gondtalan
S nagyon tapasztalatlan,
Mi lenne belőle, hogyha
Senki sem találkozna,
A ki gondos őrizőként
40 Ő mellette maradna.
Védő karót kell tüzni a
Gyöngé virágok mellé,
Hogy ne tétessenek majd a
Vihar által semmivé;
45 Kire bizhatnám hát fiam
Jobban mint rád hű ember!
A ki eddig is szolgáltál
Engem példás hűséggel.
Ha tehát megígéred, hogy
50 Őt soha el nem hagyod,
Hanem jó tanácsaiddal
[4.2 kép] Mindenkor támogatod, [3.]
Akkor aztán nyugodt leszek
És nem félek semmitől,
55 Egész nyugodtan válok meg
Ezen földi élettől!”
Igy szólott az öreg király,
Hú János meg hallgatta,

35 gondtalan: *gondatlan* [sh.]

S beteg urának beszéde
60 Nagyon megindította,
A fájdalomtól sokáig
Szóhoz jutni sem tudott,
S végre szomorun könyezve
A hű szolga így szólott:
65 „Jó uram, légy meggyőződve,
Hogy én inkább meghalnék,
Sem hogy valaha fiadtól
S családottól megválnék;
Arra is esküszöm neked,
70 Hogy hűn igyekezendek
Őt minden véstől megóvni,
Ha magam oda is veszek!”
Így szólott az öreg János
A haldokló királyhoz,
75 S az így folytatá beszédét
A hűséges szolgálához:
„Különösen egyet kötök
Erősen a szivedre,
Mert ez válhatnék fiamnak
80 Legnagyobb veszedelmére:
Hogy ha már én majd meghaltam,
És el leszek temetve,
Vezesd el fiam a kastély
Minden egyes termébe.
[4.] 85 Mutogass meg neki mindent,
A kincstár nagy kincseit
S a királyi palotának
Sokféle ékességit,
De arra jól vigyázz, hogy az
90 Ifju királyfit soha
Be ne vezesd a folyosó
Végén levő szobába,
Mert ott van az aranyhaju
Királyleány arczképe,

95 Mely annyi sok ifju szívnek
Vált már veszedelmére.
Mert oly szép, hogy a ki látja,
Belé kell szeretnie,
Azt a leányt pedig soha
100 Meg nem lehet nyernie.
Azért ismételve kérlek,
Legjobban vigyázz arra,
Hogy fiam azt az arczképet
Soha meg ne láthassa!”
105 Így szólott az öreg király,
Szava mindinkább gyöngült,
Ajakán már a halálnak
Sápadt angyala ott ült.
S midőn János másodszor is
110 Szavát s esküjét adta,
A király lehajtá fejét
S lelkét szépen kiadta.
Nagy lett most a szomorúság,
Egész ország gyászolta
115 A jó királyt, a ki népét
Oly gondosan ápolta.
A király holtteste arany
Koporsóba tétetett,
És egy királyhoz illendő
120 Fénynyel eltemettetett.
A temetés után aztán
János sorba vezette
A királyfit a palota
Minden egyes termébe.
125 „Most már te vagy itten az ur!”
Így szólott a hű szolgál,
„Kell, hogy megnézd vagyonodat,
S minden kincseid sorba!”

119 illendő: *illend* [sh.]

Végig menve a szobákon,
130 Abban mindent megnéztek,
Végre a folyosó végén
Levő szobához értek.
János itten visszafordult,
Kezében a kulcsokkal,
135 Hanem a királyfi erre
Igy szólt csodálkozással:
„Hát e szobát miért nem sietsz
Kinyitni s megmutatni?”
János erre a kérdésre
140 Alig mert válaszolni
S hosszú idő mult el, a mig
Kérőleg így szólt végre:
„Kis gazdám, az égre kérlek,
E szobába ne menjünk be.
145 Valami van e szobában,
És hogy ha azt meglátod,
Nagy károdra fog az válni,
Oda lesz nyugovásod!”
Hanem a királyfi, amint
150 E szavakat hallotta,
Ez által csak még nagyobb lett
Az ő kíváncsisága.
És határozottan így szólt:
„De én látni akarom,
[5.] 155 [4.3 kép] Nyisd ki az ajtót, mert addig
Egy lépést se távozzom!”
Hiába akarta János
Őt erről lebeszélni,
A királyfi csak nem akart
160 Szándékától tágitni.
Végre látta a hű szolgál,
Hogy itt már mi sem használ
És a kíváncsi királyfi
Szándékától el nem áll;

165 Kinyitotta hát az ajtót,
De ő lépett először
A szobába, mert gondolta, a királyfi
Igy ment lesz a veszélytől,
De ez az elővigyázat
170 Éppen semmit sem használt,
Mert az ifju az ajtóban
Mindjárt lábujjhegyre állt,
A szobában kíváncsian
Nézett körül s szerteszét,
175 S meglátta az aranyhaju
Királyleány arczképét,
És a leánynak szépsége
Őt annyira meglepte,
Hogy abban a pillanatban
180 Ájulva rogyott össze.
János szomorun emelte
Vállára a királyfit,
S ágyra tevén hideg vízzel
Locsolgatta arczait,
185 S midőn a királyfi végre
Ismét eszméltre jött,
Arczán a forró szerelem
Szenvedélye tükrözött,
Szemét a szép királyleány
190 Arczképére függeszté
S hű Jánostól szerelemtől
Rezgő hangon kérdezé:
„Oh mondd hamar, hű cselédem,
Ki ez a bájos angyal,
195 Rózsapiros szép arczával,
Aranyszőke hajával
Nincsen szó azt kimondani
Őt mennyire szeretem,
Egész lényem betölté az
200 Irántai szerelem.

[6.]

Birnom kell őt és esküszöm,
Enyémmnek kell lennie,
Hogyha mindjárt életemnek
Kell is oda vesznie.
205 Hű Jánosom, hogyha szeretsz
Csak egy kicsit engemet,
Segits az enyémmé tenni
Ezt a tündérszépséget!”
János szomorun hallgatta
210 A királyfi beszédét,
Leolvasta az arczáról
Annak forró szerelmét,
S azt is tudta, hogy már azon
Segíteni nem lehet,
215 Nem oly könnyű eloltani
A lángra gyúlt szerelmet.
Azon gondolkozott tehát,
Hogyan sikerülhetne
Az aranyhaju királylányt
220 Magukévá tennie.
Végre ötlött is egy jó terv
Hű Jánosnak eszébe,
S a szerelmes királyfihoz
Mostan imigy beszéle:
225 „Kedves gazdám, ez az arczkép
A föld legszebb lányáé,
Csillagszemü, aranyhaju
Bájos királyleányé.
Hanem őt megnyerni nagyon
230 Bajos egy dolog lenne,
Mert azt fogadta, hogy sohse
Megy férjhez életébe.
Hanem ha az Isten segít,
Jutott egy terv eszembe,
235 Tied lenne a királylány,
Ha e terv sikerülne.

Az aranyhaju királynának
Aranyból van mindene,
Asztala, széke és ágya,
240 Iró- s mosdóedénye.
Mert szereti az aranyból
Készült drága czikkeket,
S egy szép arany edényért adna
Ki tudja, mily kincseket.
245 Nekem tehát az a tervem
Jött mostan hamarjába,
Hogy tiz hordó aranyunk van
A királyi kincstárba,
Ebből tehát készítessünk
250 Apró czifra dolgokat,
Edényeket, ékszereket,
Szobrokat s madarakat.
Ezeket aztán rakjuk föl
Egy tengeri hajóra,
255 S evezzünk az aranyhaju
Királynő országába,
Ott aztán egy kis ártatlan
Csellel fogunk majd élni,
S az aranyhaju királynőt
260 Hajónkra fogjuk hívni,
S míg ő majd sorba nézi az
Arany csecsebecséket,
Fölszedjük a horgonyokat
S szépen elhozzuk őket!”
265 Így szólt János, s a királyfi,
Figyelmesen hallgatta,
S a hűséges szolga tervét
Örömmel helybenhagyta.
A sok aranyműves mindjárt
270 A kastélyba hivatott,
S nekik halálbüntetéssel
Az a parancs adatott:

[7.]

Hogy a tiz hordó aranyból
Három nap folyta alatt
275 Készítsenek mindenféle
Csodálatos dolgokat.
Használt a szigoru parancs,
S hogy a három nap elfolyt,
A sok arany csecsebecse
280 Egytől egyik készen volt.
Volt aztán ott nézni való,
Czifránál czifrább dolgok,
Arany emberek, madarak,
Állatok és virágok,
285 És ez a sok mindenféle
Most hajóra rakatott,
S a királyfi hú Jánossal
Már másnap utra szállott.
Mentek, mentek, mig végtére
290 Megérkeztek célukhoz,
Az aranyhaju királylány
Aranyos kastélyához.
A hú János most egy kötényt
Kötött maga elébe,
295 S néhány arany csecsebecsét
Rakott be a köténybe,
Avval aztán gyors léptekkel
Sietett a kastélyba,
Hogy a szép királyleánynak
300 Holmiját megmutassa.
Alig lépett az udvarra,
Mindjárt egy leányt látott,
A ki két kezében két szép
Arany korsócskát tartott,
305 Éppen a kutra ment vizért,
De látván az idegent,
Mint afelé kíváncsi lány,
Mindjárt hú Jánoshoz ment

S kérdé, hogy mi járatban van,
310 János pedig felele:
„Ugyan a szép királylány
Mostan beszélhetnék-e?
Messze földről jöttem ide,
És aranyműves vagyok,
315 Portékából mutatóra
Néhány darabot hozok!”
S ezzel kötényét egy kissé
A lány előtt kitarta,
Az a kezét összecsapta
320 Szörnyü bámulatába,
Nem is ment a kutra vizért,
Hanem mindjárt vezette
Hú Jánost az aranyhaju
Királyleány elébe.
325 János portékáit itt is
Sorba megmutogatta,
S az aranyhaju királyleány
Bámulni alig tudta.
„Soha egész életemben
330 Nem láttam ily szépeket”,
Igy szólt a szép királyleány,
„Drágán megveszem őket!”
„Még ez semmi!” felelt János,
„Hajón van még a java,
335 Ezt a gazdám csak úgy küldte
Megnézni mutatóba”.
A királylány most azt mondta,
Hozzák föl az egészet,
És ő mind megveszi a szép
340 Arany csecsebecséket.
Hanem János így válaszolt:
„Fölséges királyleány,
Azt ide mind fölhordani
Nagyon nehéz lenne ám.
345 Tíz nap se volna rá elég,

[8.]

Hogy azt ide fölhardjuk,
Hanem hajóstól együtt mind
Átalába eladjuk.
Hajónk itten áll nem messze,
350 Mindjárt a tenger partján,
És ha tetszik, magad jöjj el,
Tündérszép királyleány,
S sziveskedjél kincseinket
A hajón sorra nézni,
355 Van ott elég nézni való;
Ott fogsz ám még bámulni!”
A királylány semmi rosszat,
Semmi cselt nem gyanitva,
Hű Jánosnak parancsolá:
360 „Vezess el engem oda,
Mert meghalnék, ha nem látnám
A szép aranyholmikat,
Ha megnyerik tetszésemet,
Megadom az árukat!”
365 A hű János azután a
Királylányt elvezette,
Egész uton portékájuk
Szépségéről beszélve.
Nemsokára megérkeztek
370 A hajó tetejére,
Hol a királyfi őket már
Régóta várta, leste.
S az aranyhaju királyleányt
Alig hogy megpillantá,
375 Szívét a forró szerelem
Még jobban dobogtatá;
Hanem vigyáznia kellett,
Nehogy még elárulja
Magát, és így még az egész
380 Tervet meghiusítsa.
A tündérszép királylányt hát

Nagy hajlongva fogadta,
És őt mindjárt levezette
A hajónak aljába,
385 Ahol mutogatni kezdé
A sok arany dolgokat,
S a királylány bámulni is
Alig győzte azokat.
De ezalatt hű János a
390 Vitorlákat fölhuzta,
S a hajót szépecskén mindjárt
Utnak is indította.
Sebesen haladt a hajó
A hullámoknak hátán,
395 Majd nagyot néz, ha feljön, az
Aranyhaju királylány.
A királylány már félnapja
Volt a hajó aljában,
Gyönyörködve az aranyból
400 Készült csodadolgokban,
Végre aztán, fél nap mulva,
A nézéssel beérte,
És a hajó belsejéből
Visszatért a tetőre.
405 Majdnem ájulva rogyott le,
Ugy megijedt szegényke,
Midőn látta, hogy mily szépen,
Lett itten rászedetve.
Egyedül van, hazája már
410 Messze maradt mögötte,
Szárazföldnek semmi nyoma,
Tenger zajlik körötte.
Kétségbeesve kiált föl:
„Oh Istenem, jaj nekem!
415 Gonosz, istentelen rablók
Kezeibe kerültem!”
S ezzel a vízbe ugrani

[9.]

Akart a korláton át,
A királyfi villámgyorsan
420 Ölelte át derekát,
S a szép leányt oda vonva
Hőn dobogó keblére,
Engesztelő, nyájas hangon
Az ifju így beszéle:
425 „Szép királylány, én szerelmem,
Nem vagyok én se rabló,
Se, mint hived, aranyműves,
Se pedig világcsaló,
Én is királyfiu vagyok,
430 S hogy arczképed megláttam,
Írántad azonnal forró
Szerelemre gyuladtam;
Megesküvém, hogy birnom kell,
Szép királylány, tégedet,
435 Akár mibe kerüljön is,
Veszitsem bár éltemet.
Azért éltem ezen csellem,
Hogy enyémmé tegyelek,
Tündérszép lány, és azután
440 Kedves nőmmé vegyelek,
S kérlek forró szerelmemre,
Ne haragudj ezért rám,
Hisz e cselet is irántadi
Szerelemből használám!”
445 Szólt az ifju s a szép lányra
Olyan esdőleg néze,
Még egy ragyogó köncsepp is
Csillogott a szemébe.
Az aranyhaju királylány
450 Egy kissé durczáskodott,
Hanem biz azt nem mondhatnám,
Hogy nagyon haragudott.

446 esdőleg: könyörögve (MNYÉSZ 1960: II, 459).

Hogy is haragudott volna.
 Hiszen a királyfinak
 455 Olyan szép pörge bajusza
 S oly szép szemei vannak.
 Biz az lett a dolog vége,
 Hogy a szép királyleány
 Maga nevetett legjobban
 460 Hú János okosságán,
 És a szép királyfiúnak
 Örömmel megbocsátott,
 S egy kis kérés után neki
 Még egy puszit is adott.
 465 Az egyből lett aztán kettő,
 A kettőből a többi,
 S ki tudná, hogy mennyi, hagyjuk
 Hát őket csókolózni.
 S mi meg nézzük meg ezalatt,
 470 Mit csinál a hú szolgál,
 [4.4 kép] A ki, míg ezek történtek, [10.]
 A hajót kormányozta.
 Ott ült János a kormánynál,
 Vonásain öröm ült,
 475 A hú cseléd a gazdája
 Boldogságának örült.
 Hát egyszer csak három holló
 Repül ám az árbocra,
 És ott szépen elkezdenek
 480 Diskurálni károgva.
 Hú János, a ki értette
 A madarak beszédét,
 Most is figyelve hallgatá
 A hollók csevegését.
 485 Az egyik holló így szólott,
 Egy jó nagyot károgván:

455 *pörge bajusz*: felfelé kunkorodó bajusz (MNYÉSZ 1961: V, 822).

„Viszi már a királyfi az
 Aranyhaju királylányt,
 Hanem mindegy, ha viszi is,
 490 Azért még nem az övé,
 Mert nagy veszély torlódik a
 Királyfi feje fölé.
 Majd mikor már haza érnek,
 S a partra fognak szállni,
 495 Egy aransárga paripa
 Fog elébe nyargalni;
 A királyfi mit se sejtve,
 Fölül a deli ménre,
 S az elviszi a magasba,
 500 Föl föl a levegőbe.
 Onnét aztán vissza se jó,
 Bizonyynyal el fog veszni,
 S az aranyhaju királylány
 Özvegyen fog maradni.
 505 Segíteni ugyan lehetne,
 Ha valaki találkozik,
 A ki a királyfi előtt
 A paripára fölgrík,
 S ugyanavval a pisztolylyal,
 510 Mely a kötőféken lóg,
 A paripát agyonlövi,
 Hogy az halva összerogy.
 De hát ezt senki se tudja,
 S ha valaki épp tudná,
 515 S a dolgot a királyfinak
 Valahogy megmondaná,
 Büntetésül a lábától
 A térdéig kővé vál,
 Ez még szigorubb büntetés
 520 Magánál a halálnál.
 S így a szegény királyfinak

[11.]

498 *deli mén*: pompás, remek, arányos ló (MNYÉSZ 1954: I, 984).

Okvetlen el kell veszni,
S az aranyhaju királylány
Özvegyen fog maradni!”
525 Így beszélt az egyik holló,
S a másik így folytatta:
„Még akkor sincs a veszélytől
A királyfi megóva,
Hogyha ebből a veszélyből
530 Valahogy kimenekül,
Nemsokára a másikba
Bizonyosan beledül.
Majd ha bemegy a kastélyba,
Ott a kastély udvarán
535 Vőlegényi inget nyujtnak
Neki egy ezüst tálczán;
Az ing egészen úgy néz ki,
Mintha ezüsből volna,
Pedig bűbájos szerekből
540 Van az összeállitva,
És mihelyt a királyfi az
Inget magára veszi,
Az lángra gyul s őt menthetlenül
Izzé, porrá égeti.
545 Segitni ezen is lehet,
Ha valaki megtenné,
Mielőtt a királyfi az
Inget magára venné,
Fölkapná azt a tálczáról
550 És a tűzbe bevetné,
A hol a bűbájos inget
A láng megemészténé.
De hát ezt senki se tudja,
S ha valaki épp tudná,
555 S a dolgot a királyfinak
Valahogy megmondaná,
Büntetésül a térdétől
A szivéig kővé vál,

560 Ez még szigorubb büntetés
Magánál a halálnál.
S így a szegény királyfinak
Okvetlen el kell veszni,
S az aranyhaju királylány
Özvegyen fog maradni!”
565 Így szólt a második holló,
S a harmadik folytatta:
„Még akkor sincs a királyfi
A veszélytől megóva,
Még akkor se lesz övé az
570 Aranyhaju királylány,
Sirhat aztán mindörökké
Annak gyászos halálán.
A királylány a menyekzón,
Elfáradva a táncztúl,
575 A székre ül s ott egyszerre
Mint a fa elhalványul.
Hasztalan minden segítség,
Nem lehet megmenteni,
S az aranyhaju királylány
580 Bizonyynyal meg fog halni.
Segíteni ugyan lehetne,
Ha valaki találkozik,
Ki a halvány királylányhoz
Sietve odaugrik
585 S annak homlokát és ajkát
Háromszor megcsókolja,
Akkor a királylány éltét
Ismét majd visszakapja.
De hát ezt senki se tudja,
590 S ha valaki épp tudná,
S a titkot a királyfinak
Valahogy megmondaná,
Büntetésül a fejtől
A szivéig kővé vál,
595 Ez még szigorubb büntetés

Magánál a halálnál.
És így a szép királylánynak
Okvetlen el kell veszni,
S a szerelmes királyfiu
600 Özvegyen fog maradni.
Soha az övé nem lesz az
Aranyhaju királylány,
Sirhat aztán mind örökké
Annak gyászos halálán!”
605 Így szólt a harmadik holló,
S most mindhárom egyszerre
Károgni kezdtek gyászosan,
Szomorún, keseregve,
Mintha most már jó előre
610 Gyászdalt énekelnének,
Aranyhaju királylánynak
S pörge bajszu kedvesének.
Azután megcsattogtatva
Fekete szárnyaikat,
615 Fölröppentek az árboczról
S gyorsan tovább szállottak.
Hú János végig hallgatta
A hollóknak beszédét,
Nagyon elszomorítá az
620 Az ő hűségés szivét.
Most már látta, hogy vagy neki,
Vagy urának veszni kell,
Jönnek majd a veszedelmek
Csapatostól, sereggel.
625 Ha eltitkolja a dolgot,
Akkor ura vesz oda,
Ha megmondja, az meg neki
Lesz majd halálos kára.
Hanem a hű szolgál végre
630 Mégis csak azt gondolta,
Hogy bármibe kerüljön is,
Urát megszabadítja.

Inkább veszzen az élete.
Hisz ő már ugyis öreg,
635 Ugy sincs sok ideje hátra,
Az ő öreg élének.
A hű ember, ahogy aztán
Eztet elhatározta,
A hajó hazaérkeztét
640 Megnyugodt szívvél várta.
Az igaz, hogy ő neki majd
Ottan lesz a halála,
De urának ott kezdődik
Öröme boldogsága.

* * *

[13.] 645 Végre sok hajózás után
[4.5 kép] Közeledtek a parthoz,
Oly rég látott, oly várva várt
Hazájuknak partjához.
Amint a vitorla föltűnt
650 A távol láthatáron,
Nagy néptömeg gyülekezett
Össze a tengerparton,
Királyukat üdvözlendők
Hosszu távollét után,
655 Talán vele együtt jön az
Aranyhaju királylány.
Végre bevitortláztak a
Tengerparti öbölbe
S a nagy hajóról beültek
660 Egy kisebb dereglyébe.
Még néhány percz s szerencsésen
A partra kiszállottak,
Eléjük üdvözlésképen

660 *dereglyébe*; dereglye: teherszállításra használatos felhajló orrú, általában lapos fenekű, széles vízi jármű (MNYÉSZ 1959: I, 991).

665 Virágcsokrok hullottak,
Hanem a hűséges János
Nagyon elszomorodott,
Mert hát látta, hogy a három
Holló igazat szólott.
Alig szállottak a partra,
670 Nyerítve és dobogva
Nyargalt eléjük egy sárga,
Szép termetű paripa.
„Nagyon jól van, ezt szeretem,”
Szólt a király mosolygva,
675 „E szép lovon vonulok be
Királyi palotámba!”
És e szók után már majdnem
Fölugrott a szép lóra,
De János megemlékezett
680 A holló szavaira,
S megelőzve a királyfit,
Ő ugrott a lóra föl
S gyorsan kikapva a pisztolyt
A kötőféke mellől,
685 És azzal a szép állatot
Ugy puffantotta föbe,
Hogy az egy nagyot horkanva
Halva rogyott a földre.
Mindenki bámulva nézett
690 S ezt föl nem tudta fogni,
Hogy merte hű János azt a
Szép lovat agyonlőni.
Sokan, a kik hű Jánosnak
Ellenségei voltak
695 Hűsége miatt, ellene
Hangosan morgolódtak:
Meg kellene őt büntetni,
A miért eztet tette,
De a király minderre csak
700 Mosolyogva felelte:

[14.]

„Csak ti ne szóljatok semmit
Az én hű szolgám ellen,
Ő azt a legjobban tudja,
Hogy mit miért tesz velem;
705 Ki tudja, hogy mily veszélytől
Mentette meg életemet
Az által, hogy a szép lovat
Egy lövéssel ölte meg!”
Igy szólott a királyfiu,
710 S mindenki elhallgatott,
Vagy legfeljebb János ellen
Magában zúgolódott.
János szive pedig örült
S repesett örömébe,
715 Hogy urát az első bajtól
Eképen megmentette.
Aztán eddig se baj, mert hisz
A király nem is kérdé,
Hogy a szép sárga paripát
720 Agyon miért is lövé.
Ha a másik kettő is ily
Szerencsésen sikerül,
Akkor ő is meg lesz mentve
Minden veszedelemtől,
725 Nem kell fölfödni a titkot,
És nem fog kővé válni,
Az lesz aztán a boldogság,
Annak lehet örülni.
Szegény János már is örült,
730 Pedig kár volt örülni,
A korai öröm után
Szok a bánat beütni.
Aztán a kastélyba mentek,
S hogy az udvarra értek,
735 Eléjük egy ezüst tálczán

732 Szok: szokott (ÜMTSZ 2010: V, 196).

Egy ezüst inget vittek;
Ezüst tálczán ezüst inget,
Ezüst vőlegényinget,
„Ez már aztán nekem való”
740 Szólt a király s sietett,
Hogy azt a ragyogó inget
Fölhuzzassa magára,
De János is emlékezett
A hollóknak szavára,
745 És az ezüst inget gyorsan
A tálczáról fölvette,
S még alig hogy észrevették,
Már is tűzbe vetette
Egy percz alatt a bűvös ing
750 Lobogó lángban állott, [15.]
Szikrát pattogva égett el
S aztán hamuvá mállott.
Most is csak mindenki bámult,
Talán elment az esze?
755 Hogy azt a szép drága inget
A tűzben elégette.
Hú János ellenségei
Most még jobban mormogtak,
S a hűséges szolgál ellen
760 Ugyan csak zúgolódtak.
De a király csak mosolygott,
S a zúgolódóknak így szólt:
„Csak ti ne szóljatok semmit,
Az én hű szolgálám ellen,
765 Ó azt a legjobban tudja,
Hogy mit miért tesz velem.
Ki tudja, hogy mily veszélytől
Mentette meg éltemet
Az által, hogy elégette
770 Azt a ragyogó inget!”
Igy szólt a királyfiu
S elhallgatott mindenki,

- A hűséges szolga ellen
 Csak magukban keltek ki,
 775 A hű ember szíve pedig
 Repesett örömébe,
 Hogy urát a másik bajtól
 Is ily jól megmentette.
 No most még csak egy van hátra,
 780 Még csak azt kell legyőzni,
 S akkor aztán nem kell többé
 Semmitől se reszkedni.
 A szegény János úgy örült,
 Ugy örvendett magába,
 785 Nem fog tehát kővé válni
 Sem keze, sem a lába.
 Most a királyfi nagy fénynyel
 Megtartá esküvőjét,
 Aranyhaju királylánynyal
 790 Óhajtott menyekzőjét.
 Ott volt aztán fény és pompa,
 Hegyen völgyön vigalom.
 Hetedhét országra szóló
 Országos lakodalom.
 795 Boros hordók csapra ütve
 Álltak a nép számára,
 Gondolhatott tetszés szerint
 Mindenki a torkára;
 Óriás nagyságu nyárson
 800 Sült ökrök sutorogtak,
 Éhes emberek gyomrának
 Pecsényével szolgáltak,
 Szóval mindenkinek keble
 Csordultig volt örömmel,
 805 Jelenre gondolt mindenki,

793–794 *Hetedhét országra szóló országos lakodalom*: népmesékből közismertté vált szólás, mely az első magyar népköltési antológiában is szerepel („nagy, hét országra szóló, lakodalmat tartottak.” ERDÉLYI 1848: III, 276). **800** *sutorogtak*; sutorog: sercegve susog, tompán sistereg (MNYÉSZ 1961: V, 1297).

Senki se a jövővel.
 Hej! ha csak sejtették volna,
 Hogy rövid idő múlva
 Vége lesz a nagy örömnnek,
 810 Bánat lép a nyomába.
 Bekövetkezett az este,
 És a táncz elkezdődött,
 A zenének vidám hangja
 Messzire elzengződött.
 815 Az aranyhaju királylány
 Is ottan járta folyvást
 Szép vőlegénye oldalán
 A bús magyart s a csárdást.
 820 A szép leány a sok táncztól
 Már egészen fölhevült,
 S kifáradva magán kívül
 Egy közeli székre ült,
 Alig ült ott néhány perczig,
 Arcza elhalványodott,
 825 Szép szemei lezárultak
 S élettelen lerogyott.
 Mostan nagy volt a rémülés,
 Nagy a zavar mindenhol,
 A király halásápadtan
 830 Állt a nagy fájdalomtól.
 De ott volt hűséges János,
 És ő nagyon jól tudta,
 Hogy az a harmadik holló
 Társainak mit monda.
 835 Most tehát oda sietett
 A halvány királylányhoz,
 Fölemelte őt karjába,
 S lehajolva arczához,
 Amint a hollók beszéltek,
 840 Háromszor megcsókolta
 A szép lány ajkát s homlokát
 És így azt visszahozta

[16.]

Az életre. A királylány
Fölnyitotta szép szemét
845 És csodálkozva tekintett
Maga körül szerteszét.
Most már meg volt mentve, többé
Nem kellett már féltetni,
Nem fog neki már ezentul
850 Semmi baja történni.
Hanem szegény hű Jánosnak
Meggyült mostan a baja,
Rátámadt ellenségeinek
Egész seregnyi raja.
855 Mindenki csak azt kiáltá:
„Halállal kell büntetni
A miért oly merész volt, a
Királynét megcsókolni!”
Szegény János úgy állt ottan,
860 Mint egy ártatlan bárány,
De se baj, meg van mentve az
Aranyhaju királylány.
Magát a királyt is nagyon
Elfutotta haragja,
865 Midőn beszélt, bosszuságtól
S dühtől rezgett a hangja.
„Mindent eltürtem!” kiáltott,
„De ezt már nem türöm el,
Hogy nőm egy szolga csókolja
870 Arcátlan merészséggel.
Kötél legyen büntetése
A hűtelen szolgának,
Ki visszaélt bizalmammal,
Adjátok a hóhérnak!”
875 Kiált dühösen a király,
S Jánost már megragadják,
Hogy a szegény hű öreget
A bitóra hurczolják.
Hanem ő mostan előlép,

880 Szivére tett kezekkel,
És a király elé lépve
Igy szól könyes szemekkel:
„Jó uram! kérlek hallgasd meg
Hű szolgád végső szavát,
885 Mielőtt magam nyugodtan
A halálnak adnám át;
Megmondom, hogy a mit tettem,
S a mit te nem érthettél,
Miért tettem, és hűségem
890 Felől azután ítélj
Igy is, ugy is el kell vesznem, [17]
Fölfedem a nagy titkot,
Hogy azután tisztán láthasd
Az egész titkos dolgot!”
895 Aztán elmondta hű János,
A rút holló mit monda,
S így ő urát a veszélytől
Hogyan szabadította.
A királyfi csodálkozva
900 Hallá ezen beszédet
És csak most ismerte jól meg
A hűséges cselédet.
Hanem késő volt, mert János
Alig egy pár percz mulva,
905 Mozdulatlanul állott ott
Kőszoborrá változva.
A király nagyon megrémült,
Hangos sirásra fakadt,
Hanem hiába, mert János
910 Csak egy kőszobor maradt.
Sirva ölelte a király
A kővé vált hű embert,
Az már többé nem válaszolt,
Szive már többé nem vert.
915 „Oh Istenem!” szólt a király,
„Hogy tudtam ily hűséget

Ilyen nagyon hálátlanul
S rosszul jutalmazni meg!"
Hanem itt már sem a sirás,
920 Sem a panasz nem használt,
A hű szolga mindörökre
Mozdulatlan kővé vált.
A királyfi a kőszobrot
Ágya mellé tétette
925 És azt gyakran fájdalommal
Órahosszig elnézte.
Hű Jánosom!" szolt ilyenkor,
„Oh bár csak a mig élek
Megtethegném, hogy tégedet
930 Főleleveníthetnék!"
Hanem bizony a kőszobor
Még csak meg se mozdula,
Tovább is csak élettelen,
Hideg szobor marada.

* * *

935 Napok multak napok után,
És egy esztendő mulva
A királyné két csodaszép
Fiut szült a világra,
A szép fiucskák képezték
940 A szülők minden kincsét,
Örömét és boldogságát,
Legnagyobb gyönyörűségét.
Egyik napon a királyné
A templomba távozott,
945 Otthon csak maga a király
S két kis fia maradt.
A király hű szolgájának
Szobra előtt áldogált,
Szomoruan tekintett rá
950 És csendesen sirdogált.

„Hű Jánosom!” szólt azután,
 „Mindenem föláldoznám
 Nagy örömmel, hogyha azzal
 Élted visszaadhatnám!”
 955 S alig mondá ezt a király,
 A kőszobor egyszerre
 Az ő nagy bámulatára
 Beszélni imigy kezde:
 „Uram király, ha akarod,
 960 Most fölelevenithetsz,
 De csak úgy, ha érettem egy
 Nagy áldozatot tehetsz.” [18.]
 „Mi legyen az az áldozat?”
 Szólt a király örömmel,
 965 „Megteszem értted, hű szolgám,
 A legnagyobb készséggel!”
 „Tehát uram!” mond a szobor,
 „Öld meg gyermekeidet,
 És az ő vérükkel aztán
 970 Kend be az én testemet!”
 A király nagyon megrémült,
 Midőn eztet hallotta,
 Hogy ez legyen az áldozat,
 Még csak nem is gondolta.
 975 Megölni szép gyermekeit,
 A kis ártatlanokat,
 A kik neki és nejének
 Képzék boldogságukat.
 Hanem azt is meggondolta,
 980 Hogy János mily hű vala,
 És ő érttük az életét
 Mily készséggel áldozta.
 Hiszen éppen őmiattuk
 Változott el szoborrá,
 985 Élettelen, mozdulatlan

960 fölelevenithetsz: *fölelevenithesz* [sh.]

És hideg kődarabbá.
Ezt meggondolva a király,
A két szép fiut fogta,
S vérző szívvel, behunyt szemmel
990 A fejüket lecsapta.
Azt könnyen elképzelhetjük,
Mily fájdalmára esett
A királynak, megölni a
Két csodaszép gyermeket.
995 Azután egy ruhát mártott
A kisdedek vérébe
S azzal a kőszobor testét
Tetőtől talpig bekente,
S ime azon pillanatban
1000 A kőszobor nem volt ott,
Mozdulatlan szobor helyén
Hűséges János állott,
Leborult a király előtt,
És neki úgy köszönte,
1005 Hogy életét ő általa
Ismét visszanyerhette.
A király is nagyon örült,
De kissé szomorú volt,
Vérben fetregő meggyilkolt
1010 Két szép fiára gondolt.
Hanem a nagy szomorúság
Sem igen soká tartott,
Mert a hűséges János most
A királyhoz így szólott:
1015 „Uram! a te nagy jószágod
Nagy jutalmat érdemel,
Meváltottad életemet
Két szép gyermekedével,
Hanem ne félj, gyermekeid
1020 Nincsenek még elveszve,
Én azonnal visszahozom
Őket majd az életre!”

- Igy szólt János, s a kis fiuk
 Fejeit fölemelé,
 1025 És azokat a nyakukra
 Ismét vissza illeszté,
 S ime azon pillanatban
 A kis fiuk kiáltva
 Ugrottak föl örvendező
 1030 Papájuknak nyakába.
 A király magánkívül volt.
 [4.6 kép] Ettől a nagy örömtől, [19]
 Mindkét szeme megnedvesült
 Az öröm könnyeitől.
 1035 Egymásután a keblére
 Ölelte két szép fiát,
 Azután a hű cselédet,
 Az ő öreg Jánosát,
 S a királynak most egy nagyon
 1040 Jó terv ötlött eszébe,
 Hogy nejét a nagy örömmel
 Annál inkább meglepje.
 Hú Jánost a két fiuval
 Egy szekrénybe bezárta,
 1045 És hogy neje a templomból
 Megjöjjön, alig várta.
 Mihelyt a királyné haza
 Érkezett a templomból,
 A király magát tetetve
 1050 Hozzá mindjárt imigy szólt:
 „Gondold csak, kedvesem, milyen
 Csoda történt házunkba,
 A hűséges János szobra
 Ma reggel megszólala
 1055 És azt mondá, hogy oly módon
 Visszanyeri életét,
 Ha érette föláldozzuk,

1045 És: Ê [sh.]

[20.]

1060 Mind a két gyermekünkét!”
 A királyné is megijedt,
 Midőn eztet hallotta,
 Hanem azután a dolgot
 Meggondolva így szóla:
 „Habár két szép gyermekemet
 Nem adnám a viláért,
 1065 De fölálodozni kész vagyok
 Őket a hű szolgálért.
 János hűsége oly nagy volt,
 Hogy bizony megérdemli
 Két gyermekünknek életét
 1070 Érette fölálodozni!”
 A király mostan így felelt:
 Én is épp azt gondoltam,
 És ma reggel már mind a két
 Gyermekünk meggyilkoltam,
 1075 Ime nézd meg szegényeket!”
 Szólt a király mosolygva
 S azzal a szekrény ajtaját
 Hirtelen fölnyitotta.
 A királyné nagyot bámult,
 1080 Midőn onnét két fiát
 Láta örvendve kilépni,
 És a hűséges szolgát.
 No lett aztán olyan öröm,
 Ki se lehet mondani,
 1085 Ki tudná az örömkönyek
 Nagy számát megolvasni.
 Oly nagy volt az, hogy azon nap
 Minden folyó kiáradt,
 A nagy öröm s boldogságtól
 1090 Mindenki szive dagadt;
 Ünnepeilyt tartottak aztán,
 Nagyszerüt és fényeset,
 S a ki már csak látta is a
 Sokféle ételeket,

- 1095 Jóllakott a nézéséből,
És nem kívánt belőle,
Minden kebel csordultig volt
A nagy örömmel tele.
Aztán öröm- s boldogságban
- 1100 Még sok évekig éltek,
És ha eddig meg nem haltak,
Bizony még most is élnek.
Ha a kis királyfik kissé
Nagyobbak lettek volna,
- 1105 Talán ez az én mesém is
Kissé hosszabb lett volna.
És most a mesének végén
Csak azt kell még kívánnom,
Hogy az mindenkinek kedves
- 1110 Egészségére váljon.

5. [KHM 11]

Az elbűvölt özike

[4.]

[5.2 kép] Volt egyszer egy szegény asszony,
Volt neki két gyermeke,
Gyermekeit a jó asszony
Majd megette, ugy szerette.
5 Az egyik gyermek fiu volt,
A másik meg leányka,
Pali volt a fiu neve,
A leányé Hajnalka.
Boldog is volt a két gyermek
10 Anyjuk karjai között,
De egy nap a szegény asszony
Másvilágra költözött.
Árván maradt a két gyermek,
Szomoru lett életük,
15 Mert egy gonosz szívü asszony
Viselt gondot fölöttük.
Ez az asszony boszorkány volt
S a szegény két gyermeket
Kiméletlenül ütötte,
20 S folyvást kínozta őket.
Végre a szegény két árva
Mogsokalta a dolgot,
És Palika Hajnalkához
Egy reggelen így szólott:

Az elbűvölt özike, vagy Pali és Hajnalka, a két hű testvér, igen szép és mulattató tündéres története. 5 szép képpel. Budapest: Bucsanszky Alajos, 1874. Címlap: 5.1 kép.

25 „Kis Hajnalkám, jó hugocskám!
Én valamit gondoltam,
Minthogy ezt a roszt életet
Már szivemből meguntam;
Hagyjuk itt roszt mostohánkat,
30 S bujdosjunk a világba,
Majd gondol ránk az Istenke,
A kis árvák jó atyja!”
Hajnalka is helyeselte
A bátyjának szándékát,
35 Még az reggel megindultak
S mentek egész napon át.
Este felé egy sűrű nagy
Erdőségbe érkeztek
S itt a sok gyaloglás után
40 Végre megpihenhettek.
Falevelekből csináltak
Puha ágyat maguknak
Egy terebélyes hárs alatt
S mindjárt el is aludtak.
45 De egy záporosó jött, mely
Elzavarta álmukat,
S kénytelenek voltak tovább
Folytatni az utjokat;
„Lásd Palikám!” szölt Hajnalka,
50 „Isten is szán bennünket,
Magsirat eső képében,
Látja szenvedésinket!”
Pali vigasztalta hugát:
Nem kell mindjárt búsulni,
55 Hisz nem tart a roszt örökké,
Az is el fog majd mulni.
S ime alig pár percz mulva
Megláttak egy odvas fát,
A melyben a zápor elől
60 Magukat meghuzhatták.

[5.]

Itt töltötték aztán az éjt
Egymás karján nyugodva,
Szegény árvák álma fölött
A jó Isten vigyáza.
65 Midőn aztán másnap reggel
Fölébredtek álmukból,
Palika a testvéréhez,
Hajnalkához imigy szólt:
[6.] „Kis Hajnalkám, jó hugocskám
70 Majd meghalok úgy ihatnám,
Ha egy kutacskát találnék,
Jaj be nagyot innám!”
S azzal Hajnalkát kezénél
Fogva kezdé vezetni,
75 Valahol az erdőségben
Egy patakot keresni.
Találtak is nemsokára
Kristálytisza patakot,
A kis patak oly vidáman
80 Csergedezett, bugyogott.
Megörült a két kis árva,
Itten most már szomjukat
Enyhithetik s mindjárt jobban
Folytathatják utjokat.
85 De boszorkány mostohájuk
Minden forrást megrontott,
Hogy a szegény gyermekekre
Veszedelem várjon ott.
S Hajnalka éles fülével
90 Azt nagyon jól hallotta,
Midőn a patak csendesen
E szavakat mormogta:
„A ki énbőlőlem iszik,
Vad oroszlánná változik.” –
95 S midőn Palika lehajlott,
Hogy igyék a patakból,

Hajnalka visszatartá őt,
S kérő hangon imigy szólt:
„Jó testvérkém, jó Palikám,
100 Ne igyál itt, hallgass reám: [7]
Vad oroszlán lesz belőled
És széttéped kis testvéred!”
A mint Palika ezt hallá,
Bármennyire szomjazott,
105 Mégsem ivott s Hajnalkához
Ilyen szavakat mondott:
„Kis hugocskám várok, várok,
Mig egy más kutat találok!”
Aztán ismét tovább mentek
110 S alig negyedóra mulva
Előttük ismét egy másik
Patak folyt halkan mormolva;
De Hajnalka jó fülei
Itt is mindjárt meghallották
115 Hogy a patak hullámai
Ezen szavakat mormogák:
„A ki énbelőlem iszik,
Éhes farkassá változik.” –
Midőn aztán Pali inni
120 A forráshoz lehajola,
Huga ismét visszatartá,
Esengőleg imigy szólva:
„Jó testvérem, jó Palikám,
Ne igyál itt, hallgass reám:
125 Éhes farkas lesz belőled,
S majd megeszed kis testvéred!”
Palika ismét nem ivott,
S Hajnalkához imigy szólott:
„Kis hugocskám várok, várok,
130 Mig egy más kutat találok.”
S aztán egymást kézen fogva
Ismét szépen tovább mentek, [8.]

Míg egy kis idő múlva a
Harmadik forráshoz értek.
135 Az meg, a mint ott bugyogott
Csendesen imigy mormogott:
„A ki énbelőlem iszik,
Kis őzikevé változik!”
Palika itt is lehajlott,
140 Hogy igyék a forrásból,
De Hajnalka visszatartja,
S könnyes szemmel imigy szól:
„Jó testvérem, jó Palikám,
Ne igyál itt, hallgass reám:
145 Kis őzike lesz belőled,
S ki védi akkor testvéred?”
De Palika nem tudta már
Szomját tovább tartani,
S kénytelen volt Hajnalkának
150 Ily feleletet adni:
„Kis húgom, Hajnalkám.
Bár igen sajnálom,
De a szomjuságot
Tovább ki nem állom!”
155 És lehajolt a patakhhoz,
S annak vizéből ivott,
Hanem az első csepp után
Kis őzikevé változott.
Hajnalka nagyon megijedt,
160 Sirva fakadt szegényke
És vele együtt zokogott
Az elbűvölt őzike.
Hanem most már mit volt tenni?
Segíteni nem lehetett
165 S a nagy csapásba végre is
Belényugodni kellett.
Ne sirj kedves kis őzikém,
Igy szólt Hajnalka nyájasan,

[9.]

170 Én nem hagylak el sohasem,
Veled leszek folytonosan.
És azután leoldotta
Piros nyakravalóját
És avval a kis őzike
175 Karcsu nyakát köté át.
S most ennél fogva vezette
Mindenütt maga után,
Csak magában szomorkodva
Bátyja szomoru sorsán.
180 Így mentek és mendégéltek
Mind beljebb az erdőbe,
Míg végre egy kis házikó
Tünt Hajnalka szemébe.
A házikó ép üres volt,
Azért tehát Hajnalka
185 Magának s az őzikeének
Szállásul választotta.
Puha mohából készített
Az őzikeének fekhelyet,
Melyen aztán kénye kedve
190 Szerint heverészhetett.
Hajnalka már kora reggel
Sietett az erdőbe
S kötényét az őzikeének [10.]
Friss fűvel szedte tele.
195 Maga pedig gyökerekből
S vad gyümölcsből éldegélt
És így kis őzikéjével
Megelégedetten élt.
Nagy boldogság lett volna ez,
200 Csak egy dolog hiányzott,
Hogy Palika mindvégig csak
Kis őzike maradott.
Sok idő telt el eképen
És a kis Hajnalkából
205 Oly szép hajadon fejlődött,

Hogy párja nem volt sehol.
De ekkor egy eseménytől
Megváltozott a dolguk,
Hogy mi volt ez az esemény,
210 Azt majd mindjárt elmondjuk.

* * *

Történt hogy a király egy nap
Az erdőben vadászott,
A kürtök rivalgásától
Egész erdő viszhangzott.
215 Eztet hallván az őzike,
Nyugtalan kezdett lenni,
Nagyon szeretett volna a
Vadászatban résztvenni.
Arra kérte hát Hajnalkát,
220 Ereszsze őt az erdőbe,
De Hajnalka ezt a dolgot
Mindenkép ellenezte.
„Ne menj, kedves kis őzikém,”
Igy szólt hozzá esengve,
225 „Maradj itthon és ne rohanj
A fenyegető veszélybe!”
De az őzike nem engedett
S addig kérte testvérét,
Mig az végtére csakugyan
230 Teljesíté kérelmét.
De mielőtt az őzikét
Kieresztette volna,
Igy szólt hozzá: „Kis őzikém
Jól vigyázz ám magadra,
235 Nehogy valami baj érjen
Aztán korán hazatérj,
S ha majd az ajtó zárva lesz
Jeladásul így beszélj:

[11.]

240 „Kis Hajnalkám, jó hugocskám,
 Nyissál ajtót, megjöttem ám!”
 Ugy is történt, s az őzike
 Víg ugrásokkal futott
 Az erdő sűrűjébe, hol
 A vadászat tartatott.
 245 A király és a vadászok
 Meglátván az őzikét,
 Mindenki a szép állatra
 Fordította figyelmét.
 De az őzike okos volt,
 250 Túl járt mindenki eszén,
 S szerencsésen átmenekült
 Minden vadászkelepczén.
 S a mint esteledni kezdett,
 A mint ígéretet tett, [12.]
 255 Pontosan, minden baj nélkül
 Az ajtó előtt termett.
 S ottan egyességük szerint:
 „Kis Hajnalkám, jó hugocskám!”
 Így szólott a kis őzike,
 260 „Nyissál ajtót, megjöttem ám!”
 Hajnalka semmit se késett,
 Sietve ajtót nyitott,
 S az őzike aztán vígan
 A nyílt ajtón beugrott.
 265 Éjjel kipihente magát
 Az ágy moha-fekvésen,
 Melyet Hajnalka készített
 Gondosan és gyengéden.
 Másnap ismét a vadászat
 270 Reggel újra kezdődött,
 A kürtöknek harsogása
 Messzire elzengződött.

266 Az ágy: A[ágy [sh.]

[13.]

A kis őzike ismét csak
Addig kérte Hajnalkát,
275 Mig az neki fölnyitotta
A házikó ajtaját.
S midőn a vadászok újra
Látták a szép őzিকét,
Minden vadnak békét hagytak,
280 Csak az őzet üldözték.
De az őzike okos volt,
S karcsu gyors lábaival
Mindenütt kimenté magát
Villámgyors ugrásával.
285 Hanem a vadászok mostan
Cselt vetettek nekie,
S csak azon vette észre, hogy
Egész körül van véve.
S bár ekkor is kiszabadult,
290 De lába sebet kapott,
S így haza felé csak lassan
Sántitva szaladhatott.
De egy vadász folytonosan
Követte nyomról nyomra,
295 S hallá, midőn az őzike
Az ajtó előtt ezt mondta:
„Kis Hajnalkám, jó hugocskám,
Nyissál ajtót, megjöttem ám!”
És erre megnyílt az ajtó,
300 S az őzike beugrott,
A vadász még bámulni is
Eléggé alig tudott.
Visszatérvén, a királynak
Elbeszélte, mit látott,
305 S bizony erre ő felsége
Maga is csak szájt tátott.
Rögtön parancsot adott ki,
Hogy következő napon
A vadászat folytattassék,

- 310 Mert úgy bámult a dolgon
Hogy elhatárzá megtudni,
Minő titok rejlik itt,
Kikutatni az őzike
Életének titkait.
- 315 Hajnalka nagyon megijedt [14.]
Midőn a kis őzikét
Sántitva látta belépni,
Sebesülve szegénykét.
Azonnal lefektette őt,
- 320 Gyógyfűt rakott lábára;
Oh! hogy a gondatlan mért nem
Vigyáz jobban magára.
Hanem a seb oly csekély volt,
Hogy már reggelre elmúlt,
- 325 A kis őznek kutyabaja,
Szerencsésen fölgyógyult.
De a nyugtalan őzike,
Hogy a kürtök harsogását
Ismét hallá másnap reggel,
- 330 S a vadászat víg zaját,
Megint az erdőbe vágott,
S könyörgött Hajnalkának,
Ereszsze őtet ismét ki
Engedjen óhajának.
- 335 De Hajnalka ellenkezett,
Mert féltette testvérét,
Nehogy majd a vadászatban
Fegyver ontsa a vérét.
Hanem erre az őzike
- 340 Fenyegette azt mondta,
Ha nem mehet az erdőbe
Meghal búbánatjába.
Erre azután Hajnalka
Mit tehetett egyebet,
- 345 Bár féltette az őzikét,
De elereszté őtet. [15.]

S míg az az erdőben vígan
 Tüskén bokron átugrált,
 Addig szegény Hajnalka honn,
 350 Csak szomorun sirdogált.
 A mint a király az őzet
 Ujra megpillantotta,
 Minden vadászának rögtön
 Azt a parancsot adta,
 355 Üldözni kell az őzikét,
 S elevenen elfogni,
 De a ki bántani meri,
 Éltével fog lakolni.
 Midőn aztán esteledett,
 360 Utnak indult a király
 Az erdő azon részébe,
 Hol a kis házikó áll;
 A vadász volt kalauza,
 Ez mutatta az utat
 365 És így aztán nemsokára,
 Meglelték a kis házat.
 A király aztán odaállt
 A háznak ajtajába,
 És tettetett gyöngé hangon
 370 Ezen szavakat mondta:
 „Kis Hajnalkám, jó hugocskám,
 Nyissál ajtót, megjöttem ám!”
 Egy pár percz mulva azután
 A kis ajtó fölnyilott,
 375 És a király bámultában
 Majdhogy földre nem rogyott.
 [5.3 kép] Azt hitte hogy tán az égből
 Szállt egy angyal őhöz, a,
 Mert oly szép volt a leányka,
 380 Ki az ajtót kinyitá.

[16.]

 373 ám!": ám1" [sh.]

A királynak sok ideig
Egy szó sem jött ajkára,
Szótlanul állt az ajtóban,
Bámulva Hajnalkára.
385 Hanem Hajnalka is nagyon
Megijedt, midőn látta,
Hogy nem kedves őzikeje
Áll itten az ajtóba,
Hanem egy koronás vadász,
390 Egy szép és ifju férfi,
Hogyan is tudott Hajnalka
Tőle úgy megijedni?!
Midőn végre a király az
Első csodálkozásból
395 Magához tért, Hajnalkához
Nyájas hangon imigy szólt:
„Oh mi szép vagy te, leányka!
Tán az ég küldött ide,
Ezen sűrű és rengeteg
400 Erdőnek közepébe?
És talán az ég vezérlett
Engem is e kis házhoz,
Hogy itt jussak váratlanul
Éltem boldogságához.
405 Oh mondd meg, te kedves lányka,
Tudnál-e engem szeretni,
És ha igen, akarnál-e
Az én kedves nőm lenni?”
Hajnalka szörnyen elpirult
410 E szerelmi beszéden,
Hanem azért a kis hamis,
Mégis azt mondta, hogy igen,
De csak úgy, ha őzecskeje
Szintén vele maradhat,
415 Mert azt oly nagyon szereti,
Hogy attól el nem válhat.

[17]

[18.]

A király egész készséggel
Adta megegyezését,
Magukkal fogják majd vinni
420 Azt a kedves őzikeét;
A királyi palotában
Jó dolga lesz majd neki,
Hiszen ott még a füvet is
Szinaranyból eheti.
425 A király most megölelte
Hajnalkáját, kedvesét,
Életének boldogságát,
Szive drága szerelmét.
És egy oly csókot czuppantott
430 Annak piros ajkára,
Hogy még testvérek között is
Kettővel fölért volna.
Most még nagyobb lett az öröm,
Mert a kedves őzike
435 A szobába ép e perczben
Nagy vidáman ugrott be.
Aztán nem is soká késtek,
Összeszedték magukat
És a királyi vár felé
440 Irányozták utjokat,
És mindjárt másnap azután
Olyan menyekzöt csaptak,
Hol az evőeszközök mind
Tiszta aranyból voltak.
445 Nem lehet azt a nagy pompát
Leirni, a mi ott volt,
Szóval ez a lakodalom
Hetedhét országra szól.
A király és Hajnalkája
450 Éltek nagy boldogságba,
S boldogságukat sokáig
Semmi meg nem zavarta.

Hanem aztán egy esemény,
Mint a villám lecsapott [19]
455 És ez minden boldogságot
Egy időre elrontott.
Ugyanis hát Hajnalkának
Boszorkány mostohája
Megtudta, hogy királyné lett
460 A mostoha leánya.
Ez az eset a boszorkányt
Olyan irigygyé tette,
Hogy szörnyü irigységében
Magát is majd megette.
465 És ezentúl éjjel nappal
Azon törte a fejét,
Hogyan rontsa meg Hajnalka
Boldogságtelt életét.
Volt neki egy édes lánya,
470 Már meglehetősen öreg,
Ferde nyaku, kancsal szemü,
Púpos hátú szörnyeteg.
Ha egy férfi reánézett,
Tőle úgy megborzadott,
475 Hogy a borzadástól többé
Meg sem is házasodott.
Ezt a csodabogár lányt is
Az irigység bántotta,
Hogy hát hogy is tudott lenni
480 Királynévá Hajnalka.
Pedig hiszen királynénak
Épen ő való volna,
Jól állana görbe fején
A királyi korona.
485 A boszorkány vigasztalta [20]
Az ő kedves leányát,
Hiszen majd jön idő, mikor
Teljesíti a vágyát.

490 És csakugyan nemsokára
Jött is rá jó alkalom,
Hogy a boszorkány Hajnalkán
Szörnyü bosszut állhasson.
Egy év multával Hajnalka
A gyermekágyban feküdt
495 S a világra egy gyönyörű
Kis fiugyermeket szült
A gonosz boszorkány mostan
A szülésznő alakját
Varázsolta föl magára
500 S ajánlá szolgálatát.
Hajnalka roszat nem sejtve
Megegyezését adta,
S a boszorkány őt színlelvé
A legjobban ápolta.
505 Egy nap imigy szólott hozzá:
„Szép királyné asszonyom,
Kész a fürdő, jer, az segít
Beteg állapotodon!”
De minthogy Hajnalka még most
510 Maga menni nem tudott,
A boszorkány lányát hívta,
Ki ott künt várakozott.
És most ketten Hajnalkát a
Fürdőszobába vitték
515 S mihelyt bent volt utána az
Ajtót gyorsan betették.
De odabenn már előre
Oly meleg volt csinálva,
Hogy ha majd Hajnalka bemegy
520 Biztos legyen halála.
S csakugyan szegény Hajnalka
Alig volt bent pár percze,
A borzasztó forróságtól
Már fuladozni kezdé;
525 Menekülni igyekezett,

[21.]

Hogyha lehetett volna,
Hanem kívülről az ajtó
Erősen be volt zárva,
S így a szegény ártatlannak
530 Minden reménye elmult
S borzasztó kínlódás után
A nagy hőségtől megfult.
Mostan a gonosz boszorkány
Az ő csunya lányának
535 Egész oly alakot adott
A mint volt Hajnalkának.
S csakugyan a boszorkány lány
Most épen úgy nézett ki
Mint Hajnalka, csak még egyik
540 Szeme volt kancsal neki.
Ezt nem tudta a boszorkány
Sehogy sem elrejteti,
Nem tudott rút leányának
Egy rendes szemet adni.
545 Most már a gonosz lány feküdt
Hajnalkának ágyába,
Mintha bizony ő csakugyan [22.]
Maga Hajnalka volna.
Gonosz anyja így szólt hozzá:
550 „No hát kedves leányom,
Valahára hát teljesült
Legforróbb óhajtásom.
Hajnalkát most már végképen
Eltettük lábunk alól,
555 Most már nem szükséges félnünk
Senki árulásától;
Most már te léssz a királyné,
A király majd azt hiszi,
Hogy te Hajnalka vagy s ne félj
560 Soh sem fog fölismerni.
Ha hibás szemedet kérdi,
Akkor neki azt mondjad,

[23.]

Hogy e bajt a jelenlegi
 Betegség által kaptad!"
 565 Így a boszorkány és lánya,
 A gonosz teremtések,
 Egymás között ekként minden
 Dologban megegyeztek.
 Nemsokára a király is
 570 Megérkezett várába,
 Mindenki sietett hogy az
 Örömhirt tudtul adja.
 Mig ő vadászni odajárt,
 Figyerméke született,
 575 Az országnak egy gyönyörű
 Kis trónörököse lett.
 A király a bőréből is
 Majd kiugrott, úgy örült,
 Nem is ment a királynéhoz,
 580 Hanem sőt inkább röpült.
 A mint a szobába lépett,
 Csodálkozva azt látta,
 Hogy az ágy függőnyei mind
 Földig le vannak bocsátva.
 585 Közelebb ment, hogy a függőnyt
 Kissé félreemlje,
 S nejét és a kis királyfit
 Nehány perczig szemlélje.
 A boszorkány is megijedt,
 590 A mint ezt észrevette,
 S nehogy a király a csalást
 Valahogy észrevegye,
 Félre rántotta az ágytól
 S így kiáltott: „uram király,
 595 Kedves nődnek egészsége
 Épen azon ponton áll,
 Hogy semmi világosságnak
 Nem szabad hozzá járulni,
 Mert ő csakis így lesz képes

600 Mielőbb fölgyógyulni.”
Igy szólt a gonosz boszorkány,
Nehogy még hamarjába
Észrevegye a királyt azt,
Hogy más fekszik az ágyba.
605 És a király, midőn hallá
A boszorkány beszédét,
Ismét csak leeresztette
Az ágy selyem függönyét,
Aztán kiment a szobából, [24.]
610 Még csak nem is gondolva
Hogy egy kancsal leány fekszik
Hajnalkának ágyába.
A szegény Hajnalka pedig
Ott fekszik a fürdőben,
615 Halvány arczczal, kékült ajkkal,
Megfulva, élettelen.
Azonban éjfélkor, midőn
Már mindenki aludott,
Csak a kis királyfi mellett
620 A dajkája virrasztott,
Hát egyszer csak a szobába
Hajnalka lépett ám be,
A dajka majdnem szörnyet halt
Ijedt rémülésébe.
625 Hajnalka a bölcsőhöz ment,
S a csecsemőt fölvette,
És anyai gyöngédséggel
A keblére emelte;
Czirogatta, simogatta,
630 Végül meg is szoptatta,
Aztán bölcsőbe fektetvén
Ringatva elaltatta.
S ezzel a kisedet ajkára
Egy gyöngéd csókot nyomva,
635 Lassan s minden szó nélkül a
Szobát ismét elhagyta.

[25.] 640 A dajka csak bámult, bámult,
S nem tudta elgondolni,
Hogy e csodás dolgot mire
Lehetne magyarázni.
De a csodás dolog felől
Senkinek szólni nem mert,
Félelmében még szive is
Remegve s kettősen vert.
645 Hajnalka királyné aztán
Megjelent minden éjjel,
Egy szót se szólt, csak kis fiát
Ápolta gyöngédséggel.
De egy éjjel, még mielőtt
650 Eltávozott volna
Csak alig hallható hangon
E szavakat mondta:
„Mit csinál őzikém?
Mit csinál fiacskám?
655 Még csak kétszer jövök ám!”
A dajka semmit se felelt,
De következő reggel
Futott a király elébe,
S ijedve, sietséggel
660 Elmondta, mily csodás dolgok
Történtek itt éjszaka,
Hogy kalandoz éjjelenkint
Hajnalkának alakja.
A király midőn ezt hallá
665 Szerfölött csodálkoza
S elhatárá, hogy e titkot
Majd kikutatni fogja.
Este elbujt a szobában,
S várta, mi fog történni,
670 Meg fog-e az a kisértő
Szellem most is jelenni,
S Hajnalka, alig hogy az óra

[26.]

Az éjfélt elütötte,
Megjelent a szobában és
675 Fiát karjára vette,
S miután azt egy ideig
Gyöngédséggel ápolta,
Lassan és bús hangon ismét
E szavakat mondotta:
680 „Mit csinál őzikém?
Mit csinál fiacskám?
Még csak egyszer jövök ám!
S aztán többet sohase,
Mert el leszek temetve!”
685 A király csodálkozva látta
S hallotta mindezeket,
És semmikép föl nem tudta
Fogni a történőket.
Hanem ő maga is úgy félt,
690 Hogy Hajnalkához szólni
Nem mert, és ötet szó nélkül
Engedte eltávozni.
De a következő éjjel
Azon erős szándékkal:
695 Hogy bizonynal tisztába jő
Ezen titkos dologgal,
Rejtőzött el a szobában
Kiváncsisággal telve,
Várt mindaddig mig Hajnalka
700 Belépett a terembe.
S miután a kis királyfit
Soká keblén ápolta,
Sohajtva s szomoru hangon
Ezen szavakat mondta:
705 „Élj boldogul kis őzikém,
Élj boldogul jó férjem,
Élj boldogul kis fiacskám,
Mostan utoljára jöttem,
S aztán többé sohasem.

[27.]

710 Most már én el vagyok veszve,
És örökre eltemetve.
Távozom közöletek.
Isten legyen veletek!”
És ezzel távozni akart,
715 De a király már többé
Nem tudta magát tartani,
S előlépve kérdezé:
„Ki vagy te, csodás jelenség,
Hajnalkám alakjával;
720 Mit akarsz megjelenéseddel,
S titokteljes szavaiddal?”
Alig mondá ezt a király
Hajnalka fölsikoltott
Örömeiben, s aztán kedves
725 Férje keblére omlott,
Mert Hajnalka ezen perczben
Visszanyerte életét
És most elmondta férjének
Egész élettörténetét,
730 S azt a ravasz gonoszságot,
A melyet mostohája
Leányával együtt rajta
[5.4 kép] S testvérén végrehajta;
Mily módon akarta őtet
735 Éltétől megfosztani
És a királynői trónra
Csúf leányát ültetni.
S hogy bűvölte el testvérét,
Palikát özikévé,
740 Szóval, hogy mindkettőjüket
Mily gonoszul üldözé.
A király ezen dolgokat
Csodálkozva hallotta,

[28.]

738 S hogy: *Sshogy* [sh.]

745 S a harag és a bosszuság
 Mindinkább elfutotta,
 S a boszorkányt kancsalszemű
 [5.5 kép] Lányával egyetembe [29.]
 Elfogatta s lánczra verve
 Mély börtönbe vettette.

750 De a gonoszok itt csak az
 Éjszakát töltötték el,
 Mert reggel már mind a ketten
 Máglyán égettetek el.

755 S alig hogy az utolsó láng
 Lobbanva elaludott,
 Az elvarázsolt őzike
 Vígán egy nagyot ugrott,
 S azon perczben visszanyerte
 Az emberi alakot

760 És a kis őzike helyén
 Most már Palika állott. [30.]
 No lett aztán olyan öröm,
 Bajos volna leírni,
 Ezt már ünnepélylyel kellett

765 Illó fénynyel megülni.
 Csaptak is oly vigalmat, hogy
 Hetedhét országgra szólt,
 És a nagy dinomdánomnak
 Vége hossza alig volt.

770 Aztán még sokáig éltek
 Nagy öröm s boldogságban
 S gyönyörködhetek eléggé
 Számos utódaikban.

775 És ha eddig meg nem haltak
 Talán még most is élnek,
 Közmondás tartja, hogy kurta
 Farka van az egernek.
 Ha az egér farkiczája
 Egy kicsit hosszabb volna,

780 Higyjétek el a mesém is

785 Kissé tovább tartana.
Jó olvasók most már azzal
Végzem e történetet:
Adjon Isten nektek is oly
Hosszu s boldog életet.

778–781 *Ha az egér farkiczája egy kicsit hosszabb volna, higgyétek el a mesém is kissé tovább tartana:* a népmesék egy csoportjára jellemző mesezáró formula, különösen a hirtelen véget érő csalimesékben fordul elő gyakran (pl. ATU 2250 *Unfinished Tales*. U_{THE}R 2004: II, 532–533; AaTh 2251 *A nyúl farka*. MNK 9. 232–233).

6. [KHM 13]

A törpekirály hajszála, vagy: Hogy lesz a parasztlányból jószívűsége jutalmául királyné

Igen szép és érdekes tündéries történet három szakaszban

[6.2 kép] Első szakasz

5

A törpék birodalma. – Hogyan kel utra a törpekirály próbára tenni az emberek jószívűségét. – Hogy utasítják őt el mindenütt, csak egy háznál talál szives fogadtatásra. – Mit ad Juliskának. – A mostoha.

A régi ősidőkben, mikor a földet még nemcsak olyan közönséges mindennapi emberek lakták mint mai napság, a földfölötti lények szépen megosztottak, elhatározva, hogy melyiknek hol legyen az országa. Árnyas ligetekben, melyeken csergedező patakok futottak keresztül kasul, laktak aranyhaju tündérleányok, kik selyem pók-hálósálakból szőtt finom ruháikban ott hintáztak a napfényben a fák ágain, vagy tarka csigahéjakban uszáltak a patakon. Ide jöttek őket fölkeresni bátor, elszánt királyfiak, ezer veszélyen keresztül, s a melyikük le tudta győzni a veszélyeket, a legszebb tündérleányt kapta feleségül.

10

[3.]

15

Magas hegyek tetején tanyáztak az óriások, onnan a hegytetőről nyujtva le lábaikat a tengerbe, ekevas nagyságú fogaik közt kétakós pipákat szorítva, melyre mikor rágyujtani akartak, rendesen

20

A törpekirály hajszála, vagy: Hogy lesz a parasztlányból jószívűsége jutalmául királyné. Igen szép és érdekes tündéries történet három szakaszban. 5 szép képpel. Budapest: Bucsánszky Alajos, 1877. Cím lap: 6.1 kép.

21 kétakós: az akó egykori ürmérték, eredetileg bor tartására szolgáló hordót jelölt. Az akó földrajzi területek szerint változó nagyságú volt, egy akó körülbelül 50-55 liternek felel meg (DANKÓ IMRE-TÖRÖK KATALIN: Akó. MNL 1977: I, 56).

egy-egy napsugárt szakítottak le az égboltról gyufának. Hegyszakadékok közt hét- meg kilenczfejü sárkányok s más ily csodaszörnyek bujkáltak, lesve az áldozatot, melyet széttépjenek.

Mélyen a föld alatt meg egy nagy ország terült el, a törpék birodalma. Bár kicsik voltak a törpék, de hatalmassá tette őket az összetartás, egyakarát, s gazdaggá a szorgalom. A hosszuszakállu törpekirály nagy bölcseséggel uralkodott alattvalói fölött, s boldog is volt az ország. Nem ismertek ott semmi más vétket, mint a lustaságot, ezt pedig irgalom nélkül halállal büntették mindig.

Egyszer a törpekirály föltette magában, hogy utra kel a felső világba s próbára teszi az emberek jószívűségét.

Utra is kelt egy zivataros téli napon, mikor a hideg szél csakugy sívított, hogy az emberek még a meleg szobában is megborzadtak, s úgy csapkodta a szürös hósziporkákat, mintha ezekkel akarta volna agyonverni a világot. A törpekirály persze nem érezte a hideget, de azért úgy mutatta, hogy szánalmat ébreszsen az emberekben. Ősz hajfürteiről jégcsapok csüngtek le s egész testében úgy didergett, mintha minden pillanatban meg akarna fagyni. Így ért késő este egy faluba s ott minden ajtót megzörgetett, hogy majd aztán éjjeli szállást kérjen. De bizony sehol nemcsak be nem fogadták, de még azt sem kérdezték mit akar, gondolták, hadd zörgessen, majd csak megunja egyszer.

Igy ment a törpekirály házról házra, mindjobban boszankodva az emberek részvétlensége miatt. Még csak két ház volt hátra, az egyik egy szép kőház, a másik meg egy szegényes nádfödelű, mely inkább kunyhónak volt nevezhető.

A törpekirály először is a kőház kapuján zörgetett be, s miután jó sokáig zörgetett, végre itt megnyílt a kapu melletti kis ablak s a háznak gazdája, egy gazdag paraszt ember, dugta ki rajta a fejét. Hanem ugyan csalódott ám a törpekirály, ha azt hitte, hogy itt majd szives fogadtatásra talál, mert a gazdag ember mérgesen rivalkodott rá.

„Micsoda csavargó dörömböz itt olyan nagyon, hogy az embert fölveri álmából?”

„Szegény vándor vagyok”, felelt kérő hangon a törpe, – „éjjeli szállást kérek, mert megfagyok e hidegben.”

[4.]

„Bánom is én, ha elvisz is az ördög” kiáltott a gazdag ember s haragosan csapta be az ablakot.

A törpekirály most már nagyon haragudott ez embertelenségen s öklét fölemelve mondá:

„No hát ha nem könyörültél, te sem soká élvezd gazdagságodat. 5
Halj meg holnapra!”

Ezután a szegényes kunyhóhoz ment s annak az ablakán zörgetett be. Kevés idő múlva megnyílt az ajtó s egy szép fiatal lány kérdé hogy: ki van idekinn?”

[5.] [6.3 kép] Egy szegény vándor,” felelt a törpekirály, – „ki bebo- 10
csáttatást kér, hogy meg ne vegye az Isten hidege.”

Juliska, így hívták a szép leányt, a legnyájasabban mondá: „Jöjj be szegény ember, bár házunk kicsi, de azért majd csak megférünk valahogy.”

S ezzel a törpét kézen fogva vezette be a meleg szobába, mely 15
ugyan nagyon szegényesen volt butorozva, hanem minden szinte csillogott a tisztaságtól. A didergő vándort Juliska apja, egy szegény favágó, is nagyon szívesen fogadta; mindjárt oda ültették a meleg kályha mellé s a jószívű leány mindjárt megmelegítette, a 20
mi vacsoráról maradt, s az idegen elé tette, ki látszólag a legjobb [6.] étvágygyal fogyasztotta azt el. A szép leány nagyon szomorú volt, mert édes anyja halálos betegen feküdt az ágyban. A törpe vigasztalni igyekezett őt, ne búsuljon, Isten soha nem hagyja el a jókat.

Másnap reggel aztán, mikor a törpe már kipihente magát, forró köszönetet mondott a szíves fogadtatásért és távozni készült. De 25
mielőtt utra kelt volna, előbb félrevonta Juliskát s halkán így szólt hozzá: „Leányom, szomorú hirt kell tudatnom veled. Anyád betegsége gyógyíthatatlan s ő még ma elköltözik ama szebb hazába. De azért te ne búsulj, mert rád még nagy öröm várakozik. Tudd meg, hogy én, kit te oly szívesen fogadtál, a törpebirodalom királya vagyok, s meg fogom jutalmazni jószívűségedet. Ime vedd eme hajszálat, s ha valamikor szükséged lesz reám, csak ereszd ezt a szélnek s hívj engem, én sietni fogok segítségedre.” 30

Ezzel a törpekirály egy hajszálat adott át Juliskának, azután gyors léptekkel távozott. Juliska bámulva nézett a furcsa emberke 35
után míg az el nem tűnt szemei elől, akkor keblébe rejté a hajszálat s sietett beteg anyja ágyához.

A beteg fölnyitá szemeit, kezeivel megsimogatta Juliska arczát s gyöngé hangon így szólt:

„Kedves leányom, érzem, hogy perczeim meg vannak számlálva. Légy ezentúl is oly jó és erényes mint eddig voltál s Isten meg fog áldani. Én onnét felülről fogok vigyázni rád.”

Ezzel megcsókolta leányát, azután férjétől is elbucszott, s nyugodtan, csendesesen, mint a jámborok szoktak, elhunyt.

Juliska nagy fájdalmában elfeledte a törpe vigasztaló szavait, csak az lebegett szemei előtt, hogy anyját vesztette el. Keservesen zokogva borult hült tetemére. [7.]

De a törpe büntetése a szomszéd háznál is teljesült; a könyörületlen gazdag ember, kinek előtte való nap még semmi baja sem volt, hirtelen meghalt.

Másnap volt mindkét háznál a temetés, egyszerre temették el a gazdag embert és a szegény asszonyt. 15

A szegény asszonyt férjének s Juliskának forró fájdalomkönyei kísérték sirjába, a gazdag embernek is volt felesége és egy Erzsók nevű leánya, éppen oly keményszivűek, mint ő, s a temetésnél is csak azért sirtak, nehogy a világ megszólja őket. Özvegyen maradtak hát a szomszédok, a szegény ember meg a gazdag asszony. 20

A gazdag asszony gondolta magában, hogy ő bizony még férjhez megy s válogathat is a vőlegényben. De bizony három esztendő elmúlt már és még senki sem jött őt feleségül kérni. Ekkor aztán megharagudott s azt mondta hogy:

„Most már csak azért is megmutatom, hogy férjhez megyek, ha mindjárt a szegény szomszédhoz is.”

Mindjárt is áthivatta Juliskát és azt mondta neki:

„Mondd meg apádnak, hogy vegyen engem feleségül, akkor ő gazdag ember lesz, ide jöttök lakni ebbe a szép házba, neked is jó dolgod lesz, mindennap mézes bort fogsz inni és minden reggel tejben mosdani, az én Erzsók leányom meg vizet iszik és vízben mosdik.”

Juliska hazament s elmondta apjának a gazdag szomszédasszony izenetét, az atyja pedig így szólt:

„Tudod, kedves leányom nagy dolog az másodszor megházasodni. Hanem ott van a sarokban egy rosz csizma, a melynek a talpa lyukas, töltsd tele azt vízzel, s ha a víz ki nem foly belőle, akkor Isten neki, megházasodom.” [8.]

Juliska teliöntötte a lukas csizmát vízzel, s miután bőr a víztől megdagadt, a víz nem futott ki a csizmából.

A szegény ember aztán átment a gazdag asszonyhoz s megkérte a kezét, egy hétre rá a lakodalmat is megtartották.

Juliska apjával együtt a kunyhóból átment lakni mostohája szép házába.

5

Második szakasz

Mit kíván a mostoha Juliskától, Juliska a törpebirodalomba megy, hol fényes ünnepélyt rendeznek tiszteletére. A törpekirály ajándékai.

Első nap csakugyan jó dolga volt Juliskának. Reggel már ott volt ágya előtt a tej mosdani, s ha megszomjazott, mostohája mézes bort adott neki inni, míg Erzsók mosdani meg inni is csak vizet kapott.

10

Hanem már második nap Juliska is csak vizet kapott mosdani meg inni.

Harmadnap pedig megfordítva Erzsók kapta a tejet és mézesbort, ő pedig a vizet, s ezentúl úgy is maradt mindig. Hanem Juliska azért nem zugolódott, békén türte sorsát, bár mostohája mindent elkövetett, hogy őt keserítse.

15

Történt egyszer, hogy tél közepén a legnagyobb fagyban és zivatarban a mostoha így szólt Juliskához: „Eredj ki az erdőre s hozz nekem egy kosár földi epret, de a nélkül vissza ne jöjj.”

20

[9.] „Édes Istenem,” felelt Juliska, – „hisz télen még egy zöld levél sincs, nem hogy földi eper.” „Lódulj” rivallt rá a mostoha, – „s addig be ne merj lépni a házamba, míg a kosár tele nincs földi eperrel.”

Juliska nem mert többet szólni, hanem vette a kosarat és szomoruan indult utnak az erdő felé, a merre ment ne látott egyebet hónál és fagnál. Az erdőhöz nem messze volt a temető. Juliska odament, leült anyja sirköve mellé, fejét tenyerébe hajtá, és elkezdett sirni keservesen.

25

„Most már,” mondá szomoruan, „nem térhetek többé vissza s itt akarok megfagyni anyám sirjánál.”

30

Hát amint így búsongott, egyszerre csak eszébe jutott, mint vigasztalta őt egyszer a törpekirály s egy hajszálat adott neki, hogy azzal őt segítségül hívhassa, ha valamikor szüksége lesz rá. A haj-

szál most is ott volt elrejtve Juliska kebelén. Előkereste a törpe utasítása szerint szélnek eresztette ily szókkal: „Jó törpekirály, jöjj el kérlek szépen, segíteni rajtam!”

Alig mondá ezeket, pár percz mulva egész sereg apró törpét látott maga felé közeledni, kik, miután már sötét volt, égő fáklyákat hoztak magukkal. A törpék egyike így szól:

„Urunk, a törpekirály, meghallá hívásodat s bennünket azért küldött, hogy vezessünk el téged őhöz, jer hát velünk.”

Ezzel a törpék előre indultak, Juliska pedig követte őket. Nemsokára egy sziklahegyhez értek, egy nagy vas ajtó elé. Az egyik törpe mormogott valamit s háromszor megkopogtatta a vas ajtót, mire az nagy csikorgással magától fölnyílt. Most egy [6.4 kép] sötét földalatti folyosóba jutottak, melyet csak a törpék fáklyái világítottak meg némileg. Mintegy három óra hosszig haladhattak e sötét folyosóban s ekkor végre egy másik vas ajtón keresztül, mely az elsőhöz hasonló módon nyitattott meg, bejutottak a törpebirodalomba.

Ugyan sok látnivalója akadt ám itt Juliskának. Oly csodadolgok, melyekről eddig fogalma sem volt. Mindenféle apró házikók emelkedtek, a törpék lakházai. Köröskörül gyönyörű kertecskék, oly ragyogó tarka virágokkal, mintha mindenik egy-egy drágakő lett volna. Napsugár ide nem hatott be, hanem a tetőkre nagy darab kőszőrült gyémántok voltak felakgatva, azok terjesztettek tündöklő világosságot. Egy zöld mező közepén emelkedett átlátszó kristályból egy nagyobb palota, ebben lakott a tündérkirály. Már ott várta Juliskát tizenkét aranyruhás testőr a kapuban s bevezették a kristálypalotába abba a terembe, hol a törpekirály aranyos trónusán várta őt. Mellette ült leánya, egy ezüsthaju törpekisasszony. Juliska le akart borulni a király előtt, de az ezt nem engedte meg így szólva:

„Elöttem csak alattvalóimnak szabad leborulni, te pedig jóltevőm vagy, s inkább illenék, hogy én boruljak eléd le. De most itt az ideje, hogy megháláljam jószágodat. Mindenekelőtt azonban ki kell pihened magadat.”

Ezután ő maga vezette Juliskát a palota legszebb szobájába, hogy kipihenje magát.

22 *felakgatva*, akgat: aggat régiesen, több dolgot függő helyzetben felakaszt. (CZUCZOR-FOGARASI 1862: I, 79).

- Másnap pedig nagy ünnepélyt rendezett tiszteletére, mely először is nagy diszlakomával kezdődött. Tízezer kis törpe ülte körül a tiszta szinaranyból készült asztalt, melynél az első helyre Juliskának kellett ülni, két oldalt pedig a törpekirály s a törpekirálykisasszony ültek mellé. Gyémánt edényekben hozták föl a legfinomabb és legdrágább ételeket, melyeknek Juliska eddig még hírét sem hallotta, mint például garnírozott tündérmosolygás, kirántott kanári-madarak befőzött napsugárral s más ily ritka csemegék. A lakoma után pedig ezer fehér ruhába öltözött törpe leányka jött elő, fejükön rózsakoszorúval, s andalító zenehangok mellett oly bájosan táncoltak, hogy Juliskának még lelke is repesett örömeiben. Azután a tündérkirály kézen fogta őt megmutatta neki egész birodalmát. Juliska csak elbámult azon a szorgalmon, mit itt látott. A műhelyekben ezer meg ezer kis törpe munkálkodott, némelyek arany edényeket készítettek, mások selyemszálakból szőttek gyönyörű szőnyegeket. Ezek látása nagyon gyönyörködtette Juliskát. Csak miután már mindent végignézett, kérdezte őt meg a törpekirály, hogy miért hívta őt segítségül, Juliska szomoruan monda el, mit kívánt tőle mostohája.
- „Ne búsulj leányom,” monda az öreg törpekirály, „meglesz a földi eper, s még más módon is meg akarom jutalmazni jószívűségedet.”
- Mindjárt is összehívta a törpe országgyűlést s tanácskoztak, mivel jutalmazzák meg Juliskát. Végre abban állapodtak meg, hogy Juliskának, valahányszor beszél, egy arany hulljon ki a szájából, meg hogy egy király vegye őt feleségül.
- Azon az estén a törpekirály még egy bucsuünnepélyt rendezett, amint itt javában vigadtak, Juliskának szemeire édes álom ereszkedett.

7 *garnírozott*, *garníroz*: ételt körettel ellát (MNYÉSZ 1960: II, 995).

Harmadik szakasz

A törpekirály ajándékai. Erzsók a törpebirodalomban. Mint bünteti őt meg a törpekirály. Hogy lesz Juliska királyné, s ezzel történetünk véget ér.

5 Mikor Juliska fölébredt, megint ott találta magát a temetőben, anyja sirköve mellett. Először az egész dolgot csak álomnak gondolta, de amint maga mellé tekintett, ott találta a kosarat teli a legszebb földi eperrel, minden szem oly fris volt, mintha akkor szakították volna le. Juliska hálás szívvvel emlékezett vissza a törpékre, azután gondolta, hogy már ideje lesz haza is menni. Fölkelt tehát s hazafelé indult.

A mostoha azt hitte, hogy Juliska bizonyosan megfagyott már azóta s sohasem tér többé vissza. Még jobban bámult, mikor Juliska föltakarta a kosarat s abból olyan szép földi eprek mosolyogtak elő, hogy már festeni sem lehetett volna szebbet.

[13.]

15 De bámulása akkor hágott igazán tetőpontra, mikor Juliska megszólalt s minden szónál egy-egy csillogó arany hullott ki a szájából.

Az álnok mostoha nagy kapzsisággal szedte össze az aranyakat, s hogy megtudja, hogyan jutott Juliska e csodatulajdonhoz, elkezdett neki hizelegni, simogatta s addig faggatta, hogy hol járt, míg végre Juliska csakugyan elmondá, hogy jutott a törpebirodalomba, milyen jól mulatott ott, menyi sok szépet látott, s ezt a csodatulajdonságot is bizonyosan a jószívű törpekirály adta neki.

25 A mostoha erre gondolta magában, hogy milyen jó volna, ha az ő Erzsók leányának is ilyen aranyos szája lenne. Egész nap egyebet sem csinálna, mint beszélne, ő meg aztán a sok aranyat szedné a kötényébe. Rövid idő alatt olyan dúsgazdagok lennének, hogy egy országot vehetnének maguknak, s akkor az ő kedves leánya királyné lenne.

30 Ezekkel a szép tervekkel úgy tele beszélte Erzsók fejét, hogy az utoljára is elhitte s nagy kedve támadt szinte elmenni a törpebirodalomba.

35 Utmutatást kért hát Juliskától, hogy merre menjen, azután utnak indult. Fél nap mulva el is érkezett a sziklahegyhez a vasajtóhoz, ott

addig dörömbözött, míg egy törpe csakugyan ajtót nyitott s bevezette őt a törpebirodalomba a király elé.

[14.] [6.5 kép] Erzsók nem sokat nézte sem a szorgalmas törpéket, sem az apró házacskákat és kertecskéket, az ő esze folytonosan csak azon járt, hogy fog hullani az arany az ő szájából is. 5

A törpekirály azonnal megismerte Erzsókot, hogy ő annak a kevély gazdag embernek a leánya, ki őt azon a rideg téli éjszakán szivtelenül elűzte házatól s kit e miatt halállal büntetett. De a törpekirály igazságos volt s nem akarta a gyermeket is büntetni atyja hibájáért. Hátha ez nem is olyan rossz. 10

Erzsók azonban azt sem mondta; adjon Isten, csak nagy kevélyen így szólt a törpekirályhoz:

[15.] „Hallod-e te apróság, azért jöttem, hogy nekem is adjál olyan csodatulajdonságot, mint a mostoha-testvéremnek, mert ha nem, hát felfogatom egész birodalmadat”. 15

A törpekirály nagyon megharagudott e kevély, főnhéjazó szavakra, de nem mutatta haragját, hanem azt mondta:

„Jól van, eredj csak haza, kívánságod teljesülni fog.”

Egy törpe megint kivezette őt a törpebirodalomból, s Erzsók alig várta, hogy hazaérhessen, megvinni anyjának az örömhirt, hogy hát neki is van már olyan aranyos szája mint a Juliskának. 20

Végre hazaért, de alig kezdett beszélni, hát minden szónál egy csunya nagy béka ugrott ki a szájából. Pár percz alatt az egész szoba teli volt békával, úgy krákoztak ott, hogy majd megsüketült belé az ember. Végre is nem volt egyéb segítség, mint egy kendővel jó erősen bekötni az Erzsók száját, hogy egy szót se szólhasson. Így büntette őt kevélységeért és rossz sziveért az igazságos törpekirály. 25

Hanem Erzsók és az anyja azért csupán Juliskát okolták s most még jobban haragudtak és irigykedtek rá, s mindenáron szerették volna veszedelmét. 30

A mostoha szegény Juliskát a legcsikorgóbb hidegben küldte nagy kosár ruhával a patakra, s Juliskának ott kellett mosni a fagyos vízben kora reggeltől késő estig.

1 *dörömbözött*: a dörömböz régies hangutánzó szó, jelentése: dörömbölt (ÜMTSZ 1979: I, 1019; MNYÉSZ 1959: I, 1065).

Történt egyszer, hogy mikor Juliska megint éppen ott mosott, a királyfi arra kocsizott el. A királyfi nagyon kíváncsi lett látni aztat, a ki még ilyen hidegben is tud mosni a nélkül, hogy megfagyna. Mindjárt leszállt a kocsijáról s Juliska felé ment. Hát a mint odaért
5 Juliska mellé, csak elbámult a leány szépségén.

Juliska e pillanatban csakugyan oly szép volt, hogy akárki is szerelmes lett volna belé. Szerelmes lett a királyfi is egészen fülig s mindjárt azt kérdezte: „Akarsz-e az én feleségem lenni, szép virágszál?” Juliska mélyen elpirult s sokáig szólni sem tudott, és mi-
10 kor szólt, minden szónál egy csillogó arany hullott ki a szájából. No most meg még szerelmesebb lett belé a királyfi, de hogy is ne, hisz ily királynéval sohasem jön az ország deficitbe.

Egyebet sem kell neki csinálni csak diskurálni, minden szó egy arany, így aztán csakhamar dúsgazdag lesz az ország.

A királyfi mindjárt is maga mellé ültette a hintóba a piruló Juliskát s vitte őt egyenesen a királyi palotába. Juliska az öreg királynak is nagyon megnyerte tetszését s minden vonakodás nélkül rájuk adta áldását.

A lakodalom országgraszoló nagy fénynyel ünnepeltetett meg.

A mostoha most nagyon megijedt, hogy Juliska majd boszut áll rajta, azért elment hozzá s előtte leborulva kért bocsánatot. A nemesszívü Juliska ezer örömmel bocsátott meg, sőt megtette azt, hogy még egyszer fölkereste a törpekirályt s kérte, vonja vissza Erzsókról a békabüntetést, hogy ismét beszélhessen. A törpekirály eleinte vonakodott, de végre Juliska kéréseire mégis megtette.

Igy szégyenitette meg Juliska nemes szívével azokat, kik neki minden áron veszedelmét kívánták.

Ő pedig nagy boldogságban élt férjével, s még most is élnek, ha meg nem haltak.

12 *deficitbe*; deficit: pénzügyi szakkifejezés, jelentése költségvetési hiány, ráfizetés, veszteség (MNYÉSZ 1959: I, 977). 13 *diskurálni*; diskurál beszélget, társalog (MNYÉSZ 1959: I, 1021).

7. [KHM 14]

A három fonó nő

[14.] Vala egykor egy igen rest leány, ki soha sem akart fonni, bár mit beszélt legyen is neki anyja, de sehogy se lehetett reá venni. Végre beleúnt anyja a folytonos noszogtatásba és haragra gerjedvén, kegyetlenül megverte, mi miatt hangosan elkezdett sírni, épen arra utazván pedig a királyné, megállítá kocsiját és bemene a házba és kérdé az anyát, miért kinozná oly kegyetlenül leányát, hogy sirása az utczára kihallanék? Megszégyenlé magát az asszony, hogy leánya restségét kinyilatkoztassa és monda: „Nem tudom a fonásról lekapatni, örökké csak fonna, én pedig szegény vagyok és nem vagyok képes kendert szerezni.” Erre válaszolá a királyné: „Semmit sem hallok szivesebben a fonásnál és a rokkák pergésénél nincs kedvesebb örömem, engedd át nekem leányodat, hadd vigyem el kastélyomba, van nekem ott elég kenderem, ott fonhat egész az unalomig. Az anya szivesen átengedé leányát s a királyné magával vivé azt. Midőn a kastélyba érkeztek, elvezeti a királyné a leányt három kamarához, melyek a legszebb kenderrel egészen tele valának. „E kendert fond meg, gyermekem! – mond a királyné – s mikor kész leszesz vele, legidősebb fiamat férjül nyereded, ha bár szegény vagy is, mit se gondolok vele, leirhatatlan szorgalmad elég nászajándék.” A leány bensőleg megijedt, mert e sok kendert, ha reggeltől estig font volna is, se birta volna háromszáz esztendő alatt megfonni. Midőn magában maradt, elkezdett sírni és így ült három

Egy ifjú, ki elindult borzadni tanulni és a három fonó nő. Nagyvárad: Tichy Alajos, 1862, 13–16. Címlap: 3.1 kép.

10 *lekapatni* itt leszoktatni **17** *kamarához*; kamara: királyi kincstár esetleg a kamra népiesen (MNYÉSZ 1960: III, 717).

napig, a nélkül, hogy a kenderhez hozzá nyult volna. A harmadik napon belépett a királyné, s midőn látá, hogy még semmi sincs fonva, elcsudálkozott; hanem a leány azzal menté magát hogy abbeli nagy szomorúságában hogy hazulról eljött, nem tudott még hozzáfogni. Ez ellen nem volt a királynénak kifogása, hanem távoztával mondá: „Holnap hozzá kell fognod a munkához.” [15.]

Magában maradván ismét a leány, nem tudta mitevő legyen, és szomorúságában az ablakhoz ment. Itt meglátott három asszonyt feléje közeledni, ezek közül az elsőnek egyik lába feje igen széles vala, a másodiknak olyan széles alsó ajaka, hogy álla alácsüngött, a harmadiknak pedig szerfelett széles nagyujja. Ezek az ablak alatt megállottak, feltekintettek s kérdék a leánytól, hogy mi baja? ki baját elpanaszolván, neki segítségül lenni ajánlkoztak, mondván: „Ha bennünket lakodalmadra meghívsz, nem szégyenled miattunk magadat, nagynénéidnek nevezesz benünket és az asztalhoz ültetsz, akkor felfonjuk a kendert és pedig rövid idő alatt.” Mindent szívesen megígért a leány, behívá őket s készíté, hogy csak tüstént fogjanak a dologhoz, felnyitá ekkor az első kamarát s helyet csinála nekik, hol a fonást megkezdheték. Az egyik a szálat húzta s a kereket nyomta, a másik a fonalat nyálozta, a harmadik sodorta és ujjával az asztalra ütött, és valahányszor ütött, ugyanannyiszor legfinomabbra font fonal hullott a földre. A királyné elől eldugta a leány a fonó asszonyokat és valahányszor előjött, megmutatá neki a sok kész fonalat, úgy hogy nem győzte hallgatni a nagy dicséreteket. Midőn az első kamara kiürült, elmentek a másodikba és aztán a harmadikba s ez is csak hamar kiürült. Ekkor elbúcsuza a három asszony és figyelmezteté a leányt, hogy „ígéretéről ne feledkezzék meg, szerencséjére fog az válni.” [16.]

Midőn a leány a királynénak az üres kamarákat és a nagy halom fonalat megmutatta, készület tétetett a lakodalomra, és a vőlegény igen megörült, hogy oly ügyes és szorgalmatos feleségre tehetett szert, rendkívül megdicsérvén őt. „Van nekem – mond

16 *felfonjuk*; fonás: a kender szálas anyagának fonallá sodrása. Három mozzanata: a szálhúzás, az alapsodrás és az orsóval vagy rokkával történő besodrás. A kész fonalat az orsó szárára tekerik vagy rokkával a csévére hajtják (SZOLNOKY LAJOS–HOPPÁL MIHÁLY: *Fonás* MNL 1979: II, 197). 17 *készté*; kész: készlet, kényszerít régiesen (MNYÉSZ 1960: III, 899).

a leány – három nagynéném, s miután velem igen sok jót tettek, nem szeretnék róluk nagy szerencsémben megfélekedezni, miért is engedjétek meg, hogy a lakodalomra ők is az asztalnál helyet foglaljanak.” A királyné és a vőlegény ebbe beleegyeztek. Megkezdődvén az ünnepély, belép a három asszony csudálatos öltözetben, és a menyasszony monda: „Üdvözöllek benneteket, kedves nagynénéim!” „Hogyan kerültél te ily rút atyafiságba?” monda a vőlegény a menyasszonyának, és a széles lábuhoz lépve, kérdé: „Honnan van oly széles lábad?” „A keréknyomástól” volt a felelet. „Hát a te ajakad mitől csüng úgy le?” kérdé a másiktól. „A nyálazástól” felele emez. Végre kérdé a harmadiktól: „Hát a te ujjod mitől annyira széles?” „A fonal-sodrástól” viszonzoz ez. Ekkor megijedt a királyfi és monda: „Igy hát soha se nyuljon többé az én szép menyasszonyom a rokkához.” És így, örökre megmenekedett a menyasszony az előtte oly gyűlöletes fonástól.

5

10

8. [KHM 14]

Aranyfonó Esztike

Sok, sok esztendővel ezelőtt, mikor még a galambok sülvé röptek a levegőben, a felhőkből pedig eső helyett mindenféle cukrosmandulák és sóskiflik s több efélék hulltak a földre, midőn a sövények még mind finom fokhagymás kolbászból voltak fonva, élt egy városban egy molnármester. Ennek a molárnak volt egy leánya, mely oly szép volt, mint a hajnali csillag. Haja oly fekete volt, mint a sötét éjszaka, ha ajkait látta az ember, akár csak egy kinyílt rózsabimbót látott volna. Azonban volt a szép Esztikének – így hívták a molnárléányt – egy nagy hibája is; az, hogy kissé lusta volt; semmit sem szeretett dolgozni, de különösen irtózott a fonástól. E miatt atyja igen sokszor megverte őt. Egyszer épen a verés miatt sírt hangosan Esztike, midőn véletlenül arra ment a királyné. [8.2 kép] Ez hallván a sírást, kíváncsi lett, kihivatá a molnárt s kérdé, hogy ki és miért sír. A molnár nem akarta bevallani leánya restségét, azért így hazudott:

„Leányom szalmából aranyat tud fogni s azért sír, mert nem bírok neki elég szalmát adni.” Ezt hallván a királyné, igen megörült s mondá:

„No ha csak az a baj, majd adok én neki szalmát eleget.”

Ezután mindjárt parancsolta Esztikének, hogy menjen vele a királyi palotába. Midőn odaértek, a királyné Esztikét egy nagy szobába vezette, mely teli volt szalmával, s itt így szól hozzá:

„Ezt a szalmát holnap reggelig fondd meg aranynya, s ha ezt megteszed, fiamhoz adlak nőül, de ha nem, akkor megöletlek.”

A számárfülű Midás királynak mulatságos története. 4 képpel. Aranyfonó Esztike 1 képpel. Budapest: Bucsánszky Alajos, 1873, 28–32. Címlap: 8.1 kép.

10 molnárléány: *mornárléány* [sh.]

Ezután bezárta Esztikét a szobába. Bezzeg megrémült most ő, azt sem tudta, mit csináljon; leborult a szalmára s keservesen sírt. Már elmúlt a fél éjszaka s ő majdnem kétségbe esett. Ekkor három tündér megszánta őt s elhatározták, hogy segíteni fognak rajta. Átváltoztatták tehát magukat három vénasszonnyá; az egyiknek olyan lába lett, mint egy tepsi, a másíknak olyan hüvelykujja, mint egy kalapács, a harmadiknak vastag kiduzzadt ajkai. Ily alakban egyszerre csak ott termettek Esztike előtt. Ő kissé megijedt, de azok így szóltak hozzá:

„Ne félj, mert mi segíteni jöttünk rajtad. Ha megígéred, hogy menyegződön úgy mutatsz be a királyfinak, mint rokonaidat, akkor ezt a szalmát megfoglaljuk aranyrá.”

Örömmel beleegyezett ebbe Esztike s a három tündér azonnal rokkához ült s fenni kezdtek, Esztike pedig lefeküdt a szalmára s nemsokára elaludt.

Midőn reggel fölbredt, majd megvakult a nagy csillogástól. Nem volt a szobában egy szál szalma sem, csak csupa tiszta szín-arany, a min Esztike igen örült.

Nemsokára jött a királyné is s az ő öröme is kimondhatlan volt, midőn a nagy kincset látta. Nyájasan így szólt Esztikéhez:

„Mint hogy oly szorgalmas voltál, én is megtartom ígéretemet s fiamnak adlak nőül.”

Ezzel kézenfogta Esztikét s fiához vezette, ki sokkal jobban örült a szép leánynak, mint mamája a szoba aranyának.

A menyegző még aznap megtartott. Hát a mint javában folyik a multság, egyszerre csak nyílik az ajtó s belép rajta a három vén fonóleány. Esztike nem feledkezett meg ígéretéről, örömmel ugrott föl s sorba ölelte a három csudateremtést, így szólva:

„Oh mi boldog vagyok, hogy kedves nénikéim is eljöttek menyegzőmre.”

A királyfi ugyan nagy szemeket csinált kissé, hogy a szép leánynak ilyen csodabogar nénéi vannak, de azért Esztike kedvéért ezeket is szívesen látta. Azonban meg nem állhatta, hogy az egyikhez így ne szóljon:

„Ugyan kedves sógorasszony, nem mondanád meg, hogy miért van olyan lábad, mint egy gőzhajó?”

Az így felelt:

[31.]

„Igen sokat fontam. A sok rokkahajtásban megszélesedett a lábam.”

Ezután a királyfi a másodikat kérde: „Hát a te hüvelykujjadat mi lelte?” Az is így felelt:

[32.] „Igen sokat fontam. Hüvelykujjam az orsópörgetésben szélesült meg.” 5

Végre a harmadikat kérde:

„Hát a te ajkaddal miféle szerencsétlenség történt?”

„Igen sokat fontam!” – felelt az is – „s ajkam a fonálnyalazástól lett ilyen.”

Midőn a királyfi ezt hallotta, igen megijedt s fölkiáltott: 10

„Tyhűű! hát olyan veszélyes mesterség az a fonás? No akkor minden rokkát elégettetek országomban, Esztikémnek pedig megtiltom, hogy a fonásra még csak gondolni is merjen.”

Igy érték a dolgok szerencsés kimenetelt s Esztike sohasem bánta meg, hogy a három fonóleányt rokonává fogadta, mert azok nemcsak királynévá tették, hanem egész életére megmentették legnagyobb kinjától, a fonástól, s bizony Esztike nem őszült meg a fölötti fájdalmában, hogy nem volt szabad fonnia. 15

9. [KHM 25]

A hét holló, vagy: Az apai kivánság

I. Hogyan megy a gróf kivánsága teljesedésbe.

Élt hajdan egy igen gazdag gróf. Birtokai messzire terjedtek, úgy hogy egyik széle a másiktól tiznapi járóföldre volt. Kastélya csakugy csillogott a sok arany- és ezüsttől. – Ezenkívül volt hét fia, 5
mind derék és csinos ifjak. Szóval a gróf boldogságából mi sem hiányzott. És ő még sem érezte magát megelégedettnek s ha fiait látta még haragudott is, mert volt neki egy titkos vágya, mit elérni legjobban óhajtott. – Ez volt, hogy bár csak volna neki egy leánya is. Ezután vágyódott legjobban, de a sors csak nem akarta teljesíteni 10
kivánságát s ez a grófit egészen elkedvetleníté.

Egy napon nagy vendégséget adott a gróf, melyre igen sok vendég gyült össze. – Gyönyörű idő volt s a nyitott ablakon a tavaszi nap sugarai ragyogtak be.

[4.] [9.2 kép] Lakoma közben egyik a vendégek közül magasztalá 15
a gróf állapotát, elmondá, hogy mily boldog s végül dicsérőleg emlité, hogy mily szép és derék fiai vannak; de erre a gróf ingerülten mondá:

„Mit érnek nekem fiaim? Bánom is én, ha hollókká válnak is!”

És ime, azon pillanatban nagy szárnycsattogás támadt a teremben, a hét gróffiu eltűnt az asztal mellől s a nyitott ablakon hét holló röpi ki szomorú károgaással. 20

Most bánta meg csak a gróf meggondolatlanul kiejtett szavait. Örömmel visszahívta volna fiait, de már késő volt. A vendégek is

A hét holló, vagy: Az apai kivánság. A kaliforniai aranybányák származása, vagy: A rabló törpék birodalma. Két igen szép elbeszélés öregek és fiatalok számára. 7 képpel. Pest: Bucsánszky, 1873, 3–11. Címlap: 9.1 kép.

igen megrémültek, a grófné pedig hangos sirásra fakadt s így az egész vendégség szomoruan véget ért. [5.]

II. A grófnak leánya születik, s hogy menti meg ez bátyjait.

Ezen időtől fogva a grófi várban nagy szomorúság uralkodott. A gróf sokszor majd elveszté eszét fájdalmában.

Ezen szomorúságában megszánta őt a sors s végre megadta neki azt, miután annyira vágyódott. Ugyanis neje nemsokára egy gyönyörű kis leányt hozott a világra, ki Ilonka nevet nyert. Ez kisebbité némileg a gróf fájdalmát s most már minden örömét kis leányában találta, kinek neveltetésére igen nagy gondot fordított. Midőn Ilonka tizenhetedik évébe lépett, valóban tündérszépséggel birt. Atyját és anyját igen szerette s sokszor fájdalommal tapasztalá, hogy mily szomorúak. Gyakran kérdezősködött ennek oka felől, de ők nem szóltak semmit, csak egy köny gördült ki szemeikből. Végre sok kérdezősködés után a gróf elmondá, hogy hogyan és miért váltak hollókká Ilonka bátyjai. Midőn Ilonka ezt hallotta, igen megilletődött bátyjai szomoru sorsán, s minthogy azok miatta jártak ily szerencsétlenül, elhatározta, hogy fölkeresi őket és fölszabadítja a varázslat alól.

Azért egy napon titkosan eltávozott a várból, mert tudta, hogy ha atya és anyja észreveszik szándékát, őt semmiképpen sem eresztik el. [6.]

Nem messze a vártól az erdőben élt egy öreg asszony, ki a környékbelieknek gyakran adott bölcs tanácsokat.

Ilonka először is ehhez ment s elmondá, hogy mi szándékban van s tanácsot kért. Az öreg mámi először is nagy nehezen fölmászott egy magas fa tetejére s midőn a szél arra fujt el, mondá:

„Ugyan te jó szél, te mindenfelé jársz a világban! Nem tudnád megmondani, hogy hol vannak a hollóvá varázsolt gróffiak?”

A szél éppen Magyarországba sietett, mert buzaszelelés ideje volt, azért csak kurtán így felelt:

29 *buzaszelelés; szelelés*: gabonatisztítási eljárás, amelynek során a gabonát elválasztják a közékeveredett szeméttől. A gabonát erősebb szélben vékony sugárban a földre öntik miközben kifújódik belőle a könnyebb, értéktelen toklász, gyom és föld (FILEP Antal: Gabonatisztítás. MNL 1979: II, 258).

„A jéghegyben!” s azzal elröpült, az anyóka pedig ismét lejött a fáról s mondá Ilonkának:

„Bátyáid a jéghegyekben laknak, de hogy oda eljuthass, először a naphoz kell elmenned s ettől egy sugarat kérj, a mivel a jeget fölolvassz. Azután a holdhoz menj s kérd meg, hogy világítson utadon éjjelenként. Végre menj el a hajnali csillaghoz s kérd föl, hogy legyen vezetőd.”

Ilonka jól megjegyezte ezen utasításokat magának. Az anyóka még egy fehér cipót adott neki útravalónak. Ilonka megköszönte szivességét, elbucszott s tovább folytatta utját a nap országa felé.

[7.] Végre megérkezett a magas hegyekhez s [9.3 kép] nagy fáradtsággal fölmászott. Ugyancsak izzadtott a nagy meleg miatt, midőn a nap udvarába ért. A nap elé menvén, így szólt:

„Kedves nap bácsi, én a jéghegyhez megyek fölszabadítani testvéreim s azért jöttem, ha nem adnál-e egy sugárkát a jeget fölolvasztani.”

A nap erre kivette szájából debreczeni kurtaszáru piros makrapipáját, mely valóságos szüz magyar dohánynyal volt megtömve, mert nap uram bizony ki nem állhatta a trafikot, ha meg pénzcot látott, mindjárt elborult. – Tehát a nap kivevén szájából a pipát, annyira megindult Ilonka testvéri szeretetén, hogy szeméből egy köncsepp gördült a földre, minek következtében Csehországban vízáradás támadt. Ezután így szólt Ilonához:

„Mint hogy oly jó és szép vagy, teljesitem kívánságod.”

E szókkal kiszakított bajuszából egy napsugárt s azt Ilonkának adta. Ilonka szépen megköszönte, azután vigyázva szépen összehajtogatta a sugarat s kendőcskéjébe kötötte. Ekkor jó egészséget kívánt a napnak s tovább ment. Három nap mulva a hold lakásához

17–18 *debreczeni kurtaszáru piros makrapipáját*; debreceni makrapipa: a debreceni fazekasság nagy múltra tekint vissza, pipát a 17. századtól kezdve égettek, a 18. század végére virágzó kisipari ágazattá vált a debreceni pipagyártás. Pipagyártáshoz a legfinomabb vörös agyagot használták. A 19. század második felében Debrecenben harmincnál is több fajta pipát készítettek, közülük híres volt a rövid nyakú, nagy és hosszú fejű ún. „makrapipa” (Kósa László: Debreceni pipa. MNL 1977: I, 559–564). 18 *szüz magyar dohánynyal*; szüzdohány: sárgás virágú dohányfaj, emellett így nevezik a hatóság megkerülésével szerzett, csempészett dohányt is (MNYÉSZ 1962: VI, 421). 19 *fináncot*; finánc: pénzügyőr népies, tréfás elnevezése (MNYÉSZ 1960: II, 818).

ért, mely egy hüvös dombon volt. Itt is előadta kérelmét. A hold
külömben is a szerelmesek pátronusa s így szereti a szép lányokat.
Meg is ígérte mindjárt Ilonkának a világitást. Innen Ilonka a haj-
nali csillaghoz ment s azt vezetőnek kérte föl. A barátságos csillag
ajánlkozott is mindjárt s így megindultak.

Több napi menés után mindinkább hideg kezdett lenni s végre
egy nap már látá Ilonka a jéghegyet messziről. Ekkor a hajnali csil-
lag így szólt hozzá:

„Most már magad is eltalálsz a jéghegyhez, én tehát visszaté-
rek, mert már is nagyon fázom.”

Ezzel bucsut vett s visszasietett, Ilonka pedig egyedül tovább
folytatta az utját. A jéghegyhez érve elővette a napsugarat s a hegy-
re bocsátá. Rövid idő alatt minden jég eltűnt onnét s ekkor Ilonka
egy csinos kis kastélyt látott maga előtt, hová be is ment. A kastély
egyetlen szobából állott s Ilonka mihelyt belépett mindjárt tudta,
hogy ez bátyjai lakása, mert a fal mellett körül hét kis ágy volt
elhelyezve. A szobában egy törpe is volt s éppen terített, midőn
Ilonka belépett. A törpe rá sem hederített Ilonkára, hanem hét kis
tányérkát tett az asztalra s azokba vizet öntött, azután minden tá-
nyér mellé egy diót tett. Ilonka ekkor elővette fehér czipóját, mely-
hez még hozzá sem nyult, s minden tányér mellé tett egy darabkát,
a mi pedig megmaradt, azt a törpének adta. Ez is mindjárt barátság-
osabb lett s így szólt:

„Én tudom, hogy te azon hét hollónak testvére vagy, melyek az
én őrizetemre vannak bizva, s minthogy te oly jó voltál irányom-
ban, én is az leszek s megmondom, hogyan szabadithatod föl bátyá-
idat. Hét napig kell itt elrejtve maradnod. Majd bujjál az ajtó mögé,
s ott nem vesznek észre. Midőn már bátyáid elalszanak, naponkint
egynek-egynek tollából szakíts ki egyet, azután hajadból egy-egy
szálat mindeniknek köss lábára. De mindezt oly vigyázva tedd,
hogy föl ne ébredjenek, mert akkor ők örökre hollók maradnak,
ez a ház pedig rögtön leszakad s téged agyonüt. A hetedik napon
azután a tollakat égesd el s akkor meg lesznek szabadítva bátyáid.”

Ilonka jól megfigyelte ezeket, azután az ajtó mögé rejtőzött. Ide-
je is volt, mert nemsokára szárnycsattogás hallatszott s az ablakon
hét holló röpült be egyenesen az asztalra, mindenik a maga tányér-
kája mellé s ekkor emberi hangon kezdének beszélni. Mindenik

[9.]

[10.]

elmondá, hogy micsoda ujságot hallott az nap s végül a legkisebbik így szólt:

„En azt hallottam a széltől, hogy anyánknak szép leánykája született. Bár csak már fölszabadulnánk, most már ismét szeretne bennünket atyánk.”

5

Ezen hírrre a többiek igen megörültek s mondák:

„Oh bár mielőbb láthatnánk a mi kis testvérkénket.”

[11.] Ilonka igen elérzékenyült, midőn ezeket hallotta, s alig birta megállni, hogy előre ne rohanjon. Miután a hollók elvégezték az ebé[9.4 kép]det, mindenik ágyába feküdt s nemsokára elaludtak. Ilonka ekkor csendesen előlépett, a legidősebbhez ment s vigyázva kiszakított testéből egy tollat, azután egy hajszálat kötött lábára. Ugyan így tett második éjjel a másodikkal, harmadik éjjel a harmadikkal s így tovább mind a héttel. Midőn már mind a hét toll együtt volt, a törpe tüzet rakott s midőn a tűz legjobban ropogott, Ilonka a tollakat belé dobta. Azon pillanatban, midőn az utolsó szikra elhamvadt, eltűnt a kastély, el a törpe s el a hét holló. E helyett Ilonka egy gyönyörű réten találta magát, hét szép ifjutól körülvéve, kik az ő bátyái voltak. Ilonka megismertette magát s a testvérek örömkönyek közt zárták keblükre testvérüket, forró szavakkal köszönve meg, hogy őket fölszabadította.

10

15

20

Ezután hazafelé indultak s ime! alig mentek egy félórát, midőn nem messze atyjuk kastélyát pillantották meg. Az öröm sietteté lépteiket s rövid idő múlva otthon voltak. A gróf s a grófnő öröme kimondhatlan volt gyermekeik visszatértén; azóta boldogok és meglegegedettek voltak s tán még most is élnek, ha meg nem haltak.

25

10. [KHM 44]

A halál mint keresztapa

Eredeti mese

Egy szegény embernek tizenkét gyermeke volt, és dolgozék éjjel-nappal, hogy nekik kenyeret szerezhessen. Felesége most a tizenharmadikat szülé meg. A szegény ember hiába törte már most fejét azon, hogy mikép óhatná meg magát s övéit az éhhaláltól; semmikép sem tudván hát magán segíteni, az országotra ment, határozottan az elsőt, kivel találkozandik, kérni, hogy gyermekének keresztapja legyen.

5

És hosszú kiaszott lábain jött elébe a halál, és monda: „Végy engem keresztapádnak.”

10

„Ki vagy te” kérdé a szegény ember.

„Én a halál vagyok, – felele a kérdezett – ki királyt s koldust egyenlővé teszek.”

[4.]

„Jó – válaszola a megszorult ember – te igazságos vagy, különbség nélkül ölelsz szegényt és gazdagot; légy keresztapja gyermekemnek.”

15

„Én gyermekedből gazdag, az egész világon híres férfit csinállok; – monda a halál – mert tudjad, hogy a ki nekem barátom, sohasem szenved szűkséget.”

20

Így lett a halál keresztapja a gyermeknek. – Midőn ez fölött, hozzá jöve a halál, egy erdőbe vezeté s miután egyedül valának, így szóla: „Én keresztapád vagyok s akarom, hogy te nagy orvos légy. Halld meg, a mit tenned kell. Mindannyiszor, mikor beteghöz hivatol, megjelenek neked. Ha az ágy' lábánál látsz, mondd meré-

25

A halál mint keresztapa. Eredeti mese. Magyar-Óvárott: Czéh Sándor, 1854. Címlap: 10.1 kép.

6 óhatná: óvhatná vö. óhatatlan (MNYÉSZ 1961: V, 397).

szen a betegnek, hogy rövid időn visszaadod egészségét; és adj be neki egy füvet, melyet kimutatok. De ha a beteg' fejénél állok, úgy ő enyém s te így szól: „Minden segítség, minden orvosság hasz-
 5 talan, az embernek halni kell.” – Ezután a halál kijelölte a füvet s [5]

Rövid idő múlva a szegény ember' fia leghíresebb orvosa lön a földnek. „Ha ránéz a betegre – mondák – azonnal tudja, meg-
 gyógyul-e vagy eltemettetik.” Természetes tehát, hogy igen keres-
 10 ték. Közélről távolról seregeltek, tanácsát kérni; s pénzt annyit ka-
 pott, mennyit óhajta. Gazdagsága s híre csakhamar szertelen nagy
 vala.

Történt azonban, hogy a király megbetegedék. Híres orvosunk
 hivatott, megtudni, meghal-e vagy meggyógyul. Párnáinál lát-
 15 ta a halált; gyógyítás tehát nem vala lehető; de az orvos gondolá,
 hogy ha egy fejedelemnek életét megtartandja, csínyt téve a ha-
 lálon, ez azért nem igen fog boszonzkodni, s neki mint keresztapja
 megbocsátand. Azt parancsolta tehát, hogy a beteg király ágyát
 fordítsák meg, úgy, hogy a halál a király lábaihoz essék; s akkor
 a betegnek néhány levelet adott a csodafüből, mely neki tartósb [6.]
 20 egészséget szerze, mint az előbbeni volt. De a halál az orvoshoz jött
 s iszonyú dühhel ezt mondá: „Most az egyszer megbocsátok; mert
 keresztapád vagyok; de ha még egyszer ellopod tőlem azt, a mi már
 enyém, jaj neked!”

Csakhamar aztán a király' leánya lett beteg, és meggyógyítani
 25 senkisémet tudá. A király sírt éjjel és nappal, míg látását elveszté.
 Végre mindenütt kihirdetteté, hogy az, ki leányát megmenti, jutal-
 mul ennek kezét s örökségét a királyi széket fogja kapni. Az orvos
 elésietett; de a beteg' fejénél a halált látá. Azonban, midőn a beteg-
 nek ifju korát, és szépségét megpillantotta s az öreg király' nagy
 30 ígéreteiről megemlékezék, elfeledé a halál' fenyegetéseit s ámbár ez
 ránczokba szedte homlokát, elváltoztatta a beteg' fekvését, s csoda-
 füve által egészségessé tette.

Midőn a halál látta, hogy martalékától ismét meg van fosztva,
 az orvoshoz lépe s monda neki: „Kövess engem!” s jég hideg izmos [7.]
 35 karjai egy barlangba ragadák. Itt számtalan sorokban ezer meg
 ezer fáklya égett, némellyek egészen, mások félig leégtek, ismét
 mások csaknem egészen. Minden perczen néhány elaludt, mások

pedig ezalatt föllobbantak, úgy, hogy szünet nélkül apró lángocskák látszóttak egyikről a másikra átugrálni.

„Lásd – monda a halál – ezek az emberi élet’ fáklyái; a csaknem egészek a gyermekkor’, a félig leégettek a férfikor’, az elalvók a vénkor’ fáklyái. De a gyermekek’ s ifjak’ fáklyája gyakran igen rövid, s ha az elégett, enyéim.” – És az orvos monda: „Mutasd meg az enyémet.” A halál ujjával egy fáklyát mutatott, melly már igen apró vala, melly mármár kialudt, és: „Nézz oda!” ordítá. Az orvos elsápadt s egész testében reszketett. „Oh, kedves keresztapám – mondá – gyújts nekem egy új fáklyát, hogy még tovább élhesek, király s a szép hercegnő férje lehessenek!” „Nem tehetem – viszonzá a halál – egyik fáklyának el kell hamvadnia, hogy a másik meggyuljon.” „Oh, kedves keresztapám! tedd ennek égő belét egy újra, hogy el ne aludjék!” esdeklék a szegény orvos. A halál tetette magát, mint ha könyörülne rajta s engedne kérésének, és egy egészen új fáklyát vett; de hogy keresztfián boszuját kitöltse, midőn a már elalvó bélt föl akará rátenni, elejtette azt mintha újjait megsütötte volna. A fáklya ellobbant s az orvos élet nélkül rogyott keresztapja jég hideg karjaiba.

5

10

15

[8.]

11. [KHM 47]

Rege a hársfáról

Élt egyszer egy igen gazdag ember, kinek igen szép és jámbor felesége volt, de gyermekekkel nem áldá meg az ég, ezen mindkettőn nagyon szomorkosdtak. Házuk előtt az udvarban állott egy hársfa és ezelőtt ült egyik napon az asszony s igen szomoruan sóhajtozott: „bár volna gyermekem, olyan piros mint a vér s olyan fehér mint a hó.” Nem sokára erre lett is gyermeke, olyan piros mint a vér, olyan fehér mint a hó, és midőn gyermekét meglátta, olyan nagyon megörült, hogy meghalt bele.

5

10

Férje a hársfa alá temette és nagyon megsiratta. De később megvigasztalódván ismét megházasodott.

[42.]

Második nejének leánya lett, az első nejétől való gyermek pedig fiú volt: de a fiut a [11.2 kép] mostoha ki nem állhatta, mindenütt utjában volt és azon igyekezett, hogy juttathatná az egész vagyont leányának.

15

Egykor a kamarában egy nagy vasas láda előtt állt, melynek nehez fedele köröskörül késélességü vas lemezzel volt ellátva. A lądában azonban a legszebb piros almák voltak. Midőn tehát a fiúcska almát kért, mondá neki a mostoha, hogy hajoljon bele a lądába és vegyen magának. De midőn a mit sem sejtő fiúcska a lądába nyújtá fejét, a roszt asszony rá csappantá a fedelet, úgy hogy a fiúcska feje a piros almák közé gurult. Ekkor megijed az asszony, fehér ken-

20

[43.]

Négy igen szép történet és tündéres rege az őskorból 7 képpel. Ifjak és öregek számára, Pest: Bucsánszky Alajos, [1874 előtt] 41–46. Címlap 11.1 kép.

18 lemezzel: *lemézzel* [sh.]

17 *kamara*: hátsó kisebb szoba, kamra (ÚMTSZ 1992: II, 53); 22 *csappantá*; csappant: hangosan csapódik, csukódik, ütődik valamihez (MNYÉSZ 1959: I, 838).

dővel a fiucska fejét a nyakhoz kötözte, úgy hogy nem látszott semmi, s a meghalt fiút a ház elé ülteté és almát adott kezébe.

5 Kevés idő múlva mulva mond a kis lány: „oh anyám; a ház előtt ül testvérkém és olyan fehér és szót sem szól és nem akarja almáját nekem adni.” Az anya pedig így felelt: „menj hozzá még egyszer és ha nem akar felelni, üsd meg.” De midőn a leányka testvérkéjét megütötte, ennek a feje leesett, mire amaz nagyon megijedve ismét anyjához futott. „Ej, ej, Marika” mond emez, „bátyád fejét leütöted, de most hallgass, hogy senki meg ne tudja.” Erre a fiucskát da-
10 rabokra vagdalta és megfőzte s megsütötte.

Midőn az apa hazajött és fiát kérdezte, a mostoha azt mondá, hogy egyik rokonához falura ment. Ekkor az apa igen megszomrodott, hogy kedves fia el sem búcsuzott tőle és az étel sem izlett neki. Azonban a mint az első falatot szájába tette, nem bírta tartóztatni magát, s a csontig minden húst megevett, annyira izlett neki.
15 Ekkor Marika elővette legszebb kendőjét, bele köté a csontokat, s a hársfa alá temeté és forró könnyekkel siratá bátyját. Azonban a hársfa mozogni kezdett és ágai mint nagy szélben szoktak zúgtak és búgtak; tővéről fehér köd emelkedett, ebben fényes piros láng
20 lobogott melyből egy gyönyörű szép madár repült ki és kedvesen énekelve a levegőbe emelkedett. A csontocskák azonban a kendővel együtt eltűntek a hársfa alól.

A madár pedig elrepült egy cipősz házához, nyitott ablakba ült és énekelt:

25 Megölt anyám,
Megevett atyám.
Testvérkém Marikám,
Összeszedé csontocskám,
Legszebb kendőjébe,
30 S tette hárs tővébe.
Pipis, pipis,
Szép madár lettem mégis,

[44.]

A czipősz csodálkozott az ének felett és kérte a madarat, hogy énekelne még egyszer. A madár pedig mondá: „szívesen, ha nekem ajándékozod azt a pár piros czipőt, mely ott függ.” A czipősz oda ajándékozá neki, és a madár innen a malomba repült. Ottan ismét eléneklé az ő énekét, oly szépen, hogy a molnárlegények is újra akarták azt hallani. Akkor a madár a malomkövet kérte jutalmul. A molnárok beleegyeztek, de a malomkövet alig alig birták felemelni. A madár azonban a malomkövet nyakába vette és egy aranyműves házához repült hol ismét rákezdé énekét. Az aranyműves pedig örült a csodás éneknek, és a madárnak ígérte az általa épen most készített fényes aranylánczot, ha még egyszer elénekli. Ezt a madár itt is megtevé és az aranylánczozal együtt atyja házához repült, ott a hársfára leszállt és ismét énekelni kezdé:

Megölt anyám!

ekkor a mostoha bedugta füleit, mert zúgott bűgött abban mint a felduzzadt tengerár. A madár pedig folytatá:

megevett atyám!

[45.] „Oh anyjuk!” mond az atya mily szépen énekel az a madár és szívem oly édes keserűen érez.

Testvérkém Marikám,
Összeszedé csontocskám,
Legszebb kendőjébe
S tette hárstövébe.
Pipis, pipis
Szép madár lettem mégis.

Ezzel a madár az aranylánczot leejté, mely atyja nyakába esett, mintha oda termett volna. Ekkor a madár ismét újra kezdé:

Megölt anyám!

„Oh csak lennék száz ölnyire a föld alatt,” jajgatott az asszony „hogy ne hallanék és látnék semmit!”

Megevett atyám!

5 Ekkor megszorult az asszony lélekzete és le rogyott mintha meghalt volna.

Testvérekém Marikám!

„Oh!,” mond Marika, „én is kimegyek s meglátom, ad e nekem is valamit a madárka!” Az ének azonban tovább folyt:

10 Összeszedé csontocskám
Legszebb kendőjébe.

Ekkor ledobta neki a madár a piros cipőket.

S tette hárstövébe
Pipis, pipis,
Szép madár lettem mégis.

[46.]

15 „Nem,” kiáltá az asszony s felugrott, haja égfelé állt mint a láng, „nekem itt a szobában maradni nem lehet, majd rám szakad e ház, kimegyek a levegőre, talán megkönnyebbülök.” De midőn az ajtón kilépett, a madár rádobta a malomkövet, mely a rosz mostohát szétzúzta. Az apa és Mariska megrettenve futottak segítségére; de
20 ekkor gőz és láng jött fel a hársfa tövéből s abból kilépett a megölt testvérke élve és egészségesen, atyját és hűgát kézen fogva, bevitte a szobába és örvendezének, hogy ismét láthatják egymást. A gonosz anyát pedig eltemették.

12. [KHM 53]

Hófejerke története

Egy hideg télen igen hidegre fordult az idő; a hó verébfej nagyságban potyogott a felhőből. Egy jó indulatu királyné ablakánál ült, s ébenfábóli varró idoma előtt lévén, varrogatott. Feltekintett, s midőn az eső hóra nézett, megszurta ujját, mire a vászonra három csep vér hullott. Ekkor ily gondolatra ötlött a királyné: bár csak volna magzatom, mely oly fejr mint a hó, oly piros mint a vér, s oly fekete mint varró faidomom volna. Nem sokára egy leánykával megáldotta az ég; oly fejr volt mint a hó, oly piros mint a vér, s oly fekete haju, mint az ébenfa, s azért Hófejéerkének neveztetett. A királyné nem sokára meghalt, s esztendő mulva a király második házasságra lépett. Szép asszonyt választott, de hiu, s gögös, s a világon legszebbnek kívánt tartatni. Egy csudatükre volt, elébe ment, megtekintette benne magát, s így szólott:

Falon függő tükröcske.
Ki az Ország szebbike? 15

a tükör pedig így felelt:

Nincsen kétség királyné,
Szép vagy, s szebb a szépeknél.

Hófejerke története. 2 képpel. Pest: Bucsánszky Alajos, 1864. Címlap: 12.1 kép.

6 hullott.: *hullott*, [sh.]

3 *idoma*; idom: keret (MNYÉSZ 1960: III, 425).

sietett, be ment, hogy kinyugodjon. A szobába állott egy kis asztalka, hét kis tányérka rajta, minden tányér mellett kanálka, kés és villa, s ugyan annyi pohár vala helyeztetve. A falnál hét ágyocska volt egymás mellett, hófejér terítővel diszesítve. Hófejerke éhes lévén minden tányérkából evett kis főttet, kenyeret, s minden pohárból ivott, mert egyből nem akart mindent ki enni. Fáradva lévén, lefeküdt az ágyba, de egyik se volt alkalmas, mert egyik hosszú a másik rövid, még végtére a hetedik illő volt. Ebben megmaradt, imádkozott s Isten nevében elaludt. Beéjjeledvén a házikó gazdái hazatértek, kik a közellévő bányában dolgozó törpék voltak. Hét gyertyácskát gyújtottak, s a szoba világos lévén, látták, hogy ott valaki volt, mert nem volt abban a rendben, melyben hagyták.

[6.] Az első monda: ki ült székecskémén? a második: ki evett tányérkából? a harmadik: ki harapott kenyérmembe? a negyedik: ki nyalánkoskodott főzelékemből? az ötödik: ki használta villámat? a hatodik: ki metszett késemmel? a hetedik: ki ivott poharamból? Erre az első körülnézi magát, s látván hogy ágyán horpozat van, mondá: ki lépett ágyomba? a többi is összefutott s monda: az én ágyomban is feküdt valaki. A hetedik észre vette, hogy Hófejerke ágyában fekszik és alszik, összehijja a többit is, kik álmélkodva hét gyertyáikhoz kaptak, s Hófejérkét nézték. O! minő szép teremtmény, mondák mindnyájan. Örültek, s fel nem ébresztették.

A hetedik törpe társaival feküdt le, s elmúlt az éj. Megreggeledvén, felébredt Hófejerke, s látván a hét törpét, megijedt. Ezek barátságosan szóliták, s kérdezék: hogy hivnak? Engem Hófejérkének hinak, felelé ez. Hogyan jöttél házunkban? kérdezék a törpék tovább. Elbeszélte ekkor a leányka nekik, hogy a mostoha anyja megakarta öletni, de a szolga életének megkegyelmezett; mire egész napi futása után ide jutott.

A törpék tovább felszólitották, ha ugy mond házunkban gazdasszonykodni akarsz, ugy megtartunk, s semmiben hiányod nem

3 hét ágyocska: *hét-ágyocska* [sh.] 16 poharamból?: *poharamból2* [sh.] 26 felelé: *felelelé* [sh.]

1 *kinyugodjon*; kinyugosssa magát: pihen (ÚMTSZ 1992: III, 345). 17 *horpozat*; horpanás: horpadás (ÚMTSZ 1988: II, 1003).

Hófejrke semmi rosszat nem vélvén elébe állott, s befűzette magát: de oly erősen befűzte, hogy lélekzete elmaradván, s félholtan dült a szoba padlatára. Már most a legszebbik vagy, mondá az irigy árusnő, s elsietett.

Nem sokára haza jött a hét törpe, s mily nagy ijedség lepte meg őket, látván hogy Hófejrke ájultan fekszik a pallón, s mint ha meghalt volna nem is mozdult. Felemelték, s látván hogy oly keményen be van fűzve, a fűzőszijait felmetszették; erre Hófejrke lélekezni kezdett, s lassan lassan feleszült.

Erre a hét törpe így szólott: a vén árusnő nem volt más, mint a királyné, vigyázz, és senkit be ne ereszs, ha itthon nem vagyunk. A gonosz színlett árusnő hazajutván tükre elébe ment s kérdezé azt:

Falon függő tükröcske,
Ki az ország szebbike?

a tükör ismét így felelt:

[9.]

Királyné! szépséged nagy.
A szépeknél itt szebb vagy
De a hegyi törpéknél
Levő Hófejrkenél
Az országban nincsen szebb,
Ő náladnál is kecsesb.

Hallván ezt a királyné, epe fogta szivét, még jobban felberzent, mert jól tudta, hogy Hófejrke ismíg megelevenedett. Most csak ki-gondolok valamit, mondá magában, a mivel kivégezlek e világból, s mesterségénél fogva mérgezett fésűt csinált.

Felöltözött ismíg vén árusnő ruhába, s átjutván a törpék hegyén, kopogtatott Hófejrke ajtaján, s mondá: nem vásárlunk valamit? Hófejrke kinézett, s mondá: csak menjen kend tovább, senkit

3 *padlatára*; padlat: padló népiesen (MNYÉSZ 1961: V, 602). 6 *pallón*; palló: itt padló (ÚMTSZ 2002: IV, 340). 9 *feleszült*: feleszmélt, magához tért; 22 *epe fogta szivét*: az epe számos proverbiumban szerepel, átvitt értelemben rosszindulatot, gyűlöletet jelent (SZEMERKÉNYI 2009: 355); 22 *felberzent*; berzenkedik: dühösködik, veszekszik (MNYÉSZ 1959: I, 568). 26 *ismíg, ismét*: ismét (ÚMTSZ 1988: II, 1102).

sem szabad beeresztenem. Megnézned csak szabad, s mutatá neki a megmérgezett fűsüt.

5 Szegény Hófejérének a fűsű nagyon megtetszett s az ajtót kinyitotta. Kialkudván a fűsüt, mondá a szinlet vénasszony: most az egyszer csak meg fűsüllek illőleg. Hófejerke ismét semmi rosztat nem vélvén, megengedé a vénasszonynak a fűsülést.

10 Alig tette a fűsüt hajába, s a méreg azonnal elkezdte erejét mutogatni, s a leányka érzékitől megfosztva a földre rogyott. Te szépség mustrája, már most véged van! mondá a gonosz szívü asszony, s tovább ment.

15 Szerencsére már estve felé volt, s a törpék nem sokára haza jöttek. Látván a törpék, hogy Hófejerke a földön hever, azonnal gonosz mostohájára gyanuskodtak; felélesztették ismét Hófejérkét, ki elbeszélte nekik, mi történt vele. Ismét intették, hogy ha ők hon nincsenek, senkinek ajtót ne nyisson. A királyné otthon tükre elé állt, s ismét kérdezé: [10.]

Falon függő tükröcske
Ki országunk szebbike?

És ismét úgy felelt, mint az előtt:

20 Királyné szépséged nagy,
A szépeknél itt szebb vagy,
De a hegyi törpéknél
Lévő Hófejéréknél
25 Az országban nincsen szebb,
Ő náladnál is kecsesb.

8 érzékitől: *erzékitől* [sh.] 12 látván a törpék: *látván s törpék* [sh.]

9 *mustrája*; *mustra*: minta, példakép (MNYÉSZ 1961: V, 71).

Reszketett erre mérgében, s esküdött, hogy Hófejrkének meg kell halnia: ha éltembe kerül is, ugymond, kivégzem a világból. Erre egy elrejtett kamrába ment, s egy almát, mely külsőleg oly szép volt, hogy arra kiki izlést kapott, felébe megmérgezett, úgy hogy a ki abból csak egy kis darabkát evett, meg kellett halnia. 5

Készen lévén pokolkoholt tervével, paraszt asszony ruhába öltözött, s a hét törpe háza felé sietett. Oda jutván, kopogtatott az ajtón, Hófejrke kinézett az ablakon s mondá: nem szabad senkit is beereszteni, a törpék megtiltották.

[11.] Jol van, mondá a színlett paraszt asszony, majd csak eladom valahol almáimat. Nesze egyél megajándékozlak. 10

Nem, mondá Hófejrke, nem szabad semmit elvennem. Hüüm! talán csak azt gondolod, hogy mérges. Ládd kétfelé metszem azt: piros felét edd meg te, a fehéret én fogom megenni; s oda adá a mérgezett felet. 15

Hófejrkének nagyon megtetszett az alma, s mivel látta, hogy a színlett parasztné felét megette, kinyujtá kezét, s magát nem tartóztathatván elvette a mérges felet. Alig harapott bele, alig nyelt le egy falatot, azonnal elájult, s holtan rogyott a földre.

Méreggel teljes gonosz örömmel látta ezt a vén parasztné, nevetett s mondá: Fejér mint a hó, piros mint a vér, fekete haju, mint az ébenfa, most csak fel nem támasznak a törpék. Haza jutván kérdezé tükrét: 20

Falon függő tükröske,
Ki országom szebbike?

25

E pedig felelé:

Királyné szépséged nagy
Az országban legszebb vagy.

2 éltembe: *éltemben* [sh.] 22 fel nem: *felnem* [sh.]

Oly nyugalom lepte el, milyen az irigy szívet gonosz szándoka sikerülésénél lepni szokta. Haza jövén a törpék, Hófejéért a földön heverve holtan találták.

5 Felemelték, s kikeresték, nem találnak e nála valami mérge-
set, megmosták borban és vízben, de mind hiába, holtan marad, [12.]
kinyujtóztatták s melléje ülven, naponta keservesen siratták.

El akarták temetni, de még oly frissen látszott, mint az eleven,
leginkább képe pirossága még megvolt; azért mondták: ezt el nem
10 rejthetjük a földbe, s üvegből koporsót csináltak neki. Ebbe helyez-
tették Hófejéért, s arany betűkkel ráírták, hogy király leánya volt.
Ki tették a koporsót a hegyre, s egyik mindig őrizte azt.

Az állatok oda közelítettek és siratták Hófejéért, első volt egy
bagoly, azután holló, végre galamb. Soká volt Hófejerke még a ko-
porsóban, s el nem változott úgy tetszett, mintha aludt volna: oly
15 fehér volt mint a hó, oly piros mint a vér, s oly fekete haju, mint az
éven fa.

Történt, hogy valamely király fia a törpék házába botlott, s
éjjeli szállást kért. Megnézte Hófejerke koporsóját is, elolvasta az
arany betűkből feliratot; s a törpékhez így szólott: engedjétek át
20 nekem ezt a koporsót, a mit kívántok érte, megadom.

A törpék feleltek: hogy semmi aranyért oda nem adják. Erre
mondá: tehát ajándékozzátok nekem, mert a nélkül nem élhetek,
hogy Hófejéért ne lássam. Nagy becsben fogom tartani. Megszán-
ták őt a törpék, s oda ajándékozták neki a koporsót.

25 Elvitette tehát inasaival a koporsót; s íme [12.2 kép] midőn azt [13.]
viszik, az egyik megbotlott, s elejtették a koporsót. Ezen rázásra azon
alma fél, mely Hófejerke szájában volt, kiesett, s megelevenedett.

Felült s körülnézvén magát, fohászokodva mondván: Istenem!
hol vagyok? A királyfi mondtá; nálam vagy; s elbeszélte neki mi
30 történt vele, s hozzá adá: én téged az egész világnál jobban szeret-
lek, jer velem atyám várába, s hitves társam leendesz, Hófejerke a
szándékba megegyezett, elment vele, s a menyegző nagy pompával
tartatott.

A menyegzőre Hófejerke istentelen mostoha anyja is meghi-
35 vatott. Pompás öltönyét magára vevén, tükre elébe ment, s kérdezé: [14.]

1 szándoka; szándok: szándék régiesen (MNYÉSZ 1962: VI, 79.)

Falon függő tükröske,
Ki az ország szebbike?

A tükör ilykép felelt:

Királyné! itt legszebb vagy
De úgy is tudhatod
Uj királyné náladnál
Szebb az egész országnál. –

5

Káromkodott a gonosz szívű királyné, s haragjában majd elájult. Nem akart a menyegzőre menni, – de ismét mást gondolt – elment, hogy az új királynét megláthassa, ki szépséggel őt fölülmulta. Belépvén megismeré Hófejéerkét. De Hófejerke is megismerte őtet s miután, többszörös gonoszságát az új királyférj megtudta, ki-
mondták rá a megérdemlett halálos ítéletet s végre is hajtották rajta, tudni illik: vas czipők készítették, ezek megtüzesítették, s így tüzesen felkellett a királynénak öltetni, s azokban táncolni –
midőn a czipők lábát agyon égették; nem is engedtetett meg neki a tánczolóástóli szünet, míg halálra nem tánczolta magát. A kevély-
ség, s irigység ily jutalmat szokott nyerni.

10

15

13. [KHM 53]

Hófehérke

Egy királynő egyszer horgolás közben véletlenül megszurta az ujját. A sebből három vércsepp bugyogott elő. A királynő felsóhajtott: „Oh! bár volna olyan gyermekem, ki fehér lenne mint a hó, piros mint a vér és fekete mint az ébenfa!”

5

Meghallotta ezt egy arra száldogáló gólya és már rövid idő múlva egy kis leánygyermekkel ajándékozta meg a királynőt, a kinek teste olyan fehér volt mint a hó, arcza olyan piros mint a vér, haja pedig olyan fekete mint az ébenfa.

A királynő nagyon megörült az ajándéknak és kis leányát Hófehérkének nevezte. Nem sokáig örülhetett azonban gyermekének, mert egy gonosz betegség csakhamar a sirba vitte őt.

10

Egy év múlva a király újból megházasodott. Meg is bánta, mert bizony nem valami jó asszonyt kapott. Az új királynő nagyon tetzelgett magának, gögös és fenhéjazó volt, különösen szépségére adott sokat és egyáltalában nem tűrhette, hogy bárki is szebb lehetne nálánál. Volt egy tükre, a mely mindég a valót mondta meg. Ha belenézett és megkérdezte:

15

„Kis tükröcském a kacsómban,
Ki a legszebb országomban?”

20

a tükör hűségesen felelt:

Hófehérke meséje. Magyarítá Tüzér Károly [Bartalits Károly Imre], Budapest: Bartalits Imre [1898 vagy előtte]. *Kis mesemondó jó gyermekek számára* 2. sz. Cím-lap: 13.1 kép.

„Királynőm édes asszonyom,
Legszebb te vagy a világon!”

Ezen válasszal a királynő nagyon természetesen hogy igenis meg volt elégedve. Hófehérke azonban mindég nagyobb és szebb lett, és mikor a hetedik évét elérte, sokkal szebb volt már mint a mostohaanyja. [3.]

Egy alkalommal ismét megkérdezte a királynő a tükröt:

„Kis tükröcském a kacsómban,
Ki a legszebb országomban?”

10 és a tükör felelé:

„Szépségeddel kérlek érdd be,
Szebb ma már a Hófehérke!”

Na erre aztán már csakugyan megharagudott a királynő. Hófehérkét kezdte ki nem állani és erősen töprenkedett azon, hogy mint is kellene a bajon segítenie? Ekkor sok pénzt adott a vadásznak, hogy vigye magával Hófehérkét és tegye el láb alól. Így tehát egyszer a vadász és Hófehérke kimentek a sűrű erdőbe, és mikor annak a közepén voltak, a vadász leakarta a szegény Hófehérkét szűrni. Hófehérke sirva kérlelte meg a vadászt: „Oh jó vadász! én nem bántottalak, miért akarsz megölni? Hagyj életben; úgy elmegyek innen, hogy hirem sem halljátok.” Megsajnálta a vadász a szegény Hófehérkét és nem bántotta őt, örült, hogy nem követett el rossz cselekedetet.

Hófehérke tehát egészen magára hagyatottan maradt az erdőben. Futott, futott míg lábai birták. A rengeteg vadállatai nem bántották őtet. Végre már egészen kimerült, s ekkor egy kis világosságot látott a fák között csillámlani. Rövidre azután egy kis házikóhoz ért a mely az erdő szélén állott.

Hófehérke betért, hogy kissé nyugodhasson. Milyen szép volt itt! A szobában egy fehér terítékű asztalka állott hét kis tányérkával. Minden tányérka mellett volt egy kanalacska, egy villácska és egy

14 *töprenkedett*; töprenkedik: töpreng (MNYÉSZ 1962: VI, 775).

[4.] késecske, továbbá egy-egy serlegecske; a fal hosszában pedig hóféhér takaróju hét kis ágyacska. Hóféhérke annyira éhes és szomjas volt, hogy mindegyik serlegből egy gyűszűnyi bort ivott, mindegyik tányérból egy csipetke hust és egy darabka kenyeret evett. Ezután, mert annyira fáradt volt, egy ágyba feküdt, azonban az ágyak olyan rövidek voltak, hogy éppen csak a hetedik volt elég nagy Hóféhérke természetének. Benne is maradt mindjárt és azonnal elaludt. 5

A házikó hét törpének volt a tulajdona, kik nappal a bányában aranyat ástak, éjjel pedig hazatértek. Az nap is a rendes időben hazatérve, azonnal észrevették, hogy távollétük alkalmával valaki 10 házikójukban volt. De mennyire elálmélkodtak, midőn meglátták, hogy a hetedik ágyban egy gyönyörű kis leányka nyugszik. Nagyon megörültek a váratlan vendégnek és békeségben nyugodni hagyták.

Midőn Hóféhérke hajnalhasadtával fölébredett, meglepetve szemlélte a kis törpéket. A törpék azonban megnyugtatták és tudakolták tőle, hogy honnan került a házukba. Ekkor elmesélte szomorú állapotját, a mi a törpéket annyira megindította, hogy felkérték Hóféhérekét, miszerint maradjon náluk és tartsa kis házikójukat 15 rendben. Hóféhérke szívesen beleegyezett és mindent pontosan elvégzett. 20

A rossz mostoha egy ideig egészen boldognak érezte magát; azt hitte, hogy Hóféhérke már nem él és így egyedül ismét csak ő a legszebb az országban. Egy alkalommal azonban ismét megkérdezte tükkrét:

„Kis tükröcském a kacsómban,
Ki a legszebb országomban?” 25

[5.] De mennyire megijedt akkor, mikor a tükör így válaszolt:

„Szépségeddel kérlek érdd be,
Sokkal szebb a Hóféhérke,
Ki ott túl a hegyek alján
A törpéknél ma szobalány!” 30

Természetes, hogy újból azon fondorkodott, hogy Hóféhérekét kiposztítsa a világból, mert hát egyedül csakis ő akart a legszebb

maradni. A rossz asszony hamarosan házalónőnek öltözködött fel, bekente arcát és ismeretlenné tette magát. Sokáig kereste a törpék házikóját, de végre még is rátalált. Ekkor kofamódon elkiáltotta magát: „Olcso szép portékát vegyetek!” Mire felnyitá Hófehérke az ajtót és beengedé a házalónőt.

„Ejnye,„ mondá a házalónő, „mily szép leány vagy te! Mily jól állana neked egy deréköv. Akarsz egyet venni? Próbáld fel, hisz az nem kerül pénzbe!” Hófehérke, ki mit se gyanított, felpróbáltatta magának a derékövet; de az öregasszony ugy összehuzta azt, hogy Hófehérke élettelenül összerogyott. „Mégis csak én vagyok a legszebb,„ mondá a rossz asszony és nagy ujongva eltávozott.

A midőn az nap este a törpék hazaérkeztek, nagyon megijedtek, hogy Hófehérkét holtan találták. Felemelték és ágyba fektették, felvágták a derékövet és nagy örömeikre azt látták, hogy lassanként ismét magához tér. Elmondá a történeteket, mire a törpék figyelmeztették Hófehérkét, hogy máskor távollétükben senkit se bocsásson be a házba. Hófehérke megígérte.

Hazaérkeztvén a rossz mostoha, első dolga volt újból a tükröt megkérdezni. Miután ismét nem kapott más választ, nagyon, de nagyon megharagudott és azonnal készen volt egy új tervvel, hogy Hófehérkét elpusztítsa. Czigányasszonynak öltözködött át és egy mérges hegyű fésűt vive magával ismét megjelent Hófehérkénél, ki azonnal becsukta az ajtót, amint a vén banyát meglátta. Csakhogy ez az ablakhoz állt és felmutatva fésűjét, kérdé: „Nem akarod ezt a gyönyörű fésűt megnézni?”

„Megnézni talán csak szabad!” gondolá Hófehérke és fejét kidugá az ablakon. Ekkor az öreg asszony annyit fecsegett össze vissza, hogy végre is megvette. Az öreg asszony a fésűt oly erővel dugta a kisleány hajába, hogy annak mérgezett hegyétől azonnal eszméletlenül rogyott össze.

„Na most már csak véged van!” gondolá a gonosz mostoha és eltávozott.

Midőn a törpék hazaérkeztek és Hófehérkét ismét holtan találták, azonnal utánna néztek a dolognak, míg a mérges fésűt csakugyan megtalálták. Alig, hogy kihúzták, ismét felnyitá Hófehérke szemeit és csakhamar jobban lett, mert a mérge csak elkábitotta, és

[6.]

meg nem ölte őt. A törpék ujjalag komolyan figyelmeztették, hogy ezentul idegennel még csak szóba se álljon.

Hazaérkezvén a királynő, elővette a tükrét és megkérdezé:

„Kis tükröcském a kacsómban
Ki a legszebb országomban?” 5

A tükör az igazsághoz hiven felelt:

„Szépségeddel kérlek, érdd be,
Sokkal szebb a Hófehérke,
Ki ott tul a hegyek alján
A törpéknél még szobalány!” 10

[7] Erre aztán már csakugyan olyan mérges lett a szivtelen asszony, hogy azt sem tudta, mit csináljon hamarjában. Később azonban elővett egy almát, a melynek egyik felét méreggel vörösre festette. Ezzel az almával ment ismét Hófehérkéhez, miután előbb parasztasszonynak öltözködött át. Hófehérke nem akarta még ez ablakot sem kinyitni. „Nos,” – mondá a parasztasszony, – „ha nem is akarsz tőlem vásárolni, azért mégis, miután olyan kedvemre való szép leány vagy, megajándékozlak egy almával.” 15

„Egy almát talán csak elfogadhatok” gondolá Hófehérke, és az almába harapott. De mikor az első harapást lenyelte, úgy összeesett, mintha meg lenne halva. 20

„Végre,” mondá a királynő dicsekedve, „meghaltál és én vagyok a legszebb országomban!”

És csakugyan; mikor a tükrét megkérdezte, az így felelt:

„Királynőm, édes asszonyom
Legszebb te vagy a világon!” 25

Ezzel aztán a gonosz asszony meg volt elégedve.

A midőn a törpék hazaérkeztek és Hófehérkét ismét a földön elterülve látták, mindent megpróbáltak, hogy életre keltsék, de miután ez nekik nem sikerült, egy üveg koporsóba fektették és hét napon keresztül siratták. Miután azonban Hófehérke a hét nap után 30

is oly friss rózsás színü maradt, nem temették el a fekete földbe, hanem szobájukban tartották és naponta egy-egy könyvet ejtettek koporsója felett.

5 Év-év után mult. Hófehérke üvegkoporsójában úgy maradt, mint a hogy befektették. Egyszer egy királyfi, ki az erdőben vadászgatott, véletlenül a törpék házikójához került s ott meglátta a szép Hófehérkét, ki annyira megtetszett neki, hogy mindég magánál akarta tartani. Addig kérte a törpéket, a míg ezek nehéz szívvel bár, de végre mégis átengedték neki a koporsót. A midőn a királyfi szolgálai
10 a koporsót felemelték, egyike a szolgálak közül megbotlott, miáltal a Hófehérke torkában lévő mérges almadarab kiesett és ő azonnal életre kelt. No, volt most nagy öröm! A királyfi, a törpék, Hófehérke, mindnyájan boldogak voltak. A lakodalomra Hófehérke mostohaanyját is meghívták, ki azonban előbb tükrét kérdeze meg. A tükör pedig így válaszolt:
15

[8.]

„Valamikor legszebb voltál te,
De legszebb már most Hófehérke!”

Hófehérke mostoha anyja erre úgy megharagudott, hogy tükrét a földhöz vágta, mely ezer darabokra hullott szét, maga pedig vak dühében a királyi várnak legmélyebb pinczéjébe esett, a hol nyaka szegetten holtan terült el.
20

Hófehérke azonban még sok évekig a legnagyobb boldogságban élt királyi férje oldalán.

A szöveg végén egy álnév olvasható, mely a mesét átdolgozó nyomdász, Bartalits Károly Imrét rejti: „Magyaritá: Tüzér Károly.”

14. [KHM 60]

Az arany madár, vagy: A bűvös oroszlán, bűvös medve, bűvös farkas, bűvös róka és bűvös nyúl

Tündéries történet az őskorból

A régi jó tündéries világban élt két testvér, az egyik egy dús-
gazdag aranyműves, a másik egy szegény kosárkötő volt. 5

De míg a szegény becsületes, jólelkű ember volt, a gazdag el-
lenben ravasz, rosszlelkű, ki semmitől sem irtózott, ha saját hasz-
na forgott szóban. Így, daczára hogy testvérek voltak, nagyon
külömböztek egymástól. 10

Volt a szegény kosárkötőnek két ikergyermek, a kik annyira
hasonlítottak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz. A két gyer-
mek, kiknek szegény atyjuk sokszor még enni sem tudott eleget
adni, gyakran elmentek gazdag nagybátyjuk házához, hogy kapja-
nak egy kis maradékételt. 15

Történt egyszer, hogy a szegény kosárkötő kiment az erdőre,
kosárnak való vesszőt vagdosni, s a mint a fákat szemlélte, alkal-
mas vesszőt keresve, az egyik fa tetején egyszerre egy madarat pil-
lantott meg, melynek aranyos tollai voltak, vakitón ragyogva a nap
sugaraiban. 20

A szegény kosárkötő soha életében nem látott még oly gyönyörű
madarat s mindjárt egy követ fogott, hogy leüsse. El is találta a ma-
darat, de csak a farkát melyből egy arany toll hullott a földre, az
aranyos madár pedig tova repült.

Az arany madár, vagy: A bűvös oroszlán, bűvös medve, bűvös farkas, bűvös róka és bűvös nyúl. Tündéries történet az őskorból. Öt szép képpel. Budapest: Rózsa Kálmán, 1881. Címlap: 14.1 kép.

A kosárkötő aztán elvitte az arany tollat gazdag bátyjához, ki annak látszólag nagyon megörült és sok pénzt adott érte az öcscsének.

5 Nemsokára megint kiment a kosárkötő az erdőre s a mint nézdegélt, egy magas fa tetején egy fészket látott, melyből éppen akkor repült ki a gyönyörű aranytollas madár.

10 A kosárkötő felmászott, megnézni, mi van a fészekben. Egy arany tojást talált benne, azt is magához vette s megint elvitte aranyműves bátyjának, ki azért is sok pénzt adott neki s egyszerűsmind így szólt:

„Nagyon szeretném, ha magát azt a ritka madarat elhoznád nekem. Száz aranyat adnék érte.” [3.]

15 A kosárkötő nagyon megörült az ígéretnek, nyilat vett magához kiment az erdőre s ott addig leskelődött, míg egy faágon ülve megint megpillantá az aranyos madarat. Jól célba vette nyilával s szerencsésen le is lőtte, aztán sietve vitte bátyjának, ki azért nagy örömmel fizette ki az ígért száz aranyat. A kosárkötőnek sohasem volt még egyszerre ennyi pénze. Örvendett is neki, hisz ezzel most már megalapíthatja szerencséjét.

20 Az aranyműves pedig még jobban örült, mert tudta, hogy milyen jó vásárt csinált a madárral. Az aranyos madárnak ugyanis az a csodatulajdonsága volt, hogy a ki a szívét és a máját megeszi, annak minden éjjel, mikor alszik, egy arany lesz a vánkosa alatt.

25 Oda is adta a csodamadarat mindjárt a feleségének, ráparancsolva, hogy süsse meg, de vigyázzon, hogy senkinek egy falat ne jusson belőle, mert azt egészen ő maga akarja megenni.

30 Az asszony mindjárt tepsibe is tette a madarat és sütni kezdé. Történt pedig, hogy az asszonynak hirtelen valamiért a szobába kellett menni. Míg ő ott benn járt, szokás szerint eljött a kosárkötő két gyermeke. A mint a konyhába léptek, a peccenyeszag nagyon csiklandozta az orrukat, közel mentek hát a tüzhelyhez s ott látták sustorékolni a madarat. Annyira megkivánták, hogy az egyik így szólt:

2 érte: *ertte* [sh.] 7 felmászott: *flmászott* [sh.] 22 megeszi: *megessi* [sh.]

32 *sustorékolni*; sustorog; sistereg (ÚMTSZ 2002: IV, 986; MNYÉSZ 1961: V, 1297);

„Együk meg a máját és a szívet, ezért a két kis falatért nem fog megharagudni nagybátyánk.”

Ugy is tettek, az egyik megette a madárnak máját, a másik a szívet.

[4.] Épp akkor jött ki az asszony a szobából, s ugyan megrémült ám, 5
mikor látta, hogy a madárnak mája és szíve hiányzik. De mint-
hogy jószívű asszony volt, nem bántotta a szegény, gyermekeket,
hanem hirtelen leölt egy galambot s annak a szívet és máját tette
az aranyos madár mellé, hogy férje észre ne vegye a hiányt. Az
aranyműves aztán, mikor megsült a madár, csakugyan egyedül 10
ette meg az utolsó falatig, még a csontjait is.

Másnap reggel mohó vágygyal nyult vánkosa alá, hogy előve-
gye az aranyat, de bizony nem volt ott aranynak se hire se hamva.

Az aranyműves ezen nem kevésé bámult és boszankodott.

A két gyermek is hazament, nem is sejtve, mily szerencsét visz- 15
nek magukkal az által, hogy az aranyos madárnak szívet és máját
megették.

Másnap reggel, mikor anyjuk az ágyukat megvetette, mind-
kettőnek feje alatt egy-egy aranyat talált. Elmondá férjének, na-
gyot bámultak s el nem tudták képzelni, hegy kerültek az aranyak 20
oda. Végre is abban nyugodtak meg, hogy bizonyosan abból a száz
aranyból tévedt oda, melyet a kosárkötő bátyjától kapott az aranyos
madárért.

De mikor másnap meg harmadnap is ott találták az aranyakat 25
a gyermekek feje alatt, már akkor nem tudtak mit gondolni a dolog
felől, s az őszintelelkű kosárkötő fölkereste bátyját s elmondá neki
ezt a csodás eseményt. A ravasz aranyműves mindjárt gondolta,
miben áll a dolog. Azonnal kérdőre fogta nejét s ez végre is meg-
vallotta, hogy az aranyos madárnak máját és szívet a két gyermek
ette meg. A rosszlelkű aranyműves ezen nagy haragra lobbant s 30
elhatározá, boszut állni a szegény gyermekeken. Így szólott tehát a
kosárkötőhöz:

13 *se hire se hamva*: a köznyelvben elterjedt szólás, proverbiumgyűjteményeinkben a 19. század óta szerepel, akkor használatos, amikor valami eltűnt, nem tudni hol van (SZEMERKÉNYI 2009: 606). 31 *elhatározá*: elhatározza.

„Szerencsétlen testvérem, a te gyermekeiddel bizonyosan a rossz szellem szövetkezett, azért küldd el őket a házadtól, mert nagy szerencsétlenséget hoznak rád.”

A kosárkötő megjéjdt, mindent elhitt bátyjának, mert azon hitben volt, hogy az neki csak javát akarja. Azért, habár nagyon szeretete gyermekeit, mégis kivezette őket az erdőre s szomorú szívvel ott hagyta.

A gyermekek összefutkosták az erdőt, keresve a hazavezető utat, de biz azt nem találták meg, sőt e helyett mindig mélyebben tévedtek a rengetegbe. Végre egy vadászszal találkoztak, ki ott lakott az erdőben s kérdé őket, hogy kinek a gyermekei. A gyermekek megmondták s egyszersmind sirva beszéltek el, mint hagyta őket atyjuk az erdőben csak azért, mert minden reggel egy-egy aranyat talált a vánkösük alatt.

A vadász jó ember volt, megsajnálta a szegény gyermekeket, s miután neki úgy sem volt gyermeke, elhatározta, hogy atyjuk lesz s fölneveli őket mint saját gyermekeit.

El is vezette őket házába. Az aranyakat ő is minden reggel ott találta a fejük alatt, de a világért sem vette volna el, gondosan eltette a gyermekek számára, ha majd felnőnek. A két gyermek nevelőatyjától szintén a vadászatot tanulta.

Mikor már felnövekedtek, egy nap a nevelőatyjuk így szólt:

„Ma mindeniteknek próbálövést kell tenni; hadd lássam, hadlatatok-e már annyira, hogy fölzsabadíthatlak benneteket.”

Ezzel kivezette őket az erdőbe, állást foglaltak, de sokáig nem jött semmi vad. Végre egy farka vadlúd repült a levegőben oly magasan, hogy látni is alig lehetett.

„No fiaim”, mondá az öreg vadász, – „most mutassátok meg, hogy mit tudtok. Az egyiket lőjje el abból a vadlúd-falkából a legelsőt, a másiktok meg a legutolsót.”

A két testvér kifeszíté nyilát, lőttek, s a vadlúd-falkából az első meg az utolsó csakugyan földre hullott.

„Ez már aztán derék két lövés volt,” mondá örvendőve az öreg vadász. „Látom, hogy fölzsabadíthatlak benneteket; mostantól fogva hát mindketten szabad vadászok vagytok.”

A két testvér is nagyon örült s most már arra [14.2 kép] kértek nevelőatyjukat, bocsássa el őket, hadd menjenek a világba

[5]

[6]

tapasztalni és szerencsét próbálni. Az öreg vadász is helyeselte ezt, mindenkinek adott egy jó nyilat, egy hű kutyát kísérelül s teli marokkal a félrerakosgatott aranyakból, azután még egy darabig elkísérte őket.

Mielőtt elvált volna tőlük, még egy fényes kést is adott át nekik ezen szavak kíséretében: „Ime fiaim, vegyétek e kést, s ott, a hol majd elváltok egymástól, szurjátok ott a földbe, s ha majd idővel valamelyitek visszatér, erről megtudhatja, hogy életben van-e még testvére vagy meghalt. Ha ugyanis a kés akkor is oly fényes csillogó lesz, mint most, jele hogy még él, de ha rozsdás lesz, ez azt jelenti, hogy meghalt.”

[7.] A két testvér átvette a kést, ezután érzékenyen vettek bucsut nevelőatyjuktól és utnak indultak a nagy világba. Mentek, mendegéltek, míg végre egy olyan nagy erdőbe jutottak hogy az nap nem érték végét, úgy hogy az északát ott kellett tölteniök. Miután a hosszú utban egészen kiéheztek, a mi ennyivalót hazulról hoztak magukkal, azt mind megették, azután lefeküdtek s aludtak másnap reggelig. Akkor megint tovább folytatták utjokat, de az erdő oly nagy volt, hogy még ekkor sem jutottak ki belőle. Megint nagyon megeheztek, de miután élelmük már elfogyott, az egyik így szólt:

„No testvér, löjünk valami vadat magunknak, ha azt nem akarjuk, hogy éhen vesszünk el!”

Levették hát vállaikról nyilaikat s úgy mentek tovább. Nemsokára egy nyulat láttak maguk felé szaladni s azt mindjárt célba is vették; a nyul azonban nagy bámulatukra emberi hangon így rimázkodott:

„Jó vadászok, ne bántsatok engem,
Inkább nektek adom két kicsinyem.”

S a sűrüből mindjárt két kis nyulat vezetett elő, melyek olyan szépen ugrándoztak, játszottak, hogy a két testvér sajnálta megölni, hanem magukkal vitték, s a két kis nyul mindenütt úgy ment utánuk, mint hű kutya. A testvérek most más vadat kerestek s nemsokára egy róka jött velük szembe. Ezt is célba vették, de az is így szólt:

6 kíséretében: *kisére ében* [sh.] 13 nevelőatyjuktól: *nevelőatyjuktól* [sh.]

„Jó vadászok, ne bántsatok engem,
Én is nektek adom két kicsinyem.”

5 S ő is elővezette a két kis rókát. A testvérek ezeket is sajnálták megölni, hanem magukkal vitték, hadd legyenek játszótársai a kis nyulaknak.

Kevés idő múlva megint egy farkas közelgett, de a mint már ráemelték a nyilat, ez is könyörgött életéért:

„Jó vadászok, engem se bántsatok,
Tőlem is két farkasfiat kaptok.”

10 A testvérek a farkasfiakat is magukhoz vették. Alig mentek egy darabot, mikor ismét egy medve jött szembe, de ennek sem volt kedve magát agyonlövetni, hanem könyörgő hangon dörmögött: [8.]

„Jó vadászok, kíméljeteek engem,
Inkább nektek adom két kicsinyem.”

15 A két kis medve is odakerült a többi állatok társágába. Most végre egy oroszlán jött, de ez is kegyelmet kért s életéért váltságdíjül két kis oroszlánfit adott át. Most már hát a testvéreknek volt két oroszlánuk, két medvéjük, két farkasuk, két rókájuk és két nyuluk, melyek mind hűségesen kísérték őket utjokban.

20 De a két vadász még éhesebb lett ezen közben, azért a rókákat kérdezték meg, hogyan csillapítsák éhségüket. A rókák feleltek:

„Nem messze ide van egy falu, hol már mi is többször tettünk szert gyöngö tyukokra, majd oda vezetünk benneteket.”

25 El is vezették, s ott aztán a testvérek maguknak is meg állataiknak is bőven vásároltak élelmiszert, azután megint tovább folytatták utjokat. Több napon mentek mendégéltek már, de sehol sem találtak oly helyet, a hol mindketten szolgálatba állhattak volna. Nem maradt más választás, mint elválni egymástól s külön keresni szerencséjüket. Az állatokat elosztották egymás közt úgy, hogy

5 Én is: „Én is [sh.] 10 farkasfiakat: *farkasfi kat* [sh.]

mindenkinek jutott egy oroszlán, egy medve, egy farkas, egy róka, egy nyul. A kést, melyet nevelőatyjuk adott, az ő utasítása szerint a földbe szurták, hogy idővel arról mindenikük megtudhassa, életben van-e még testvére vagy sem. Egymás keblére borultak, sirig tartó testvéri szeretetet fogadtak egymásnak, azután utrakeltek, az egyik napkeletnek, a másik napnyugatnak. 5

Az ifjabbik testvér, kit Hugónak hívtak, nemsokára egy városba ért, mely egészen be volt vonva fekete posztóval. Hugó itt betért egy vendéglőbe s kérde a vendéglőst, nem adhatna-e szállást állatainak.

[9] A vendéglős egy istállót adott az állatoknak s eleséggel is el- 10 látta őket. Miután Hugó így gondoskodott állatairól, beszélgetésbe eredt a vendéglőssel s a többi közt megkérdezé, miért van a város feketével bevonva.

„Mert holnap királyunk egyetlen leánya meghal,” felelt a vendéglős. Tehát halálos beteg?” kérde Hugó. 15

„Nem beteg az egy mákszemnyit sem,” felelt a vendéglős, „hanem azért mégis meg kell neki halnia.”

Hugó kíváncsian kérdezősködött ennek oka felől s a vendéglős következő fölvilágosítást adta:

„Városunk mellett van egy nagy hegy s ennek barlangjában 20 lakik egy iszonyatos szörnyeteg, melynek tigristeste van, pikkelyekkel fődve, és kigyófeje. E szörnyetegnek minden hónapban egy hajadon leányt kell adni martalékul, mert másként elpusztítja országunkat. Már oda is adtunk minden leányt, ugy, hogy most már nincs több hajadon az országban, mint csupán csak maga a királyleány, s holnap már ő is a szörnyeteg hatalmába kerül.” 25

„Hát aztán miért nem ölitek meg azt a szörnyeteget?” kérde Hugó.

„Oh!” felelt sohajtva a vendéglős, – „sok jó vitéz küzdött már meg a szörnyeteggel, de az valamennyit legyőzte és széttépte, s most már senki sem merészel vállalkozni a veszedelmes munkára, daczára hogy a király leánya kezét és halála után országát tüzte ki jutalmul annak számára, ki a szörnyeteget legyőzi, s az országot e nagy csapástól megszabadítja.” 30

23 *martalékul*; martalék: zsákmány, préda (MNYÉSZ 1961: IV, 948). 27 kérdé: *kérgé* [sh.]

Hugó mitsem szólt, hanem másnap magához vette állatait és utnak indult azon hegy felé, melyen a szörnyeteg tartózkodott. A hegy közepe táján egy kápolnához ért, melynek küszöbén egy gyémántmarkolatu kard volt keresztbe téve. Hugó föl akarta emelni a kardot, de az oly nehéz volt, hogy még csak megmozdítani sem bírta. Ekkor bement a kápolnába, s ott az oltáron három serleg volt, az egyik vasból, a másik ezüsből, a harmadik aranyból. Az oltár oldalára pedig aranyos betűkkel e szavak voltak írva:

[10.]

„A ki e három serlegből a varázsitalt megissza, a legerősebb ember lesz attól.”

Hugó nem sokáig habozott, kiürítette mind a három serleget, s ime, most nemcsak fölemelni tudta a gyémántmarkolatu kardot a templom küszöbén, hanem egész könnyen forgatni is. Most már aztán nyugodtan és bátran ment föl a hegytetőre.

Nemsokára gyászmenet indult meg a városból. A szép királyleányt kísérték azok a halálos utra. A király ott lépdelt leánya mellett, az egész uton keservesen zokogva. A hegy tövénél aztán nagy szomoruan bucsuztak el egymástól, s a királyleány roskadozó léptekkel indult a hegytetőre a halálba, a szörnyeteg elé. De a mint fölért, kellemesen volt meglepetve, midőn ott a szörnyeteg helyett egy csinos ifjat talált, egész sereg állattól környezve.

Hugó mindenkép igyekezett vigasztalni a szomoru királyleányt, ígérte, hogy megszabadítja őt, s levezette a kápolnához és ott elrejtette, ő maga pedig ismét visszatért a hegytetőre.

Pár percz mulva oly nagy csikorgás hallatszott, mintha ezer megrozsdásodott vas ajtót nyitottak volna ki egyszerre, s nem sokára a sziklabarlangból előlépett a kigyófejű tigrisszörnyeteg s körülnézett zsákmánya után. A mint Hugót megpillantotta, emberi hangon dühösen kiáltott rá:

„Hogy mertél hegyemre jönni, vakmerő halandó! Hol a királyleány?”

„De hisz abba nem kopik a fogad”, felelt bátran vissza Hugó, – „én jöttem el a királyleány helyett, engem egyél meg, ha tudsz!”

21 környezve; környez: körülvesz (MNYÉSZ 1961: IV, 397) 32 *abba nem kopik a fogad*; nem vásik bele a foga: régies szólás, jelentése az, hogy valaki nem kapja meg azt, amire vágyik (SZEMERKÉNYI 2009: 448).

- A szörnyeteg dühödten sziszegett s oly erős tüzet fujt a torkából, hogy a mi fű volt a hegyen, az egyszeribe lepörzsölődött az utolsó szálig. De Hugónak nem ártott, mert hű állatai körülfogták és hűs levegőt fujtak rá. Mikor a szörny látta, hogy így nem [14.3 kép] boldogul, első lábaira guggolt, aztán Hugó nyakába akart ugrani, de a mint a levegőben volt, Hugó a gyémántmarkolatu karddal egy csapásra levágta két első lábát, mire a szörny fájdalomában és dühében irtóztatóan sziszegve orditva rogyott a földre s nem is tudott fölkelni. Hugó aztán egy másik csapással a fejét vágta le, mire a szörnyeteg megszűnt élni. Kiomló vére a földet vassá égette s azóta azon a hegyen még mindig vasbányák vannak. Hugó azután sietett a kápolnába, értesíteni a királyleányt, hogy meg van szabadítva. A királyleány, a mint a szörny sziszegését hallotta, rémületében eszméletlenül rogyott össze s ily állapotban találta őt Hugó. Mellé ült, a leány fejét ölébe vette, csókolta halvány orczáit, simogatta hajfürteit, s a szép királyleány erre a hathatós ébresztési módra csakhamar vissza is nyerte eszméletét. A mint aztán meghallotta, hogy a szörny le van győzve, hálásan ragadta meg Hugó kezeit s örömteljes elragadtatással mondá:
- „Köszönöm, vitéz ifju, oltalmadat, s ha nem utasítod vissza, én hű szerelmemmel fogok igyekezni hálámat leróni.”
- Hugónak esze ágában sem volt, hogy ezt a hálát visszautasítsa. E helyett szépen keblére ölelte a szép királyleányt s ő is örök szerelmet esküdött neki.
- „Oh mint fog atyám örvendeni!” mondá a királyleány, – „ő is hálás lesz irántad, szép vitézem. Siessünk mielőbb megvinni neki az örömhirt, hogy ne búsongjon sokáig utánam.”
- „De kedvesem” mondá Hugó, – „én nagyon kifáradtam a küzdelemben azért, mielőtt visszatérnénk a városba, pihenjük ki magunkat.”

8 sziszegve: szivegve [sh.] 29–30 magunkat.: magunkat” [sh.]

5 guggolt; kuksol: guggol (ÜMTSZ 1988: II, 699).

Ezt a királyleány is helybenhagyta, de mielőtt nyugodni tértek volna, a királyleány előbb felment a hegytetőre, kivágta a kigyófejű szörnyeteg nyelvét s jól eltette. Hugó megparancsolta az oroszlának, hogy míg ők alszanak, őrködjön fölöttük, azután lefeküdtek, megölelték egymást a királyleánynyal s elaludtak. Az oroszlán közel hozzájuk szintén lefeküdt, s miután ő is nagyon fáradt volt, így szólt a medvéhez:

„Medve pajtás, én is nagyon álmos vagyok, jer, feküdj mellém s virraszsz te, és ha történik valami, ébreszsz föl engem is.”

A medve oda telepedett az oroszlán mellé, hanem ő is álmos levén, ő meg a farkasnak mondá:

„Ejnye farkas koma, oly álmos vagyok, hogy muszáj egy kicsit pihennem. Légy oly jó, virraszsz te, s ha szükség lesz, ébreszsz föl.”

A farkas is oda feküdt a medve mellé, hanem a mint a többieket jóízűn horkolni látta, neki is nagy kedve szottyant egy kicsit szundikálni, s így szólt a rókához:

„Hallod róka testvér, légy szives, őrködj te, mert én oly álmos vagyok, hogy majd leragad a szemem.”

[13.]

Őrködött is a róka egy darabig, de aztán ő is csak álmos lett s így szólt:

„Kedves nyulacskám, az Isten is áldjon meg, virraszsz te helyettem, míg egy kicsit szunyókálok.”

Igy került a nyulra az őrállás. Őneki már aztán nem volt senkije, a kit megbizzon. Küzködött is az álom ellen, de végre is nem tudott ellenállni, az álom őt is elnyomta. Most már aztán egymás mellett aludtak Hugó, a szép királyleány, az oroszlán, a medve, a farkas, a róka és a nyul. És pedig mélyen aludtak mind. Hej pedig nem ártott volna őrködni, mert nagy veszély fenyegette őket.

Ugyanis a király udvarmestere nem tért vissza a többiekkel a városba, hanem ott maradt a hegy tövénél s onnan látta, mint győzte le az az idegen ifju a szörnyeteget, és aztán lassacskán hogy merültek el egymásután mély álomba.

Az udvarmester, ki ravasz, gonoszlelkű ember volt, ezt hasznára akarta fordítani, fölsietett a hegyre, s a mint ott azok egymás mellett aludtak, vette a kardját s levágta vele Hugó fejét, azután pedig karjai közé vette az alvó királyleányt s magával vitte, a királyleány pedig oly mélyen aludt, hogy nem is ébredt föl, csak mi-

kor már lenn voltak a hegyről. Az udvarmeser itt fenyegető hangon így szólt:

„Most hatalmamban vagy; megöllek, ha meg nem ígéred, hogy azt mondogd atyádnak, hogy én öltem meg a kigyófejű szörnyeteget.”

A királyleány megrémült, s szegénynek mit volt mit tennie, mint megígérni. 5

Az udvarmester visszatért vele a királyi udvarhoz. A király öröme leirhatlan volt, midőn kedves leányát, kit már elveszettnek hitt, megmentve látta. Az udvarmester nagy dicsekedve mondá:

[14.] „Én öltem meg a szörnyeteget, uram király, én szabadítám meg leányodat s mentettem meg az országot e nagy csapástól, azért remélem, hogy te is ura leszesz szavadnak a leányodat nekem adod feleségül.” 10

A király leányához fordult s kérdé, hogy igaz-e, hogy az udvarmester ölte meg a szörnyet. A királyleány látta az udvarmester fenyegető arcját, azért nem mert nemmel felelni hanem sohajtva mondá:

„Igen, ő ölte meg. De kikötöm, hogy csak egy esztendő mulva tartassék meg menyekzőnk.” 15

A királyleány ugyanis azt remélte, hogy ez idő alatt majd csak hall valami hirt kedves ifjáról. 20

Mig ezek a királyi palotában történtek, a hegytetőn az állatok még mindig mély álomba voltak merülve urok holtteste mellett. És ki tudja hogy meddig aludtak volna, de jött egy nagy szunyog, oda repült a nyul orrára, s azt jól megcsipte, mire a nyul fölébredt. A nyul aztán fölébreszté a rókát, a róka a farkast, a farkas a medvét, a medve pedig az oroszlánt. A mint az oroszlán meggyilkolt urát véreben ázva látta, fájdalmasan ordított föl s a medvéhez fordulva haragosan mondá:

„Ki követte el a gyilkosságot és miért nem ébresztettél föl engem?”

A medve oda fordult a farkashoz s azt kérdé:

„Miért nem ébresztettél föl?” 30

A farkas a rókát fogta kérdőre, a róka meg a nyulat, s miután a szegény nyulnak már nem volt kit kérdőre vonni, az egész felelőség az ő nyakába zúdult s a másik négy összeült tanácskozni, mint

35

11 az: a [sh.]

büntessék meg a kötelességmulasztót. Egyhanguan halálra ítélték, s a róka, ki ennek a törvényszéknek jegyzője volt, kihirdette neki a halálos ítéletet. A szegény nyul összekulcsolta a két első lábát s így rimánkodott:

5 „Hagyjátok meg életemet s én ígérem, hogy újra visszahozom gazdáinkat az életre.”

„Hogyan lehet ez?” kérdé kíváncsian az oroszlán, mire a nyul felelt:

„Kétszáz mértföldnyire ide tudok egy mezőt, hol az élet és a halál füve terem, mely minden, még a halálos sebet is meggyógyítja.” [15.]

10 „No” mondá méltósággteljesen az oroszlán, – „oly föltétel alatt, hogy hozol a fűből, kegyelmet kapsz. Hanem gyorsan járjon lábad, mert ha huszonnégy óra alatt vissza nem térsz, jaj neked!”

A nyul futásnak eredt s csakhamar eltűnt szem elől. A többiek aggódva várták visszatértét. Éppen egy percz hiányzott még csak a huszonnégy órából, mikor a nyul visszatért, szájában hozva az élet halál füvet. Az oroszlán aztán bedörzsölte vele Hugó sebet, visszattette levágott fejét nyakára, s ime, az egyszerre odaforrt s Hugó hű állatainak nagy örömeire fölnyitotta szemét. Körülnézett, s mikor a szép királyleányt nem látta, nagyon elszomorodott, mert azt hitte, hogy a királyleány nem szereti őt, s míg ő aludt megszökött mellőle. De még más baj is volt. Az oroszlán ugyanis a nagy sietségben megfordítva tette föl Hugó fejét, úgy hogy az arca hátrafelé volt. Miután pedig ez nem maradhatott így, nem volt mást mit tenni, mint hogy az oroszlán újra leharapta gazdája fejét s aztán az élet-halál-fű segítségével rendesen forrasztotta ismét vissza a nyakára. Hugó csak most kérdezősködött a történetek felől, s az állatok töredelmesen vallották be, mint nyomta el az álom valamennyiüket és mikor fölébredtek, gazdájukat élettelenül, lefejezve találták.

30 Ki követte el a vakmerő tettet, meg hogy hová lett a szép királyleány, azt egyikük sem tudta megmondani.

Hugó megszorodva kelt ismét utra a világba s egy egész esztendeig barangolt. A véletlen úgy hozta, hogy egy esztendő mulva megint ugyanabba a városba vetődött, hol egy évvel előbb a szép királyleányt megmentette a kigyófejű szörnyetegtől. A vá-

19 azt: az [sh.]

[16.] ros most biborral volt bevonva, minden utcza, minden ház. Hugó kíváncsian kérde a vendéglőst, kinél szállva volt, miért van most a város biborral bevonva, holott egy esztendővel ezelőtt egészen fekete posztóval volt. A korcsmáros így felelt:

„Most egy éve a királyleányt egy szörnyetegnek kellett volna martaléklul adni, azért volt a város fekete posztóval bevonva, de a király udvarmestere legyőzte a szörnyet s megszabadította a királyleányt. Ezért a király jutalmul ígérete szerint a leányát neki adja feleségül. Éppen holnap lesz az esküvő s ezért van a város biborral ékesítve.” 5 10

Hugó bámulva hallotta ezeket, s miután egy ideig gondolkozott, így szólt a vendéglőshöz:

„Elhiszed-e, hogy én még ma eszem abból a kenyérből, a melyből a király eszik?”

„De azt már nem hiszem”, felelt a vendéglős, – „s akár fogadni is merek száz aranyban.” 15

„Áll a fogadás”, mondá Hugó, s mindjárt mindketten kitették a száz aranyat. Hugó aztán így szólt nyulához:

„Eredj nyulacskám s hozz nekem egy darabot abból a kenyérből, melyből a király eszik.” 20

A nyulnak sem kellett ezt kétszer mondani, mindjárt gyorsan futott a királyi palotába.

Az utcán ugyan a kutyák üzőbe vették, de őneki gyorsabban járt a lába s szerencsésen megérkezett a királyi palotába, a hol észrevétlenül az alá a szék alá rejtőzött, a melyen a szép királyleány ült, s elkezdte kaparni a királyleány aranyos cipőjét, és addig kaparta, mig végre a királyleány oda tekintett a szék alá s megismerte, hogy ez az ő kedvesének az állatai közül való. Mindjárt az ölébe vette, megczirógatta, azután szobájába vitte s kérdé: 25

„Mit kívánsz, kedves nyulacskám?” 30

„Gazdám”, felelt a nyul, – „ki a kigyófejű szörnyeteget megölte, itt van, s abból a kenyérből szeretne enni, a melyből a király eszik.”

[17.] A királyleány szive hangosan kezdett dobogni ennek hallatára, mindjárt egy nagy karéjt vágott le a király kakastejjel süített kenyérből s átadta a nyulnak, mely azt azután sietve vitte el urának. 35

„No vendéglős”, mondá Hugó, – „itt van a király kenyere, megnyertem a száz aranyat.”

A vendéglős nagyot bámult és csak a fejét csóválta.

„No kenyér már van”, mondá ismét Hugó, – „hanem én a király pecsenyéjéből is akarok egy darabot.”

5 „De már azt csakugyan szeretném látni”, felelt a vendéglős, hanem fogadni nem volt már többé kedve.

Hugó pedig most így szólt rókájához:

„Eredj el rókácskám, és hozz nekem egy darabot a király pecsenyéjéből.”

10 A róka futásnak eredt s ő is ott volt nemsokára a királyleány széke alatt s kaparni kezdé czipőit. A királyleány őt is megismerte, szobájába vitte s kérdez:

„Mit kívánsz rókácskám?”

„Gazdám”, felelt a róka, – „ki a kigyófejü szörnyeteget megölte, itt van, s a király pecsenyéjéből szeretne enni.”

15 A királyleány mindjárt levágott egy darabot abból a fácánból, melyet a király számára sütöttek, s átadta a rókának, ki sietve vitte azt el urának a vendéglős még nagyobb bámulatára.

20 „No van már kenyér is, pecsenye is”, mondá Hugó, „de én még befőzött gyümölcsöt is akarok a király asztaláról. Eredj el farkas szolgám és hozz nekem.”

A farkas gyorsan ment a királyi palotába, egyenesen a királyleányhoz, ki őt is megismerte s kérdezé:

„Mit kívánsz, jó farkas?”

25 „Gazdám”, felelt a farkas, – „ki a kigyófejü szörnyeteget legyőzte, itt van, s befőzött gyümölcsöt kíván a király asztaláról.”

A királyleány mindjárt egy arany csészét megtöltött befőzött gyümölcssel, a farkas fogai közé szoritotta azt s sietve vitte el urának.

30 „No ez is van már”, mondá Hugó, – „de én még czukorsüteményt is akarok a király asztaláról. Eredj el, medve szolgám és hozzál számomra.”

A medve utnak indult a királyi palota felé, s az utcán az emberek félve engedtek neki utat, csak az örök nem akarták a királyi palotába beereszteni, de ő tenyeres talpas lábaival jobbra-balra fel-

[18.]

11 vitte: *vette* [sh.]

pofozta az öröket s méltóságteljesen ballagott föl a királyleányhoz, ki őt is azonnal megismerte s kérdé, hogy mit kíván.

„Gazdám”, felelt a medve, – „a ki a kigyófejű szörnyeteget legyőzte, itt van, s czukorsüteményt szeretne a király asztaláról.”

A királyleány mindjárt bepakolt egy nagy csomó czukor-süteményt s átadta a medvének, ki aztán elvitte azt gazdájának. 5

„Most már hát enivaló van elég”, mondá Hugó, – „de én a király borából is akarok inni. Eredj el, hű oroszlánom, és hozzál a számomra.”

Az oroszlán elindult, és a merre ment, az emberek és állatok félve vonultak el előle a házakba; már az oroszlánt az örök nem merték föltartani s így minden akadály nélkül eljutott a királyleány elé, ki őt is megismerte és kérdé: 10

„Hát te mit kívánsz, hű oroszlán?”

„Gazdám”, felelt az oroszlán, – „ki a kigyófejű szörnyeteget legyőzte, itt van, s inni szeretne a király borából.” 15

A királyleány mindjárt hívatta a főpinczemestert s parancsolta neki, hogy töltsön meg egy palaczkot a király borából.

„Majd én magam is lemegyek a pinczébe”, mondá az oroszlán, – „megnézni, hogy az igaziból ad-e, mert a pinczemesterek nagy mesterek.” 20

A pinczemester egy nagy vashordót ütött csapra.

[19.] Az oroszlán megkóstolt belőle egy pohárral, s ámbár a bor jó volt, mégis azt mondta:

„Ez nem az igazi király bora.”

A pinczemester most egy ezüst hordót csapolt meg. Abból is kóstolt az oroszlán, az még jobb volt az elsőnél de arra is csak azt mondta hogy: 25

„Ez sem az igazi király bora.”

A pinczemester ekkor megboszankodott s így kiáltott:

„Eh! mit ért egy ilyen oktalan állat a jó borokhoz.” 30

De alig mondá ezt, az oroszlán hatalmas talpával úgy vágta őt nyakon, hogy a szeme is szikrázott. A pinczemester nagyon megijed s most már egy arany hordót ütött csapra. Olyan bor volt ab-

19–20 nagy mesterek; nagy mester: furfangos, agyafúrt ember, nagy kópé (MNYÉSZ 1961: IV, 1285).

ban, hogy száz aranyat ért minden csöppje. Az oroszlán jót huzott belőle s meglegegedetten mondá:

„Ez az igazi király bora. Ebből tölts meg egy palaczkot gazdám számára.”

5 A tele palaczkot aztán elvitte Hugónak, ki az ételekből és borból hű állataival együtt lakomázott, s mikor a lakomának vége volt, így szólt:

„No most már ettünk is, ittunk is azt, a mit a király, most már elmegyek a királyi udvarhoz s én veszem feleségül a szép királyleányt.”

10

„Mebolondultál?” mondá a vendéglős, – „hisz a királyleánynak van már vőlegénye, az udvarmester.”

Hugó ekkor elővette azt a selyemkendőt, melyet a szép királyleány adott neki s melybe a kigyófejű szörnyetegnek a nyelve volt kötve. Ezt megmutatá a vendéglősnek, mondva:

15

„Ez a kendő fog engem arra segiteni, hogy feleségül vehessem a szép királyleányt.”

„Ha mindent elhittem is”, mondá a vendéglős”, – „de már ezt az egyet el nem hiszem s fogadni merek a házamba.”

20

„Áll a fogadás”, viszonzá Hugó, – „én pedig ezer aranyat teszek házad ellenébe.”

Ez alatt a király kíváncsian kérdé leányától:

[20.]

„Édes leányom, mit akart az a sok vadállat nálad, melyek ma ki s be jártak a palotában.”

25

„Azt nem mondhatom el, atyám”, felelt a királyleány, – „hanem ha meg akarod tudni, hivasd el az állatokat gazdájukkal együtt.”

A király mindjárt hirnököt küldött a vendéglőbe s az éppen akkor ért oda, mikor Hugó a vendéglőssel megkötötte a merész fogadást.

„Látod”, mondá Hugó, – „a király már is hirnököt küld érttem, de én nem megyek ám ilyen szegényesen.”

30

Ezzel a hirnökhöz fordulva mondá:

„Eredj vissza és mondd meg a királynak, hogy kéretem, küldjön nekem fényes királyi ruhákat, hatlovas hintót és cselédeket, kik nekem szolgáljanak.”

28 fogadást: *fogadást*”. [sh.]; 29 küld: *kü d* [sh.]

A hirnök visszament s elmondá az üzenetet a királynak, a ki-
nek az egy kicsit furcsán tetszett s a leányát kérdé, hogy mittevő
legyen.

„Teljesítsd kívánságát, atyám”, mondá a királyleány, – „s meg-
lásd, hogy nem bánod meg.”

5

És a király csakugyan küldött Hugónak fényes királyi ruhákat,
hatlovas hintót és cselédeket, a kik szolgájának neki.

„No lásd”, mondá Hugó a vendéglősnek, „a király mindent küld
a mit kívántam tőle.”

Azután felöltözött a fényes királyi ruhába, magához vette a
selyemkendőt a kigyófejű szörnyeteg nyelvével, felült a hatlovas
hintóba s a királyi palotába hajtott. A mint már közeledett, a király
leányát kérdé, hogy hogyan fogadja őt.

10

„Menj elébe, atyám”, felelt a királyleány, „s meglásd hogy nem
bánod meg.”

15

A király hát Hugónak elébe ment, nagy kitüntetéssel fogadta s
fölvezette a palotába.

Az oroszlán, medve, farkas, róka és nyul nyomban követték
gazdájukat. A király maga és leánya közé ültette Hugót, a másik
oldalon ült a vőlegény a gyilkos udvarmester, a ki azonban Hugót
már nem ismerte meg. A király parancsára mulattatásul egy ezüst
tányérban behozták a kigyófejű tigris-szörnyeteg fejét megszemlé-
lés végett.

[21.]

20

A király az udvarmesterre mutatva mondá:

„Ime a derék hős ki a borzasztó szörnyet legyőzte s épp azért ma
neki adom leányomat feleségül.”

25

Hugó úgy tett, mintha figyelmesen nézné a szörnyeteg fejét, az-
után hirtelen az udvarmesterhez fordulva csipősen kérdezé:

„De nini, udvarmester ur, hát hol van a szörnyeteg nyelve?”

Az udvarmester nagyon megijedt erre a kérdésre s nagy
zavarjában hirtelenében nem tudott mást felelni, mint hogy az
ilyen szörnyetegnek nem szokott nyelve lenni.

30

„De igen is szokott”, mondá gúnyosan Hugó, – „bár az alávaló
hazugoknak ne volna nyelvük. Külömben a szörnyeteg nyelve leg-
jobbhan megmutatja, ki győzte le valóban a kigyófejű szörnyeteget.”

Ezzel előhuzta a selyemkendőt, kibontotta belőle a nyelvet, beleilleszté a szörnyfej szájába, s ime az tökéletesen odailleszt.

„S kié volt ez e kendő?” kérde Hugó aztán.

„Az enyém”, felelt a szép királyleány.

5 „S kinek adtad te ezt?” kérde ismét Hugó.

„A vitéznek”, felelt a királyleány, – „ki a kigyófejű szörnyeteget megölte.”

Hugó ekkor a jelenlevők nagy borzadására és bámulatára így szólt:

„Azt pedig én győztem le, s most már világos előttem a dolog.

10 Midőn én a küzdelemtől kimerülve mély álomba merültem, eljött az udvarmester, levágta fejemet, magával hurczolta a királyleányt s úgy adta elő a dolgot, mintha ő ölte volna meg a szörnyeteget.

De csalódott reményében a gazember mert én újra visszanyertem életemet, s hogy szavaim iga[14.4 kép]zak, bizonyítja a szörny kivá-
15 gott nyelve, mely az én birtokomban van, s e selyemkendő, melyet a küzdelem után a királyleány adott nekem.”

[22.]

Ezután azt is elbeszélte, mint hozták őt újra életre hú állatai az élet-halál fűvének segítségével. Csodálkozva hallgatták beszédét.

Ekkor a király leányához fordult s kérde:

20 „Igaz-e, hogy ezen ifju ölte meg a kigyófejű szörnyeteget?”

„Igen, atyám, most már örömmel nyilatkoztatom ezt ki”, felelt a királyleány; „eddig is csak azért nem mertem a valót fölfedezni, mert az udvarmester halállal fenyegetett, ha gázságát elárulom. Épp azért kívántam a menyekzőt is egy esztendővel elhalasztani,
25 mert reméltem, hogy ezalatt majd jelentkezik az igazi győztes.”

A király nagy haragra lobbant az udvarmester gázsága fölött, azonnal hivatta tanácsosait, hogy mondjanak ítéletet a gaz csaló fölött.

[23.]

30 Az udvarmester arra ítéltetett, hogy kezeinél és lábainál fogva négy ökor farkához köttessék s úgy szakittassék teste szét. Ez az ítélet a gonosz udvarmesteren még azon a napon végre is hajtattott.

Annál nagyobb volt most a király öröme, hogy leányát ily derék ifju vitéznek adhatja feleségül. Meg is tartották a lakodalmat nagy ünnepélylyel s a király azután Hugót kinevezte birodalma főkor-mányzójává. Hugó most elment a vendéglőshöz, kinél előbb szállva volt, s mosolyogva mondá:

„No vendéglős, enyém már a királyleány, elvesztette a fogadást s vele együtt házadat.”

„Igazad van, uram”, felelt a vendéglős, – „házam mostantól fogva a tied.”

De Hugó nemcsak a házat nem vette el, hanem még gazdagon meg is ajándékozta a vendéglőst. 5

Az ifju pár ezután hosszú ideig élt zavartalan boldogságban. Hugó gyakran kijárt vadászni, mert a vadászat ezentul a kedvenc időtöltése maradt. Volt a városhoz közel egy nagy erdő, mely oly sűrű rengeteg volt, hogy azt beszélték róla, hogy a ki egyszer eltéved benne, soha többé ki nem talál. 10

Hugónak nagy kedve támadt, egyszer ezen rengetegben is vadászni, bár neje és az öreg király ettől nem győzték őt eléggé óvni. Hugó addig kérte a királyt, óvatosságot ígérve, hogy az végre kénytelen volt megengedni, hogy ő a nagy rengetegbe mehessen vadászni. Nagy vadászkiséréttel ment oda, s alig kezdődött meg a hajtás, mikor Hugó előtt egy ezüstszőrű őzecske ugrott föl, gyorsan eredve a sűrűnek. Hugó vadászhevétől elragadtatva kiáltott kísérőinek: 15

„Maradjatok hátra, mert én magam akarom elejteni a gyönyörű állatot.” 20

[24.] És ezzel az ezüst őz után vágatott. A kísérők hátramaradtak. Hugót csak hű állatai követték mindenütt.

A vadászok késő estig vártak Hugóra, de hasztalan, mert ő csak nem jött. Ekkor szomoruan tértek haza s elmondák, hogy a királyfi bement a boszorkányerdőbe s onnét mind mostanig nem tért vissza. Mindenki aggódott Hugó miatt, neje pedig megfogadta, hogy mindaddig, míg a férje vissza nem tér, nem szünik meg sirni. 25

Ezalatt Hugó még mindig üldözte az ezüst őzet, de sehogysem tudta azt utolérni, sőt az ezüst őz végre egészen eltűnt szemei elől. Hugó csak most vette észre, hogy milyen mélyen van az erdőben. Megfujta vadászkürtjét, de semmi választ sem hallott, kísérői közül senki nem jött. Lassacskán be is sötétedett. Hugó tehát leszállt lováról, egy nagy fa mellett tüzet rakott s elhatározta, hogy ott fogja tölteni az északát. Oda ült a tűz mellé, hű állatai pedig körülvették őt. A mint így ott üldögél, ugy tetszett neki, mintha emberi 35

35 üldögél: *üldögél* [sh.]

hangokat hallott volna. Körülnézett, azonban senkit sem látva azt hitte, hogy csak a füle csendült meg.

De nemsokára meggyőződött, hogy nem csalódott, mert feje fölött e szavakat hallotta.

5 „Juj de nagyon fázom!”

Hugó föltekintett s a fán egy asszonyt látott ülni, ki, a kinézése után ítélve, lehetett legalább is ezer esztendő.

Hugó megsajnálta a didergő vén asszonyt s így szólt:

„Ha fázol, anyókám, hát jer le a fáról és melegedj itt a tűz mellett.”

10 „Lemennék”, felelt az anyóka, – „de nem merek, mert állataid megharapnak.”

„Csak jöjj le bátran”, biztatóta őt Hugó, „ne félj, nem bántanak állataim.”

15 „Tudod mit”, mondá az anyóka, egy faágát dobva le, – „érintsd meg a faággal állataidat, akkor azok nem fognak bántani.” [25.]

Hugó mi rosszat sem gyanítva, megérinté állatait a faággal, s ime! azon pillanatban egytől egyig kővé váltak. Alig látta ezt a vén asszony, gyorsan ugrott le a fáról, egy faággal Hugót is megérinté s az is azonnal kővé változott.

20 A vén asszony, ki nem volt más mint egy gonosz boszorkány, ekkor gúnyosan kaczagott föl, azután a kővé vált Hugót állataival együtt egy barlangba hurczolta, hol már sok olyan kővé varázsolt lény volt.

25 Hugót pedig ugyancsak várták odahaza, s nagy lett a szomorúság és aggodalom, midőn csak nem jött.

* * *

De ideje már, hogy fölkeressük Hugónak bátyját is, ki azóta, hogy Hugótól elvált, sok földet bejárt már a maga állataival, s végre megunva a sok vándorlást, hazafelé tartott. A mint azon helyhez ért, hol évekkal előbb elvált testvérétől, megnézte a bűvös kését, melyet akkor a földbe szurtak. És ime, a kés pengéje csak félig csillogott, fele pedig meg volt rozsdásodva. Ebből Arthur, így hívták a másik testvért, azt következtette, hogy Hugó nem halt ugyan meg, de nagy szerencsétlenség érte valahol. A jó testvér mindjárt megfordult s újra elindult a világba, felkeresni testvérét és, ha lehet,

segíteni rajta. A véletlen úgy akarta, hogy több napi ut után ő is ugyanazon országba ért, hol előbb Hugó megtelepedett. Azt mondtuk már történetünk elején, hogy a két testvér hajszálig hasonlított egymáshoz. E hasonlatosság oly nagy volt, hogy mikor Arthur a városkapuhoz érkezett, az ott álló őr Hugónak tartá őt, annál is inkább, mert neki is épp oly állatai voltak, mint Hugónak. Ez éppen hatodnapra történt azután hogy Hugót a boszorkány állataival együtt kővé változtatta. Az őr tehát nagy örömmel mondá, a mint őt meglátta:

„No ugyan jó ám, uram, hogy visszatértél. A hercegnő s mi mindnyájan nagyon aggódtunk már miattad, hogy talán valami bajod történt a boszorkányerdőben.”

Arthur eleinte bámult az őr szavain, de csakhamar tisztában volt a dologgal, hogy az őr bizonyosan Hugónak nézte őt. Nagyon örült, hogy ily váratlanul testvére nyomára akadhatott s gondolta magában, hogy legjobb lesz, ha nem fődözi föl kiletét, hanem úgy viseli magát, mintha ő csakugyan Hugó volna. Így talán legkönnyebben megszabadítja testvérét. Bement hát a királyi palotába. Itt is mindenki, még maga a hercegnő is, Hugónak nézte őt, s nagy volt az öröm visszatértén. Arthur azután, nehogy elárulja magát, elbeszélte, hogy eltévedt a rengetegben s csak most tudott kijutni belőle.

Arthur egészen úgy viselte magát, mintha csakugyan ő volna Hugó, a hercegnő férje. Este azonban, midőn lefeküdtek aranyos nyoszolyájukba, maga és a hercegnő közé kivont kardot tett, hogy az által legyenek elválasztva. A hercegnő ugyan sehogy sem tudta elképzelni, miért van ez, de nem merte okát kérdezni.

Így tartott ez mindaddig, míg végre Arthur ügyesen mindent kifürkészett, mi testvérel történt, így tudta meg hogyan győzte le Hugó a kigyófejű szörnyeteget, a miért jutalmul a királyleányt nyerte feleségül. Hugó azután egy napon a boszorkányerdőbe ment s ott eltévedt. Arthur elhatározá fölkeresni Hugót, kit bizonyosan valami szerencsétlenség ért.

13 Arthur: „*Arthur* [sh.]

19 *hercegnő*: a ponyvaszerző inentől kezdve a királylány helyett végig hercegnőt említ tévedésből. 24 *nyoszolyájukba*; nyoszolya: párnákkal, dunyhákkal magasra rakott díszes ágy (ÜMTSZ 2002: IV, 136; MNYÉSZ 1961: V, 308).

Egy nap hát azt mondta az öreg királynak, hogy nagy kedve volna még egyszer elmenni vadászni az erdőbe. A király mindenkép le akarta őt beszélni szándékáról, ne hogy csakugyan baj érje; de Arthur nem tágitott s végre is kiment az erdőre. Alig volt künn, [27.]
 5 előtte is épp úgy ugrott föl az ezüst őz, mint Hugó előtt, s ő is így kiáltott kísérőinek:

„Maradjatok hátra, mert magam akarom elejteni e szép állatot.”

És azzal az ezüst őz után vágatott. A kísérők csakugyan elmaradtak, csak hű állatai kísérték őt. Egyszer aztán az őz az ő szemei
 10 elől is eltűnt, s ekkor már ő is oly mélyen benn volt az erdőben, hogy már nem térhetett vissza s ott kelle töltenie az északát. Ő is tüzet rakott hát egy fa alatt s mellé telepedett állataival. Hát a mint ott melegszik, egyszer csak ő is hallja ám a feje fölött:

„Juj de nagyon fázom.”

15 Föltekintett s ott látta ülni a vén asszonyt a fa tetején, ő is megsajnálta s így szólt:

„Ha fázol, anyókám, jöjj le a fáról s melegedjél itt a tűz mellett.”

„Lemennék”, felelt az anyóka, – „de nem merek, mert állataid
 20 megharapnak.”

„Ne félj”, viszonzá Arthur, – „csak jöjj le bátran, nem bántanak
 állataim.”

De a boszorkány most is egy faágat dobott le, így szólva:

„Tudod mit, érintsd meg e faággal állataidat s akkor csakugyan
 25 nem bántanak.”

Hanem a mint Arthur e szavakat hallotta, egyszerre gyanakodni s bizalmatlankodni kezdett, miért is így szólt:

„Állataimat senki kedvéért sem bántom. Csak jer te le a fáról
 mert különben majd én hozlak le.”

„Micsoda?” kiáltott a boszorkány, – „talán csak nem akarsz en-
 30 gem bántani?”

„Jer le a fáról”, ismétlé Arthur, – „mert különben mindjárt lelőlek.”

A boszorkány e szavakra fölkaczagott s gúnyosan mondá:

[14.5 kép] „Ugyan próbáld meg és lőjj le. Én ugyan nem félek a
 28.] te nyilaidtól.”

De a boszorkány nem beszélt volna olyan könnyen, ha azt tudta volna, hogy Arthurnak egy bűvös nyíl is van birtokában, melyet vándorlása közben szerzett. Arthur bűvös nyilvesszőt tett az ijra, célzott, lőtt, s azon pillanatban a boszorkány sikoltva zuhant a földre. Arthur ekkor odaugrott s kardját a boszorkány mellére szegezve mondá: 5

„Te átkozott boszorkány, ha meg nem mondd, hol van testvérem, azonnal kikergetem bünös testedből gonosz lelkedet s a tűzbe doblak!”

Bezzeg megijedt most a boszorkány is s remegve szólt: 10

„Testvéred állataival együtt kővé változtatva barlangomban van.”

[29.] Arthur most nyakon ragadta a vén gonoszt s parancsolá, hogy vezesse őt azon barlanghoz. Mikor odaértek szigoruan szólt:

„Parancsolom, hogy mindezen kővé varázsolt lényeknek add vissza természetes alakjukat!” 15

A boszorkány egy kis vesszőt vont elő köténye alól, megérinté vele az elvarázsoltakat, s ime, azon pillanatban újra visszanyerték életüket. A két testvér örömkönyek közt borult egymás keblére, a többi megszabadítottak pedig hálás szívvvel borultak térdre Arthur előtt, forró szavakban mondva köszönetet megmentésükért. Hogy a boszorkányt érdeme szerint megbüntessék gonoszságáért, megkötözték, toronymagasságu máglyát raktak össze s azon megégették. És ime, a mint a tűznek utolsó szikrája elhamvadt, a rengeteg is megszűnt oly rémséges lenni, mint előbb volt. A fű között tarka virágok virultak, kellemes illatot terjesztve, a napsugár nyájasan mosolygott be a lombok közt s egy szép egyenes ut is keletkezett, melyen haladva csakhamar kiértek az erdőből s nem messze maguk előtt látták elterülni a királyi székvárost. 25

Mig odáig értek, kölcsönösen elbeszélétek egymásnak viselt dolgaikat s a kiállott viszontagságokat. Mikor hazaértek, otthon nagy volt a csodálkozás, hogy a két hajszálíg hasonló testvért meglátták, s most már a hű állatok is dupla számmal voltak. Nemcsak a király, de még a hercegnő sem tudta megismerni, hogy a kettő közül melyik az ő férje, csak akkor, midőn Hugó nem tudva magát 30

3 tett: *tette* [sh.] 17 azon: *azok* [sh.]

5 tovább tartóztatni, elmosolyodott. A testvérek azután elmondták a történetet; Hugó, hogy hogyan változtatta őt kővé a boszorkány, Arthur pedig, hogy hogyan vezette őt ez országba a jó szerencse, mint tévesztették őt itt össze Hugóval, még a hercegnő is, s ő nem árulta el magát, hogy testvérét megmenthesse. A hercegnő csak most látta, miért tett Arthur kivont kardot kettejük közé az ágyba.

Ebből Hugó is eléggé meggyőződhetett, hogy mily hű testvére neki Arthur. Szeretettel ölelte őt keblére. [30.]

10 A király aztán a viszonttalálkozás emlékére nagy örömnepélyt rendezett. De a két testvér nem feledkezett meg a gyermeki háláról sem, s Arthur tizenkétlovas hintóban kelt utra, elhozni atyját és anyját, valamint nevelőatyjukat, a jó öreg vadászt. El is hozta, s aztán nagy fénynyel ülték meg a viszontlátás örömét. Az öreg király ez alkalommal az uralkodást is Hugónak adta át, s ő
15 bölcs fejedelem lett, s mindnyájan még sok évekig éltek nagy zavartalan boldogságban.

15. [KHM 65, KHM 21]

Kormoska, a csodaszép királyleány, története, vagy: A napruha, holdruha és csillagruha

Igen szép, érdekes és mulattató tündéries történet.
Négy szakaszban

Első szakasz.

5

[15.2 kép] A csodaszép királyné és a csodaszép királyleányka. Mily esztelen vágya támad a királynak neje halála után. A csodaszép királyleány kívánságai. A napruha, holdruha és csillagruha. A csodaszép királyleány megszökik és egy másik országban szolgálatba áll. A három leány kívánságai. A fehér galambok.

10

Réges régen, nem csak évszázadokkal de évezredekkel ezelőtt, a világnak egyik szép országában élt egy hatalmas király, annak volt egy aranyhaju felesége, a ki olyan szép volt, hogy nemcsak abban az országban, sőt még nem is hetedhét országon, de az egész világon nem volt nálánál szebb asszony s éppen ezért nem is hívták másképen, mint csodaszép királynénak. Hanem szerette is a király őt valósággal úgy mint a galamb a tiszta buzát. Volt egy leánya a csodaszép királynénak, annak is éppen olyan aranyhaja volt, mint az anyjának, ő is éppen olyan szép volt s mint az anyját csodaszép királynénak őt meg csodaszép királyleánynak nevezték.

15

20

A király a legnagyobb boldogságban élt szép nejével és leányával, s boldogságukat semmi sem zavarta meg. Hanem egyszer aztán beteg lett a csodaszép királyné, még pedig olyan beteg, hogy érezte, miszerint meg fog halni. Tudtára adta ezt férjének, ki vigasztalhatlan volt fájdmában s sirva csókolta beteg neje kezét.

25

Kormoska, a csodaszép királyleány, története, vagy: A napruha, holdruha és csillagruha. Igen szép, érdekes és mulattató tündéries történet. Négy szakaszban. 4 szép képpel. Budapest: Bucsánszky Alajos, 1877. Címlap: 15.1 kép.

„Ne sirj kedvesem”, vigasztalá őt a beteg királyné, – „inkább igérvj meg valamit, hogy megkönnyebbítsd utolsó perczeimet!”

„Kivánj bármit”, mondá a király, – „s én megígérem, hogy teljesítem.”

5 A királyné erre mosolyogva mondá:

„Fogadd meg azt nekem, kedves férjecském, hogy halálom után, ha megházasodol is, de nem veszel el más nőt, csak a kinek éppen olyan aranyhaja van, mint nekem, és éppen olyan csodaszép is mint én.”

10 A király könyes szemekkel ígérte azt meg. A csodaszép királyné aztán magához hivatta leányát s megsimogatva aranyfüreteit így szólt:

15 „Kedves kis leányom, énnekem el kell mennem abba a másik szebb hazába s halálom óráján azt tanácsolom neked, légy ezentul is olyan jó és erkölcsös, mint eddig voltál; én majd onnan felül-ről vigyázni fogok rád s kérem a jó Istent, hogy segítsen meg és boldogítson téged.”

20 A csodaszép királyleány szintén megígérte, hogy jó és erkölcsös lesz s a királyné most megcsókolta férjét és leányát, azután egészen megkönnyült lélekkel halt meg.

25 A csodaszép királyleány mindennap kijárt az anyja sirjához imádkozni. A sir mellett volt egy szomorufűz, arra pedig minden nap eljött két fehér galamb vigasztalni a csodaszép királyleányt. Azután leröpültek, egyik az egyik, másik a másik vállára, hófehér szárnyaikkal gyöngéden simogatták a királyleány arczát s így turbékoltak:

„Ne sirj, ne sirj szép királylány.”

[4.]

És a csodaszép királyleány megcsókolta a galambokat, azután megvigasztalódott szívvvel tért haza.

30 A király is nagyon sokat búsult neje halála után s álló három esztendeig egyebet sem csinált, mint szakadatlanul sirt és sohajtozott. Tanácsosai azonban végre is megsokalták ezt s azt mondák a királynak, hogy ne eméssze magát hiába, a meghalt királynét már ugy sem támaszthatja föl, inkább házasodjék meg újra, mert

35 az országnak királynéra van szüksége.

A király persze erről hallani sem akart eleinte, de tanácsosai addig kérték és sürgették, hogy végre is engednie kellett. Miután

azonban haldokló nejének fogadást tett, ehez képest követeket küldött mindenfelé, keressenek olyan nőt, a ki olyan csodaszép s a kinek olyan aranyfürtői vannak, mint a meghalt királynénak, s azt aztán nőül fogja venni.

Bejártak a követek nem egy, nem is tiz, de száz országot, hanem bizony sehol sem találtak olyan aranyhaju, csodaszép nőt, mint a meghalt királyné volt. A király pedig azt mondta, hogy ő mást nem vesz el feleségül, mert megfogadta a nejének s fogadását meg is akarja tartani.

E közben a csodaszép királyleány is fölnevekedett s mikor tizenennyolcz éves lett éppen olyan aranyhaja volt és éppen olyan csodaszép volt, mint az édes anyja.

Ezt észrevette a király s hogy hogy nem, lehet hogy talán a sok búbánat megzavarta a fejét, elég az hozzá, hogy belészeretett a leányába s így szólt tanácsosaihoz:

„Leányomat veszem feleségül, mert csak ő hasonmása boldogult hitvestársamnak s hozzá hasonlót ugy sem talállok.”

A tanácsosok elborzadtak ennek hallatára.

„Mit gondolsz uram király”, mondák, – „Isten megtiltá, hogy atya saját leányával lépjen házasságra, s nagy veszedelmet hozna országunkra, ha ilyen bolondot cselekednél.”

[5.] Még jobban megrémült a csodaszép királyleány, mikor atyja szándékát megtudta. Térdreborulva kérte őt, verjen ki fejéből ilyen esztelen gondolatot, de a király már ugy a fejébe vette ezt, hogy hat ökörrrel sem lehetett volna kihuzni belőle s megmaradt határozata mellett.

A csodaszép királyleány keservesen sirva ment ki a temetőbe anyja sirjához. Csakhamar megjelent a két hófehér galamb, turbékolva:

„Aranyhaju királylánya,
Mi az, a mi szived bántja?”

„Oh hogy ne sirnék!” felelt sohajtva a szép királyleány s elmondá, hogy milyen esztelen szándéka támadt az apjának.

A galambok erre így turbékoltak:

5 „Tudod mit, szép királylány,
Tanácsolunk valamit,
Kivánj olyat a királytól,
Mít talán nem teljesít,
Mondd neki, hogy kívánságát
Csak akkor teljesíted,
Ha számodra tiz nap alatt
Egy oly ruhát készített,
10 A mely úgy ragyogjon mint az
Ezüst hold az égbolton,
S ha összehajtod elférjen
Egy diónak hajában.”

15 Ezzel a két galamb elröpült, a csodaszép királyleány pedig jó-
kedvűen ment haza, mert remélte, hogy ily ruhát nem lehet csinál-
ni. Otthon elmondta a királynak, hogy hozzámegy, ha neki tiz nap
alatt olyan ruhát csináltat, mely úgy ragyogjon mint a hold, s ha
összehajtják elférjen egy dióhéjban.

20 A király összeszedett minden ezüstöt kincstárában, azután
egybegyűjtette a leghirebb művészeket országából. Éjjel-nappal
dolgoztak ezek, hajszálfínomságu czérszálakat készítettek az
ezüsből, szöttek, fontak, s mire a tizedik nap elérkezett, már kész
volt a gyönyörű ezüst ruha. Éppen úgy ragyogott mint a hold s oly [6.]
finom volt, hogy ha összehajtották elfért egy dióhéjban.

25 A király ily szókkal átadta leányának az ezüst ruhát:
„Itt a holdruha, de most már legyél feleségem!”

A csodaszép királyleány nagyon megijedt s még jobban sirva
ment ki a temetőbe anyja sírjához. Megint eljöttek a fehér galam-
bok kérdezve:

30 „Aranyhaju királylány,
Mi az, a mi szived bántja?”

A királyleány aztán elpanaszolta, hogy a király megcsináltatta a
holdruhát s most már kívánja, hogy menjen hozzá feleségül.

A galambok így turbékoltak vissza:

„Ne sirj, ne ríj, szép királylány,
Kivánj olyan valamit,
A mit atyád, a király,
Ha akar se teljesít. 5
Csináltasson most számodra
Oly ruhát tiz nap alatt,
Mely oly vakitón ragyogjon
Mint az égbolton a nap.”

Hazament a királyleány s elmondta a királynak, hogy csak úgy 10
megy hozzá, ha neki oly ruhát csináltat, mely úgy ragyogjon mint
a nap, s ennek is bele kell férni egy dióhéjba.

Megint összegyültek a művészek, a király minden aranyat át-
adott nekik kincstárából, megint megindult a szövés, fonás, s tiz 15
nap mulva készen volt az arany ruha. Éppen oly vakitón ragyogott
mint a nap, s összehajtvá belefért egy dióhéjba. A király ezt is átad-
ta a csodaszép királyleánynak, így szólva:

„Hanem most már ne akadékoskodj ám tovább s gyere hozzám
feleségül.”

Még jobban megijedt a szép királyleány s még jobban sirva 20
ment ki a temetőbe. A galambok megint eljöttek, kérdezve:

[7] „Aranyhaju királylány,
Mi az, a mi szived bántja?”

A csodaszép királyleány aztán elpanaszolta, hogy a király 25
megcsináltatta a ragyogó napruhát is, és most már mindenáron azt
akarja, hogy menjen hozzá feleségül.

A galambok megint így turbékoltak:

„Ne sirj, ne ríj, szép királylány,
Hanem kívánj most olyat, 30
Mit a király, bár hatalmas,
Számodra meg nem adhat.
Csináltasson most számodra,

Oly ruhát, mely úgy ragyog,
Mint az égnek boltozatján
Valamennyi csillagok.”

5 A királyleány hazament s ezt a kívánságot is elmondta a királynak. A király, bár már türelmét kezdé veszteni, de azért a mi drágakő, gyémánt, briliánt, rubin, smaragd volt kincstárában, mind összeszedte s átadta a művészeknek. Dolgoztak ezek éjjel-nappal, a drágakövek ragyogása oly nagy volt, hogy a művészek közül sokan szemük világát is elvesztették. Hanem azért tiz nap mulva mégis
10 készen volt a gyönyörű ruha. Csakugyan úgy nézett ki, mintha az égről valamennyi csillagot leszedtek volna s azokból varrtak volna össze egy ruhát. Szemkáprázás nélkül ránézni sem lehetett. A király ezt is átadta a csodaszép királyleánynak, így szólva:

15 „No itt van a csillagos ruha. Hanem most már nem is engedem ám magamat tovább bolondíttatni. Holnap megtartjuk az esküvőt.”

De most már csaknem teljesen kétségbeesett a szép királyleány, zokogva ment ki anyja sirjához. A galambok most is eljöttek, kérdezve:

20 „Aranyhaju királylány,
Mi az, a mi szived bántja?”

A szép királyleány aztán elpanaszolta búbánatát. Megcsináltatta a király a csillagos ruhát is, de most már nem vár tovább, holnap meg akarja tartani az esküvőt.

A galambok szomoruan turbékoltak:

[8.]

25 „Szép királylány, szép királylány,
Itt már nincs más segítség,
Mihelyt eljő az éjszaka,
El kell bujdosnod innét.
De a három csodaruhát
30 Is magaddal kell hoznod,
Mert lehet, hogy a hová mégy,
Valaha használhatod.

Mi leszünk kalauzaid,
Idegen földre viszünk,
Ne félj szép királylány, ott is
Segítségedre leszünk.”

Ezzel a galambok elröppentek, a csodaszép királyleány pedig ör- 5
vendve, hogy így megszabadul, sietett haza elkészülni a bujdosásra.

A szép királyleány, hogy sehol föl ne ismerjék, gyöngye piros 10
arczait és kezeit bekormozta, s selyem ruháit levevén magáról, a
helyett egyik komornájának meglehetősen foltos ruháját vette ma-
gára. Nem vitt magával semmit, csak azt a három diót, melybe a 10
holdruha, napruha és a csillagos ruha volt téve. Azonkívül még
édes anyjától kapott egy arany gyűrűt, egy arany függőt s egy kis
arany keresztet, ezeket is magával vitte. Éjjel aztán, mikor a királyi
palotában már mindenki aludt, ő fölkel s csendesen kiosont. A 15
palota előtt már ott lebegett a két galamb s előre indultak, a szép
királyleány meg ment mendegélt mindenütt utánuk. Ment egész
éjjel és másnap is egész nap, míg végre estefelé egy nagy erdőbe
ért. Itt a galambok eltűntek előle, ő pedig, miután nagyon elfáradt
már a hosszú utban, lefeküdt s csakhamar el is aludt. Nem is ébredt 20
föl csak másnap reggel, akkor is csak arra, hogy valaki a kezénél
fogva rázta őt. Az a valaki egy jóarczu ember volt, a ki most így
szólt hozzá:

„Ejnye de mélyen aludtál te kormos. Nem is ébresztettelek volna 25
föl, hanem nekem éppen egy cselédre volna szükségem; nem vol-
na-e kedved hozzám beszégetni?”

[9.] A szép királyleány előbb körültekintett. A galambokat nem 30
látta sehol s miután nem tudta, hogy mitévő legyen, csakugyan
beszegődött szolgálatba.

Az ember aztán elvezette őt a közeli városba a házához. Volt 30
annak az embernek egy felesége s két leánya, a kik ugyan szépek
voltak, de e mellett nagyon kevélyek. Ezek a szép királyleányt, mi-
vel hogy ruhája, arcza és kezei olyan kormosak voltak, elnevezték
Kormoskának.

26 A Hamupipőke-mese (KHM 21, *Aschenputtel*) e pontnál kapcsolódik össze a
KHM 65 (*Allerleirauh*) cselekményével.

Kormoskának az volt a dolga, a két kisasszonyt segíteni az öltözködésnél.

Egyszer a két kisasszony apja valami hosszú utra ment s mielőtt elutazott volna, megkérdezte a leányait, hogy mit hozzon nekik ajándékba.

„Hozz nekünk édes apánk szép ruhákat, gyöngyöket és ékszereket”, mondá a két leány. Az ember, ki Kormoskát szorgalma és szelidsége miatt szerette, őhozzá is így szólt:

„No te is kívánj valamit Kormoska, mit hozzak neked ajándékba?”

Kormoska így válaszolt:

„Hozd el nekem, jó uram, az első zöld ágat, mely utadon ruhádhoz dörzsölődik.”

Ugy is történt. Az ember, mikor utazásából visszatért, leányainak hozott gyöngyöket, ékszereket, szép ruhákat, Kormoskának pedig egy olajfaágot, mely útjában legelőször dörzsölődött ruhájához.

Kormoska aztán az olajfaágot a kertnek egyik sarkában a földbe dugta és ime! az ág gyökeret vert s olyan gyorsan nőtt, hogy néhány hét alatt terebélyes fává fejlődött. Estenden aztán, mikor a házban már mindenki aludt, Kormoska lement a kertbe, leült az olajfa alá s csendesen sirdogált elhagyatottsága miatt. Ilyenkor a két fehér galamb mindig eljött az olajfára, majd meg oda röpültek Kormoska vállaira, szárnyaikkal simogatták s szeliden turbékolva vigasztalták őt:

„Ne sirj, ne ríj, szép királylány,
Földerül még életed,
Majd fölleled nemsokára,
Ki megnyeri szerelmed.”

[10.]

Egy este, mikor Kormoska megint ott ült az olajfa alatt, a két galamb így szólt:

„Az országnak leányai
Összegyűlnek egy bálon,
Hogy közülök az országnak
Királya párt válaszszon.

Ezen bátra te is menj el,
Hold- nap-, csillagruháddal,
Bizonyos lehetsz, hogy ottan
Tied lesz a diadal.
De arra igyekezz, hogy mindig 5
Ugy eltűnjél a bálon.
Hogy a király, bármint keres,
Reád ne akadhasson,
Igy a királynak szerelme
Mindig nagyobb, forróbb lesz, 10
És nem nyugszik, a míg téged
Élte párjává nem tesz.”

Kormoska jól megjegyezte a galamboknak minden szavát.

Második szakasz.

A királyi bál. Hogy jelen meg ezen Kormoska is s mint lesz belé az ifju 15
király halálosan szerelmes. A második és harmadik bál.

Csakugyan úgy történt, a mint a galambok megmondták. Har-
madnapra a város minden utcáin megjelentek a hirnökök, dob-
szóval hirdetve, hogy a király fényes bált rendez, melyre az or-
szágnak minden leánya hivatalos, hogy a király aztán feleséget 20
választhasson közülök magának.

Alig hallotta ezt meg Kormoska asszonya, nosza egyre-másra
csináltatta a legszebb ruhákat két leányának s valamint ő ugy a
két kevély leány is meg voltak győződve, hogy ők lesznek a leg-
szebbek a bálon s bizonyosan öközülök választ a király feleséget 25
magának. Hát egyszer csak bejön ám Kormoska is s kéri az asszo-
nyát, ereszsze el őt is a bátra, nagyon szeretné megnézni, mert ő
még sohasem látott olyan fényes vigalmat.

Az asszony elnevette magát s így szólt:

„Ugyan mit keresnél ott te kormos, hiszen ruhád sincs, bizony 30
pedig ebben a kormos ruhában még a királyi palotába sem eresz-
tenek be.”

De azért Kormoska csak nem szünt meg kérni az asszonyát, hogy hát ereszsze őt el. Végre az asszony türelmét vesztve így szólt: „No jól van, nem bánom, eleresztelek, de előbb ott van tiz véka buza és árpa egy rakásra öntve az udvaron, azt külön kell válogatnod.”

5 Az asszony gondolta magában, hogy tiz esztendő alatt sem lehet azt külön választani, hadd bajlódjék vele Kormoska.

Ő pedig nem szólt semmit, hanem kiment az udvarra s elkezdte szemenkint külön választani a buzát az árpától. Még meg sem látszott a munkája, mikor két kisasszonya az anyjukkal elmentek a királyi bálra, nevetve mondvá:

10

„No csak válogasd Kormoska, azután majd eljöhetsz.”

Mikor aztán Kormoska már csak egyedül volt otthon, egyszerre így szólt:

15

„Galambocskák jöjjetek,
Énrajtam segítsetek.”

A két galamb a másik pillanatban már ott termett, kérdezve Kormoskát, hogy mit kivan. Ő így felelt:

„Kérlek szépen galambocskáim, míg én felöltözöm válogassátok külön a buzát az árpától.”

20

A galambok megcsattogtatták szárnyaikat s azon perczben száz meg száz galamb jelent meg, sietve látva munkához. Mintha meg-elevenült volna az egész buzarakás, s nem telt bele félóra, már az árpa is meg a buza is külön rakáson volt.

25

Ezalatt Kormoska magára vette a holdezüst ruhát, arczáról lemosta a kormot, s most már nem Kormoska volt többé, hanem a csodaszép királyleány. Hogy az utcán föl ne ismerjék, magára kapta a kormos ruháját is, úgy ment a királyi palotába. Ott a kormos ruhát eldugta egy sarokba, azután belépett a bálterembe. Hát alig hogy belépett, minden szem őfelé fordult s mindenki csak elámult e szépség láttára. Azonnal elterjedt a hir, hogy ő valami hatalmas idegen király leánya. Persze hogy sem kisasszonyai, sem asszonya nem ismerték föl Kormoskát e ragyogó szépségü leányban. Az ifju király a mint meglátta azonnal halálosan belészeretett s azt mondta:

30

[12.]

„Ily gyönyörű leányt nem láttam még soha életemben. Ez lesz az én tánczosném.”

És kézenfogva Kormoskát, nem is tánczolt mással csak szüntelenül övele. A többi leányok még haragudni sem tudtak rá, mert érezték, hogy mennyivel szebb az önáluk. A király aztán váltig iparkodott megtudni Kormoska kilétét, meg hogy hol lakik, de ő egyszer hirtelen kiosont a teremből, a sarokból elővette kormos ruháját, magára kapta s úgy ballagott hazafelé. A királyfi azonnal embereket küldött, lessék meg, hová megy az a csodaszépségű leány, de biz azok semmit sem tudtak meg, mert nem is sejtették, hogy az alatt a kormos ruha alatt rejlik az a nagy szépség. Mikor Kormoska hazaért, megint összehajtotta holdezüst ruháját s elrejtette a dióhéjba. Nemsokára hazajött asszonya is két leányával s csak elbámultak, mikor a buzát meg az árpát külön válogatva látták.

„Hát te is voltál a bálban?” kérdé bámulva az asszony.

„Voltam bizony”, felelt Kormoska, – „s az ablakon keresztül láttam is, hogy a király mindig egy csodaszép királyleánynyal tánczolt.”

[13.] A király pedig nagyon búsult, hogy nem tudhatta meg lakását a szép leánynak, kibe halálosan szerelmes lett. Másnap megint bált adott, remélve, hogy imádottja ismét eljön. Kormoska megint kérte az asszonyát, ereszze őt is el a bált megnézni.

„Jól van”, mondá az asszony, – „de husz véka lencse és borsó van az udvaron egy rakáson, azt előbb külön kell válogatnod.”

Kormoska nem ijedt meg, hanem este, midőn az asszony leányaival elment a bálba, csak kisietett az udvarra, szólva:

„Galambocskák jöjjetek,
Rajtam segítetek.”

A galambok eljöttek, munkához láttak s Kormoska most már arany ruháját vette föl, mely úgy ragyogott mint a nap, s e ruhában ment el a bálba. Most még tiszszerte szebb volt mint előttevaló nap, s a jelenlevők is tiszszerte jobban bámulták szépségét.

32 bálba: *balba* [sh.]

A király arczán aztán öröm gyuladt ki, azonnal elébe sietett, megfogta kezét s megint csak nem tánczolt mással, hanem szünet nélkül övele. Virradatkor aztán megint úgy eltűnt Kormoska mint előttevaló nap s a király megint nem tudhatta meg, hogy ki-
5 csoda a szép leány és hol lakik.

Kormoska asszonya pedig még jobban elbámult, mikor a husz véka lencsét és borsót külön válogatva találta s most már a fejét is megcsóválta.

Harmadnap megint bált rendezett a király s Kormoska megint
10 kérte az asszonyát, hogy ereszsze őt el.

„Jól van”, mondá az asszony, „de az udvaron harmincz véka mák és köleskása van egy rakáson, előbb azt külön kell válogatnod.”

Este aztán Kormoska megint csak előhivta galambjait.

„Galambocskák jöjjetek,
15 Rajtam segítsetek.”

A galambok el is jöttek s munkához láttak, Kormoska pedig most már csillagos ruháját vette magára, mely ezer meg ezer gyémántból, briliántból, rubin- és smaragdból volt készítve. Most e ruhában ment el a bálba. [15.3 kép] Még százszorta szebb volt s még
20 százszorta jobban bámulták, mint előttevaló nap. [14.]

Tizezer gyertya égett a teremben, de azoknak világát szinte elhomályosította Kormoska ruhájának és szépségének ragyogása.

A király öröme kimondhatatlan volt, a szerelem szinte lánggal égett szemeiben s még eszébe sem jutott mással is tánczolni, mint a
25 csodaszép királyleánynyal.

Hanem virradatkor megint úgy eltűnt a szép leány, mintha a föld nyelte volna el, pedig a király most már száz embert küldött a keresésére. Hanem persze ki gondolta volna azt, hogy az a kormosruhás leány volna az a csodaszépség.

Mikor aztán Kormoskának az asszonya hazament s látta, hogy a harmincz véka mák és köleskása is külön van válogatva, mérgesen így szólt:
30

[15.] „Hallod-e te Kormos! te ördögös³leány vagy, mert másként lehetetlen, hogy ily roppant munkát el tudtál volna végezni. Én pedig ilyen leányt nem tartok szolgálatban, azonnal takarodj a háztól.”

Hasztalan sírt-rítt Kormoska, el kellett neki menni a háztól.

5

Harmadik szakasz.

Kormoska a királyi udvarhoz szegődik szolgálatba. Milyen levest főz a királynak. Hogyan menekül el a királyi udvartól. A király nagyon buslakodik az ismeretlen királyleány után. Hogyan találja őt a templomban s hogyan tűnik az el előle. Mit tesz a király, hogy a csodaszép leányt hatalmába kerithesse.

10

Kormoska most házról házra járt szolgálatot keresni, de sehol sem volt szükség szolgálóra s így végre is nem maradt más tenni-való, mint elnézni a királyi udvarhoz is. És itt mindjárt nagyobb szerencsével is járt. A szakácsnak éppen konyhaleányra volt szüksége és megfogadta őt. A király ezalatt folyton búslakodott ismeretlen kedvese után; annyit szomorkodott, hogy végre is ágybafekvő beteg lett.

15

A szakácsnak minden nap levest kelle főzni a királynak. Egy nap valami dolga akadt a szakácsnak, azért így szólt Kormoskához:

20

„Ma te főzd meg helyettem a levest, de vigyázz, hogy el ne sózd, mert akkor jaj neked.”

Kormoska olyan jó levest főzött, hogy igazán királynak való volt, elővette azt az aranygyűrűt, melyet még édesanyjától kapott s a leveses tálba dobta. Mikor a király a levest megette, azt mondta hogy:

25

„Még sohasem ettem életemben ilyen jó levest.” Nagy bámulata az aranygyűrűt is megtalálta.

¹ *ördögös*: tudós, tudományos; a magyar népi hitvilág rendkívüli, természetfeletti erővel vagy képességgel rendelkező alakja (NAGY Ilona: Tudós MNL 1982: V, 357–358).

¹¹ A szüzsé e ponton vált vissza a KHM 65 cselekménymenetéhez.

És azonnal hívatta a szakácsot. A szakács megijedt, mert azt hitte, hogy Kormoska bizonyosan elsózta a levest s őt most megszidja a király. No de akkor jaj ám Kormoskának is! Amint a szakács belépett, a király kérde:

5 [15.4 kép] „Ki főzte ma a levest?” [16.]

„Én uram”, felelt ijedten a szakács.

„Nem igaz, ne hazudj”, mondá szigoruan a király, – „te még sohasem főztél ilyen jó levest.”

10 „Mi tagadás uram”, mondá a szakács, – „megvallom, hogy ma dolgom volt, azért egy Kormoska nevű konyhaleány főzte helyettem.”

„Azonnal küldd őt hozzám!” parancsolá a király.

Kormoska eljött s szemlesütve közeledett a királyhoz.

15 „Ne félj Kormoska”, mondá a király, – „nem lesz semmi bajod, sőt megjutalmazlak, ha megmondod, ki adta neked ezt a gyűrűt s miért dobtad a levesbe?”

De Kormoska oly arcot mutatott, mintha az egész dologról mitsem tudna s azt mondta, hogy most látja a gyűrűt először. A király, miután mitsem tudott meg, szomoruan bocsátá el Kormoskát, de azt megparancsolta, hogy ezentúl mindig ő főzze a levest, mert a szakács nem tud olyan jól főzni. [17.]

20 Másnap még jobb levest főzött Kormoska, s most arany függőjét dobta a tálba. A királynak megint nagyon izlett a leves s a mint az aranyfüggőt megtalálta, még jobban elbámult s megint hivatá Kormoskát.

25 „Nagy jutalmat kapsz leány”, mondá, – „ha megmondod, hol vetted ezt a függőt s miért dobtad a levesbe?”

De Kormoska megint csak azt mondta, hogy ő nem dobta, de nem is látta azt a függőt. A király még szomorubb lett.

30 Harmadnap még jobb levest főzött Kormoska s arany kereszteskékjét dobta bele. A királynak olyan jól esett a leves, hogy egyszerűbe meggyógyult tőle. A tál fenekén megtalálta az arany kereszteskét s mindjárt hivatá Kormoskát, így szólva:

35 „Hiába tagadod, mióta te főzöd a levest, már egy arany gyűrűt, egy arany függőt, ma meg egy arany kereszteskét találtam benne. Lehetetlen hogy te ezekről ne tudnál. Parancsolom, mondd meg, hol vetted ezeket s miért dobtad a levesbe.”

De Kormoska csak erősítette, hogy nem tud ő ezekről semmit.

„No” mondá a király, – „itt valami titoknak kell lenni a dologban, melyet én meg akarok tudni. Parancsolom, mosd le arczodról a kormot, hadd lássam, hogy ki vagy te?”

No bezzeg megjíedt erre Kormoska s a mint a király még kezét is megfogta, hirtelen kirántotta, kiugrott a szobából s úgy elszaladt a királyi palotából, mintha soha ott se lett volna. 5

Szaladt vissza egyenesen ahhoz az asszonyhoz, kinél előbb volt szolgálatban, s azt addig kérte, rimánkodott, még bért se kívánt, míg végre az asszony visszafogadta őt szolgálatába.

[18.] Ez időtől fogva a király mindennap elment a templomba, azért imádkozva, hogy föltalálhassa azt a csodaszép leányt, kit halálosan szeretett s ki nélkül, érezte, hogy nem is élhet. 10

Egy este, mikor Kormoska szokása szerint ott ült a kertben az olajfa alatt, a két galamb eljött, egy pár arany cipőt tettek Kormoska ölébe, így szólva: 15

„Csodaszép királyleánya,
Huzd e cipőt lábocskádra,
Eredj holnap a templomba,
De ha feléd megy a király,
Akkor jöjj ki nyomba.” 20

Ugy is lett. Másnap, mikor a király javában sohajtozott és fohászzkodott, hát egyszer csak látja ám, hogy nyílik az ajtó s ki lép a templomba? nem más mint az ismeretlen csodaszép leány hold-ezüst ruhájában.

Képzeltetjük a király örömét. Alig várta, hogy elvégezze imádságát s akkor fölkelt, hogy a szép leányhoz menjen, de alig vette az ezt észre, gyorsan fölkelt, kisietett a templomból s mire a király kinn volt, a szép leányt már nem látta sehol, csak egy kormos ruhást, azt meg ugyan nem gondolta, hogy ez legyen a gyönyörű leány. 25 30

8 rimánkodott: *rimánkokodott* [sh.]

25 A cselekmény ennél a pontnál tér vissza a Hamupipőke-történethez.

A király gondolta, hogy másnap megint eljön a szép leány a templomba s hogy ismét el ne szalaszsa őt kezéből, öröket bujtatott el, megparancsolva, hogy mihelyt a csodaszép leány a templomba lépett, álljanak el minden ajtót s ha ki akarna menni ne ereszsék.

5 Csak hogy ezen az estén a galambok is megintették ám Kormoskát.

10 „Csodaszép királyleánya,
Eredj ismét a templomba,
Ha majd kijöss a templomból
Az ajtónál állnak örök,
De te tünjél el előlük.
Csak azt kell mondanod:
Köd előttem, köd utánam,
Senki engem meg ne lásson!”

15 Ugy is lett. Másnap arany napruhájában ment el Kormoska a templomba. A király az egész imádság alatt nem az oltárképet hanem őt nézte s örült, hogy most már el nem szökhethet a szép leány. A mint imáját végezte, fölkel, felé ment, a szép leány is azonnal kifelé indult s látta, hogy az ajtónál mindenütt örök állanak. Kormoska
20 nem ijedt meg, hanem, a mint a galambok tanították, így szólt:

„Köd előttem,
Köd utánam,
Senki engem
Meg ne lásson!”

25 Azon pillanatban láthatatlan lett s úgy kiment az ajtón, hogy az örök mitsem vettek észre.

A király nagyon elszomorodott, hogy a terve meghiúsult s most még jobban törte a fejét, mittevő legyen, hogy az a szép leány ismét el ne szökhessék. Végre sok gondolkozás után támadt jó gondolata. Ugyanis parancsot adott ki, hogy másnap, ha majd a csodaszép
30 leány ismét eljön a templomba, míg odabent lesz, az alatt a templom ajtóküszöbét kenjék be szurokkal, a város minden utcáját meg hintsék be hamuval. Gondolta, hogy így majd csak nyomára akad.

Este Kormoska megint várta a galambokat, de hogy, hogy nem, azok most nem jöttek. Másnap Kormoska nem tudta többé magát visszatartóztatni s bár keblében valami nyugtalanságot érzett, mégis csak fölhozta arany czipőcskéit, magára vette csillagos ruháját és elment a templomba.

5

Míg odabent volt, azalatt a király parancsa szerint az ajtóküszöbököt bekenték szurokkal, a város minden utcáját meg behintették hamuval.

A király alig győzött betelni a szép leány nézésével s a mint imádságát végezte, mindjárt sietett feléje. Kormoska sietve kelt föl s elmondta a bűvös szavakat:

10

„Köd előttem,
Köd utánam,
Senki engem
Meg ne lásson.”

15

[20.]

Az igaz, hogy megint láthatatlan lett, de a mint a küszöbre lépett, arany czipői oda ragadtak a szurokba s kénytelen volt selyem harisnyáiban hazaszaladni.

Othon nem volt már annyi ideje, hogy csillagos ruháját levetette volna, hát csak annak tetejére vette föl a kormos ruhát.

20

Negyedik szakasz.

Az aranyos czipőcske. Mit énekelnek a galambok. Hogyan lesz Kormoska a király felesége s hogyan ér véget történetünk.

A király nagy örömmel találta meg az arany czipőcskéket a küszöbön, a szurokhoz ragadva. Azonnal letisztította a szuroktól. Bár a csodaszép leányt nem látta, de láthatók voltak picziny lábnyomai mindenütt a hamuban. A király aranyos hintájára ült s a lábnyomok után haladva, nemsokára csakugyan oda ért ahhoz a házhoz, melyben Kormoska szolgálatban állott.

25

2 magát: *magat* [sh.]

A hiu asszony nagyon megörült, a mint a királyt házához be-
lépni látta, mert nem gondolt egyebet, mint azt, hogy a király bi-
zonyosan az ő leányai valamelyikét akarja feleségül venni s most
annak kezét akarja megkérni.

5 A földig hajolva kérde:

„Miben lehetünk szolgálatjára felségednek?”

„Asszonyom”, mondá a király, – „e házban lakik az a leány, kit
én halálosan szeretek s feleségül akarok venni. Az lesz az, kinek
lábára ez a kicsi arany czipő fölmegey.”

10 Az asszony mindjárt fogta az arany czipőt s a nagyobbik leá-
nyával a másik szobába ment megpróbálni, fölmegey-e neki a czipő.
Meg is próbálta a leány, de hasztalan erőlködött, mert a hüvelykuj-
ja csak sehogysem ment a czipőbe.

15 „No azért ne búsulj leányom”, mondá az anya, – „ezen könnyen [21.]
segíthetünk. Levágom a hüvelyk ujjadat s majd ha királyné leszesz,
csináltathatsz magadnak helyette aranyból.”

Mindjárt is vette a kést s levágta a leánya hüvelykujját. Így már
aztán fölment neki a czipő. Az asszony nagy diadallal vezette a
királyhoz:

20 „Itt van uram király a leány, kit keressz.”

A király ugyan mindjárt látta, hogy ez nem a csodaszép leány,
kit ő szeret, de miután megígérte, hogy azt veszi feleségül, kinek
lábára a kis arany czipő fölmegey, hintájába ültette maga mellé a
leányt s megindult vele hazafelé, a királyi palotába.

25 De a mint a királyi kert mellett elhaladtak, egy kinyuló faágon
ült két fehér galamb, melyek a király nagy bámulatára érthetően
így turbékoltak:

„Vérzik a menyasszony lába,
Nem ez az igazi mátká.”

30 A király odatekintett a menyasszony lábára s csakugyan meg-
pillantá a vércseppeket. Mindjárt látta, hogy meg van csalva, de

11 ment megpróbálni: *ment. megpróbálni* [sh.]

nem sokat czeremóniázott, hanem kapta, megfordította a hintót s vitte vissza a leányt anyjához.

„Nem ez az igazi menyasszony, ennek nem ment a cipő a lábára.”

Az asszony most fogta a kisebbik leányát, azt vezette a másik szobába, fölpróbálni neki az arany cipőt. De ennek meg a sarka sehogya nem akart belemenni a kicsi cipőbe.

5

„No ne búsulj leányom”, mondá az anya, – „ezen segíthetünk. Majd levágok egy darabot a sarkadból s ha királyné leszesz, csinál-tathatsz magadnak helyette gyémántból.”

Mindjárt is vette a kést s levágott egy darabot a leánya sarkából, csak így tudta az arany cipőcskét felhuzni a lábára. Láta a király, hogy ez sem az ismeretlen csodaszép, hanem azért mégis csak maga mellé ültette a hintóba s megindultak hazafelé.

10

[22.]

De a mint a királyi kert mellett elhaladtak, a kinyuló faágon még mindig ott ült a két galamb s megint így turbékoltak:

15

„Vérzik a menyasszony lába,
Nem ez az igazi mátká.”

A király odatekintett s megint észrevette a vércseppeket. Láta, hogy ismét meg akarták csalni, megint megfordult tehát hintajával s a leányt is visszavitte anyjához, így szólva:

20

„Ez sem az igazi. Nincs még egy leány a házadnál?”

„De van uram”, mondá az asszony, – „hanem az sem lehet, a kit keressz, mert az Kormoska, az én szolgálóm.”

„Mindegy”, mondá a király, – „vezesd őt is elém.”

Az asszony mindjárt bevezette Kormoskát, ki szemlesütve jött be. A király azonnal fölismerte benne azt, ki neki olyan jó leve-seket főzött; még most is nála volt az arany gyűrű, arany függő és arany keresztetcske, melyek oly titokszerűen kerültek a levesbe. Kormoskát leültették, hogy fölpróbálják neki a cipőket. Az asz-szony bámulva vette észre, hogy Kormoskának milyen szép selyem

25

30

21 házadnál?: házadnál. [sh.]

1 czeremóniázott; ceremóniázik: teketóriázik, feleslegesen körülményeskedik (MNYÉSZ 1959: I, 780).

harisnyája van. Hát még akkor bámult ám, mikor az aranycipők egész könnyen felmentek a lábára. E közben a kormos ruha kissé félrelebbent s a király leirhatlan örömmel vette észre, hogy a kormos ruha alatt ott ragyog a tündöklő csillagruha.

5 Kormoskának azonnal le kelle mosni arczáról és kezeiről a kormot, a kormos ruhát is levetette s most ott állt a király előtt csillagos ruhájában a csodaszép királyleány, kipirult arcczal.

A király elragadtatva borult elébe, szerelmes hangon mondvá:

10 „Akarsz-e feleségem lenni, világ legszebb leánya?” A leány ugyan szégyelte mindjárt azt mondani, hogy igen, hanem azt meg éppen nem mondta volna ám, hogy nem. A király a hallgatást kedvező válasznak vette, [15.5 kép] örömtől és szerelemtől elragadtatva ölelte keblére a csodaszép leányt, most már menyasszonyát. A hintóban is jobb oldalára ültette, ugy hajtattak hazafelé. A ki csak
15 látta őket az utczán, éljent kiáltott nekik. Amint pedig oda értek a királyi kerthez, a két fehér galamb odarepült a szép leány vállára, turbékolva:

[23.]

„Illik a cipő lábára,
Ez már az igazi mátká.”

20 Így hajtattak aztán a királyi palotába, ahol a király mindjárt megesküdütt a csodaszép királyleánynyal. Tartottak fényes, heted-hét országra szóló lakadalmat, és még azontúl sokáig éltek egymással oly boldogan, mint két galamb.

22 *hetedhét országra szóló*; hét országra szól: a közismert népmesei szólás rendkívüli, híres események megjelölésére használatos (SZEMERKÉNYI 2009: 1080).

KÉPEK

A katalógus a kötetben szereplő Grimm-ponyvák címlapjait és szövegközi metszeteit, azaz a kiadványok teljes illusztrációs anyagát tartalmazza. Amennyiben az adott ponyvaszöveg más kiadása eltérő címlappal jelent meg, úgy azt is közöljük. Azokban az esetekben, ahol ismert az illusztráció előképe, azokat az összevethetőség érdekében külön számozás nélkül hozzuk. Valamennyi kép eredetileg fametszetes eljárással készült, az itt nem szereplő adataikat a jegyzetek tartalmazzák.

1.

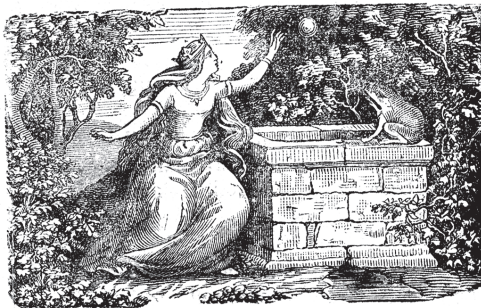
A békakirály, vagy:
A királyleány arany almája és az abroncsos szívű szolga [KHM 1]

A BÉKAKIRÁLY,

vagy:

**A királyleány arany almája és az
abroncsos szívű szolga.**

Igen szép tündéries történet.

6 szép képpel.

Budapest, 1874.

Nyomatott és kapható Bucásnszky Alajosnál.
(Ósz-utca 20-ik sz.)

1.1

1.2

1.3

1.4

1.5

1.6

A tündér leánya, vagy: A tizenharmadik szoba titka [KHM 3]

A
TÜNDÉR LEÁNYA,

vagy:

A tizenharmadik szoba titka.

Igen szép és érdekes tündéres történet.

Öt szép képpel.

Kis fehér házacska állott
Egy rengeteg erdőben,
A rengeteg nagy erdőnek
Kellős közepében.
Galamb turbékolt padlásán,
Fecske fészkelte ereszén,
Gólya kelepelt kéményén,
Virág nyílt minden részén.

2.2

2.3

2.4

2.5

A
TÜNDÉR LEÁNYA,

vagy:

A tizenharmadik szoba
titka.

Igen szén és érdekes tündérmes e.

(Szövegét lásd a 12. lapon.)

Öt szép képpel.

Budapest, 1874.

Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos.

(Ősz-utca 20. sz. a.)

2.6. A tündér leánya... című ponyva egy másik kiadásának címlapja (Budapest: Bucsánszky, 1874).

3.

Egy ifju, ki elindult borzadni tanulni [KHM 4]

EGY IFJÚ,
KI ELINDULT
BORZADNI TANULNI
ÉS
A HÁROM FONÓ NŐ.

Nyomtatta Tichy Alajos N.Váradon 1862.

3.1

Az aranyhaju kiráyleány, vagy: A kővé vált hű szolga [KHM 4]

Az aranyhaju kiráyleány,

vagy:

A kővé vált hű szolga.

Igen szép tündérrege.

BUDAPEST, 1880.

Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje (ezelőtt Bucsanszky A.)
Ősz-utca 30. szám.

4.2

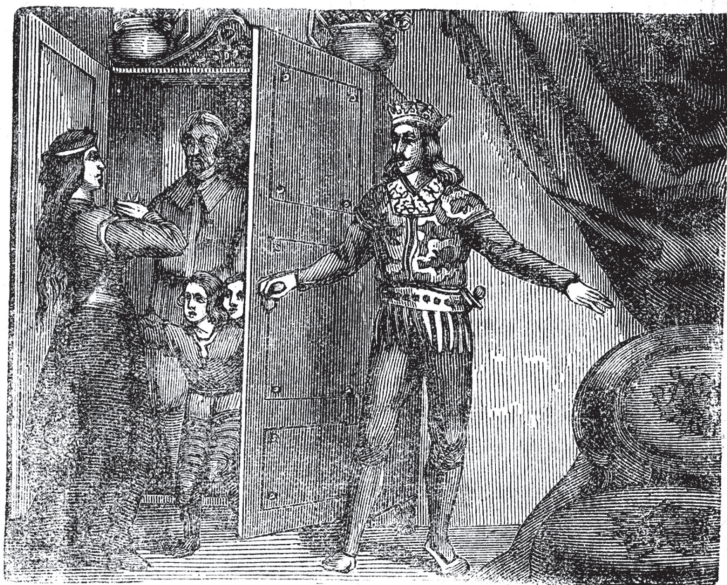
4.3

4.4

4.5

4.6

Az elbűvölt őzike, vagy Pali és Hajnalka, a két hú testvér [KHM 11]

Az
ELBŪVOLT ŐZIKE,
vagy :
Pali és Hajnalka,
a két hú testvér,
igen szép és mulattató tündéries története.

5 szép képpel.

Budapest, 1874.

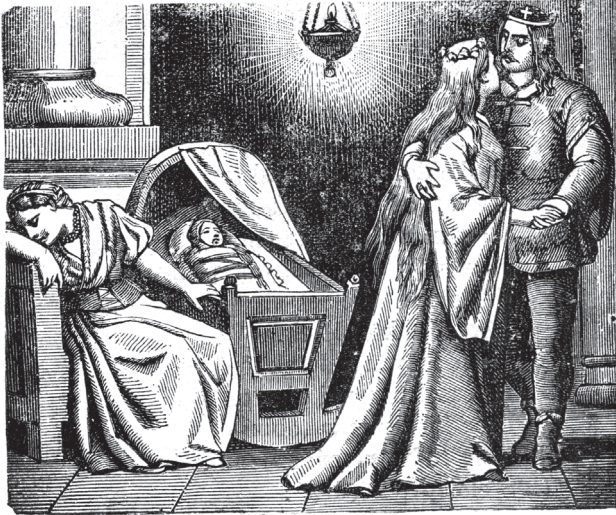
Nyomatott és kapható Bucsánszky Alajosnál,
(Ősz-utca 20. sz.)

5.2

5.3

5.4

5.5

6.

A törpekirály hajszála, vagy:
Hogy lesz a parasztlányból jószivűsé-
ge jutalmául királyné
[KHM 13]

A TÖRPEKIRÁLY *hajszála,*

vagy:

**Hogy lesz a parasztlányból jószivű-
sége jutalmául királyné.**

Igen szép és érdekes tündéres történet három szakaszban.

3 szép képpel.

Budapest, 1877.

Nyomatja és kiadja Bucsaúszky Alajos. (Ősz.u. 20. sz.)

6.1

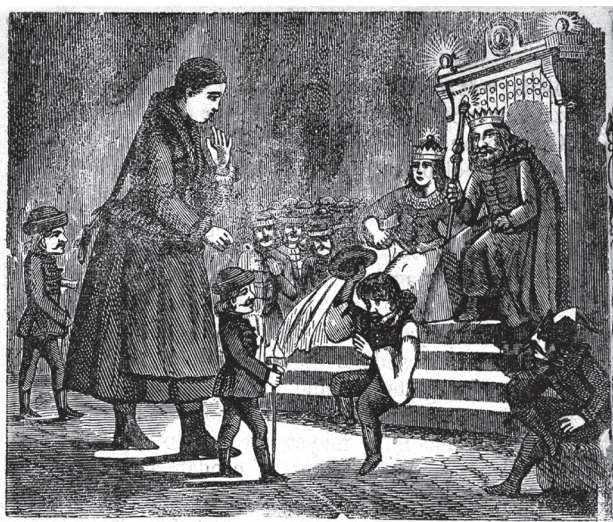
6.2

6.3

6.4

6.5

7.

A három fonó nő [KHM 14]

A címlapot lásd a 3. sz. ponyvánál.

Aranyfonó Esztike [KHM 14]

A szamárfülü
Midás királynak
mulatságos története.

4 képpel.

ARANYFONÓ ESZTIKE.

1 képpel.

Pesten, 1873.

Nyomatott és kapható Bucsánszky Alajosnál.
Ósz-utczá 20. sz. alatt.

8.2

A hét holló, vagy: Az apai kivánság [KHM 25]

A HÉT HOLLÓ,

vagy:

Az apai kivánság.

**A kaliforniai
aranybányák származása,**

vagy:
A rabló törpék birodalma.
Két igen szép elbeszélés öregek és fiatalok számára.

7 képpel.

Pesten, 1873
Nyomatott és kapható Bucsánszky Alajosnál.
Ősz-utca 20. sz. alatt.

9.2

9.3

9.4

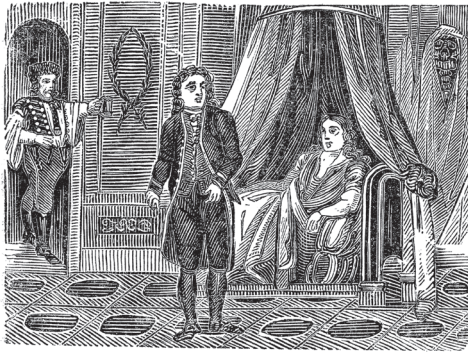
A halál mint keresztapa [KHM 44]

A HALÁL

MINT

KERESZTAPA.

EREDETI MESE.

104.

MAGYAR-ÓVÁROTT,
CZÉH SÁNDOR SZAB. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

Rege a hársfáról [KHM 47]

— 25. szám. —

NÉGY IGEN SZÉP
TÖRTÉNET
ÉS
TÜNDÉRIES REGE
AZ ŐSKORBÓL — 7 KÉPPEL.

Ifjak és öregek számára.

TARTALOM :

1. A menyasszonyi ajándék, vagy:
A csodás csengő hangszer. 4 képpel.
2. A beteg halászfiu a tóparton,
vagy: A kis fehér hattyu
ajándéka. 1 képpel.
3. A koldus áldása. 1 képpel.
4. Rege a hársfáról. 1 képpel.

PESTEN,
Nyomatja s kiadja Bucsánszky Alajos.
(Ós-műtőze 20. sz.)

11.2

Moritz von Schwind illusztrációja a *Das Märchen vom Machandelbaum* címen publikált meséhez (1855).

12.

Hófejerke története [KHM 53]

Hófejerke TÖRTÉNETE.

2 képpel,

103. sz.

Pesten 1864.

Nyomatja s kiadja Bucsánszky Alajos. Ösz-utca 20 sz.

12.1

312

12.2

Budapest, Bartalits Imre könyvnyomdájának kiadása.

Az arany madár, vagy: A bűvös oroszlán, bűvös medve,
bűvös farkas, bűvös róka és bűvös nyúl [KHM 60]

Az arany madár,

vagy:

A bűvös oroszlán, bűvös medve, bűvös
farkas, bűvös róka és bűvös nyúl.

Tündéres történet az éskorból.

Öt szép képpel.

Budapest, 1881.

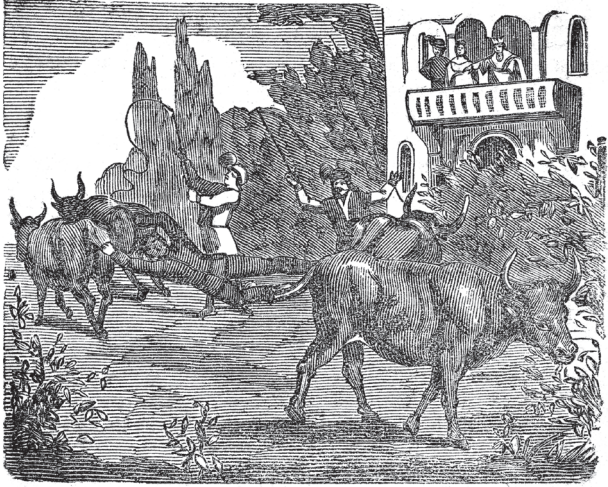
Nyomatja s kiadja Rózsa K. és neje (ezelőtt Bucsánszky A.)
Ósz-utca 30. szám.

14.2

14.3

14.4

14.5

Kormoska, a csodaszép királyleány, története,
vagy: A napruha, holdruha és csillagruha [KHM 21+KHM 65]

KORMOSKA,

a csodaszép királyleány, története,

vagy:

A napruha, holdruha és csillagruha.

Igen szép, érdekes és mulattató tündéries történet.
Négy szakaszban.

4 szép képpel.

Budapest, 1877.

Nyomatott és kapható Bucsánszky Alajosnál.
(Ősz-utca 20. sz. a.)

15.2

15.3

15.4

15.5

Jegyzetek

1.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím: *A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncsos szívü szolgál. Igen szép tündéries történet. 6 szép képpel.*

Kiadó: Bucsánszky Alajos

Megjelenés helye, ideje: Budapest, 1874.

Lelőhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 782 (korábbi jelzet: 17/6).

Külső megjelenés: 102 × 160 mm, 16 számozott oldal, zöldes könyvtári kartonkötésben.

Illusztráció: Összesen hat jelöletlen fametszet, ebből öt különböző. A képek méretei a következők: a címlapkép 85 × 51 mm, a 3. oldalon e kép ismét közölve 85 × 51 mm; a 7. oldalon 85 × 51 mm; a 9. oldalon 85 × 51 mm; a 12. oldalon 85 × 53 mm; a 14. oldalon 85 × 52 mm.

Újrakiadásai: A fentivel azonos címen és egyező tartalommal, sorozati számmal: Budapest: Rózsa Kálmán, 1886. Sorozati szám: 9. (OSZK Pny 1662, korábbi jelzet: 26/5). Ugyanezt a ponyvát a kiadó szlovák fordításban is megjelentette: *Žabokráľ alebo. Kráľovskej dcéry zlaté jablko a s obručovým srdcom sluha.* Budapesst: Bucsánskyho, 1875 (OSZK Pny 4.309, korábbi jelzet: 54/35 és újrakiadása: Budapest: Rózsa (1898, OSZK Pny 4.310, korábbi jelzet: 54/36).

Forrás: A ponyva szövege Nagy István *A békakirály vagy az abroncsos szívű szolga* címen megjelent, gyermekeknek készített Grimm-fordítása alapján készült (GRIMM 1861: I, 1–8). A két szöveg sok esetben sok szerinti egyezéseket mutat, az ismeretlen ponyvaszerző sorról sorra szedte versbe a mesekötetben közölt, magyarított prózaszöveget. A ponyva forrásaként szolgáló fordítás az eredeti Grimm-verziót népiesítve, az idegennek ítélt elemeket a magyar folklór jellegzetességeivel helyettesítve adaptálta. A magyarított ponyvaszövegben így lesz például Heinrichből Miska, az óriásból hétfejű sárkány. A népies beszédmódot imitáló narrációs mód és a beillesztett magyar idiomatikus frázisok és mesei sztereotípiák egy része a ponyvaszövegbe is átszűrődött (Nagy István szövegformálásáról részletesen lásd DOMOKOS 2020a. A békakirály-mese textológiájáról szövegpéldákkal lásd a 113–115. és 121–122. oldalakat).

A GRIMM-MESE

Cím: *Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich*, KHM 1. GRIMM 1812–1815: I, 1–5; GRIMM 1980: I, 29–33; *Békakirály és Vashenrik*, GRIMM 2009a: 19–21.

A szöveg keletkezéstörténete: A mese első változata az ölenbergi kéziratban (a Grimm-mesék első ismert kéziratot gyűjteménye 1810-ből, RÖLLEKE 1975), Wilhelm Grimm lejegyzésében szerepel (*Die Königstochter und der verzauberte Prinz, Froschkönig*). A fivérek a legszebb és legrégebb mesék között tartották számon a történetet. A mese megszövegezéséhez felhasználták többek között Hartmann von Aue 13. századi költeményét, amelyből a szolga nevét kölcsönözték (*Der Arme Heinrich*) és Georg Rollenhagen állatposztát (*Froschmeuseler*, 1595), amelyben szerepel az érzelmek vasabroncsokkal való kifejezésének motívuma. A béka formulaszerű könyörgése több 18. századi forrásban is megtalálható. A mese az 1812-es első kiadástól fogva része a publikált Grimm-mesekorpusznak, azóta viseli változatlanul az 1. sorszámot. A fivérek a mese több szóbeli változatát is ismerték (lásd pl. *Der Froschprinz* címen 1815-ben a 13. számon közölt, a későbbi kiadásokból elhagyott szöveget GRIMM 1812–1815: II, 91–93). A KHM 1. számon ismertté vált meseváltozat feltehe-

tőleg a kasseli Wild családtól származik. A történet ölenbergi öskéziratban szereplő változata a később kiadottaknál rövidebb és moralizálóbb stílusú. A kiadásról kiadásra változtatott szövegben a mese szexuális implikációinak halványítása figyelhető meg (RÖLLEKE 1975: 365–367; BLAMIRE 2003: 76–77; ZIPES 2008; UTHUR 2013: 1–5; NAGY I. 2015: 54–58).

A mese magyar recepciója: A békakirály-történet egyike a legközismertebb Grimm-meséknek. Első ismert magyar nyelvű változata Nagy István említett fordításában jelent meg a *Gyermek s házi regék* című antológia I. kötetében (GRIMM 1861: I, 1–8.), azonban a mese ennél korábbi, még feltárássra váró magyar fordításait is feltételezhetjük. A 19. század utolsó harmadának legnépszerűbb Halász Ignác-féle Grimm fordításgyűjteményben tükörfordításban, *A békakirály vagy vasas Henrik* címen szerepel a mese (GRIMM 1878 [1899]: 112–116). Halász Ignác nem csak gyűjtött és fordított meséket, de meseadaptációkat is készített gyermekolvasók számára. Móka bácsi álnéven az elvarázsolt békakirály szüzséjének felhasználásával versbetétes mesefeldolgozást közölt (MÓKA BÁCSI 1894, 1898). A Grimm-meseszöveg fordításai/átdolgozásai más gyűjteményes Grimm-kiadásokban is rendre szerepelnek (*A békakirály*. GRIMM [1894]: 68–71.; *A békakirály*, KARÁDY–GAÁL [1895]: 3–10; *A békakirály*, GRIMM 1902: 70–73. Benedek Elek Grimm-fordításai 1904-től számos alkalommal jelentek meg, meséinek hatása a szóbeliségben kimutatható (*A békakirályfi*, BENEDEK [1914]: 3–10). Az 1850-es évek végén és az 1860-as években több alkalommal került magyar színpadokra egy közelebről nem ismert *Béka proféta*, illetve *A béka király* című egyfelvonásos darab, amely könnyen lehet, hogy a Grimm-mese adaptációja volt (JAKAB–NAGY 1864: 16).

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 440 (*The Frog King Or Iron Henry*), UTHUR 2004: I, 262–263; AaTh 440 (*A békakirályfi*), MNK 2: 220–221.

Elterjedés: Az elátkozott állatvölgény megszabadításáról szóló mesetípus legkorábbi ismert, szerkezetileg teljes változatát a szóbeliségből a 19. század első felében jegyezték le. A típus egész Európában elterjedt, különösen Észak- és Kelet-Európából

rögzítették nagy számban változatait, de önállóan vagy típuskombinációban meglévő variánsait Európán kívüli területekről is ismerjük (Észak-Amerika, Mexikó, Pakisztán, Kína, Korea). A típus egyes elemei megtalálhatóak középkori latin szövegekben. John Bellenden skót író egy 16. századi változatot közölt (*The Complaynt of Scotland*, 1548), amelynek 19. századi újraközlését a Grimm-fivérek is ismerték és nagyra értékelték (LEYDEN 1801). A szájhagyományból gyűjtött számos variáns a Grimm-mesére vezethető vissza, a békakirály történetének napjainkig vizsgálható, főleg viccekben és karikatúrákban megjelenő folklorizmusa is meglehetősen termékeny kutatási irányt képvisel (KOVÁCS Á. 1977a; RÖHRICH 1979; 1987a; 1987b; ZIPES 2008; LISZKA 2013).

Magyar variánsok: A magyar népmesekatalógus (MNK) a típus tizenhárom változatát tartja nyilván, amelyek a nyelvterület változatos pontjairól származnak, ezen kívül a mesének több, nem katalogizált (pl. palóc) változatát is ismerjük (MNK 2: 220–222). A viszonylag kevés szóbeliségből rögzített típusváltozat inkább a mese közismertségét és nyilvánvaló olvasmányi eredetét, ennek okán pedig a gyűjtők érdeklődésének hiányát jelzi, semmint a mese ismeretlenségét. A Grimm-mese befejező epizódja (az abroncsoktól szabaduló szolgáról) a magyar variánsokból jellemzően hiányzik. A típusnak többnyire az önmagában álló változatait rögzítették, néhány mese az elvarázsolt férj vagy állatvölegény megváltásáról szóló ciklus más típusaival alkot kombinációt. A magyar változatokban az apa szerepe nem hangsúlyos, az ígéret megtartására vonatkozó didaktikus, tanító jelleg kevésbé dominál. A magyar nyelvű mesék érdekessége, hogy a versbetéteket gyakran dallammal énekelték (olykor a korban közismert műdal-szöveget interpolálva). A típus legkorábbi publikált magyar változata az első magyar népköltési antológiában, Erdélyi János *Népdalok és mondák* című gyűjteményében olvasható: *A csuda-béka* (ERDÉLYI 1846–1848: III, 312–314). A Grimm-mesék hazai fogadtatásához fontos adalék, hogy már e meseszöveg is bizonyos fokig a Grimm-mese hatását mutatja (MNK 2: 222). A *Népdalok és mondák* néhány meséjét (köztük a békakirályfiról szóló történetet) az 1850-es években Réthy Lipót szarvasi nyom-

dász ponyván jelentette meg, majd néhány évvel később Tichy Alajos nagyváradi nyomdája is kiadta (*Három mulattató tündéri néprege*, 1853; 1862). Ezek tehát a típus Bucsánszky-kiadványát megelőző, attól eltérő ponyvaváltozatai. A *Népdalok és mondák* meséinek ponyvai utóéletéről lásd DOMOKOS 2015: 47–53. A mese egy kéziratos feljegyzése megtalálható Kazinczy Gábor 19. század derekán összeállított borsodi palóc mesegyűjteményében (*cím nélkül*, MTA KIK Kt. Ms 10.020/VI, 85r–92r., a mese végén az özv. *Kényi Jánosné, bánfalvi lakos* név- és helymegjelölés szerepel, amelyek feltehetőleg a mese adatközlőjére vonatkoznak). Az elvarázsolt békakirályfi története itt bevezetésként szolgál *az elveszett férj keresése* meseciklus két altípusából álló kombinációhoz (ATU 440+ATU 425A+AaTh 425L). Az utóbbi típust a jelenleg érvényes nemzetközi mesekatalógus készítője, Hans-Jörg Uther beolvasztotta a 425E típusba, amely azonban eltér az itt jelentkező altípustól, ezért utaltam kivételesen a korábbi AaTh-típusszámra). A 19. századi borsodi változattal, a főszereplők megnevezésére és a versbetétekre kiterjedően szövegszintű egyezéseket mutat egy 1982-es zabari (Nógrád m.) gyűjtés: *Piros Rózsa és a béka* (VILLÁNYI 1989: 112–115, 156). A két szöveg hasonlósága alapján feltételezhető, hogy a mesének lehetett egy sajátos, talán észak-magyarországi redakciója (vö. LISZKA 2016a: 338–340). Kálmány Lajos a 19. század utolsó harmadában vagy a 20. század első évtizedében a mese két, a magyar nyelvterület keleti részéből származó variánsát rögzítette Békés és Arad megyékből (Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archívum, EA 2801/I. 41, 295–300), Berze Nagy János pedig az 1930-as évek közepén Baranya megyéből jegyezte le a típus két változatát: a 64 éves Katos Istvántól Bodán, míg egy másik változatot Csányosztrón a 86 esztendőes Jakab Józseftől (BERZE NAGY 1940: II, 173–175, 494). Eddigi ismereteink szerint az 1848-ban született Jakab az egyik első magyar mesemondó, akiről bizonyosan állítható, hogy Grimm-mese származékát mesélte. A ponyvatörténeteket szívesen olvasó Pandur Pétertől Dégh Linda közölte a mese egy bagi (Pest m.) variánsát: *A békának átkozott királyfi* (DÉGH 1941: I, 271–274). A mese több, az 1950-es években rögzített változata is ismert Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből: *Békavölegény* (Bé-

RES 1967: 103–105, 448), *Békabőrbe átkozott királyfi* (ERDÉSZ 1968a: 179–181). A korábbiaknál is erősebben érződik az olvasmányi hatás a bukovinai székely származású Fábián Ágostonné meséjén: *Béka kiráji* (SEBESTYÉN 1979: 141–142, 375). Ugyanakkor az 1980-ban Karancskeszin (Nógrád m.) felvett variáns kevésbé a Grimm-verzióra emlékeztet, inkább az észak-magyarországi változatokkal mutat rokonságot: *Békavőlegény* (NAGY Z. 2010: 147–149).

2.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím: *A tündér leánya, vagy: A tizenharmadik szoba titka. Igen szép és érdekes tündéries történet. Öt szép képpel.*

Kiadó: Bucsánszky Alajos

Megjelenés helye, ideje: Budapest, 1874.

Lelóhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 449 (korábbi jelzet 17/53).

Külső megjelenés: 103 × 162 mm, 16 számozatlan oldal, zöldes színű könyvtári kartonkötésben.

Illusztráció: Öt különböző fametszet, a címlap bal oldalán ornamentális keretdísz látható. A címlapkép együtt jön a szöveg-törzssel. Címlapkép: 87 × 51 mm; a 4. oldalon 86 × 51 mm; 10. oldalon 86 × 51mm; 12. oldalon 86 × 51mm; 15. oldalon 86 × 51 mm.

Újrakiadás: Fennmaradt egy másik, szövegében teljesen azonos, címében és tipográfiaailag azonban eltérő ponyvaszöveg-kiadás is Bucsánszky Alajos nevével ellátva, amelyen szintén az 1874-es évszámot tüntették fel: OSZK Pny 450 (korábbi jelzet: 17/54). Eldönthetetlen, hogy melyik kiadás jelent meg korábban. Ez utóbbi ponyva szedése eltérő, 16 számozott oldalt tartalmaz, alcímének műfajmegjelölése a jelen kötetben közölt forrásszövegtől kissé különbözik: *A tündér leánya, vagy: A tizenharmadik szoba titka. Igen szép és érdekes tündérmese. Öt szép képpel.* A jelen forrásközlés alapjául szolgáló nyomtatványnak nincs külön címlapja, az első, képes oldalon kezdődik a történet és a kiadvány utolsó oldalán szerepelnek az impressumadatok. Ezzel szemben a

másik kiadás címlapja önállóan, a szövegtörzstől elkülönülten, impresszummal ellátva jelent meg (*Képek* 2.6). A kiadványok illusztrációi egyébként azonosak, csak a két címlapkép különböz. A későbbiekben a ponyvát Rózsa Kálmán is megjelentette azonos szöveges és képi tartalommal: Rózsa, 1887, 1897 (OSZK Pny 465, korábbi jelzet 26/101 és Pny 479, korábbi jelzet: 29/78).

Forrás: A ponyvaszöveg Nagy István *A tündér fogadott leánya* címen megjelent, gyerekeknek készített Grimm-fordítása alapján született (GRIMM 1861: I, 9–17). A két szöveg sok esetben szó szerinti egyezéseket mutat, az ismeretlen ponyvaszerző sorról sorra szedte versbe a mesekötetben közölt, magyarosított prózaszöveget. Kovács Ágnes a ponyva lehetséges forrásai között említett egy közelebről meg nem nevezett 18. századi francia tündéries történetet. E feltételezés alapja bizonyára a francia tündérmesékben kedvelt és a ponyvában is szerepeltetett tündérkeresztanya alakja lehetett (Kovács Á. 1975: 457), azonban Tündér Ilonának a ponyva szövegében való szerepeltetése Nagy István Grimm-mesét módosító invenciója nyomán került. Feltehetőleg a magyar népmesei elbeszélő-hagyomány felidézésének szándéka vezette Nagyt, amikor a mese főszereplőjét, Szűz Máriát Tündér Ilonával helyettesítette, aki az eredeti mesével szemben nem a mennyországban, hanem a tündérek országában, egy kakaslábon forgó kastélyban lakik. (A ponyvaszöveg és a közvetítő forrás részletesebb összevetése: DOMOKOS 2020a: 114, 122–123).

A GRIMM-MESE

Cím: *Marienkind*, KHM 3. GRIMM 1812–1815: I, 6–13; GRIMM 1980: I, 36–41; *Mária gyermeke*, GRIMM 2009a: 24–27.

A szöveg keletkezéstörténete: Az ATU 710-es mesetípus leghíresebb feldolgozása a Grimm testvérek gyűjteményében szerepel, amely Margarete Wild elmondása után 1812-ben jelent meg először (*Marienkind*, KHM 3. RÖLLEKE 1975: 196–201). A KHM 3 azon kevés Grimm-mesék egyike, amelyeknek fennmaradt az ölenbergi kézirat előtti változata is: Jacob Grimm 1808-ban jegyezte le és küldte el a mese első ismert szövegét barátja és mentora, Friedrich Karl von Savigny számára. Az 1810-es ős-

kéziratban Wilhelm Grimm írásában őrződött meg a mese (34. sz., RÖLLEKE 1975: 371, 373, 381). Grimmék a mese szövegét a későbbi kiadások során nyelvileg jelentősen módosították (a mese terjedelme több mint kétszeresére duzzadt), azonban a szüzsé jelentősebb változtatás nélkül végig azonos maradt. A KHM többi meséjéhez képest figyelemre méltó ez a stabilitás. 1808 és 1864 között a KHM 3-nak legalább húsz változata volt, ezek nagy része Wilhelm szövegalakításának eredményeként keletkezett, azonban a Wilhelm halála (1859) után megjelent kiadások szövegén Jacob is változtatott. A kéziratokhoz képest az első kiadott szövegváltozatban egyes részletek (pl. az apa érzelmei) kidolgozottabbakká váltak. A szövegalakítások során az erkölcsi tartalom szempontjából irreleváns részleteket elhagyták és a szövegből eltűntek azok a jellemzők, amelyek a gyermekhallgatóság számára a makacs lányt vonzóvá tehetnék volna. Az utolsó szövegváltozatokat a korábbiaknál poétikusabb fogalmazásmód jellemzi. Bár a mesei cselekmény egy büntető istenanyát és a szabálynak ellenszegülő engedetlen lányt állít középpontba, Szűz Mária mese végi kulcsszavaiban megjelenik a bűnbánat és az engesztelés keresztény felfogása is (BOTTIGHEIMER 1987: 81–94; 1990a).

A mese magyar recepciója: Ennek a Grimm-mesének az első magyar fordítását Karády Ignác adta közre *Regék* című gyerekeknek szóló meseantológiában (*Mária' gyermeke*, KARÁDY 1847: 1–5). Mint említettem, a mese honosított változata megjelent Nagy István *Gyermek s házi regék* című gyűjteményének 1. kötetében is (*A tündér fogadott leánya*, GRIMM 1861: I, 9–17). A közölt ponyva szövege ezt a Nagy István által kiadott magyarosított fordítást vette alapul. Bár a KHM 3 nem tartozik a legtöbbször magyarul kiadott Grimm-mesék közé, a 19. század végéről így is számos változat ismert: megjelent Gaál Mózes átdolgozásában a *Regék és mesék* című gyűjtemény több kiadásában (*Ne hazudj!* KARÁDY–GAÁL [1895]: 11–21.), Zigány Árpád Gyula bácsi néven közzétett gyűjteményében (*Szűz Mária leánya*, GRIMM [1891–1903] 32–42.), valamint Benedek Elek Grimm-fordításkötetében is (*Szűz Mária leánya*, GRIMM [1914], 11–19.) Ezenkívül a mesét feldolgozta és beválogatta Halász Ignác (Móka bácsi) is *Legszebb*

magyar mesék című antológiájába (*A koldusasszony keresztlánya*, MÓKA BÁCSI [1897–1905]: I, 127–135).

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 710 (*Our Lady's Child*), UThER 2004: I, 385–386; AaTh 710 (*Szűz Mária keresztlánya*), MNK 2: 401–403.

Elterjedés: Az üldözött hősnőkről szóló mesék csoportjába tartozó, morális tanulással végződő tündérmesetípus, amelynek középpontjában a normaszegésért bűnhődő lány alakja áll. A keresztény felfogást tükröző elbeszélés központi eleme az engedetlenség és az ezért járó büntetés (ami a paradicsomból való kiűzetés mesei allegóriájaként értelmezhető), a történet általános tanulsága szerint a bűnbánatért feloldozás jár. Máriát szerepeltető variánsai miatt olykor legendameseként is értelmezik. Két fő redakciója ismert (SCHMITZ 1972). A típus egész Európában elterjedt, szórványosan a Közel-Keletről, Észak-Afrikából és Észak-Amerikából is ismertek lejegyzései. A típus közép-európai népszerűségében a Habsburg Birodalom rekatolizációs törekvéseihez illeszkedő Mária-kultusz is szerepet játszhatott (MOSER 1977: 81; 1982; LAMMEL–NAGY 2005: 288–293). Irodalmi eredetű, az európai nyomtatott írásbeliségben évszázadok óta dokumentálhatóan jelen van (DRASCEK 1999). Az erkölcsök jobbítását célzó értékrendet közérthető módon megfogalmazó történet keletkezése összefüggésben állhat a középkori exemplumokkal. A történet meseként való feldolgozásának legkorábbi nyomai Giambattista Basile 17. századi nápolyi mesegyűjteményében található (I, 8. *A kecskepofa*, BASILE 2014: 90–96; emellett a mese szerkezetét és motívumait tekintve egy másik Basile-történetre is emlékeztet: IV, 6. *A három korona*, BASILE 2014: 370–379). Német népmeseként adta közre Benedikte Naubert lipcsei író a mese egy változatát (*Ottilie*, NAUBERT 1789: I, 276–360).

Magyar variánsok: Az MNK a típus tizenhat magyar változatát tartja nyilván az ország különböző pontjairól. A variánsok felét a 19. században, a nyelvterület keleti feléből jegyezték le (MNK 2: 401–402). Kovács Ágnes a típus három magyar redakcióját különböztette meg a keresztanya alakjának megjelenítései alapján (Szűz Mária, ártó fekete nőalak és jóindulatú természetfeletti

lény). Feltevése szerint néhány magyar variánsban a hajdani pogány mitológia elemei tükröződhetnek (Kovács Á. 1975, 1982a). A legkorábbi, szóbeliségből gyűjtött variánsokat a 19. század derekán palócok és székelyek lakta területeken jegyezték le. E változatok egy részében a hősnő nem engedetlensége okán, hanem ártatlanul szenved, mint Kriza János homoródi (*Megnémult leány. Homoród-menti regényes nép-mese*, MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/III, 45r–49v) vagy Beke József sajóvelezdi kéziratos változatában (*A három kívánság*, MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 364, 34r–35r. – ez a borsodi változat a Hamupipőke-ciklus ATU 510B számú meséjével kontaminálódott, amelyben a keresztanya négy táltos húzta tüzes hintón érkező gazdag, lólábas asszony képében jelenik meg). Kriza János gyűjtéséből ismert egy másik, saját kézírásában fennmaradt, eredetileg cím nélküli mese (későbbi ceruzás rájegyzésekben *A néma lányról* és *A néma leány* címváltozatok olvashatók, MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 412, 23r–27r). Ebben a variánsban a születésétől fogva néma lány számára tilos kinézni az ablakon. A lány a tilalmat megszegi és egy olyan gyönyörű kertet lát, ahol egy asszony imádkozik Jézushoz a bűnösök lelki üdvéért. 1878-ban (tehát nem sokkal a ponyva első kiadása után) jegyezt le egy dél-alföldi változatot Balás Gyula Mezőkovácsházán. E kéziratos lejegyzés néhány ponton a ponyva hatását tükrözi: a hősnőt mindkét szövegben Juliskának hívják, szintén keresztanya szerepel a kéziratos mesében, aki hasonlóan szövegezt, rímes formában szól a lányhoz („ha meg nem mondd az igazat, elviszem kis lányodat”), további közös vonás, hogy mindkét változatban arany bútorhoz nyúlva válik arannyá a lány keze (*Juliska*, MTA KIK Kt. Irod. 2-r 76, 17r–20r). Albert András később lejegyezt, egyéni típuskombinációja (ATU 533+710) halványan szintén emlékeztet a Bucsánszky-ponyva egyes elemeire (ugyanúgy *Juliska* a lány neve, akit *Tündér Erzsébet* visz magával, hintáját hattyúk húzzák: *A táltos kanca és a libapásztorlány* (BELATINI BRAUN 2013: 532–542). Kazinczy Gábor 19. század közepén összeállított kéziratos mesegyűjteményében fennmaradt a típus két változata, mindkettőt magyar népmeseként tartja számon az MNK. Kazinczy *Mesék (1863)* című kéziratos kötetében azonban számos Grimm-mesével együtt a *Marienkind* egy olyan

magyar szövegváltozata is olvasható (MTA KIK Kt. Ms 10020/VI, 22v–26v.), amely Karády Ignác *Mária’ gyermeke* című Grimm-fordítását követi sorról sorra, minimális szövegmodosításokkal (KARÁDY 1847: 1–5). A másik Kazinczy-változat szintén nem magyar népmese, ez ugyanis Hermann Kletke gyűjteményéből származik, egy vend szöveg magyar fordítása (MTA KIK Kt. Ms 10020/1, 69v–71v). A típus Szini Péter 19. század végi Bereg megyei gyűjteményében is szerepel (*A vénasszony titka. Népköltési gyűjtemények I-ső füzet. Néprajz, népszokások. Írta és összegyűjtötte Szini Péter*, MTA KIK. Irod. 4-r. 367/1, 121v–123v [1890]). A mesetípus első nyomtatásban kiadott változatát Merényi László közölte 1862-ben a sajtóvölgyi gyűjteményében (*A keresztleány*, MERÉNYI 1862: II, 136–148.). E szövegváltozat egyes motívumai a Grimm-verzióval mutatnak rokonságot (pl. az ujj bearanyozódása mint bűnjel, vagy a záróepizódban megjelenő máglya). Merényi meséjét a század végén Benedek Elek népszerűsítette (*Szűz Mária keresztlánya*, BENEDEK 1894–1896: II, 465–473). A Merényi–Benedek-féle változattal tart motívikai rokonságot egy 1934-ben Vásárosdombón Rostás Jánostól lejegyzett baranyai variáns (*Szűz Mária körösztlánya* – a gyűjtő a meséhez fűzött jegyzetekben a típus egy bodai változatáról is említést tesz, amelyben a hős neve „Tizenhárom” BERZE NAGY 1940: II, 278–280, 502). Egy, a 20. század legelején, Szovátnán rögzített székely változatban a hősnő csodálatos úton (borsótól) fogan, a tiltott szobában a miséző Krisztust, Szűz Máriát és Szent Pétert lesi meg. Büntetés-ként fára kell mennie, onnan lebukik, megvakul és megnémul. Máglya helyett vadak közé vetik, onnan menekül meg, amikor bevallja bűnét (*Szűz Mária és a keresztleánya*, MAILAND 1905: 511–521, 573–574). E mesénél a bátyjait kereső lányról szóló mesetípus hatása is érződik (ATU 451). Kálmány Lajos a típus két torontáli variánsát közölte. A Szőregről származó változatban (*Nánika*, KÁLMÁNY 1914: I, 200–203) a lánynak egy bögrére kell vigyáznia, de amikor belenyúl, az ujjá véres lesz Krisztus véréből. A szováti variánshoz hasonlóan büntetésből egy fára kell felmennie, bűnbocsánatot akkor nyer, amikor megmutatja a véres ujját. Kálmány másik, magyarszentmártoni változatában a hősnő neve Mári, aki megleli a kertben ülő Atyaistent és Máriát,

büntetésképpen a földre kell mennie. E változatban nincs szó megbocsátásról (*Szűz Mária és Mária keresztleánya*, KÁLMÁNY 1914: I, 89–93). Dégh Linda bagi mesélőjének, Pandur Péternek variánsa típuskombináció, amely a gyöngyöt síró, rózsát nevető lány típusa (ATU 403) keretén belül jelenik meg. E változatban a hősnő neve Amália, akit Mária és Jézus visz magával a menyekbe. A tiltott 17. szobában a lány azt látja, hogy Jézus vérel verejtékezik. Ebből a meséből is hiányzik a bűnbocsánat motívuma, az elüldözött lányt egy királyfi menti meg (DÉGH 1941: II, 137–144, 278). Számos 20. századi változathoz hasonlóan, az eddig említetteknel is nyilvánvalóbban a Grimm-mesét követi Szanyi Gyuláné kaposkelecsényi mesélő variánsa (*Szűz Mária megbünteti a keresztlányát*, GÉCZI 1989: 331–334). Összegezve: a *Marienkind* című Grimm-mese a típus magyar szóbeli, a Szűz Máriát szerepeltető redakcióba tartozó változatainak alakulását jelentősen befolyásolta, de a Bucsánszky-ponyva közvetítő hatása csak nyomokban mutatható ki – a folklorizáció ebben az esetben más olvasmányokon keresztül intenzívebb lehetett.

3.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím: *Egy ifju, ki elindult borzadni tanulni.* (A ponyvafüzet címlapján a másik mesét is magában foglaló cím ettől eltérő helyesírásban szerepel: *Egy ifjú, ki elindult borzadni tanulni és a három fonó nő*).

Kiadó: Tichy Alajos

Megjelenés helye, ideje: Nagyvárad, 1862, 2–13.

Lelőhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 614 (Korábbi jelzet: 6/42). Az ismeretlen ponyvaszerző a Grimm-mesét sorról sorra, jelentősebb tartalmi módosítás nélkül fordította le. A 16 oldalas ponyvanyomtatvány utolsó lapjain egy másik Grimm-mese kapott helyet *A három fonó nő* címen (Lásd *Szövegek* 7. sz.).

Külső megjelenés: 110 × 180 mm, 16 számozatlan lap, zölde könyvtári kartonkötésben.

Illusztráció: A címlapon található egy fametszetes vignetta, amely a klasszicizmusban kedvelt motívumokat ábrázol (felkelő napot és a költészetet jelképező lírát), mérete: 35 × 25 mm. A kiadvány szövegekői illusztrációt nem tartalmaz.

Újrakiadás: Nem ismert. A típusnak több, korábbi és későbbi ponyvaváltozata is létezik, amelyek függetlenek e kiadástól.

Forrás: Nem ismert.

A GRIMM-MESE

Cím: *Märchen von einem, der auszog, das Fürchten zu lernen*, KHM 4. GRIMM 1819: I, 14–25; GRIMM 1980: I, 41–51; *Mese a fiúról, aki világgá ment, hogy megtanuljon félni*, GRIMM 2009a: 28–34.

A szöveg keletkezéstörténete: A Grimm testvérek elbeszélése az írásbeli és a szóbeli hagyományban egyaránt ismert kísértettörténet egy jól megszerkesztett változata. A mese sajátossága, hogy a félelem keresésének alapszituációja és különböző bátorságpróbák kapcsolódnak össze. A mese első teljes változata 1818-ban jelent meg a göttingeni *Wünschelruthe* c. folyóiratban – ezt a fivérek egy évvel később a KHM második kiadásában közölték (GRIMM 1819: I, 14–25). A mese központi kastély epizódja már a KHM első kiadásában is szerepelt *Gut Kegel und Kartenspiel* címen (GRIMM 1812–1815: I, 14–17). A mese származásáról csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Heinz Rölleke véleménye szerint a Grimm-szöveg a kasseli szóbeli hagyományból eredhet, bizonyos vonásai Jörg Wickram *Rollwagenbüchlin* című 16. századi gyűjteményének egyik szövegével rokoníthatók (RÖLLEKE 1987: 586). A Grimm-meséhez hasonló szüzsét dolgoz fel a német költőnő, Philippine Engelhard egy balladája (*Spückemärchen*, 1782). A mesegyűjtő Ferdinand Siebert szóbeliségből lejegyzett variánsából vehette át Wilhelm Grimm a félelem megismerését középpontba állító alapszerkezetet, a francia hugenotta felmenőkkel rendelkező Dorothea Viehmann szóbeli változatából pedig a halottal való találkozás epizódját. A fivérek a mese több szóbeli variánsát ismerték, amelyek azonban kevésbé játszottak szerepet a sztenderd Grimm-változat megformálásában (GRIMM 1856: 21–27). A mese számos irodalmi feldolgozása ismert (pl.

Hans Christian Andersen 1835-ben, Ludwig Bechstein 1853-ban és Wilhelm Raabe 1857-ben).

A mese magyar recepciója: A Grimm-mese eddigi ismereteink szerint az 1860-as években jelent meg a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben. Nagy István a *Mese egy fiúrol, ki elbujdosott, hogy a félelmet megtanulja* címen közölte a Grimm-szöveg egy magyarított változatát (GRIMM 1861: I, 18–37). Az első világháborúig még legalább hét különböző Grimm-fordításgyűjtemény jelent meg magyarul, amelyekben szerepel a félelmet kereső fiú története is. A Nagy István által közölt szövegváltozathoz időben legközelebbi fordítás a most közzétett nagyváradi ponyva, amely Nagy Grimm-fordításától független szövegközlés, hűségesen követi a Grimm-mesét. Ágai Adolf, Zempléni P. Gyula és Gaál Mózes az 1890-es években publikálták magyarul ezt a mesét Grimm-gyűjteményeikben (*A ki világgá ment, hogy borzadni tanuljon*, GRIMM 1890: 50–70; *A félelem*, GRIMM [1894] 90–100; „*Jaj, csak félni tudnék!*”, KARÁDY-GAÁL [1895]: 44–56). Zempléni fordítása minimális változtatással megjelent néhány évvel később Endrey Zoltán Tivadar neve alatt is (*A ki nem tudott félni*, GRIMM 1902: 93–103). Ismert még egy Zigány Árpád álneven publikált verzió (*A vasyúró*, GRIMM [1891–1903]: 102–121), valamint Endrei Zalán (*Nem borzadó Bandi*, GRIMM [1906 k.]: 39–52) és Benedek Elek fordítása (*A félelemkereső*, GRIMM [1914]: 20–36). Márton László a KHM 4. számú Grimm-mese alapján írta a *Bátor Csikó* című, modern környezetben játszódó színművét (MÁRTON 2021).

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 326 (*The Youth Who Wanted to Learn What Fear is*), UThER 2004: I, 209–210; AaTh 326 (*A félelemkereső*), MNK 2: 133–135.

Elterjedés: A félelmet nem ismerő férfiakról szóló narratívák egész Európában elterjedtek. A különböző eredetű epizódokból és motívumokból szerkesztett Grimm-mese a félelmet megismerni akaró ifjúról szóló mesetípus legismertebb változata. A rettenthetetlen hőst középpontba állító epikus történeteknek a középkor óta számos feldolgozása ismert (pl. Edda-énekek, Nibelungmondakör). A mesetípus legkorábbi ismert változata Straparola

16. századi velencei elbeszélés-gyűjteményében található, melyben a főhős, Flamminio Veraldo a halál keresésére indul (lásd a IV, 5. mesét).

Magyar variánsok: Az e hiedelemelemekre épített mesetípus a magyar nyelvterület egészén elterjedt, legtöbb változata a keleti területekről származik, de szórványosan a Dunántúlról is ismertek variánsai. Az MNK a típus 42 változatát tartja nyilván, amelyek többsége a 20. században került lejegyzésre. A mesetípus a magyar anyagban nem szilárd, bizonyos elemei különböző típuskombinációk és nehezen tipizálható hiedelemtörténetek keretében jelennek meg (leggyakrabban a 330B, a 326A* és az 1159 típusokkal kapcsolódik), amelyeket leginkább az elátkozott kastély epizódja köt össze. A típus történetéhez lásd KATONA 1912: I, 283. Az elátkozott palota bátorságpróba révén való megszabadítása önálló epizódként szerepel Gaal György 19. század első évtizedeiben keletkezett mesegyűjteményében (*A zöld dragonyos*, GAAL 1857: I, 139–158, 142–143). A mesetípus legkorábbról ismert, publikált magyar nyelvű változatai Erdélyi János *Népdalok és mondák* című gyűjteményének 3. kötetében szerepelnek (*A félelemkereső*, ERDÉLYI 1846–1848: III, 289–299, *Nefélj Jancsi*, 315–319). Ezek közül az előbbi meseszövegről úgy tudjuk, hogy azt Bartók Gábor jegyezte le Máramarosszigeten (GULYÁS J. 2020: 75). Noha az MNK az utóbbi (*Nefélj Jancsi* című) mesét a típus egy önálló redakciójába sorolta (*A kísértetborbély*, 326A*, MNK 2: 136), a mese egyes elemei a fő típusra jobban emlékeztetnek. E szövegváltozatban a Grimm-mesében szereplő elemek is megtalálhatók (pl. a pap lépcsőről való lelékése vagy az akasztott ember-epizód). Az Erdélyi-gyűjtemény mindkét említett meséjét újraközölték különböző populáris kiadványok, az egyiket az ötvenes években Réthy Lipót jelentette meg ponyván *Bátor Jancsi* címen (*Három mulattató tündéri néprege*, Szarvas: Réthy, 1853), majd Tichy Alajos közölte azonos címen néhány évvel később Nagyváradon megjelent kiadványában (1862). A másik mesét Pintér Sándor átírta palóc nyelvjárásba (*A feesz kereső*, PINTÉR 1891: 133–142) majd ezt Benedek Elek népszerűsítette a századfordulón *Magyar mese- és mondavilág* című gyűjteményében (*Pihári*, BENEDEK 1894–1896: III, 433–442). Dégh Linda Palkó Jó-

zsefnétől egy Erdélyi János meséjére visszavezethető változatot jegyzett le 1956-ban, amelynek közvetlen forrása valószínűleg az említett Benedek Elek-átdolgozás lehetett (*cím nélkül*, DÉGH 1960: II, 28–32; 319–320). A típus főbb epizódjaival Ipolyi Arnold 19. század közepén keletkezett gyűjteményében is találkozunk: a kísértetkastély megszabadításáról szóló epizód a 19. század közepén lejegyzett három csallóközi variánsban is szerepel (*Nefész Jancsi; A bátorság, ha vét is, de mindig győz, és hová nem téz semmit, onnét ne vegyél; A pofoncsapás: szülő iránti tiszteletlenségért bűnhődő*; és egy cím nélküli, Pozsonypüspökiből származó változat [IPOLYI 2006: 61, 62, 137–138]). A hiedelemese népszerűségére jellemző, hogy az említettekén túl még legalább két 19. századi ponyvaváltozata is ismert, amelyek kimutatható hatással voltak a szóbeliségre: *Bátor Tamás élete, és hogyan szabadít fel egy elátkozott lelket egy régi kastélyban, és hogyan menti meg a királykisasszonyt a sárkány hatalmából, és azt megöli* (Pest: Bucsánszky, 1875) és *Kusza Bódi története, vagy: Hogyan tanul meg az ember félni. Mulattató és érdekes történet* (Pest: Rózsa Kálmán, 1891). (Ez utóbbi a mese egy másik, *A sárkányvár, vagy: Az óriás erejű fiúnak és a sárkányok által elrablott szép király lánynak igen szép és mulattató története* című ponyvában szerepel a 24–32. oldalakon). A Rózsa-ponyva folklorizálódására példa egy teveli (Tolna m.) variáns (*Kusza Bódi*, KELEMEN 1964: 93–96). A Bucsánszky-kiadvány hatására Ortutay ismert mesélőjének, Fedics Mihálynak a repertoárjában is találunk példát (ORTUTAY 1940: 228–242). A Grimm-mesét a magyar szóbeliségből először Berze Nagy János rögzítette egy besenyőtelki palóc parasztság, Gyűrő Klára elmondása után 1904-ben (*Nemfélék Jankó*, BERZE NAGY 1907: 290–294). Noha a gyűjtő szerint a mese nem Grimm-származék (BERZE NAGY 1957: I, 415), a Grimm-hatás teljesen világosan kimutatható az alapszerkezeten, a főbb epizódokon és motívumokon egyaránt – különösen az egyébként a magyar változatokban nem jellemző *ötven tallér* említése, a halálfejekkel való kuglizás és a záróepizód árulkodó. (A mese Grimm-mesével való kapcsolatára Elisabet Róna-Sklarek és Solymossy Sándor mutatott rá: RÓNA-SKLAREK 1912; SOLYMOSSY 1913). Solymossy azt feltételezte, hogy valamely közelebről nem

ismert ponyvakiadvány szolgálhatott a Grimm-mese közvetítőjeként a mese palóc elmondója számára, lehetséges, hogy éppen a közölt nagyváradi ponyva volt ez a közvetítő forrás (DOMOKOS 2016: 555–556). Berze Nagy 1935-ös baranyai gyűjtésének két szövegében is fellelhető a Grimm-mese néhány vonása, bár nem annyira határozottan, mint az említett palóc változatban (*A féni nem tudó gyerök*, BERZE NAGY 1940: II, 114–115, mesélő: Nagy Dávid, Katádfa; *A bátor gyerök*, BERZE NAGY 1940: II, 115–117, mesélő: Hadnagy István, Szaporca). Teljesen a Grimm-szüzsét követi azonban a magyarói Kurcsi Minyától feljegyzett változat, akitől Faragó József az 1950-es években számos Grimm-mesét gyűjtött. Kurcsi ezt a mesét Benedek Elek fordításában ismerte meg az 1920-as években (*A félelemkereső*, FARAGÓ 1969: 96–104). Ugyancsak a Grimm-mese folklorizációjára példa egy göcseji változat (*Aki nem tudott se fiennyi, se megijennyi*, Gellénháza, Zala m., GÖNCZI 1948: 311–315). A Grimm-mese cselekményvázára halványan emlékeztet a csíkszentdomokosi Albert Andrástól az 1940-es években lejegyzett változat is (*Bátor János*, BELATINI BRAUN 2013: 308–313).

4.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím: *Az aranyhaju királyleány, vagy: A kővé vált hű szolga. Igen szép tündérrege.*

Kiadó: Rózsa Kálmán

Megjelenés helye, ideje: Budapest, 1880 (A ponyvaszöveg korábbi, 1875-ös kiadása szekunder forrásból ismert, erről bővebben lásd alább).

Lelőhely: FSZEK Budapest Gyűjtemény, Szüry-gyűjtemény, jelzet: Sz 3902 (A ponyvát említi a gyűjtemény publikált katalógusa is: KLINDA 1987: 26).

Külső megjelenés: bekötetlen füzet, 20 számozott oldal, mérete: 160 × 106 mm.

Illusztráció: hat fametszet, ami öt különböző képet jelent: a címlapkép 87 × 75 mm; 3. oldalon 87 × 75 mm; 5. oldalon 87 × 75 mm;

10. oldalon a címlapkép ismételve 87 × 69 mm; 13. oldalon 87 × 69 mm; 19. oldalon 86 × 69 mm.

Újrakiadás: Bucsánszky Alajos népies kiadványainak 1875-ben kiadott jegyzéke szerint a ponyva eredetileg nála jelent meg, azonos címen hét képpel illusztrálva. E kiadásból eddig nem találtam fennmaradt példányt (BUCSÁNSZKY Jegyzék 1875: [2], 70. tétel). A mesét Rózsa Kálmán a füzetes kiadással párhuzamosan megjelentette *Családi képes naptár*ban is azonos szöveggel és képanyaggal (N. N. 1880).

Forrás: A kiadvány *A hűséges János* címen ismertté vált Grimm-mese verses feldolgozása. A közvetlen forrás nem ismert, de filológiai egyezések alapján feltételezhető, hogy Nagy István Grimm-fordításának ismeretében került megfogalmazásra a közölt szöveg. A feltételezés alapja, hogy a ponyvaszöveg több helyen Nagy magyarosított fordításához hasonló módon tér el a Grimm-szövegtől: pl. „Az aranyhaju királylánynak mindene arany, asztala, széke, ágya, mosdóedénye, szóval mindene; a te kincstárban 10 hordó arany van, azt dolgoztasd fel az aranyművesekkel mindenféle furcsaságokká, madarakká és vadakká, tetszeni fog a királylánynak.” (GRIMM 1861: I, 46). A ponyván ugyanez a rész a következőképpen olvasható: „Az aranyhaju királylánynak / aranyból van mindene, / Asztala, széke és ágya, / Iró- és mosdóedénye. [...] / Nekem tehát az a tervem / Jött mostan hamarjába, / Hogy tiz hordó aranyunk van / A királyi kincstárba, / Ebből tehát készítettünk apró czifra dolgokat, / Edényeket, ékszereket, szobrokat s madarakat” (6). (A sztenderd Grimm-szöveg öt hordó aranyról tesz említést.) A két szöveg közti hasonlóságra egy másik példa a Grimm-verzióból teljesen hiányzó mulatság-jelenet leírása: „olyan mulatságot, és vendégséget csaptak, hogy aki az ételeket csak látta is, jóllakott tőle.” (GRIMM 1861: I, 55). Ugyanez a ponyván: „Ünnepélyt tartottak aztán, Nagyszerűt és fényeset, S a ki már csak látta is a / Sokféle ételeket, / Jóllakott a nézéséből” (20). A ponyvavers szövegalkítására emellett az jellemző, hogy többnyire sorról sorra követi a Grimm-mesét, amelyen azonban néhol kis mértékben a magyar népies tónus imitálása érdekében változtatott az ismeretlen szerző. A Grimm-mese főhőse a királyfi, aki a ponyván közölt mesében magyarítva *pörge*

bajszú Elemérként szerepel, az esküvőn a lakodalomban pedig a pár *bús magyart és csárdást* jár. A magyar népmesék tipikus záróformuláját idézi a ponyvaváltozat befejezéséhez illesztett sztereotip fordulat („Ha a kis királyfik kissé / Nagyobbak lettek volna, / Talán ez az én mesém is / Kissé hosszabb lett volna”). A Grimm-mesében a holtan összerogyó mátkát úgy hozhatják vissza az életbe, ha a melléből három csepp vért szívznak ki. Ezt a motívumot vélhetőleg illetlennek tekintette a ponyva szerzője, legalábbis erre utal az, hogy a verses szövegváltozatban elegendő a királylány ajkát és homlokát háromszor megcsókolni.

A GRIMM-MESE

Cím: *Der treue Johannes*, KHM 6. GRIMM 1819: I, 29–39; GRIMM 1980: I, 55–63; *A hűséges János*, GRIMM 2009a: 38–43.

A szöveg keletkezéstörténete: A mese először a KHM 1819-es második kiadásában jelent meg *Der getreue Johannes* címen, a rövidebb, azóta sztenderddé vált címváltozatot a mese a harmadik kiadásban nyerte (1837). A meseszöveg a fivérek megjegyzése szerint Zwehrnből származik, feltehetőleg Dorothea Viehmanntól (1755–1815), első megjelenése óta változatlanul a 6. számot viseli. A típus több szóbeli variánsa is a Grimm-testvérek birtokában volt, ugyanis Paderborn helymegjelöléssel egy másik változatát is közölték a mesékhez fűzött jegyzetekben (GRIMM 1856: 16–19). Ez utóbbi variáns a bökendorfi Haxthausen család közvetítésével jutott a fivérekhez.

A mese magyar recepciója: A mese erőszakos epizódjai ellenére számos alkalommal jelent meg magyarul is különböző ifjúsági kiadványokban az 1840-es évektől kezdve. A KHM 6 legkorábbi ismert magyar kiadása Karády Ignác *Regék* című gyűjteményében található (*A' hű szolgál*, KARÁDY 1847: 6–13), amely lényegi változtatás nélkül követi a Grimm-mesét. Nagy István említett magyarítása (*A hűséges János*, GRIMM 1861: I, 43–55) szintén megőrizte az eredeti elbeszélés kegyetlen vonásait, noha Karádyhoz hasonlóan ő is kimondottan gyerekeknek szóló gyűjteményt kívánt létrehozni. Halász Ignác fordításában az 1870-es évektől több kiadásban is közölték a mesét (*A hűséges János*, GRIMM [1899]: 295–305). Az eredeti szöveget a század utolsó harmadában

Gaál Mózes is átdolgozta: *A hűséges János*, KARÁDY-GAÁL [1895]: 29–43. A szóbeliségre kimutatható hatással volt Benedek Elek sokszor újraközölt Grimm-fordítása, amelyet a magyar népmesemondásra jellemző narrációs stílusban adott közre (*A hű szolga*, GRIMM [1914]: 163–175). E szövegváltozat folklorizálódására Kurcsi Minya magyarói mesemondó repertoárjában találunk példát – Kurcsi e mesét elsősorban felnőtteknek adta elő (*Hű szolga János*, FARAGÓ 1969: 35, 83).

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 516 (*Faithful John*), UThER 2004: I, 303–304; AaTh 516 (*A hű szolga*), MNK 2: 285–288.

Elterjedés: Az uráért önmagát feláldozó szolga története a hűséget, illetve a magasabb rendű cél megvalósítása érdekében történő áldozatvállalást tematizálja. A kegyetlen cselekményekben (feleségrablás, halálos ítélet, gyerekgyilkosság) bővelkedő, moralizáló elbeszélés középpontjában mégsem az erőszak, hanem az önzetlen segítségnyújtás áll, amelyben a hűséges társ önmagát, a hálás hős pedig saját gyermekeit áldozza fel. A példázatokból ismert vonásokkal kiegészült tündérmesében a segítő az igazi hős, aki élete árán is elhárítja a veszélyeket a királyfi és menyasszonya útjából. Az elbeszéléstípus szinte egész Európában, a Közel-Keleten, a Kaukázusban, Közép-Ázsiában, Indiában és Koreában, Észak-Afrikában, valamint Észak- és Dél-Amerikában ismert. Eredetével és elterjedésével kapcsolatban több elmélet is született. Erich Rösch a mesetípusnak szentelt monográfiájában azt feltételezte, hogy a mese archetípusának hazája Dél-Magyarország volt, kialakulásának idejét az 1100-as évekre tette (RÖSCH 1928: 197–199). Karle Krohn ezzel szemben a teljes forma indiai eredete mellett érvelt (KROHN 1931: 82–89). A mese szerkezetileg három fő epizódból áll: a csellel történő feleségszerzés, a veszély elhárítása a segítő közreműködésével, és a kővé vált segítő megszabadítása. A típus legkorábbi teljes, irodalmi változata Giambattista Basile 16. századi nápolyi mesegyűjteményében található (IV, 9. *A holló*, BASILE, 2014: 400–409). A szüzsét a Grimm testvéreken kívül sokan mások, például Carlo Gozzi (1761) és ennek alapján Hans Christian Andersen (1832),

valamint a 19. század közepén Johann Wilhelm Wolf illetve a cseh író, Božena Němcová is feldolgozta. A mese jellemző motívumainak irodalmi előzményei az antikvitásig nyúlnak vissza. Hérodotosznál megtalálható a hajóra csábítás motívuma (Mot. K1332), az emberek megkövesedésére (Mot. C961.2) a görög mitológián kívül (Niobé) az Ószövetségben is találunk példát (Lót felesége, 1 Móz. 19:26), a veszélyes nászéjszakáról többek között az apokrif Tobit könyve is említést tesz (Mot. T172.2). A történet egy jellegzetes motívuma szerint a hőst egy nála társadalmilag alacsonyabb származású ember menti meg (Mot. P361), amely megtalálható pl. Szómadéva *Kathá-Szarit-Szágara* című 11. századi indiai elbeszélés-gyűjteményben is (*A hű barát*, SZÓMADÉVA 1974: 147–149). Az elbeszélés a befejező rész egyes elemeire való tekintettel más szanszkrit mesegyűjteményekkel is rokonítható (pl. *Hitópadésa*, *Tuti-Náme*). A mese áldozat-epizódja feltehetőleg európai eredetű, találunk rá példát többek között Hartmann von Aue verses elbeszélésében (*Der Arme Heinrich*, 12. sz. vége) és az európai legendakincsre nagy hatást gyakorló *Legenda Aureában*. (SHOJAEI KAWAN 1993: 603–604). A középkorban széles körben elterjedt volt az a hiedelem, miszerint az ártatlan gyermek vére gyógyító erővel rendelkezik (erre maguk a fivérek is utaltak jegyzeteikben GRIMM 1819: II, LXVII). A gyermekáldozat központi eleme az ATU 516C (*Amicus és Amelius*) mesetípusnak, amelyben – hasonlóan az ATU 516 típushoz – a saját gyermekei vérét ontja ki a hős a hálára kötelezett barátja felgyógyulása érdekében. A mese egyes variánsaiban a gyerekgyilkosság felmagasztosított ábrázolása azt tükrözi, hogy a gyermekek pótolható, reprodukálható lények, amivel szemben magasabb értéket képvisel a kölcsönös hűség és a barátság. A szóbeliségből feljegyzett variánsok egy részében a brutális gyermekáldozat eufemisztikus módon, enyhébb formában jelenik csak meg (pl. a megvágott újból serkenő vércseppek vagy az áldozatra való hajlandóság is elegendő az üdvösséghez). A típusról bővebben: BOLTE-POLÍVKA 1913: I, 42–57; SHOJAEI KAWAN 1993.

Magyar variánsok: Az MNK a típus közel 30 teljes és különböző kombinációkban megjelenő változatát tartja nyilván az ország több pontjáról. Ezeknek közel a fele 19. századi lejegyzés (MNK

2: 285–288). Különösen sok variáns származik a nyelvterület keleti részéből, a korai változatok többségét székely területeken rögzítették. A magyar változatok felépítése nagy vonásokban azonos, részleteikben azonban jelentősen eltérnek egymástól. A típus különböző redakciói közül Kovács Ágnes kettő forrását azonosította. Egyik a Grimm-testvérek KHM 6 számon ismert meséje, emellett Kriza János 19. század közepén lejegyzett és sokszor újraközölt változata is hatott a szóbeliségre (*Szerencsének szerencséje*, ARANY–GYULAI 1882: 319–331, KOVÁCS Á. 1979c: 615). A hű szolga története a klasszikus, 19. századi magyar mesegyűjtések többségében megtalálható, jellemzően különböző típusokkal összekapcsolt formában. Gaal György 19. század első harmadában keletkezett gyűjteményében *A két testvér* típus (ATU 303) keretében szereplő hűségese szolga, mint a hős segítőtje jelenik meg (Mot. P361, *Vom weisen Peter*, GAAL 1822: 290–312, magyarul: *A mostohaanya*, GAAL 1857–1860: I, 51–78.). Ez utóbbi szövegváltozatot Benedek Elek is feldolgozta (*A vén szolga*, BENEDEK 1894–1896: V, 33–49), folklorizálódott változatát Sebestyén Ádám bukovinai székely népmeséi között találjuk (*A hű szolga*, SEBESTYÉN 1983: III, 182–184). A tipológiailag egyező alaphelyzetben lévő két mesetípus (ATU 303, ATU 516) kontaminálódott egy Bakony vidéki (Veszprém m.) és egy rozsályi (Szabolcs-Szatmár m.) lejegyzésben is (*Tündérszép Majlona*, HALÁSZ 1908; *Az aranyhajú fiúk*, BÉRES 1967: 38–50). Halász terjedelmes, bonyolult cselekményvezetésű meséje mögött Kovács Ágnes egy közelebről nem ismert ponyvaforrást feltételezett (BÉRES 1967: 441). E mesét Halász Móra bácsi néven gyerekeknek átdolgozott formában is közölte *A tündérr királyné* címen (MÓKA BÁCSI [1897–1905]: IV, 187–197). Kriza János 19. század közepén keletkezett székely gyűjteményében több olyan változatot is dokumentált, amelyek emlékeztetnek *A hű szolga*-típusra. A már említett 1882-ben közölt variáns sajátossága, hogy a mese menetébe a *Szerencsének szerencséje* típus ékelődött közbe (ATU 461, ARANY–GYULAI 1882: 319–331), egy másik, szintén Kriza János hagyatékából előkerült mesében *A hű szolga* típus *A három nádszálkisszony* típussal kapcsolódva jelent meg (ATU 408, *Királyfiú Kis Miklós*, KRIZA 1961: 5–19). A mese elterjedtségére jellemző, hogy

Ipolvi Arnold az 1850-es években összeállított gyűjteményének több szövegében is felbukkannak a típus jellegzetes motívumai, egy szatmári és egy hevesi változatban a *Rózsa és Ibolya* típusal kontaminálódva (ATU 313, AaTh 313A) *Rózsa János*, Ökörítő, Szatmár m., IPOLVI 2006: 430–437, *A király és a fogadott fiú*, Eger, Heves m., IPOLVI 2006: 911–914). Kálmány Lajos egyházaskéri változata a mesének egy másik, *A túlvilágra vitt három királykisasszony megszabadítása* típusal való kapcsolatát mutatja (ATU 301, *Zirinyi Miklós*, KÁLMÁNY 1914: 13–23). Az önmagában álló típus legkorábbi magyar lejegyzései erőteljes Grimm-hatásról árulkodnak. A mesetípus első önálló, magyar nyelvű változata a 19. század utolsó harmadából, a Nyárad mellékéről ismert (Maros-Torda megye, *A királyfi felesége*, PAAL 1879: 280–281). E variáns hűségesen követi a Grimm-mese menetét, bár szerkezete nem teljes, a második epizódot (sikeres feleségszerzés) követően a cselekmény befejeződik. Az MNK a típus első szóbeliségből lejegyzett önálló változatának egy feltételezett, 1863-as, *Sófálvárról* származó kéziratos variánst tekint. E feltevést azonban semmi sem igazolja, a mesekatalógus állítása kétszeresen is megkérdőjelezhető. A kérdéses szöveg ugyanis Kazinczy Gábor népmeséket és mesefordításokat vegyesen tartalmazó kéziratos gyűjtésének a része – a cím nélküli kézirat első oldalára az *1863. Jún. Bfalva* [Bánfalva, Borsod m.] megjegyzés került (MTA KIK Kt. Ms 10.020/VI. 9r–11v, 9r), ami egyébként is feltehetőleg a kézirat és nem pedig a mese keletkezésére vonatkozik. Kazinczy Gábor a szabadságharc bukása után a Borsod megyei Bánfalván, a Vladár-kastélyban keresett menedéket, a kéziratos mese Sófálvához való rendelése pedig nagy valószínűséggel félreolvasás következménye. E kézirat közvetlen kapcsolatban áll a Grimm-mesével, ugyanis szövegszintű egyezéseket mutat a KHM 6 már említett, Karády Ignác által közzétett változatával (1847), a kéziratos meseszövegben csak minimális szövegmódosítások érhetőek tetten (pl. a szolgálja neve János helyett a kéziratban Kakas Marczi), a nagyfokú filológiai azonosságokra való tekintettel e lejegyzés valószínűleg tehát nem a magyar szóbeliségből származik. Megtaláljuk ugyanakkor Kazinczy Gábor 19. század közepe táján összeállított palóc mesegyűjteményében a népmese-

se két másik, típuskombinációban meglévő változatát: az egyik *A hálás halott* típus (ATU 507) keretében jelenik meg (*cím nélkül*, MTA KIK Kt. Ms 10020/IV, 77–85), míg a másik változatot *A bűvös gyűrű* típus (ATU 560) vezeti be (*cím nélkül*, MTA KIK Kt. Ms 10020/VI, 80–85). A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság gyűjtési pályázatára az 1890-es években érkezett, ismeretlen lejegyzőtől származó kéziratban is a mesetípus egy székellyföldi változata szerepel. E variáns ugyancsak rokonítható a Grimm-verzióval, azonban attól el is tér, a kővé válás epizódját követően indul egy új menet (a mese kéziratosa címe *A királyfi meg az adjutánsa*, amelyet Faragó József *A királyfi meg a tanácsadója* címen tett közzé: FARAGÓ 1955: 21–32). Időben és földrajzilag is ehhez közeli, motivikailag azonban eltérő változatokat rögzített Ősz János Kibéden (Maros m., *Hajnal-csillag*, Ősz 1901) és Mailand Oszkár Szovátán és Nagysolymoson (Maros m., Hargita m. *Világ két szép népje*, MAILAND 1905: 534–543). Berze Nagy János 1934-ben Kákicson (Baranya m.) Gilicze János szilaspusztai csordástól rögzített változata a Grimm-mesét követi (*János bácsi*, BERZE NAGY 1940: II, 214–217). A *hű szolga* típus számos cigány variánsa ismert a 20. század második feléből Erdész Sándor, Ráduly János, Eperjessy Ernő és mások gyűjtéseiből, amelyek tipológiailag és motivikailag szét tartanak (pl. *Egy hétország királyfi a tündérkirály jányát akarta feleségül venni*, ERDÉSZ 1968b: II, 148–156; *Virágok fia királyfi*, RÁDULY 1978: 58–64; *Királyfi László és Farajon*, EPERJESSY 1991: 30–39; MNK 10/1: 357).

5.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím: *Az elbűvölt őzike, vagy Pali és Hajnalka, a két hű testvér, igen szép és mulattató tündéres története. 5 szép képpel.*

Kiadó: Bucsánszky Alajos

Megjelenés helye, ideje: Budapest, 1874.

Lelőhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 787 (korábbi jelzet 17/11).

Külső megjelenés: 96 × 155 mm, 32 oldal zölds könyvtári kötésben. (A 2. és a 31–32. számozatlan oldalakon a kiadó hirdetése és korábbi kiadványainak címleírásai olvashatók.)

Újrakiadás: Budapest, Rózsa, 1885, sorozati szám: 24., OSZK Pny 1.243 (korábbi jelzet 25/16).

Illusztráció: Összesen öt kép, ebből négy különböző fametszet. A címlapkép 93 × 72 mm; 3. oldalon 83 × 77 mm; 16. oldal (a címlapkép ismételve): 83 × 72 mm; 28. oldal 89 × 72 mm; 29. oldal 92 × 72 mm.

Forrás: A ponyva szövege Nagy István *Palika és Hajnalka* címen megjelent Grimm-fordítása alapján készült (GRIMM 1861: I, 80–92). Az ismeretlen ponyvaszerző a Nagy által magyarosított Grimm-mesét mondatról mondatra szedte versbe, tartalmilag azonban nem változtatta meg. A ponyván közzétett költemény sok helyen szó szerint megegyezik a forrásszöveggel, Nagy István verses dialógusai például minimális módosításokkal ismétlődnek meg a ponyva szövegében. Nagy a mese fordítása során a magyar népmesék szóláshagyományát kreatívan alkalmazta a szöveg folklór jellegének hangsúlyozása érdekében, ennek hatása a ponyván is érződik, különösen a ponyvaszöveg zárlatában alkalmazott formulák idézik a magyar népmesei elbeszélő stílust („még sokáig éltek [...] ha eddig meg nem haltak”; „Ha az egér farkiczája [...] hosszabb volna, [...] a mesém is [...] tovább tartana.” (Erről bővebben: DOMOKOS 2020a: 119–124.)

A GRIMM-MESE

Cím: *Brüderchen und Schwesterchen*, KHM 11. GRIMM 1812–1815: I, 33–38; GRIMM 1980: I, 79–86; *Bátyácska és húgocska*, GRIMM 2009a: 56–60.

A szöveg keletkezéstörténete: A mese egy töredékes változata szerepel az 1810-es ölenbergi kéziratban Jacob Grimm kézírásában (*Goldner Hirsch*, RÖLLEKE 1975: 188–191). Először az 1812-es első kiadásban jelent meg a mese, az itt közölt változat a francia mesehagyományt jól ismerő Marie Hassenpflugtól származik. A *Brüderchen und Schwesterchen* címet egy másik meséből kölcsönözték, amely az ölenbergi kéziratban a *Hänsel und Gretel* (KHM 15) címen ismert történet megjelölésére szolgált. A mese

két variánsából alkották meg a Grimm testvérek a későbbi szövegváltozatot, amelyet a vadászjelenettel kiegészítve közölték újra az 1819-es második kiadásban (GRIMM 1819: I, 57–66). Az itt publikált, az isteni gondviselést hangsúlyozó szövegvariáns képezi a későbbi sztenterd változatok alapját. E kiadásban jelent meg a mese első illusztrációja Ludwig Emil Grimmtől. A KHM 11 keletkezéstörténetéhez tartozó adalék, hogy a mese egy variánsát közölte Friedrich Wilhelm Gubitz *Gesellschafter* című folyóiratában (1817), amelyet a fivérek is jól ismertek. A mese tematikailag és motivikailag párhuzamba állítható számos más Grimm-mesével (pl. KHM 13, KHM 89, KHM 135, KHM 141. Bővebben: UThER 2013: 22–26).

A mese magyar recepciója: Karády Ignác *A' két testvérke* címen közölte 1847-ben a mese első ismert magyar fordítását (KARÁDY 1847: 20–25). Az 1860-as években a Grimm-mesének több magyar nyelvű szövegváltozata is forgalomban volt. A Geibel Ármin által megjelentetett *Rege-csarnok* című, Ludwig Richter rajzai alapján készített fametszetekkel illusztrált képes mesegyűjtemény nyitó darabja a KHM 11 magyar fordítása volt (A *testvérkék*, N. N., 1861: 3–7), ezen kívül a már említett Nagy István-féle fordítás is 1860-ban jelent meg későbbre datálva (*Palika és Hajnalka*, GRIMM 1861: I, 80–92). Ez utóbbi fordítás-átdolgozás szolgált a jelen kötetben közzétett ponyvaszöveg közvetlen forrásul. A század végén *Legszebb regegyűjtemény* címen Lauffer Vilmosnál jelent meg egy gyerekeknek szóló, illusztrált, többségében Grimm-meséket tartalmazó füzetes mesekönyv. Az itt közölt mesék kétharmada szintén Nagy István *Gyermek s házi regék* című Grimm-fordításából származik, köztük a *Palika és Hajnalka* címen közzétett mese is (N. N. [1888]: 38–44). Az 1870-es évekből ismert egy meseadaptáció, amely a Grimm-mesének csak az első epizódját tartalmazza, az álmenyasszony-motívumsor teljesen hiányzik belőle (Az *Őzike*, KÁLMÁN BÁCSI [1875]: 68–71). Halász Ignác fordításában a mese *A két testvér* címen jelent meg a 19. század második felében (GRIMM [1899]: 78–86). A mesének Halász egy átdolgozását is közölte Móka bácsi álnéven *Legszebb magyar mesék* című gyűjteményének negyedik sorozatában, az előzőhöz hasonló, bár nem azonos versbetétekkel (A

kis özike, MÓKA BÁCSI [1897–1905]: IV, 105–111). Emellett ismert még Endrey Zoltán Tivadar átdolgozása, (*A testvérek*, GRIMM [1902]: 3–10), Gaál Mózes *A két hú testvére* [KARÁDY-GAÁL [1895]: 73–85), valamint Benedek Elek fordítása, amely a 20. század első harmadában számos alkalommal jelent meg nyomtatásban (*A két testvér*, GRIMM [1914]: 268–284).

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 450 (*Little Brother and Little Sister*), UTher 2004: I, 265–267; AaTh 450 (*Az öztestvér*), MNK 2: 224–227.

Elterjedés: Az ártatlanul üldözött gyermekek, a testvéri szeretet, az állattá változás és az álmenyasszony motívumai köré épülő tündérmesetípus eredete ismeretlen. Főleg Európában és a Közel-Keleten elterjedt, különösen a Baltikumból és a nyugati szláv nyelvterületről dokumentálták variánsait nagy számban. A mesetípus két fő részből áll: az első a testvérek otthonról való elűzését beszéli el, középpontjában az állattá változás motívuma áll, míg a második rész a nővér házasságával indul és az álmenyasszony cselekedetei körül bonyolódik. A mese egyes motívumai és epizódjai több más típussal is rokoníthatóak. E hasonlóságok alapján a mese első része gyakran egészül ki a *Jancsi és Juliska* típusból (ATU 327A) ismert jelenetekkel (e változatokban az apa vezeti be gyermekeit az erdőbe, a boszorkányt pedig kemencében megégetik). A második rész számos típussal mutat közös vonásokat, mindenekelőtt *A fekete és a fehér menyasszony* (ATU 403), valamint *A három nádszálkisasszony* típusokkal (ATU 408), ahol az összekötő kapcsot az álmenyasszony alakja és az esküvő utáni helyettesítés epizódja jelenti, valamint ez utóbbival kapcsolatban még a hősnő testvérének különleges helyzete is erősíti a párhuzamot. A mese közvetlen irodalmi előzménye nem ismert. A kutatás ezzel a típussal csak néhány, a Grimm-változatot megelőzően keletkezett művet hozott összefüggésbe. A szüzsé egyes elemei egy 16. századi lengyel költő latinul írott versében bukkannak föl (Krzysztof Kobyliński, *Metamorphoseos puellae et parvuli liber unus* mely a *Variorum epigrammatum ad Stanislaum Rozimontanum libellus* című gyűjteményében jelent meg 1558-ban). A mese sok vonásában hasonlít Giambattista Basile 17. századi nápolyi me-

segűjteményének egy darabjához (V, 8, *Ninnillo és Nennella*, BASILE 2014: 470–475), bár e változatban nem szerepel a típus egyik fő jellegzetessége, az állattá változás. Ez utóbbi motívum megtalálható azonban többek között Madame d’Aulnoy egyik híres tündérmeséjében (*La Biche au bois*, 1697. A Grimm-mesék és d’Aulnoy tündérmeséinek összefüggéseiről lásd BARCHILON 2009). A magyar és a nemzetközi variánsok többségére jellemző, hogy olyan verses szövegrészeket tartalmaznak, amelyekben a testvérek hívogatják egymást. E versikék a földrajzi származástól függetlenül is meglehetősen nagy hasonlóságokat mutatnak egymással (KRZYŻANOWSKI 1959; KÖHLER 1979).

Magyar variánsok: Az őztestvér mesetípus egyike a legnépszerűbb tündérmeséinknek. Az MNK a típusnak közel félszáz magyar nyelven lejegyzett változatát tartja nyilván, amelyeknek a fele az önmagában álló cselekménytípust képviseli, míg a többi elsősorban a *Mágikus menekülés* (ATU 313), a *Jancsi és Juliska* (ATU 327A), illetve a *Kalapvári kisasszony* típusokkal (ATU 510B) kapcsolódott össze (MNK 2: 224–227). A típus klasszikus, 19. századi mesegyűjteményeink mindegyikében megtalálható. Legkorábbi ismert publikációja Erdélyi János *Népdalok és mondák* című antológiában található (*A két testvér*; ERDÉLYI 1846–1848: III, 274–278). Az e változatban szereplő (a Grimm-mesétől eltérő) verses szöveget egyes részletei számos, későbbi lejegyzésű variánsban is visszaköszönnek („Nénikém, nénikém, / Te kedves nénikém! / Gyere ki a kutból, Czethalnak gyomrából, / Mert fenik a kést / Gyenge kebelemnek, / Mossák a medenczét / Szép piros véremnek!” ERDÉLYI 1846–1848: III, 277). Ezek a versbetétegyezések különösen az erdélyi változatokban (lásd pl. Hegedűs János, Szabó Sámuel, Kriza János, Lázár István, Benedek Elek), valamint Arany László, illetve Berze Nagy hevesi és baranyai gyűjtéseiben feltűnőek. E filológiai hasonlóságok egy közös, egyelőre nem azonosított forrás meglétére vagy a *Népdalok és mondák* hatékony folklorizálására is utalhatnak. Ipolyi Arnold folklórgyűjteményében a típus több változata is helyet kapott, e meseszövegek egy részében a kisfiú báránnyá változik. Feltehetően 1846 és 1853 között jegyezte le Hont megyében egy Ipolyi gyűjtőhálózatához tartozó ismeretlen gyűjtő a *Józsika* és

Mariska című mesét, amely az önmagában álló cselekményt tesztíti meg (IPOLYI 2006: 112–114), csakúgy, mint Weber Károlynak az 1850-es években lejegyzett Szegedről származó meséje is (Az *őzike*, IPOLYI 2006: 653–654). Mindkét változatban az állattá változott fivér viszi el a szarvai között a vízbe lőköt, kacsává vált nővéréhez a gyermekét. Ez az epizód Kazinczy Gábor egy borsodi változatában is hasonlóan jelenik meg (MTA KIK Kt. Ms 10.020/IV, 114–118). Az említett szegedi variánsban a banya álomporral bódítja el a királyt, hogy az ne ismerje fel a valódi feleségét. Ez a jelenet nem különösebben jellemző a magyar változatokra, de megtalálható például az Arany család variánsában, amelyet Arany Juliska jegyzett le és Arany László 1862-ben *Az őzike* címen tett közzé (DOMOKOS–GULYÁS 2018: 260–269). Hegedűs János 1862-re datálható kolozsvári kéziratos mesegyűjtésében is fennmaradt a típus egy variánsa, amelyet a „levágott anyamell”-epizód (MNK 450A*) vezet be (*cím nélkül*, MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 370, 65r–66v). A típus egy önálló változata Zemplén megyéből Gönczi Béla 1880-as évekbeli gyűjtéséből származik (Az *anyai átok*, Kistárkány, BANÓ–DÖMÖTÖR 1960: 129–130). Halász János a *Magyar Nyelvőr* hasábjain kétszer is közölte a mesetípust ugyanazon rábaközi variánsát (*cím nélkül*, HALÁSZ 1884: 429–430; *Enike*, HALÁSZ 1902: 115–116). E változatban a mesehős nevét (*Enike*) Berze Nagy a Grimm-testvérek gyűjteményének *Báránka és halacska* című (*Lämmchen und Fischchen*, KHM 141) meséjének „Eneke, Beneke...”- kezdetű versikéjével hozta összefüggésbe (BERZE NAGY 1957: I, 615. „Nossza ides Enikiém, mast eressz be engem”). Halász János variánsában felbukkan az a Grimm-mesében szereplő, a magyar változatokban azonban ritkán előforduló motívum, miszerint aki a patakból iszik, oroszlánná változik. Ez a vonás, valamint a halott anya drámai szövege („Ides kedves üőszikiém, éccér gyüheték be hozzád, többször nem”) a KHM 11-ből vált ismertté, e lejegyzés tehát ismét Grimm-hatást mutat. A *Mágikus menekülés* típusból (ATU 313) ismert hátradobott tárgyáról szóló epizóddal egészült ki a típus több 19. századi variánsa. Ide tartozik Ipolyi Arnold gyűjteményéből egy 1846 és 1853 között, ismeretlen helyen feljegyzett változat (Az *aranyhajú*, IPOLYI 2006: 201–205), és két Borsod megyei

variáns, közülük az egyiket Beke József sajtóvezetési tanító jegyezte le az 1860-as évek első felében (*A két mostoha gyermek*, MTA KIK Kt. Irod 4-r. 364. 36r–39v.), míg a másik, már említett, cím nélküli változatot Kazinczy Gábor gyűjteménye őrzi meg (MTA KIK Kt. Ms. 10.020/IV, 114–118). Kazinczy 1863-ra datált gyűjteménye nemcsak szóbeliségből rögzített változatokat foglal magában, de a Grimm-mese egy kéziratos fordítását is tartalmazza, amely a Karády Ignác által *A két testvérke* címen közölt mesével mutat nagyfokú egyezéseket (MTA KIK Kt. Ms. 10.020/VI, 26–29). A *Jancsi és Juliska* típusal is összekapcsolódott több 19. századi erdélyi változat: egy Kriza János gyűjteményében fennmaradt mese (*A két árva*, KRIZA 1956: II, 173–178.), amely motivikailag (lásd például azt a jelenetet, amikor a liszt mellészórásával csalják le a lányt a fáról) és verses formuláját tekintve is („mossák a medencét én piros véremnek!”) Hegedűs János kolozsvári variánsával rokonítható. Ugyancsak az említett típuskombinációban szerepel a mese Szabó Sámuel gyűjteményében, amelyet a kolozsvári születésű diák, Jórend József gyűjtött az 1883/1884-es tanévben (*A gonosz mostoha*, SZABÓ 2009: 377–378), valamint Lázár István Magyarlapádon, Alsó-Fehér vármegyében rögzített gyűjtésében (LÁZÁR 1899: 616–618), továbbá Kiss Néria változatában (*A gonosz mostoha*, P. SZENTMÁRTONI 1944: 71–77). Az 1880-as évekből Vas megyéből (Sorkitófalu), Márton József gyűjtéséből is ismert egy variáns ugyanebben a kombinációban, az átváltozás motívuma nélkül (*Jánoska és Katica*, BANÓ-DÖMÖTÖR 1960: 155–159). A *Magyar mese- és mondavilágban* a Benedek Elek által közzétett mesében a 19. századi magyar variánsok többségétől eltérően két lánytestvér szerepel (*Szép Czerczeruska*, BENEDEK 1894–1896: I, 24–30). A század végén jelent meg Pintér Sándor Nógrád megyei variánsa, amely az Erdélyi János által kiadott szöveg palóc tájszólásban átirított változata (*Mesé a keet testvéreő*, PINTÉR 1891: 129–132). Kálmány Lajos az első világháború előtt gyűjtött, hódmezővásárhelyi változatában a hősnőt egy gonosz asszony megmérgezi, sírjából fehér lilium nő, amely éjjel fehér galambbá változik (*Őzike*, KÁLMÁNY 1914: I, 73–76). Egy 1903-ban lejegyzett besenyőtelki változatban ugyancsak fehér galamb képében jelenik meg a kútba dobott

lány. E mese különlegessége, hogy a variánsok többségétől eltérően az öztestvér (és nem a lány) panaszkodik verses formában („testémnek kést fenyik, vérémnek még az aranbédenczét mosásák”, BERZE NAGY 1907: 342–350). Berze Nagy János hevesi gyűjtésében a típus egy másik, kombinációban meglévő változata is szerepel. A *kalapvári kisasszony* típusának (ATU 510B) folytatásaként jelent meg az 1904-ben gyűjtött változat, amelyben – akárcsak a *Jancsi és Juliska* típus esetében – az otthonról elmenekülés adja Az öztestvér típussal való kapcsolódási pontot (*Nem akart az apja felesége lenni*, BERZE NAGY 1907: 238–244). A verses formula e mesében is az előzőhöz hasonlóan szerepel. Berze Nagy egy későbbi, 1935-ben lejegyzett baranyai változatában az atipikus módon nyuszivá változott testvér verses panaszja minden más variánsnál jobban hasonlít az Erdélyi János által 1848-ban közölt mesében szereplő formulára, miközben a két cselekmény nem mutat feltűnő egyezéseket (*Genoveéva*, BERZE NAGY 1940: II, 175–178). Loschdorfer Anna egy olyan bujáki palóc versbetétes változatot közölt, amelyről azt feltételezte, hogy valaha énekelték, bár előadói a gyűjtés idején már nem tudták a meséhez tartozó dallamot (*Az özecske*, LOSCHDORFER 1937: 356–358). Béres András a típus két rozsályi (Szabolcs-Szatmár m.) változatát rögzítette ugyanattól a mesélőtől – a két szöveget néhány év különbséggel jegyezte le, amelyek között jelentős tartalmi változás nem mutatkozik (*Két árva gyermek*, BÉRES 1967: 105–109). Penavin Olga kórógyi (Szerém m.) változatában az öztestvér panaszos versikéjében ugyancsak az Erdélyi-féle variánsban is meglévő formula nyomai ismerhetők fel (*Mese a két árváról*, PENAVIN 1971: 590–592). Faragó József Az öztestvér típusnak egy olyan, kéziratban maradt változatát gyűjtötte magyarói mesélőjétől, amelyet Kurcsi Minya Benedek Elek fordítása alapján két Grimm-meséből alkotott meg és terjesztett a 20. század első felében a Keleti-Kárpátokban (*Jancsika és Juliska*, KHM 15 + KHM 11, FARAGÓ 1967: 249). A mesekutatás nem tisztázta a típus eredetét, annyi bizonyos, hogy a magyar változatok többszörösen rétegzett szöveghagyományt képviselnek. Erdész Sándor szerint a típus a magyar nyelvterületen a Grimm-mese alapján terjedt el (NAGY G.–ERDÉSZ 1985: 875), Kovács Ágnes úgy vélekedett, hogy

a Grimm-féle mesegyűjtemény mellett egy korai, közelebről nem ismert ponyvaszöveg lehetett a magyar variánsok fő forrása (BÉRES 1967: 449). Ugyanő később azt az álláspontot képviselte, hogy a magyar anyag nagy része nem a Grimm-meséből származik (KOVÁCS Á. 1981: 146). A Giambattista Basiletől származó szüzsé közvetett hatása a magyar változatok esetében is feltételezhető, ugyanis számos, a szóbeliségből lejegyzett variánsban megvan a hal általi elnyeletés motívuma, amely Basile meséjének fontos eleme (a Grimm-meséből viszont hiányzik), ezen kívül a hősnő, Nennella fivéréhez szóló, megfent késeket felemlítő ritmizált panaszdala a magyar változatok egy részének verses szövegbetétjeivel szintén egyezéseket mutat. A versbetétek egy másik lehetséges forrása a Grimm-testvérek gyűjteményének *Báránka és halacska* című (*Lämmchen und Fischchen*, KHM 141) meséje, mely *Az őztestvér* mesetípussal (KHM 11) hasonló alaphelyzetből indul (ártatlanul elűzött gyermekek), és amelynek ugyancsak központi vonása az átváltozás. E rövid mesében a báránka testvéréhez szóló versikéje szintén egy kését fenő, az állattestvér szívét átszűrni készülő alakot jelenít meg, akárcsak az Erdélyi János által közölt variáns, valamint számos más magyar változat is. Összegezve: úgy tűnik, hogy a típus komplikált magyar szóbeli hagyományának alakulását a Grimm-mese szövegváltozatai is befolyásolták, azonban a filológiai egyezésekből más, korábbi meseszöveg-kiadások hatására is következtethetünk.

6.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím: *A törpekirály hajszála, vagy: Hogy lesz a parasztlányból jószivűségre jutalmául királyné. Igen szép és érdekes tündéres történet három szakaszban. 5 szép képpel.*

Kiadó: Bucsánszky Alajos

Megjelenés helye, ideje: Budapest, 1877.

Lelőhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 454 (korábbi jelzet: 20/71).

Külső megjelenés: 110 × 170 mm, 16 számozott oldal, zöldes könyvtári kartonkötésben.

Illusztráció: Összesen öt kép, amely négy különböző jelöletlen fametszetet képvisel. A címlapkép: 99 × 83 mm; 2. oldalon: 88 × 96 mm; 5. oldalon: 97 × 86 mm; 10. oldalon: 99 × 83 mm (a címlapkép ismétlődik) 14. oldalon: 98 × 81 mm.

Újrakiadásai: Budapest: Rózsa Kálmán, 1885. OSZK Pny 460 (korábbi jelzet: 25/40); Budapest: Rózsa Kálmán, 1901. OSZK Pny 522 (korábbi jelzet: 70/24), e kiadások 376-os sorozati számmal ellátva jelentek meg. A Rózsa-kiadások szövegükben és képanyagukban azonosak Bucsánszky-kiadványával. (A magyar népmesekatalógus számontart egy 1855-ös kiadást is, ez azonban, feltehetőleg sajtóhiba, az adat az 1885-ös kiadásra vonatkozhat: MNK 2: 199.) A típusnak ismert e kiadástól eltérő feldolgozása is, szintén Bucsánszky Alajos kiadásában (*Az árva Juliska sanyaru szenvedéseinek története, Öt igen szép történet és tündéres rege az őskorból 11 képpel. Ifjak és öregek számára* [sorozati cím nélkül] 22, Pest: Bucsánszky [é. n.]).

Forrás: A ponyva forrása egyelőre nem ismert. A kiadvány különlegessége, hogy az nem követi szorosan a Grimm-mese cselekményét, a bevezető és a záró epizódot tekintve is eltér attól, emiatt ez a Bucsánszky-kiadvány semmiképpen sem tekinthető a Grimm-szöveg fordításának. E ponyvaszöveg azért kapott helyet mégis a Grimm-meséket tartalmazó magyar nyelvű ponyvanyomtatványok között, mert a mese szövege a KHM 13 szüzséjével és egyes motívumaival az eltérések dacára is feltűnő egyezéseket mutat. (Ilyen hasonlóság például a csizma-próba: a lyukas csizmába vizet töltenek, ezzel döntenek az újrarázasodásról, ami megpecsételi a hősnő sorsát; az ártatlanul üldözött hősnőnek epret kell hozni télen a hó alól; a törpék ajándékai: arany hulljon a jószívű lány szájából és király vegye feleségül, míg a mostohalány szájából varangyok ugráljanak; a hősnőnek fonalat kell áztatni a hideg patakban; a királyfinak megtetszik a lány és feleségül veszi, stb.). Sajátos a ponyvai bevezető epizód, amelyben a törpekirály a földön jár, és szokatlan az adományozó (törpekirály) alakjának kidolgozottsága. Jelentős eltérés a Grimm-meséhez képest, hogy az esküvő utáni cselekménysor,

így az álmenyasszony köré épülő teljes epizód és az átváltozás is hiányzik (az üldözött hősnőt megölik, a mostohalány királynénak adja ki magát majd a valódi királyné visszatér), ami arra utal, hogy a Grimm-verzió hatása csak közvetetten érvényesülhetett a ponyvakiadvány szövegében.

A GRIMM-MESE

Cím: *Die drei Männlein im Walde*, KHM 13. GRIMM 1812–1815: I, 43–47; GRIMM 1980: I, 91–97. *A három erdei emberke*, GRIMM 2009a: 64–67.

A szöveg keletkezéstörténete: A mese első publikált, hesseni változata Dorothea Wild, Wilhelm Grimm későbbi feleségének közvetítésével került a *Kinder und- Hausmärchen* első kiadásába. 1819-ben ezt a változatot Dorothea Viehmann és Amalie Hassenpflug szóbeli variánsai alapján szövegezte újra Wilhelm Grimm. Az első kiadás óta a mese változatlanul a 13-as számot viseli (GRIMM 1819: I, 69–76).

A mese magyar recepciója: Nagy István gyűjteményében szerepel a Grimm-mese egyik legkorábbi magyarítása (*Három törpe az erdőben*, GRIMM 1861: I, 93–101.), ezenkívül Halász Ignác Grimm-fordításkötetében (*A három emberke az erdőben*, GRIMM [1899]: 306–312 és Gaal Mózes átdolgozásában is megtalálható (*A három törpe*, KARÁDY-GAÁL [1895] 100–112). Benedek Elek később folklorizálódott fordítása *A törpék* címet viseli: GRIMM [1914]: 68–76, ezt a fordítást ismerte Kurcsi Minya magyarói mesemondó (erről lásd alább). A mese egyik legismertebb 20. századi fordítása Szondy György ifjúság számára készített változata (*A három manó*, GRIMM [1948]: 87–93).

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 403 (*The Black and the White Bride*), UThER 2004: I, 236–238; AaTh 403B (*A lány, akit epret szedni küldtek télen*), MNK 2: 198–199.

Elterjedés: Az álmenyasszonyról szóló elbeszélésciklushoz tartozó, az ártatlanul szenvedő hősnőről szóló tündérmese egész Európában, Észak-Afrikában és Amerikában elterjedt. A mese olasz és francia változatai nagy hatással voltak az európai szöbe-

liségre (*A hónapok*, BASILE 2014: 438–442; *A tündérek*, PERRAULT 1965: 85–96). A nemzetközi rendszerezés a típus két redakcióját különböztette meg egymástól: az AaTh 403A jelöli *A gyöngyöt síró és rózsát nevető lány* történeteit, míg az AaTh 403B *A lány, akit epret szedni küldtek télen* típusnevet viseli. Az utóbbiból a fivérhez kapcsolódó eseménysor hiányzik (beleértve az arckép általi szerelembé esés motívumát), ugyanez viszont jellegzetes a 403A-ban. A jelenleg érvényes rendszerezés a két narratívacsoportot összevonta és egységesen az ATU 403 számmal jelöli. A KHM 13-as számú Grimm-mese sajátossága, hogy azt a hó alóli eperszedés motívuma vezeti be (Mot. H1023.3), de megvan benne a gyöngyöt síró lány motívuma is (Mot. D1454.2). A típus teljesebb, a festmény alapján történő menyasszonykeresés motívumát is tartalmazó változatát egy másik Grimm-mese képviseli (*Die weisse und die schwarze Braut*, KHM 135).

Magyar variánsok: A jó és a rossz lány szembeállításán alapuló, a bűnt és a bűnhődést tematizáló ATU 403-as típusú tündérmese egyike a legkorábbi adatolt és a legnépszerűbb magyar népmeséknek. (A típusról részletesen lásd DOMOKOS–GULYÁS 2008: 563–566). A szájhagyományból rögzített variánsok egy részére nagy hatással volt Grimmék gyűjteménye, számos magyar változat a KHM 135. számú mesére vezethető vissza (*Füstmenyasszony; Hómenyasszony*, GRIMM 2009a: 473–476), emellett néhány változat egyértelműen a KHM 13 hatását mutatja. Az MNK külön kezelte a típus két fő redakcióját: az AaTh 403B típusnak mindössze 9 magyar változatát tartja nyilván, közülük a legkorábbi az 1850-es évekből datálódik és Weber Károly Csongrád megyei gyűjtése nyomán Ipolyi Arnold mesegyűjteményében olvasható (*Krisztus urunk és a mostohatestvérek*, IPOLYI 2006: 940–941). A hó alól télen epret szedő lány témája vezeti be Kazinczy Gábor mesegyűjteményében az *Egy szegény leány királyné* lész című mesét, a cselekmény azonban a továbbiakban nem kapcsolódik szorosan a KHM 13 szövegéhez, noha azonos típusba tartozik azzal (MTA KIK Kt. Ms 10.020/IV, 1–8.). Néhány évtizeddel később egy kecskeméti mesegyűjtés is dokumentálta a típus egy változatát (*Az epret szedő kisleány*, DÉKÁNY 2004: 170–182). A 20. század második feléből a típusnak több olyan Grimm-származékát is

lejegyezték gyűjtőink, amelyek előképe a KHM 13 volt. Kurcsi Mínya a Maros megyei, havasi mesemondó az 1950-es években számos Grimm-mesét mondott el Faragó Józsefnek, többek között a KHM 13-nak egy változatát is (*Az édes- és a mostohaleány*, FARAGÓ 1969: 109–117). A Tolna megyei Kakasdon a típus két variánsát is rögzítették bukovinai székely mesélőktől. Dégh Linda egy olyan változatot publikált, amely ugyan emlékeztet a Grimm-mesére, de szerkezetileg és motívumaiban is eltér attól (az erdei emberkéek helyett egy tündér a jótevő és teljesen hiányzik az álmenyasszony-epizód, DÉGH 1955–1960: II, 54–57). Az ugyancsak Kakasdon gyűjtött, Sebestyén Ádám által közzétett változat viszont teljesen a Grimm-mesét (KHM 13) követi, azzal az eltéréssel, hogy egyrészt a történet a házassággal befejeződik, másrészt a mese elején egy erdei házban keres menedéket az üldözött hős, ahol hét törpével találkozik, azaz az adományozás epizódját egy másik Grimm-meséből, a *Hófehérke* címen ismertből (KHM 53) kölcsönözte mesélő (*A hét törpécske*, SEBESTYÉN 1983: III, 1983: 180–181).

7.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím: *A három fonó nő*. (A ponyva címlapján szereplő cím: *Egy ifjú, ki elindult borzadni tanulni és a három fonó nő*).

Kiadó: Tichy Alajos

Megjelenés helye, ideje: Nagyvárad, 1862: 13–16. (A mese a ponyvafüzet második szövegeként jelent meg, az elsőt lásd *Szövegek* 3. sz.)

Lelőhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 614 (Korábbi jelzet: 6/42).

Külső megjelenés: 110 × 180 mm, 16 számozatlan lap zöldes könyvtári kartonkötésben.

Illusztráció: A címlapon található fametszetes vignetta a klasszicizmus kedvelt kompozícióját ábrázolja (felhők mögül előbukkanó napot), mérete: 35 × 25 mm. A kiadvány szövegközi illusztrációt nem tartalmaz.

Forrás: A ponyva szövegének közvetlen forrása ismeretlen, de hűségesen követi az eredeti Grimm-mesét. A fonni nem akaró lány meséjének népszerűségére utal, hogy a 19. század második feléből más ponyvakiadása is ismert (pl. *Aranyfonó Eszti*, Kiadja: Bucsánszky, 1873, lásd *Szövegek* 8. sz.).

A GRIMM-MESE

Cím: *Die drei Spinnerinnen*, KHM 14. GRIMM 1812–1815: I, 47–49; GRIMM 1980: I, 97–99, *A három fonóasszony*, GRIMM 2009a: 68–69.

A szöveg keletkezéstörténete: A mese a KHM 1812-es első kiadásában jelent meg először. A szöveget a fivérek Jeanette Hassenpflug változata alapján *Von dem bösen Flachspinnen* címen tették közzé. A történetben a szorgalom pozitív tulajdonságként, a fonás, mint a közösség számára értéket teremtő tevékenység jelenik meg. Az ehhez a normához nem illeszkedő egyéni hajlam adja a mese konfliktusát. Bár ezt a Grimm-mesét a társadalmi státuszemelkedést példázó történetként tartják számon, az első kiadott szövegváltozatnak egyáltalán nincs ilyen implikációja arra való tekintettel, hogy a történetben nem egy szegény lánynak, hanem a királyi család nőtagjainak kell a király parancsára fonni. Azonban a három, fonástól deformálódott testű asszony már e korai változatban is segítőként tűnik fel. A mesét a KHM második kiadásától a fivérek egy mesterembertől származó, a kasseli, majd hõxteri bíró, Paul Wigand által közvetített szövegváltozattal helyettesítették, amely nemcsak címében, de cselekményében is azonos a ma is leginkább ismert, sztenderdizált változattal. E mesében a társadalmi akadályok legyőzhetősége a hangsúlyos üzenet (GRIMM 1819: I, 77–79). A mese 1825-től a KHM kis kiadásaiban jelent meg (11-es számmal). Tekintettel arra, hogy a mesében több különböző női karakter is szerepel, valamint, hogy középpontjában egy tipikus női munka, a fonás áll, a KHM 14-et gyakran értelmezik feminista megközelítésből (BOTTIGHEIMER 1987: 115–117). A fonást tematizáló mesék közül a KHM 14 ellenpárja a *Rumpelstilzchen* (KHM 55, *Koppciherci*, GRIMM 2009a: 214–216), a két mese közös vonása a fonáspróba (a lehetetlennek tűnő feladat segítségével való teljesítése), az utóbbiban azonban a segítő lény alakja ellenséges és fenyegető. A két Grimm-me-

se két különböző mesetípust képvisel, amelyek a szóbeliségben gyakran kombinálódnak egymással (UTHER 2013: 32–34).

A mese magyar recepciója: A KHM 14 magyar fordítása az 1860-as évektől dokumentált. Nagy István magyarítása a *Gyermek s házi regék* című gyűjteményes kiadás első kötetében jelent meg (*A három fonónő*, GRIMM 1861: I, 102–105). Vachott Sándorné Csapó Mária Nagy kétkötetes kiadványának megjelenésével közel egy időben kezdett el publikálni Grimm-mesefordításokat különböző periodikákban, amelyeket aztán önálló kötetbe rendezve is közzétett. A *Gyermekvilág* című, a kisebb olvasó korosztályt (8–12 éveseket) megcélzó gyűjtemény Vachottné egyik legnépszerűbb kiadványa volt – ebben számos Grimm-mese fordítása jelent meg, többségükben olyanok, amelyek nem szerepeltek Nagy István kötetében. Az említett vegyes műfajokat tartalmazó antológia, eredetileg önálló darabokból álló füzet sorozatként került a nagyközönség elé, amelyeket összegyűjtve 1861-ben külön kötetben is kiadtak. A 2. füzetben közölte Vachottné négy másik Grimm-mese mellett a KHM 14-nek egy Nagy Istvánétól eltérő fordítását (*A három fonó leány*, VACHOTT 1861a: 82–84), amely a korabeli sajtóban megjelent ismertetés szerint először 1860. december 12. előtt jelent meg. (Vachottné Grimm-fordításairól: DOMOKOS 2020b: 159–162). A 19. századból ismert még legalább két magyar nyelvű, illusztrált Grimm-meseantológia, amelyekben a három fonóról szóló történet is olvasható. Az egyik Halász Ignác *Gyermekmesék* címen publikált Grimm-fordításkötete, amely a 19. század utolsó harmadában több alkalommal is megjelent (*A három fonó*, GRIMM [1899]: 127–130), a másik a Gaál Mózes által átdolgozott *Regék és mesék* című, szintén többször kiadott kötetben található (*Mese a fonóleányokról*, KARÁDY-GAÁL [1895]: 297–301). Kimutatható hatást gyakorolt a szóbeliségre Benedek Elek Grimm-kötete, amelyben a KHM 14 is szerepel (*Pila*, GRIMM [1914]: 77–81). A fordítás folklorizálódásáról lásd a magyar variánsoknál írottakat.

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 501 (*The Three Old Spinnig Women*), UTher 2004: I, 285–287; AaTh 501 (*A három fonóasszony*), MNK 2: 263–264.

Elterjedés: *A három fonóasszony* című trufaszzerű mesetípus Európában széles körben elterjedt amely a ravaszság révén való társadalmi felemelkedésről szól. A két legkorábbi ismert változata Giambattista Basile 17. századi nápolyi mesegyűjteményében (IV, 4, *A hét szalonnabőrke*, BASILE 2014: 353–359), illetve Johannes Praetorius német író művében (*Der Abentheurliche Glücks-Topf*, 1669) található, a mese mindkét változatát ismerték a Grimm testvérek is. Az ATU 501 Európa-szerte gyakran kombinálódik az ATU 500 (*The Name of the Supernatural Helper / Pancimanci*) mesetípussal (KÖHLER-ZÜLCH 2007; UTher 2013: 33).

Magyar variánsok: A típus Kelet-Európában is népszerű, a magyar nyelvterületnek különösen a keleti felében volt elterjedt (KOVÁCS 1981). Az MNK a mese tizenkét variánsát tartja nyilván – ezeknek a fele típuskombináció. A szóbeliségre a Grimm-mesén kívül Kriza János és az Arany család változatai gyakoroltak kimutatható hatást. Az önmagában álló típus legkorábbi magyar nyelvű – és egyetlen 19. századból ismert – variánsa Kriza János székely gyűjtésében szerepel, Kriza saját kézírásában maradt fenn és a 20. század közepéig kiadatlan volt. Könnyen elképzelhető, hogy e variáns kapcsolatban áll a Grimm-változattal, bár Kriza meséje kidolgozottabb, falusi környezetben játszódik, terjedelmét tekintve pedig valamivel hosszabb a Grimm-verziónál (*A három öreg nénő*, KRIZA 1956: II, 179–185). Az önmagában álló típusnak az 1950-es és az 1960-as években rögzített magyar változatai a Grimm-meséből származnak. Benedek Elek Grimm-fordítását ismerte a korábban már többször is említett havasi mesemondó, a magyarói Kurcsi Minya, akitől az 1950-es évek közepén gyűjtötte Faragó József a Grimm-mese folklorizálódott változatát (*A fonó Pila*, FARAGÓ 1969: 132–135). A 20. században gyűjtött mesék a magyar nyelvterület különböző pontjait képviselik, a legkorábbi szöveggözlések Dobos Ilona kisbajomi (Somogy m., S. DOBOS 1962: 304–306), Erdész Sándor 1958-ban rögzített nyírvasvári (Szabolcs-Szatmár-Bereg m., *A rest lány*, ERDÉSZ 1963: 9–11) és Beck Zoltán Gerendásról (Békés m.) való mesegyűjtéseiből szár-

maznak (*A három öregasszony*, BECK 1965: 128–129). A három fonóasszony szerepkörét egy cigányasszony képviseli egy Bukovinából (Hadikfalváról) áttelepített székely mesélőtől az 1960-as években gyűjtött változatban (*A lusta leán*, KELEMEN 1964: 51–52). A változtatás ellenére e variánsban is világosan kirajzolódik a Grimm-hatás. Az önmagában álló típus mellett a mese gyakran típuskombinációként jelenik meg, ezeket az jellemzi, hogy a három fonóasszony típusba beágyazódik a természetfeletti segítő nevének kitalálásáról szóló történet (ATU 500). Ilyen összetételben szerepel a mese az Arany család 1850-es években keletkezett kéziratos mesegyűjteményében is, ami alapján Arany László 1862-ben közölte a mese általa szerkesztett változatát (*Panczimanczi*, DOMOKOS–GULYÁS 2018: 434–441). A 19. századból tudunk egy háromszéki székely változatról is, amely ugyanezt a típusösszetételt képviseli, a variáns Kriza János *Vadrózsák* című gyűjteményében jelent meg, a szöveget Lőrinczi Elek jegyezte le Árkoson, és Kiss Mihály dolgozta át (*A roszt fonóleányból lett királyné*, KRIZA 1863: 411–414). Típuskombinációként ismert Benedek Elek feldolgozása is, amely Kriza meséjét vette alapul (*Hammastutka*, BENEDEK 1894–1896: I, 202–206). Az Arany család és Kriza János meséjének folklorizációjáról lásd még: DOMOKOS–GULYÁS 2018: 614–616).

8.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím: *Aranyfonó Esztike*. (A címlapon szereplő teljes címléírás a következő: *A számárfülü Midás királynak mulatságos története. 4 képpel. Aranyfonó Esztike 1 képpel*).

Kiadó: Bucsánszky Alajos

Megjelenés helye, ideje: Pest, 1873. A ponyvakiadvány két szöveget tartalmaz. 1. *A számárfülü Midás királynak mulatságos története* az 1–28. oldalakon, az *Aranyfonó Esztike* a 28–32. oldalakon található. Bucsánszky 1873-as árjegyzéke szerint a kiadvány ára 8 krajcár volt. BUCSÁNSZKY Jegyzék [1873]: [1.]

Lelőhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 444 (korábbi jelzet 16/52).

Külső megjelenés: 100 × 150 mm, 32 számozott oldal zöldes könyvtári kartonkötésben.

Illusztráció: A kiadványban összesen öt kép található, amelyek négy különböző metszetet képviselnek. A Grimm-meséhez egy jelöletlen fametszet tartozik, amely a 29. oldalon látható: 92 × 72 mm.

Újrakiadása: A Bucsánszky-ponyvát Rózsa Kálmán újraszédte és kiadta a század végén, szövegében és képanyagban azonos módon. *A számárfülü Midás királynak mulatságos története. 4 képpel. Aranyfonó Esztike 1 képpel* Rózsa, Budapest, 1897: 27–31. (OSZK Pny 1.399, korábbi jelzet 29/64).

Forrás: A ponyvaváltozat első mondata az ismeretlen ponyvaszerző egyéni alkotásának tűnik, a mese bevezető epizódja a *Rumpelstilzchen* című Grimm-mese (KHM 55, *Koppcherci*, GRIMM 2009a: 214–216) kezdetéhez hasonlít, ugyanakkor a verés és a királyné szerepe inkább a KHM 14-re emlékeztet, egybekben a ponyvai cselekmény a KHM 14-et követi.

A GRIMM-MESE: *Die drei Spinnerinnen*, KHM 14. *Lásd a 7. sz. jegyzetnél.*

A NÉPMESE: ATU 501. *Lásd a 7. sz. jegyzetnél.*

9.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím: *A hét holló, vagy: Az apai kívánság.*

Kiadó: Bucsánszky Alajos

Megjelenés helye, ideje: Pest, 1873. A két szöveget tartalmazó ponyva címlapján szereplő leírás a következő: *A hét holló, vagy: Az apai kívánság. A kaliforniai aranybányák származása, vagy: A rabló törpék birodalma. Két igen szép elbeszélés öregek és fiatalok számára. 7 képpel.* A 30 oldalas ponyvakiadvány első szövege a Grimm-mese (3–11. oldal). A második történet egy eredetmese arról, hogyan keletkeztek a kaliforniai aranybányák (12–30. ol-

dal). A ponyvafüzet ára Bucsánszky 1873-as árjegyzéke szerint 4 krajcár volt (BUCSÁNSZKY Jegyzék [1873]: [2]). A kiadványt Petrik Géza is regisztrálta PETRIK 1885: 128.

Lelőhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 428 (korábbi jelzet: 16/21).

Külső megjelenés: 102 × 157 mm, 32 oldal zöldes könyvtári kartonkötésben (a 31–32. számozatlan oldalakon a kiadó egyéb kiadványait hirdeti).

Illusztráció: A kiadványban hét kép található, a Grimm-meséhez összesen négy, jelöletlen fametszet tartozik, közülük három különböző. A címlapkép 91 × 72 mm; a 4. oldalon 89 × 72 mm; a 7. oldalon 91 × 70 mm AVATI [?] szignóval jelölt metszet; a 10. oldalon: 90 × 71 mm; a 11. oldalon egy szimmetrikus nyomdai záródísz látható.

Újrakiadásai: Budapest: Rózsa Kálmán, 1891, OSZK Pny 3304 (korábbi jelzet: 41/20); Budapest: Rózsa Kálmán, 1898, OSZK Pny 1438 (korábbi jelzet: 30/78). E kiadások újraszedett szövegeket tartalmaznak, kisebb szórendi-helyesírási eltérésekkel. Az illusztrációs anyag valamennyi kiadásban azonos.

Forrás: A ponyvaszöveg közvetlen forrása nem ismert, annyi bizonyos, hogy Bucsánszky a Grimm-mese átdolgozott változatát tette közzé. Feltűnő, hogy az ismeretlen ponyvaszerző a Grimm-mesét annak szövegű fordítása helyett szabadon átírta, miközben a cselekmény főbb elemei változatlanok maradtak. Különösen érdekes, ahogyan a szerző a Grimm-mesét magyarította (pl. a Nap magyar dohánnyal megtömött debreceni makrapipát tart a szájában, a szél azért válaszol csak kurtán, mert Magyarországra siet, ahol éppen a búzaszelelésnek van ideje, a bátyjai keresésére induló lány neve Ilonka stb.).

A GRIMM-MESE

Cím: *Die sieben Raben*, KHM 25. GRIMM 1857: 154–156; *A hét holló*, GRIMM 2009a: 111–112.

A szöveg keletkezéstörténete: Az állattá változtatott fiúkról és a keresésükre induló lánytestvéréről szóló tündérmese első Grimm-változatai az ölenbergi kéziratban szerepelnek (1810). Ezeket feltehetőleg a Hassenpflug család szóbeli elmondása után jegyezte

le Jakob Grimm (RÖLLEKE 1975: 226–233). A mese az egyik kézirat-
 os változatot alapul véve 1812-ben jelent meg nyomtatásban, az-
 óta viseli a 25. számot. A kézirat- és ennek nyomán a KHM első
 kiadásában megjelent történet a későbbiekől eltérően még nem
 hét, csupán három hollót szerepeltetett (*Die drei Raben*, GRIMM
 1812–1815: I, 110–112). A mese eredeti bevezetésében a fiúkat az
 anyjuk átkozza el, mert azok a templomban kártyáztak, ez az
 epizód a második kiadásból már hiányzik, helyette megjelenik
 a korszótörés motívuma és az apai átok, aminek következtében a
 hét fiú hollóvá válik (GRIMM 1819: I, 133–136). Ez a kezdőepizód
 feltehetőleg egy közelebről nem ismert bécsi elbeszélésre megy
 vissza, amelyet Jakob Grimm 1815-ben olvasott. A Grimm-mese
 központi cselekménye megjelenik Johannes Falk német költő és
 író *Die Geschichte von den drey Herren Raben im Schwabenland*
 (1811) című ismert elbeszélésében (UTHER 2013: 60–61).

A mese magyar recepciója: A Grimm-meséhez cselekményében
 nagyon hasonló történetet publikált 1847-ben Karády Ignác *Re-
 gék* című, német mesefordításokat és -átdolgozásokat tartalma-
 zó kötetében (*A' hét varjú*, KARÁDY 1847: 114–117). Ez megelőzte
 a mesetípus magyar szóbeliségből rögzített változatait, azonban
 ez a meseszöveg nem a Grimm-változatot, hanem az azzal sok ro-
 konságot mutató és azonos című Ludwig Bechstein által feldol-
 gozott mesét követi (*Die sieben Raben*, BECHSTEIN 1847: 103–107.
 A szüzsé két feldolgozásának különbségeiről lásd BOTTIGHEIMER
 1990b: 74). *A hét holló* meséjének Grimm- és Bechstein-féle válto-
 zatai a 19. század közepétől dokumentálhatóan és folyamatosan
 egymás mellett voltak jelen a magyar nyelvű könyvpiacra, a
 szüzsé elterjedését tekintve pedig egymás hatását erősítették.
 Úgy tűnik, hogy kezdetben népszerűbb lehetett Bechstein vál-
 tozata, azonban a 20. századra már egyértelműen Grimmék
 verziója felé billent a mérleg (DOMOKOS 2019d: 313). A Grimm-
 mese magyar fordítása az 1860-as évektől adatható, Nagy Ist-
 ván gyűjteményes Grimm-kötetében (*A hét holló*, GRIMM 1861:
 I, 140–145) és Vachott Sándorné nőknek szóló szépirodalmi és
 ismeretterjesztő lapjában majd gyerekeknek szánt antológiájá-
 ban is megjelent (*A hét holló. Mese. Grimm után*, VACHOTT 1861b:
 149–150; VACHOTT 1867: 86–90; Vachottné Grimm-fordításairól:

DOMOKOS 2020b: 159–163). A 19. század utolsó évtizedétől kezdve a hét holló története szinte valamennyi magyar nyelvű Grimm-mesekötetben megjelent, többnyire az ifjúság számára átdolgozott szövegváltozatban. Gaál Mózes a század végén a Grimm-mese versbetétekkel kiegészített feldolgozását közölte (*A hét varjú*, KARÁDY–GAÁL [1895]: 190–195), szintén átdolgozást tett közzé Zempléni P. Gyula (*A hét holló*, GRIMM [1894]: 55–58), és szinte teljesen ugyanezt a szöveget vette át és közölte Endrey Zoltán Tivadar is (*A hollók*, GRIMM 1902: 56–59). Az utóbb említett kiadványokban közölt szövegek több ponton is eltérnek a Grimm-féle szövegváltozattól, noha Grimm-meseként jelentek meg, cselekményvezetésük közelebb áll Ludwig Bechstein feldolgozásához. Ugyanez elmondható az Endrei Zalán Grimm-kötetében megjelent változatról is (*A két[!] holló*, GRIMM [1906k]: 80–84). Ágai Adolf Forgó bácsi néven közölt fordítást (*A hét holló*, GRIMM 1890: 18–22), Zigány Árpád pedig Gyula bácsi álnéven egy sajátos bevezető motívummal kiegészített átdolgozást tett közzé (ebben az apának egy öreg anyóka adja azt a képességét, hogy minden kívánsága teljesüljön: *A hét holló*, GRIMM [1891–1903]: 88–94). A 20. század elejétől Benedek Elek számos alkalommal adta közre Grimm-fordításait, amely kötetekben a KHM 25 is helyet kapott (*A hét holló*, GRIMM [1914]: 105–109).

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 451 (*The Maiden Who Seeks Her Brothers*), UTher 2004: I, 267–268; AaTh 451 (*A hét holló*), MNK 2: 229–232.

Elterjedés: A halálról és a feltámadásról, kárhozatról és megváltásról szóló tündérmesetípus csaknem egész Európában elterjedt, különösen észak- és közép-európai variánsait rögzítették nagy számban, ezen túl Ázsiában, valamint Észak- és Közép-Amerikában is ismert, változatai nagy variabilitást mutatnak (SHOJAEI KAWAN 1996; VAZ DA SILVA 2015). A madárrá változott testvéreit megmentő lányról szóló narratívák a középkorig visszavezethető irodalmi múlttal rendelkeznek Európában, jól körülhatárolható a mesetípus rétegzett, az írásbeliség által többszörösen befolyásolt szöveghagyomány. A történet magja megtalálható Johannes de Alta Silva 12. század végi latin nyelvű

gyűjteményében (ALTA SILVA 1873), amely a híres Hattyúlovag-vagy Lohengrin-történetnek is az alapja. Meseként az egyik legkorábbi ismert változata Giambattista Basile, az európai elbeszélés-kincsre óriási hatást gyakorló nápolyi mesegyűjteményében (1634–1636) olvasható (IV, 8., *A hét galambocska*. BASILE 2014: 388–399). A történet népszerűségére jellemző, hogy a Grimm testvérek *Kinder- und Hausmärchen* című gyűjteményében három különböző mese is képviseli a típust (*Tizenkét fivér*, KHM 9; *A hét holló*, KHM 25; *A hat hattyú*, KHM 49), amelyek alapján a típus három altípusát különítette el a kutatás, különösen a hősnő szerepét és az alakváltozás körülményeit figyelembe véve (az altípusok részletes bemutatást lásd BOTTIGHEIMER 1990b; SHOJAE KAWAN 1996: 1356–1360; LISZKA 2016b: 22–23; DOMOKOS 2019d: 304, 306). Ezeken túl többek között Ludwig Bechstein és Hans Christian Andersen is népszerűsítették a mesetípust a Grimm-változatoktól nem teljesen független feldolgozásaikban (ANDERSEN 1838; BECHSTEIN 1847).

Magyar variánsok: Az ATU 451-es számon nyilvántartott mesetípus a magyar szóbeliségben rendkívül népszerű, mesekatalógusunk 42 változatát tartja nyilván *A hét holló* típusmegjelöléssel (AaTh 451, MNK 2: 229–231). Egy 2010-es adat szerint az újabb gyűjtések figyelembevételével még ennél is többre, hozzávetőleg hatvan körülire tehető a magyar folklórananyagban fellelhető változatok száma, amelyek a nyelvterület egészét lefedik (NAGY Z. 2010: 608). A mesetípus a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben eddigi ismereteink szerint először 1847-ben bukkant fel Karády Ignác mesekötetében (erről lásd fentebb). A típus hazai elterjedéséhez és változatképződéséhez hatékonyan hozzájárultak a különböző európai mesekönyvekből merítő populáris olvasmányok, a típust legalább ötféle ponyvakiadvány népszerűsítette a 19. században a magyar nyelvterületen, köztük több is valamelyik Grimm-változatot vett alapul. (Bucsánszky Alajos 1875-ben *A tizenkét királyfi, vagy: A bűvös liliomszálak* címen megjelent kiadványának forrása a KHM 9-es számon ismert Grimm-mese lehetett, legalábbis a fennmaradt leírások alapján erre következtethetünk. BUCSÁNSZKY Jegyzék 1875: [9]. A lap-pangó ponyvakiadványról és a típus egyéb ponyvaváltozatairól

bővebben: DOMOKOS 2019d: 316–322). A típus legkorábbi, magyar szóbeliségből származó variánsai Ipolyi Arnold és Kriza János 19. század közepén összeállított népköltési gyűjteményeiben található. A mesetípus korai népszerűségére világít rá, hogy Ipolyi gyűjteményében a típus hat különböző variánsát olvashatjuk a nyelvterület változatos pontjairól: Hont megyéből kettő, Máramaros, Bács és Csongrád megyékből egy-egy szöveg, valamint még egy további, ismeretlen helyről származó változat áll rendelkezésünkre (IPOLYI 2006: 69–71, 115–117, 161–162, 361–362, 775–776, 870–871). A Kriza János gyűjtésében szereplő változat: KRIZA 1961: 199–210). Liszka József a mesetípus közép-európai (szlovák, cseh és magyar) összefüggéseit vizsgálva arra hívta fel a figyelmet, hogy a Pajor István által 1851-ben Ipolyi számára lejegyzett honti mese és Rimavský (Ján Francisci) pár évvel korábban közzétett szlovák változata a szövegek szerkezete és szófordulatai alapján nagyfokú egyezést mutat, emiatt elképzelhető, hogy köztük genetikai kapcsolat áll fenn (LISZKA 2016b: 30). A feltételezett szlovák hatás mellett szóló érv, hogy a típus 19. századi magyar variánsainak közel harmada a nyelvterület északi részéből, Hont, Borsod és Heves megye palócok lakta területeiről származik. A század második feléből az említetteken túl még legalább egy tucat szóbeliként nyilvántartott meseszöveg tartozik a mesetípusba (a nyomtatott magyar írásbeliségből és a szóbeliségből származó variánsokról bővebben: DOMOKOS 2009: 306–310). Érdekes kontamináció egy 19. század közepére datálható, szintén sokáig kéziratban maradt meseszöveg, melyet Kovács Ágnes Arany Juliska meselejegyzéseként közölt (*Nemtudomka*, KOVÁCS Á. 1982b: 527–529), azonban a kézírás kétes hitelessége miatt az Arany család meséinek kritikai kiadásába végül e változat nem került be (DOMOKOS–GULYÁS 2018: 127). Ebben a mesében a KHM 9 és a KHM 25 főbb elemei egyaránt megtalálhatók. Az ATU 451 mesetípus 19. században rögzített magyar folklórváriánsairól elmondhatjuk, hogy bár a lejegyzett változatokban mindhárom altípust megtaláljuk, összességében úgy tűnik, hogy nagy részük a Grimm testvérek *A hét holló* című meséjének (KHM 25) cselekményvezetéséhez hasonló leginkább. Közülük ki kell emelnünk egy 1880-as évek-

re datált kecskeméti változatot, amely Dékány Ráfael gyűjteményéből származik (*A hét holló királyfi*, DÉKÁNY 2004: 146–150, a mese újraközlése: DÉKÁNY 2010: 37–42). Az alföldi népmeseszöveg és a kötetünkben közölt Bucsánszky-ponyvaszöveg filológiai egybevetése alapján megállapítható, hogy Dékány meséjének nem túl távoli forrása éppen *A hét holló, vagy: Az apai kívánság* című ponyvakiadvány volt: a népmeseként közölt változat cselekményében és motívumok szintjén is szorosan követi a nyomtatványt, míg nyelviileg Dékány (és/vagy mesélője) sokat egyszerűsített és rövidített a bonyolult, terjedelmes és népieskedő ponyvai nyelvezeten. A KHM 25 szövegét követi hűségesen a havasi mesélő, Kurcsi Mínya is (*A hét holló*, FARAGÓ 1969: 122–125), és részleteiben ugyancsak a Grimm-mese hatását mutatja a Borbély Mihálytól gyűjtött egyházaskéri, a Páll Dezsőtől lejegyzett háromszéki és a Pandur Pétertől rögzített bagi változat, valamint a Dobos Ilona által gyűjtött somogyi variánsok is (*Az elátkozott 12 gyermek*, KÁLMÁNY 1914: II, 40–45; *A tizenkét daru*, KONSZA 1957: 73; *cím nélkül*, DÉGH 1941: I, 274–279; S. DOBOS 1962: I, 406–410, 463–467).

10.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím: *A halál mint keresztapa. Eredeti mese.*

Kiadó: Czéh Sándor

Megjelenés helye, ideje: Magyar-Óvár, 1854, sorozati szám 104.

Lelőhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 179 (korábbi jelzet: 43/48).

Külső megjelenés: 100 × 173 mm, 8 számozatlan oldal, zöldes könyvtári kartonkötésben.

Illusztráció: Egyetlen jelöletlen fametszet a címlapon: 80 × 57 mm.

Újrakiadása: Nem ismert. A magyar népmesekatalógus szerint a típusnak volt egy 1861-es pesti Bucsánszky-kiadása is, amely a Czéh ponyvával megegyező címen jelent meg, a hivatkozott régi könyvtári jelzet („OSZK 63/5”) azonban ma már nem visszakereshető (MNK 2: 165).

Forrás: A ponyvamese közvetlen forrása Kazinczy Gábor 1837. április 2-án *A' halál, mint keresztatya* címen publikált fordítása lehetett (KAZINCZY 1837), amelynek eredeti változata két évvel korábban, a bécsi *Allgemeine Theaterzeitung...* című lapban németül megjelent meseközlés volt (-r. 1835). (E cikknek az *Athenaeumban* közölt magyar fordítását teljes terjedelmében közöljük *A ponyvaszövegek közvetítő forrásai* című részben.) A német cikk az alcímben jelzett angol forrást nem adja meg, azonban a mese elé illesztett paratextus szerint a szöveg Erdélyből való. E lokalizálással az *Athenaeumban* publikáló szerző vagy a szerkesztő nem feltétlenül értett egyet, ugyanis az eredeti cikk ismeretlen szerzőjének állításához egy kérdőjelet applikáltak: „A' következő regének hazája Erdély (?)” A Grimm fivérek nevét sem a bécsi, sem a magyar publikáció nem említi. A szöveg talán Ipolyi Arnold közvetítésével juthatott a ponyvát kiadó mosonmagyaróvári nyomdászhoz. Közismert, hogy a mitológia és a népköltészet iránt érdeklődő Ipolyi figyelmét a ponyvairodalmi termékek sem kerültk el, levelezésének megmaradt darabjai alapján feltehető, hogy az 1850-es évek elején azzal a kéréssel fordult a nyomdász Czéh Sándorhoz, hogy küldjön számára olyan eredeti meséket és dalokat, amelyek nála megjelentek. Czéh azonban ilyenekkel nem tudott szolgálni, ugyanakkor a nyomdász arra kérte az akkor zohori lelkészként tevékenykedő Ipolyit, hogy juttasson el őhozzá a nép számára kinyomtatható „népszerű meséket” (Czéh Sándor Ipolyinak, 1851. okt. 12. – a levelet közli PROKOPP 1973: 388). A kérést Ipolyi bizonyára teljesítette, ugyanis Czéh a következő év elején köszönetet mondott „ama küldött három Mesékért, mellyek a köznép számára igen alkalmasok” (Czéh Sándor Ipolyinak, 1852. jan. 12., PROKOPP 1973: 389). Czéh Sándor nyomdájában magyar nyelvű meseszöveg *eredeti mese* illetve *eredeti népmonda* megjelölésekkel tudomásunk szerint mindössze öt alkalommal jelent meg az 1850-es években, amelyek közül néhány szöveg közvetítésében Ipolyi is biztosan szerepet játszott (erről részletesen: DOMOKOS 2005; DOMOKOS 2015: 66–72). Elképzelhető, hogy *A halál mint keresztapa* címen közölt ponyva eredeti szövegére is Ipolyi Arnold hívta fel a mosonmagyaróvári figyelmét.

A GRIMM-MESE

Cím: *Der Gevatter Tod*, KHM 44. GRIMM 1980 I: 227–230; *Akinek a halál volt a keresztapja*, GRIMM 2009a: 169–171.

A szöveg keletkezéstörténete: A mese az első kiadástól kezdve változatlanul a 44-es számot viseli, bár szövegét a fivérek többször módosították (GRIMM 1812–1815: I, 193–195; 1819: I, 215–218; 1837: I, 259–263; 1840: I, 259–263). Heinz Rölleke a KHM egy 1812-es kéziratos változata alapján úgy véli, hogy az elbeszélés alapszövege a kasseli Marie Elisabeth Wildtől származik (hivatkozva: UThER 2013: 103). A 16–17. századból ismertek a mese irodalmi előképei, amelyek a Grimm-változathoz hasonlóan egyértelmű társadalomkritikai vonásokat tartalmaznak. (Az ember azért nem fogadja el az Istent fia keresztapjának, mert szerinte nem igazságos az, aki éhezni hagyja a szegényeket). Wilhelm jelentősebb módosítást hajtott végre a mese szövegén az 1819-es, második kiadásban. Ebben az Istent elutasító szegény ember tettét egy keresztény szemléletű kommentárral igyekezett enyhíteni („So sprach der Mann, weil er nicht wußte, wie weislich Gott Reichthum und Armuth vertheilt[.] / [Így beszélt az ember, mert nem tudta, hogy Isten milyen bölcsen osztja el a gazdagságot és a szegénységet]”, GRIMM 1819: I, 279). A barlangban játszó-dó záróepizód Friedrich Gustav Schilling *Abendgenossen* (1805) című műve alapján kiegészült az életért való alkudozással és a pusztta figyelmeztetés helyett a csodadoktor halálával fejeződik be a történet (*Der Gevatter Tod*, GRIMM 1819: I, 215–218). Csak a KHM ötödik kiadásától (1843) kezdve rögzült a mesében a király sírással való megvakulásának – egyébként az ókorból is ismert – motívuma (UThER 2013: 104). A keresztapa keresése, valamint a halál vagy a gyógyulás előrejelzésének csodálatos képessége (Mot. D1825.3.1) más Grimm-mesében is előfordul (KHM 42, *Der Her Gevatter*, magyarul: *Komám uram*, GRIMM 2009a: 166–167).

A mese magyar recepciója: a KHM 44 nem tartozik a legnépszerűbb Grimm-mesék közé, az első ismert magyar nyelvű változata a most közölt ponyvamese alapjául is szolgáló, már említett cikkk fordítás, amelyet Kazinczy Gábor a Grimm név említése nélkül tett közzé 1837-ben. E szöveg és így a ponyva cselekménye is eltér kissé a Grimm-változattól, a bevezető epizódból ugyanis

hiányzik az Isten és az ördög szerepeltetése. A gyerekeknek szóló Grimm-antológiákból a szerkesztők a hős halálával végződő mesét (KHM 44) jellemzően kihagyták.

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 332 (*Godfather Death*), Uther 2004: I, 222–223; AaTh 332 (*A halálkoma*), MNK 2: 164–165.

Elterjedés: Az allegorikus történet arról szól, hogy a halál elől senkinek sincs menekvése. Műfaji besorolása problematikus, az elbeszélésben megjelenő motívumok hangsúlyozásától függően változhat. A hiedelemelemeket tartalmazó és a megszemélyesített halál alakját bemutató elbeszéléstípus a nemzetközi és a magyar folklórban egyaránt ismert, gyakran jelenik meg népmeseként. Azon kevés mesetípus egyike, amelynek végkicsengése nem pozitív, ugyanis a legtöbb változatban a mese a hős halálával végződik. A mese központi cselekménye középkori eredetű, de egyes elemei ennél régebbiek is lehetnek. Az életet jelző fény motívuma az antik eredetű Meleagrosz-történetben is megtalálható, a halálnak vagy a halál angyalának a beteg ágyánál való megjelenése pedig része a Talmudig visszanyúló zsidó hagyománynak. Legkorábbi ismert bizonyíték a típus meglétére egy 14. századi izlandi lejegyzés. Motívumai többek között megtalálhatók a bambergi német költő, Hugo von Trimberg didaktikus epikus költeményében (*Der Renner*, 1300 k.). A típust a nürnbergi mesterdalnok, Hans Sachs is feldolgozta (1547). Nála fogalmazódik meg először a társadalmi egyenlőtlenség miatti konfliktus az apa és az Isten között, e motívumot használta a kor másik nagy német szerzője, Jakob Ayrer *Der Bauer mit seim Gevatter Tod* (1620) című farsangi játékában is (Kovács Á. 1979a; Moser-Rath 1987: 1225–1226). A 18. századra a típus Európában széles körben elterjedt. A halálkomáról szóló mese későbbi népszerűségéhez minden bizonnyal hozzájárult az, hogy egy variánsa az Ayrer munkáit jól ismerő és azt forrásként használó Grimm testvérek mesegyűjteményében is megtalálható (KHM 44, *Der Gevatter Tod*). A típus szóbeli variánsait egész Európából rögzítették, de ismerünk feljegyzéseket Észak-, Közép- és

Dél-Amerikából, valamint Kelet-Ázsiából is (MOSER-RATH 1987; UTHER 2013: 103–106).

Magyar variánsok: A típus a magyar szájhagyományozó szóbeliségben is dokumentált, népszerűségére jellemző, hogy a magyar népmesekatalógus az 1980-as évekig 26 lejegyzett változatát vette számba (MNK 2: 164–165). A típus legkorábbi magyar szóbeliségből rögzített variánsai a 19. század közepéről származnak, több alföldi illetve háromszéki változatot rögzített Ipolyi Arnold és Kriza János gyűjtőhálózata (*A halál és az ő keresztfia*, IPOLYI: 2006: 387–388, *A halál koma*, IPOLYI 2006: 612–614; *A két gazdag ember gyermeke*, KRIZA 1863: 424–427). Ipolyi Arnold nemcsak gyűjtötte, de több írásában vizsgálta is a típus eredetét és elterjedését, amelyet ő a középkori német *Fastnachtspiel* műfajával hozott összefüggésbe, ezenkívül közölte a típus szláv párhuzamait is (IPOLYI 1853; 1855). Népmeseként a típus első magyar változatát Erdélyi János publikálta (*A szegény ember és a halál*, ERDÉLYI 1855: 180–183), amelynek végén a halál egy ima kimondására kényszeríti az embert. Ezt a változatot dolgozta át és népszerűsítette Benedek Elek a század végén (*A szegény ember és a Halál*, BENEDEK 1894–1896: II, 87–90). A mese egy hosszabb variánsát közölte Merényi László (*A szegény ember és a komája*, MERÉNYI 1861: I, 173–182). A típus hazai elterjedésében nem mellékes az a már említett körülmény, hogy a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben az 1830-as évektől adatolt a halálkoma-mesetípus, és a magyar népmeseszöveg-publikációkat megelőzően jelent meg Czéh Sándor ponyvakiadása is. A típusnak az 1930-as években Berze Nagy János több baranyai változatát is rögzítette, köztük van olyan, amely inkább a Merényi-változatra emlékeztet, (*A cigány mög a halál*, BERZE NAGY 1940: II, 127–128), de olyat is találunk, amely inkább a Grimm-mese cselekményét követi (*Halál, a koma*, BERZE NAGY 1940: II, 130–131).

A PONYVAKIADVÁNY**Cím:** *Rege a hársfáról.***Kiadó:** Bucsánszky Alajos**Megjelenés helye, ideje:** Pest, [év nélkül]. Az OSZK könyvtári katalógusa szerint a ponyva az 1850-es évekből származik. A kiadás helyének megnevezéséből ítélve legkésőbb az 1870-es évek első felében jelent meg. A mese a *Négy igen szép történet és tündéres rege az őskorból 7 képpel. Ifjak és öregek számára* című kiadvány utolsó szövege. Bucsánszky a ponyvát egy sorozat részeként adta közre (sorozati szám: 25.). A 46 oldalas füzet tartalma a következő: 1. *A menyasszonyi ajándék, vagy: A csodás csengő hangszer* (1–23.) 2. *A beteg halászfiu a tóparton, vagy: A kis fehér hattyu ajándéka* (24–31.) 3. *A koldus áldása* 32–41. 4. *Rege a hársfáról* (41–46).**Lelőhely:** OSZK Törzsgyűjtemény, jelzete: 817.696.**Külső megjelenés:** 100 × 166 mm, 46 oldal, zöldes könyvtári kartonkötésben.**Illusztráció:** A kiadványban összesen hét, jelöletlen fametszet található, a Grimm-meséhez mindössze egy illusztráció tartozik. A 42. oldalon lévő fametszeten az a drámai pillanat látható, amikor a mostohát a malomkő agyonsújtja. A kép mérete: 88 × 71 mm, a metsző nem ismert. Az illusztráció előképét egy osztrák művész, Moritz von Schwind készítette a *Das Märchen vom Machandelbaum* címen publikált meséhez. A kép és a mese a *Münchener Bilderbogen* 179. darabjaként jelent meg 1855-ben, ahol a mesét 10 metszet illusztrálta. A Bucsánszky által közölt kép a német nyomtatvány utolsó illusztrációja alapján készült. A Schwind-grafikát az ismeretlen metsző a szereplők viseletének átdolgozásával magyarosította (lásd *Képek* 12.2).**Forrás:** Az ismeretlen ponyvaszerző által készített szövegváltozat az illusztrációhoz hasonlóan a müncheni Braun&Schneider kiadó által a 19. század második felében megjelent egylapos kiadványsorozatban a *Münchener Bilderbogen*ben közölt fent említett mese fordítása. (A német szöveg teljes egészében olvasható *A ponyvaszövegek közvetítő forrásai* című részben.)

A GRIMM-MESE

Cím: *Von dem Machandelboom*, KHM 47. GRIMM 1980: I, 239–248; *A gyalogfenyőről*, GRIMM 2009a: 179–186.

A szöveg keletkezéstörténete: A Grimm-mese egy Philipp Otto Runge, német festő által írt változatra megy vissza, amelyet Achim von Arnim közölt először a heidelbergi romantikusok folyóiratában, a *Zeitung für Einsiedler* című lapban 1808-ban, (HARRIES 2008: 356; UThER 2013: 108–111), ennek nyelvileg átdolgozott, filológiai változata a KHM első kiadásában alnémet nyelvjárásban közreadott mese (*Van den Machandel-Boom*, GRIMM 1812–1815: I, 203–217). Wilhelm a mese szövegét az 5. kiadáshoz átdolgozta (*Von dem Machandelboom*, GRIMM 1843: I, 270–281). Runge e meséjét nem csak a Grimm fivérek, de az ő nyomukban Ludwig Bechstein is átvette saját gyűjteményébe (1845). A Grimm testvérek számára tartalom, szerkezet és narrációs stílus szempontjából is mintaként szolgált Runge története, a másik őáltala írt mesével együtt (*A halász és a felesége*, KHM 19). Ezeket a szövegeket Grimmék általánosságban is példaértékűnek tekintették: az ideális könyvmesei elbeszélési mód alapmodelljéül szolgáltak számukra. Erről Jacob Grimm Clemens Brentanonak címzett levelében számolt be (UThER 2013: 108, a két Runge-Grimm mese komplikált szövegtörténetéről lásd RÖLLEKE 2008). Bár a mese valójában egy kegyetlen horrortörténet, pedagógiai megfontolásokból mégis helyet kapott a KHM kis kiadásában is (23. sz.). A mese számos eleme megtalálható más Grimm-mesékben is, mint pl. a gyermek utáni vágyódás (KHM 37; 50; 76; 53), a bűnt megéneklő versbetétek (KHM 28), vagy a csontokból való újjáéledés motívuma (KHM 81).

A mese magyar recepciója: A Grimm-mese gyűjteményes kötetben magyarul Nagy István antológiájában jelent meg először (*A boróka-fenyő*, GRIMM 1861: I, 190–199). A mese legkegyetlenebb jelenete az, amikor a mostoha a meggyilkolt fiút feldarabolja és megfőzi – az eredetiben savanyú szószban (levesként), Nagy sajátos magyarításában azonban paprikásként tálalja fel a fiút apjának. A mese zárlatában az isteni gondviselésre utal a fordító („örültek annak, hogy az Isten ismét összevezérelte őket.”

GRIMM 1861: I, 199) – ez az elem a grimmi verzióban nem szerepel. Kimutatható hatást gyakorolt a szóbeliségre Halász Ignác fordítása, mely a *Gyermekmesék* című, Walter Crane illusztrációit tartalmazó Grimm-antológiában, az 1870-es évektől több alkalommal is megjelent (*A bodzafa*, GRIMM [1899]: 249–259). E fordítás szövegszintű egyezéseket mutat a Bucsánszky-ponyvával (a Halász-féle Grimm fordítások kiadásairól bővebben lásd DOMOKOS 2016: 546). A mesét Gaál Mózes is átdolgozta, ebben a változatban a gyerekeket Mariskának és Marcikának hívják (*Az arany madár meséje*, KARÁDY–GAÁL [1895] 171–183).

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 720 (*The Juniper Tree*), UThER 2004: I, 389–390; AaTh 720 (*Anyám megölt, apám megevett*), MNK 2: 407.

Elterjedés: Az anya/mostoha által meggyilkolt gyemkről szóló tündérmesében az igazság csodálatos kinyilatkoztatása a madárrá vált fiú énekén keresztül történik. A mesének több mint 400 variánsát regisztrálták a 19–20. századi szóbeliségből, a típus különösen Nyugat- és Észak-Európában elterjedt, de ismert Észak-Amerikában és Ausztráliában is, ezen kívül Ázsiából török, indiai és dél-iráni variánsokat is dokumentáltak. A történet a 18. században már elterjedt lehetett. Bár a mesetípus első feljegyzése a 19. századból származik (nyomatásban Philipp Otto Runge említett, pomerániai nyelvjárásban lejegyzett meséje az első), egyes motívumai korábbi európai hagyományban gyökereznek. A cselekmény főbb elemei megjelentek a 18. század közepén egy Nepomuki Szent Jánoshoz kapcsolódó énekben (1750 körül, Lox 2008: 825). A leleplező versbetét irodalmi feldolgozása megtalálható Goethe *Faustjának* börtönjelenetében, amely már az Ős-Faustban is szerepelt ([1775] GOETHE 1995: 111). Az európai szövegváltozatokban viszonylag nagy stabilitást mutat a madár verses éneke, amelyet alkalmanként dallammal együtt rögzítettek. A mese számos, archaikusnak tekintett elemmel rendelkezik, a meséből ezek alapján kirajzolódó, feltételezett hiedelemkomplexum körül gazdag értelmezéshagyomány bontakozott ki (pl. a csontok összegyűjtése, feltámadás a csontokból, mágius

erejű életfa, lélekmadár, sors dala – lásd BELGRADER 1980; MÁRKUS 1984; Lox 2008: 824–829).

Magyar variánsok: A mesetípus a magyar nyelvterületen csak szórványosan, különösen az északi területeken ismert, csupán tizenegy változatát tartja nyilván az MNK az 1860-as évek közepétől kezdve. Ezek döntő többsége bizonyosan a Grimm-mese származéka. (A magyar szóbeliségből gyűjtött újabb változatokról lásd VILLÁNYI 2022: IV, 2612). Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a típus női párja (*A jávorfácska*, típuszáma: MNK 721*) a magyar nyelvterületen nagyon népszerű volt. Ebben a legkisebb lányt irigy nővérei ölik meg, sírján fa nő, ennek ágából valaki hangszert készít. Amikor az megszólal, elmondja a gyilkosság történetét és leleplezi a gyilkosokat (MNK 2: 407–409). Kovács Ágnes szerint az AaTh 720-as mesetípus országos elterjedtsége a Grimm-mese egy ponyvaváltozatának köszönhető (Kovács Á. 1977b: 114), Solymossy Sándor szerint a mese a szóbeliségbe Halász Ignác Grimm-fordítása nyomán került (SOLYMOSSY 1913: 3) – meglehet, hogy ebben a *Rege a hársfáról* című ponyva is szerepet játszott. Az *Anyám megölt, apám megevett* típus első ismert magyar nyelvű változata Pap Gyula palóc gyűjtésében szerepel (*Jártár varnyu*, PAP 1865: 121–125). A mese feltűnő hasonlóságokat mutat a KHM 47-tel, ugyanakkor hiányzik belőle a gyermek utáni vágyódás, az édesanya halála, valamint a ládával való lefejezés motívuma. A varjúvá változott fiú ebben a variánsban mentét, mankót és malomkövet kap az adományozóktól. Az ehelyütt közölt verses formula a Grimm-versbetét alapján átfogalmazott fordításnak tűnik („Anyám öli, / Apám eszi, / Neném csontocskámot szedegeti. / Gyolcsruhába kötögeti, / Odócskába tevegeti, / Jártár varnyú vagyok én.” (PAP 1865: 124). A Grimm-párhuzamra már a kortársak is figyeltek (K. 1866). Ugyancsak a Grimm-hatás mellett érvel Ujváry Zoltán is (UJVÁRY 2010). Pap közleményét követően nem sokkal Veres Imre Orosházáról közölte a mese egy cselekményében egyszerűsített változatát. E variánsból hiányzik annak leírása, hogyan került a meggyilkolt, madárrá változott (egyébként csecsemő) fiú a tárgyak (pántlika, kalap, malomkő) birtokába. A madár éneke hasonlít a Pap Gyula által

közölt formulához („Anyám mégöle, apám mégéve, nénécském csontocskámat összeszette, odvas fába tetté.” VERES 1875: 139). Berze Nagy János 1904-ben jegyezte le szülőfalujában, Besenyőtelken (Heves m.) a típus egy palóc változatát (*A fejr madár*, BERZE NAGY 1907: 286–287), amelyről Elisabet Róna-Sklarek állapította meg, hogy mintája a *Kinder- und Hausmärchen*ben kiadott meseszöveg volt. Solymossy Sándor feltételezése szerint e változat a Grimm-mese Halász Ignác-féle magyar fordítása alapján készült és valamely ponyva nyomán terjedhetett el (SOLYMOSSY 1913: 3; DOMOKOS 2016: 544–547). Solymossy nem tudta meghatározni, hogy melyik kiadvány lehetett a besenyőtelki mesemondó közvetlen forrása, az is lehet, hogy a Grimm-mese éppen a Bucsanszky-ponyvakiadvány alapján folklorizálódott. A hevesi mese verses formulája a következő: „Anyám megözlött, apám megévett! / Kis testvérém, Mariskám, / Összeszédte csontocskám, / Kötte selyemkendőbe, / Tette boczfa tövibe, / Kikelt kikelt! itt van! itt! / De szép madár lett belüllem!” (BERZE NAGY 1907: 357). Loschdorfer Anna dallammal együtt közölte a mese egy Bujákon gyűjtött változatát. A századforduló körül született mesélő, Mihály Ferencné Géczy Mária gyerekkorában hallotta a mesét egy vándorló órától, a mesetípus a gyűjtő szerint az 1930-as években a környéken általánosan ismert volt. (*A gyilkos mostoha*, LOSCHDORFER 1937: 354–356). E változat motivikailag és filológiailag is Pap Gyula említett palóc variánsával tart rokonságot. Banó István a II. világháború idején rögzített baranyai változata kissé zavaros és kidolgozatlan (a meggyilkolt testvér neve a mesében Mariska, de előfordul, hogy a mesélő következetlenül fiút említ). Az itt közölt formula a Halász-Bucsanszky versbetéthez hasonlít (*cím nélkül*, BANÓ 1941: I, 187–188).

A PONYVAKIADVÁNY**Cím:** *Hófejerke története. 2 képpel.***Kiadó:** Bucsánszky Alajos**Megjelenés helye, ideje:** Pest, 1864.**Lelőhely:** OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 633 (korábbi jelzet: 8/18), sorozati szám: 103. sz. (E példány címlapján fekete tintás rájegyzés látható, amelyből a következő, dátum (?) olvasható ki: 12/3 64).**Külső megjelenés:** 105 × 163 mm, 16 oldal, zöldes könyvtári kartonkötésben. (Az utolsó két számozatlan oldal a kiadó egyéb kiadványait hirdeti).**Illusztráció:** Bucsánszky ponyvanyomtatványában két metszet szerepel, amelyek ugyanazt a jelenetet ábrázolják, mindkettő jelöletlen: a címlap fametszete: 83 × 64 mm, a 13. oldalon található, újrametszett kép: 93 × 67 mm. A kép forrása Gotthard Oswald Marbach népkönyv-sorozatából származik. A *Volksbücher*-sorozat 11. darabjában (1838) olvasható a *Schneeweißchen* című mese, ennek az illusztrációját vette át Bucsánszky. (Lásd *Képek* 12. 2.)**Újrakiadásai:** A ponyva népszerűségét jelzi, hogy legalább hat magyar nyelvű kiadása ismert a 19. századból (1864, 1867, 1869, 1891, 1895, 1898), a kiadvány a következőképpen szerepel Bucsánszky 1875-ös kiadói árjegyzékében: *Hófehérke története 2 képpel* (BUCSÁNSZKY Jegyzék 1875: [9]). Az 1864-es kiadás változatlan utánnomása: Pest: Bucsánszky, 1867 (OSZK Törzsgyűjtemény 83/226); az előzőkkel azonos című és tartalmú, újraszedett kiadás: Pest: Bucsánszky, 1869 (OSZK Törzsgyűjtemény 325.225, utalás rá: PETRIK 1885: 126); az előzőektől eltérően újraszedett, címében és szövegében minimálisan módosított, 13 oldalas kiadás: *Hófehérke története. Igen szép és érdekes tündéries történet. 2 képpel*, sorozati szám 284. sz. Budapest: Rózsa, 1891 (OSZK Pny 3.307, korábbi jelzet 41/23); ezzel címében és szövegében azonos kiadás, a címlapon a sorozati szám elhagyásával: Budapest: Rózsa, 1895 (FSZEK Sz 4164); az előző Rózsa-kiadásokkal azonos című és szövegű, de eltérően szedett kiadás: Budapest: Rózsa, 1898

(OSZK Pny 1.440, korábbi jelzet: 30/82). Bucsánszky a ponyvát az 1860-as években a magyar kiadásokkal párhuzamosan többször megjelentette németül is, a két fennmaradt német nyelvű kiadás tipográfiája eltérő, a címet leszámítva szövegében azonos: *Schneeweisschens Geschichte. Mit 2 Bildern*, sorozati szám 6. Pesth: Bucsánszky, 1864 (OSZK Pny 3.783, korábbi jelzet 49/10); *Geschichte vom Schneeweisschen*. Pest: Bucsánszky, 1869 (OSZK Pny 3.913, korábbi jelzet: 50/42). E nyomtatványok a bakonyi sváb falvakban még a két világháború között is ismeretesek és kimondottan kedveltek voltak (LOSCHDORFER 1935: 78). Valamennyi Bucsánszky–Rózsa ponyva ugyanazzal a címlapképpel jelent meg (üvegkoporsóban fekvő Hófehérke), amely megismétlődik a cselekmény megfelelő pontján a kiadvány szövegébe illesztve is.

A GRIMM-MESE

Cím: *Sneewittchen*, KHM 53. GRIMM 1980: I, 269–278; *Hófehérke*, GRIMM 2009a: 202–208.

A szöveg keletkezéstörténete: A mese komplikált szövegtörténete a kevésbé ismert Grimm-fivér, a népköltési gyűjtő és író Ferdinand kéziratos lejegyzésével (*Schneeweißchen*) kezdődik, amelyet Jacob néhány javítással ellátva 1808 tavaszán juttatott el egykori tanárának és mentorának, Friedrich Carl von Savignynek (SCHOOF 1953: 427–430; UThER 2013: 122). A Hófehérke-mese szövegét a fivérek az első lejegyzésektől kezdve többször módosították, különösen a gonosz mostoha (aki az első kiadásban még Hófehérke édesanyja volt) és az ártatlanul üldözött hölgy közti konfliktus vált egyre kidolgozottabbá, miközben a cselekmény jelentős tartalmi változtatás nélkül maradt. A mese a KHM első kiadásának első kötetében jelent meg először, Wilhelm átdolgozásában *Sneewittchen* (*Schneeweißchen*) címen (GRIMM 1812–1815: I, 238–250), majd a második kiadásban még további szövegváltoztatásokat érvényesített, többek között a mese címe is egyszerűsödött (*Sneewittchen*, GRIMM 1819: I, 262–274). A mese 1825-től helyet kapott a kis kiadásokban is. Bár Grimmék változtatára bizonyára hatással voltak Basile és Musäus meséi is, a fivérek az ATU 709 típusnak legalább hat szóbeli variánsát gyűjtötték

össze. A közölt mese – a gyűjtemény első kiadásának egy Wilhelm Grimm által széljegyzetelt példánya alapján – feltehetőleg Hessenből származik. A Grimm-filológia nem tudta minden kétséget kizárólag tisztázni a mese eredetét, egyes feltételezések szerint elmondója egy francia eredetű hanauai polgárcsalád egyik fiatal hölgytagja, Marie Hassenpflug lehetett. Hófehérke (akárcsak Hamupipőke – KHM 21) hasonló női szerepmodellt testesítenek meg: mindketten szorgalmas, jámbor, barátságos és a keresztény értékrend szerint élő lányok. A KHM 53 kiemelkedő népszerűségéhez minden bizonnyal hozzájárult, hogy a Hófehérke által is képviselt női minta a 19. századi polgári lánynevelés ideálképe volt (UTHER 2013: 122–129).

A mese magyar recepciója: A mese világszerte a legismertebb Grimm-mesék közé tartozik, amely a magyar Grimm-antológiáknak is nélkülözhetetlen darabja. A Hófehérke-szüzsével legkorábban a magyar művelődéstörténetben Majláth János mese- és mondagyűjteményében találkozunk, amellyel a szerkesztő a magyar népi prózaepikát kívánta reprezentálni. Majláth a *Die Brüder* című, több népmeséből összeállított elbeszélés önálló betétszövegeként, külön címmel ellátva közölte a Grimm-mesét először németül („*Die Geschichte vom Schneemädchen*”, MAILÁTH 1825: 157–177), majd Kazinczy Ferenc fordításában *A két testvér* című mese részeként. *A Hóleány története* magyarul – előbb folyóiratos szövegközlésként (*Divatcsarnok* 2, 24. sz. [1854]: 533–540), majd gyűjteményes kiadásban jelent meg (*A két testvér*, MAJLÁTH 1864: 98–121. Részletesen: DOMOKOS 2019b: 263–267). A Grimm-mese jelenléte a magyar gyerekirodalomban az 1860-as évektől adatolható és napjainkig folyamatos. A népszerű költő és ifjúsági szerző Lukács Pál *Kis mesélgető* című, gyerekeknek szóló szórakoztató-ismeretterjesztő könyvében a Grimm név említése nélkül közölte a mese egy átdolgozását (*Hópehelyke*, LUKÁCS 1860: 50–68). Ezzel közel egy időben jelent meg Nagy István népszerű Grimm-antológiája, amelyben a KHM 53 is helyet kapott (*Hófehérke*, GRIMM 1861: I, 221–235). Nagy gyűjteményéből vált ismertté és általánossá a *Hófehérke* név- és címváltozat, amely a 19. század utolsó harmada óta szinte kizárólag ebben az alakban használatos. 1861-ben Geibel Armin is kiadott egy

kisebb, huszonnégy lapos képes Grimm-meseválogatást *Regecsarnok* címen, amelyben a mese két illusztrációval jelent meg (*Fehérke*, N. N. 1861: 18–23). Az itt közölt, a mérgezett alma átnyújtását ábrázoló metszet Ludwig Richter alkotása, amely eredetileg nem a Grimm-meséhez, hanem Ludwig Bechstein 1853-tól illusztrált német mesegyűjteményéhez készült (*Schneeweißchen*, BECHSTEIN 1853: 180–188, az *átvett* kép a 183. oldalon található). A Hóféhérkéről szóló mesét elszórtan és gyűjteményes mese-kötetekben, anonim módon és szerzői névvel ellátva számos további alkalommal közölték 19. századi kiadványok, miközben a szűzség egyre egységesebbé, a mese pedig egyre közismertebbé vált. A 19. század második harmadában a mese már önálló szöveggözlésként is megjelent, pl. az Eggenberger kiadó 1874 és 1878 között 80 krajcáros képes mesefüzet formájában több Grimm-mesét is kiadott, köztük találjuk a *Hóféhérke* című, hat képpel kísért kiadványt is (PETRIK 1885: 126). A század utolsó harmadában a magyar nyelvű gyerek-mesekönyvek kiadása egyre nagyobb méreteket öltött, ez az expanzió pedig a Grimm-kiadványokban is tükröződik. A Grimm-gyűjteményeknek kötelező darabja lett a KHM 53, amely számos fordításban és átdolgozásban jelent meg, többnyire illusztrálva. Kálmán bácsi (Mikszáth Kálmán) 1875-ben jelentette meg *Tündérvilág* című mesekötetét, amelybe e mesét is beavlogatta (*Hóféhérke*, KÁLMÁN BÁCSI [1875]: 36–42). A korban népszerű, a szóbeliségre is nagy hatást gyakorló kötet volt Halász Ignác *Gyermekmesék* című Grimm-fordításgyűjteménye, amely Walter Crane híres illusztrációival jelent meg (*Hóféhérke*, GRIMM [1899]: 269–279), emellett említéséremel a Gaál Mózes által átdolgozott, metszetekkel kísért fordítás, amelynek a végére illesztett záróformula a szóbeli mesemondási szituációt idézi (*Hóféhérke*, KARÁDY–GAÁL [1895]: 278–292). Karl Offterdinger német mesekönyv-illusztrátor akvarelljeivel jelent meg Lauffer Vilmos mesegyűjteménye, amelyben szerepel a Hóféhérke-történet is. A kötetben közölt mesék többségével együtt e mese is Nagy István Grimm-fordításának átvétele (*Hóféhérke*, N. N. [1888]: 12–19. A kiadványról bővebben: DOMOKOS 2020a: 111). Lásd továbbá például a Zempléni P. Gyula és az Endrey Zoltán Tivadar által jegyzett szövegváltozatokat: *Hóféhérke*, GRIMM

[1894]: 18–25; GRIMM [1902]: 18–26; az Endrei Zalán által átdolgozott változatot: *Hófehérke*, GRIMM [1906 k.]: 16–33, vagy Sziklay János átdolgozását, amely az 1890-es évek végétől több kiadásban is megjelent (*Hófehérke*, SZIKLAY [1905]: 64–77). A 20. századi szóbeliségre kimutatható hatással volt Benedek Elek sajátos székely mesemondó-stílusú fordítása (*Hófehérke*, GRIMM [1904] 1914: 148–162). A könyvkiadványok mellett a ponyvairodalomnak is kedvelt témája volt az ártatlanul üldözött lány története. A Hófehérke-mesetípus több különböző szöveghagyományára is nyomot hagyott a ponyván, csak a Grimm-mesének legalább hét különböző magyar ponyvaváltozatáról tudunk, nem számolva ezek újrakiadásait. A ponyvák a mesekötetekben megjelent fordításokkal egy időben, az 1860-as évektől kezdve már bizonyosan hozzájárultak a Grimm-mese popularizálódásához. A Bucsánszky–Rózsa kiadványok mellett a népies kiadványairól ismert Bartalits Imre több alkalommal tett közzé egymástól eltérő szövegű Hófehérke-fordításokat (erről lásd a 13. sz. meséhez írott jegyzetet). Az eredeti Grimm-meséhez viszonyítva szabadabb szövegkezelést képviselnek Lantai Károly és Balázs Árpád terjedelmesebb, átdolgozott Hófehérke-változatai, amelyeket az 1890-es évektől számos alkalommal közöltek újra (LANTAI 1898a; BALÁZS [1898]). Az említetteken túl a *Magyar regék gyöngyei* elnevezésű sorozat részeként Molnár Ignác is közölt egy *Hófehérke*-fordítást több elbeszéléssel együtt század végi népszerű és olcsó kiadványában. Az itt olvasható Hófehérke-mese szorososan követi az eredeti Grimm-verziót (MOLNÁR [1892?]). Stilisztikailag és motivikailag egyaránt jelentősen átdolgozott, kibővített változata jelent meg a Grimm-mesének a *Magyar Mesék és ifjusági olvasmányok* elnevezésű sorozatban (*Hófehérke és a 7 törpe* érdekes története, Budapest: Biró Albert 1904, 6. sz.). A *Hófehérke* típus ponyvaváltozatairól: DOMOKOS 2019b: 256–258. A Hófehérke-történet a populáris olvasmányok egy másik sajátos típusában, a tankönyvekben is helyett kapott. Ingrid Tomkowiak a Grimm-mese német olvasókönyvek szöveganyagába való bekerülését az 1840-es évek elejéről adatolta (TOMKOWIAK 1993: 255). A magyar tankönyvirodalomban legkorábban a nyelvtanulást célzó, középiskolai német olvasókönyvekben bukkan fel a történet a

19. század utolsó harmadában (DOMOKOS 2019b: 258–260). Az európai művelődés ezen reprezentatív darabjának az irodalmi feldolgozások mellett számtalan képi, színházi, zenei és filmes adaptációja született. A történet vizuális ábrázolásának nagy hagyománya van, ennek részben oka, részben következménye a szüzsé elterjedtsége. A *Hófehérke*-illusztrációk az 1820-as évektől kezdve általában ugyanazokra a jellegzetes jelenetekre koncentrálnak: többnyire a mérgezett almát kezében tartó mostohát, a vadász előtt az életéért könyörgő, illetve a törpék gyűrűjében üvegekoporsóban fekvő hősnőt jelenítik meg (a Grimm meseillusztrációkról részletesen: GÄRTNER 2007, a képeslapokon ábrázolt Hófehérke-meséről: DÖMÖTÖR 1995). Összegezve elmondhatjuk, hogy a Hófehérke-szüzsé verbális és vizuális ábrázolása a magyar nyelvű, nyomtatott kultúrában folyamatosan jelen volt a 19. században, Benedek Elek Grimm-kiadásainak megjelenésekor már számtalan népszerű Hófehérke-fordítás volt hazánkban is forgalomban, amelyek utat találtak a kulturális termékekkel kevésbé ellátott vidéki népesség szóbelisége felé is.

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 709 (*Snow White*), UThER 2004: I, 383–384; AaTh 709 (*Hófehérke*), MNK 2: 399–401.

Elterjedés: Az ártatlanul elűzött lány témája kétféle, egymással összefonódó szöveghagyományhoz tartozik. Egyrészt népmeseként a szájhagyományozó szóbeliség szerves része, másrészt szerzői művek sora bizonyítja, hogy a szüzsé már évszázadok óta jelen van a nyomtatott európai művelődésben különböző irodalmi feldolgozások formájában is. A mesetípus a szüzsé egyes részleteit tekintve rokonítható Giambattista Basile 17. századi nápolyi gyűjteményének egy elbeszélésével (II, 8. *A kis rabszolgalány*, BASILE 2014: 197–202), Christine Shojaei Kawan az 1782 és 1833 közötti fél évszázadból a történetet hat, egymástól független, nyomtatásban is közölt német, valamint orosz változatát azonosította (SHOJAEI KAWAN 2008). A típus Grimmék előtti feldolgozásai közül ismert például Johann Karl August Musäus *Richilde* című (1782), középkorban játszódó története, amelynek igazi főhőse nem az elűzött lány, hanem a gonosz anya, ami a

mese címválasztásában is tükröződik. (Ennek magyar ponyvafeldolgozása is megjelent Bucsánszky Alajos, majd Rózsa Kálmán nyomdájában: *A varázstükör vagy Richilda története: Igen szép és érdekes tündéres rege a régi korból*, 1874; 1891). A KHM megjelenését követően, a 19. század első felében a Hófehérke-témáról számos alkalommal további irodalmi feldolgozások jelentek meg, lásd például Johann Andreas Christian Löhr (1819), Johann Heinrich Lehnert (1829), Puskin (1833), Ludwig Aurbacher (1834) vagy Ludwig Bechstein (1845) változatait. A típus az egész európai szóbeliségben jól ismert, Steven Swann Jones négyszáznál több lejegyzett szóbeli variánsról számolt be az ATU 709 szerkezetét elemző monográfiában (JONES 1990), különösen lett, litván, észt, ír, keleti-szláv valamint görög és olasz változatait rögzítették nagy számban. Ezenkívül jelenlétét a francia és a német nyelvű elbeszéléshagyományból is adatolták, elterjedt továbbá Észak- és Közép-Amerikában, szórványosan ismertek dél-amerikai, szubszaharai, kaukázusi, mongol, indiai és kínai változatai is (SHOJAEI KAWAN 1997). A típus gyakran kontaminálódik más típusokkal vagy azok egyes epizódjaival (pl. *A hét holló*, ATU 451; *Az aranyhajú ikrek*, ATU 707; *A csonkakezü lány*, ATU 706 vagy *A szorgalmas lány és a lusta lány*, ATU 480).

Magyar variánsok: Katona Lajos szerint a Hófehérkéről szóló narratívák több más nemzethez hasonlóan nálunk is a Grimm testvérek mesegyűjteményéből terjedtek el széles körben (KAT. [KATONA Lajos] 1895). Kovács Ágnes úgy vélte, hogy a Hófehérke meséje jó példája annak, ahogyan egy nyugati eredetű könyvmese beleolvadt a magyar népmesei szöveghagyományba. A *Hófehérke* mesetípusnak a *Magyar népmesekatalógus* mindössze tizenöt önálló, valamint különböző típuskombinációkban meglévő magyar változatát tartja nyilván a nyelvterület különböző pontjairól, amelyeknek több mint a fele a 19. században került lejegyzésre (MNK 2: 399–400, a típus újabban rögzített változatairól lásd VILLÁNYI 2022: IV, 2611–2612). Ez a viszonylag csekély számadat azonban inkább csak az olvasmányi eredetű szövegeket figyelmen kívül hagyó gyűjtői magatartást jelzi, és nem a mesetípus elterjedtségéről árulkodik. A típus magyar szóbeliségben való előfordulása a 19. század közepétől adatol-

ható. Első publikált népmesei változatát Erdélyi János közölte *Népdalok és mondák* című népszerű antológiájában *monda* műfajmegjelöléssel. A *világ szép asszonya* címen közzétett variáns *A csonkakezü lány*-mesetípus keretében megjelenő típuskombináció, amelyet Bartók Gábor gimnáziumi költésztantanár, későbbi szatmári iskolaigazgató Máramarosszigeten jegyzett le és küldött el Erdélyinek 1847-ben (ERDÉLYI 1846–1848: III, 195–212. Típusképlete: ATU 709 + ATU 706. Erdélyi szövegkiadása a beküldött kéziratot hűségesen követi: MTA KIK Kt. Irod. 8-r 206/173, 2r–15r. *Mondák III. kötet Bartók Gábortól M. Szigetéről. 1847. évben. A Világ szép asszonya*). A *Népdalok és mondák*-ban szereplő meseközlés kapcsán Ipolyi Arnold a típusról úgy nyilatkozott, hogy az német nyelvű populáris olvasmányokból terjedhetett el nálunk (DOMOKOS 2019b: 244). A 19. század ötvenes éveiben Réthy Lipót ponyván több alkalommal is megjelenítette az Erdélyi gyűjteményében szereplő mesét (*A világ csuda szép asszonya, vagy Az igazmondó tükör: Igen nevezetes mulattató tündéri néprege*, Szarvas, 1853; Gyula, 1857). Az Erdélyi-féle szövegközlés folklorizációjára egy 1890-es évek végi példa Horger Antal zajzoni gyűjtésében olvasható (*A legszebb királyné leánya*, HORGER 1908: 390–392). A *Hófehérke*-típus legkorábbi, önmagában álló változatait Ipolyi Arnold gyűjteményében találjuk, a mesetípust e korpuszban három, az 1850-es évekből származó variáns is képviseli: egy debreceni, egy szegedi és egy ismeretlen helyről gyűjtött mese (*Szépség tükre*, IPOLYI 2006: 459; *A királyleány és a tizenkét óriás*, IPOLYI 2006: 368–371; *cím nélkül*, IPOLYI 2006: 869–870). Ugyancsak a század közepe táján rögzíthették a Kriza Jánoshoz küldött kéziratok között fellelhető *Czitrom leány* című variánst is (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/III, 131r–137v). Ezekon kívül a 19. század utolsó évtizedeiből további kiadott és kéziratban maradt változatokat ismerünk Kárpátaljáról (*A világ szép asszonya*, BANÓ-DÖMÖTÖR 1961: 168–173; LÁZÁR 1899: 597–600; Szini Péter beregi lejegyzése: MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 367/ I, 95r–98r), a Partiumból (Marosi Samu nagydobai lejegyzése: MTA KIK Kt. Irod. 4-r 397/ I, 1r–2v) és a Dunántúlról (*Az arany koporsó*, HALÁSZ 1889: 283–285). A mese szóbeliségéből gyűjtött korai magyar változataiban a törpék (Mot. F451.5. 1.2) helyett

gyakran rablók, tolvajok, zsványok, betyárok szerepelnek. Az apró erdei emberek a magyar változatokban való szerepeltetése csak az 1940-es évektől kezdve jellemző. Pogány Péter 1942-ben és 1943-ban Zala megyében rögzített meséiben is törpék fogadják be a lányt (POGÁNY Péter: *Göcseji népmesegyűjtemény*, EA 8780 40–45, 1111–1120). A 19. századi, többféle szóbeli és írásbeli tradícióból táplálkozó népmeseszövegekkel ellentétben a 20. századi mesemondók repertoárjában fellelhető *Hófehérke*-variánsokon már egyértelműbben kimutatható a Grimm-olvasmány közvetlen és egységesítő hatása. A viszonylag kevés számú regisztrált magyar variáns alapján úgy tűnik, hogy a 19. század végén és a 20. század elején született mesemondók szövegrepertoárját már alapvetően befolyásolta a Grimm-testvérek szövegváltozata. Ez persze nem jelenti azt, hogy a köznép mesetudására korábban ne gyakorol(hatot)t volna hatást a *Kinder- und Hausmärchen*ben közölt *Hófehérke*-változat, csupán azt jelenthetjük ki, hogy a gyűjtők által rögzített variánsok alapján ez nem adatolható. Az 1889-ben született csongrádi Palásti Anna *Hófehérke* címen közzétett meséjét édesanyjától is hallotta, de saját bevallása szerint olvasmányaiából is ismerte. Ezen 1941-es lejegyzésű mese az egyik első szóbeliségből származó változat, amely hűségesen követi a KHM 53-at. A mese ismétlődő verses szövegrészlete („Falon függő tükröcske, Ki az Ország szebbike?”) arra utal, hogy a kötetünkben közölt Bucsánszky–Rózsa kiadványnak szerepe volt a Grimm-mese folklorizálódásában (KATONA 2011: 84–90, 338). Az 1897-ben Magyarón született Kurcsi Minya a Keleti-Kárpátok famunkásai között mesélt Grimm-meséket, köztük a *Hófehérkét* is. Repertoárjának lejegyzője, Faragó József szerint Kurcsi meséi nagy részét Benedek Elek valamelyik Grimm-fordításkötetéből tanulta az 1920-as években (FARAGÓ 1969: 25–28, Kurcsi *Hófehérke*-meséjéről: uo. 41). Az 1901-ben született írástudatlan Tót Szőke Józsefnétől az 1950-es években Somogy megyében gyűjtötte Dobos Ilona azt a *Hófehérke*-típusba tartozó meseszöveget, amelyről a gyűjtő tájékoztatása alapján tudjuk, hogy egy Grimm-mesekönyvből olvasták fel a mesélőnek „fiatalasszony korában a fonóban és kukoricafosztáskor”. Ez az olvasmány feltehetőleg valamely Benedek Elek-fordítás lehetett, legalábbis

a mesélő által használt sztereotip formula alapján erre következtethetünk (S. DOBOS 1962: 312–319, 527). A fentiekből látható, hogy a Grimm-mese folklorizációja többféle csatornán keresztül zajlott a 19. század első felétől kezdve, amelyek közül a ponyva csak egy, ám a szóbeliségre kimutatható hatást gyakorló útvonal volt.

13.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím, szerző: *Hófehérke meséje*. A nyolcoldalas füzet a *Kis mesemondó jó gyermekek számára* című, Tüzér Károly által szerkesztett sorozat 2. számú darabjaként jelent meg. A ponyva utolsó oldalán a meseszöveg alatt olvasható a Grimm-mese átdolgozójának neve: „*Magyarítá: Tüzér Károly.*” A Tüzér Károly álnév Bartalits Károly Imre nyomdászt rejti.

Kiadó: Bartalits Imre

Megjelenés helye, ideje: Budapest, [1898 vagy az előtt]. A publikálás idejére vonatkozó feltételezés alapja a kiadványon található közgyűjteményi gyarapodási szám: „*M. Nemzeti Múzeum, 1898. évi 82. sz.*”

Lelőhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 1.404 (korábbi jelzet: 29/98). A ponyvának fennmaradt egy másik példánya is, ebben Hófehérke meséje a sorozat többi darabjával összefűzve olvasható (OSZK Törzsgyűjtemény H 80597). E rózsaszín borítós, fametszettel illusztrált gyűjteményes füzet a következő négy, külön címlapokkal ellátott részből áll: 1. *Hüvelyk Matyi* 2. *Hófehérke meséje (Magyarítá: Tüzér Károly)* 3. *Robinson Crusoe kalandjai* 4. *A megjutalmazott bátorság (Írta: Catulle Mendès)* 5. *A rászedett ördög (Írta: Lajos bácsi)*. E füzet utolsó oldalán *Megszivlelésül* cím alatt Tüzér Károlytól a *Jámbor atyámfia!*-kezdetű árvérs olvasható. Később ehhez a gyűjteményes kiadványhoz hozzákötötték a nyomda egy 1899-ben megjelent kiadványát is: *A bujdosó királyfi vagy Rudolf trónörökös a nép ajkán és a valóságban*. Budapest: Bartalits, 1899.

Külső megjelenés: 110 × 158 mm, 8 számozott oldal, zölds kartonkötésben.

Illusztráció: Csak a mese címlapja illusztrált: jelöletlen metszet 88 × 124 mm. E kép a sorozathoz tartozik, nem a Grimm-mesét illusztrálja, egy idealizált mesélési szituációt jelenít meg, ahogyan a hallgatóság figyeli a magyaros viseletben mesélő férfi alakot.

Újrakiadás: Nem ismert. Tudjuk azonban, hogy a népies kiadványairól nevezetes Bartalits Imre a 19. század második felében más alkalommal is közölt, a fent hivatkozott ponyvától eltérő szövegű *Hófehérke*-fordítást. 1875-ben egy verses jövendölést tartalmazó kiadvány (*Kaszás Máté jövendölése az 1875., 1876., és 1877-ik évekre. A magyar nép számára versekben leírva*) utolsó oldalaira került egy Igazmondó Misi álnév mögé rejtőzött szerző meséje, amely nem sokban tér el az eredeti Grimm-mesétől (*A Hófehérke. Tündérrege*, Budapest: Bartalits Imre, 1875). Ehhez és a Bucsánszky-ponyvához képest is a Tüzér Károly nevével a század végén megjelent változat kevésbé hűségesen követi az eredeti Grimm-mesét, amiben az is közrejátszott, hogy e kiadás kifejezetten gyermekkorú olvasóközönség számára készült.

Forrás: Nem ismert.

A GRIMM-MESE: *Sneewittchen*, KHM 53. Lásd a 12. sz. jegyzetnél.

A NÉPMESE: ATU 709. Lásd a 12. sz. jegyzetnél.

14.

A PONYVASZÖVEG

Cím: *Az arany madár, vagy: A bűvös oroszlán, bűvös medve, bűvös farkas, bűvös róka és bűvös nyúl. Tündéries történet az őskorból. 5 szép képpel.*

Kiadó: Rózsa Kálmán

Megjelenés helye, ideje: Budapest, 1881.

Leőhely OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 1.184 (korábbi jelzet: 22/1).

Külső megjelenés: 107 × 160 mm; 32 oldal, zöldes könyvtári kartonkötésben. (Az utolsó két számozatlan oldalon a kiadó egyéb kiadványainak hirdetése található). A ponyva utolsó lapjának alján fekete tintával lapalji jegyzetben olvasható a kiadvány használatára vonatkozó néhány adat: „18/V 83 Szentiványi Ferencz.” A 30. oldalon szintén fekete tintával szerepel egy átszírozással nehezen olvasható aláírás, feltehetőleg Szentiványié.

Illusztráció: Összesen öt fametszet jelent meg a kiadványban, ami négy különböző képet jelent. A címlapkép: 89 × 72 mm; 6. oldalon: 90 × 73 mm; a 11. oldalon: 91 × 71 mm (e kép ismétlődik a címlapon); a 22. oldalon: 90 × 70 mm; a 28. oldalon: 91 × 72 mm.

Újrakiadások: A szöveg és képanyag a ponyva első ismert kiadásával egy időben megjelent Rózsa Kálmán *Családi képes naptárában* is (N. N. 1881b). Az önálló ponyvafüzetnek összesen három kiadása ismert, az 1880-as években még egyszer közölték azonos címen (Rózsa, 1885. OSZK, Pny 1.235, korábbi jelzet: 25/4), majd 1897-ben Rózsa Kálmán harmadszor is kiadta a ponyvát (FSZEK Sz 3898). Mindhárom ponyvakiadás ugyanannak a szedésnek a lenyomata, egyedüli különbség, hogy a 3. kiadás címlapján a képek száma nem betűvel, hanem számjeggyel kiírva olvasható (*5 szép képpel*). Ez utóbbi kiadást ismerte Solymossy Sándor, aki a Grimm-mesék magyar populáris recepciója kapcsán így fogalmazott: „ismeretes, hogy népiratkákban némi átdolgozással a Grimm-mesék nálunk szélteben el vannak terjedve. (Néha pusztá fordításban, pld. Grimm 60. számú meséje »Aranymadár« címen Rózsa Kálmánnál. Budapest, 1897.)” (SOLYMOSSY 1913: 8). Solymossy megállapítását némileg árnyalja, hogy a Rózsa-kiadvány a Grimm-mesétől néhány helyen eltér. A cselekményvezetést is érintő módosítás, hogy az ismeretlen ponyvaszerző elhagyta a KHM 60 egyik utolsó epizódját, amelyben a királyfi féltékenységből lecsapja az őt kiszabadító fivére fejét, de a nyúl életgyökérrel visszaforrasztja (Mot. N342.3). A Grimm-mesében a fivéréknek nincs külön nevük, a ponyvában igen (Hugó és Arthur), akiknek a hétfejű sárkány helyett a magyar változatban tigristestű, kígyófejű, pikkelyes szörnyeteket kell legyőzni. Szintén motivikai változtatás, hogy a ponyva szövegében nem

a vitéz, hanem a megszabadított királylány vágja ki szörnyeteg nyelvét.

A GRIMM-MESE

Cím: *Die zwei Brüder*, KHM 60. GRIMM 1980 I: 312–334; *A két testvér*, GRIMM 2009a: 234–248.

A szöveg keletkezéstörténete: A fivérek a mesetípusnak legalább hat, különféle változatát ismerték, amelyek tartalmi kivonatait a KHM-hez készített jegyzetek között közölték (GRIMM 1856: 102–107). A két testvér története a Grimm-mesegyűjtemény leghosszabb tündérmeséje, amely a von Haxthausen családtól származó (feltehetőleg Sophie von Haxthausen által közvetített) paderborni elbeszélést követi. Teljes változatban először a KHM második kiadásában jelent meg (GRIMM 1819: I, 310–337), szövegét a harmadik kiadásban nyelviileg átdolgozták (GRIMM 1837: I, 368–396). A KHM 1812-es, első kiadásában a 60-as számon a mese egy töredékes, hesseni variánsa olvasható *Das Goldei* címen (GRIMM 1812–1815: I, 278–280). Ugyanitt helyet kapott egy hosszabb, a KHM 60 kanonikus változatának főbb elemeit tartalmazó, de azzal nem azonos, a csodamadár-epizódot nélkülöző hesseni mese is a sárkányölő fivérekről, amely már az 1810-es kéziratos gyűjteményben is szerepelt Friederike Mannel elmondása után (*Von Johannes-Wassersprung und Caspar-Wassersprung*, GRIMM 1812–1815: I, 343–347; UThER 2013: 142). A KHM 60 a kis kiadásokban nem szerepel, emiatt e mese kevésbé elterjedt és ritkábban illusztrált.

A mese magyar recepciója: A két testvérről szóló történet a kötetben szereplő többi Grimm-meséhez képest kevesebbszer jelent meg magyarul, aminek az oka talán a szöveg szokatlanul hosszú terjedelmében keresendő. Magyar fordításai a 19. század második felétől szórványosan ismertek. Vachott Sándorné Csapó Mária *Gyermekvilág. Elbeszélések, regék, mesék, dalok és versek* című, egyes műfajokat bemutató szépirodalmi és ismeretterjesztő antológiáját eredetileg 1860 végén kezdte el füzetes formában folytatásokban megjelentetni. A gyűjtemény egyike volt Vachottné legnépszerűbb kiadványainak, melynek harmadik füzetében jelent meg *A szerencse fia* című, regé műfajmegjelölés-

sel ellátott olvasmány. Az elbeszélés szüzséje feltűnően hasonlít a KHM 60-hoz, azzal azonban nem teljesen azonos (a Vachottné által közölt változatban csak egy fiú szerepel és teljesen hiányzik a Grimm-mese bevezető részét képező csodamadár-történet is. VACHOTT 1861a: 101–112; erről áttekintően: DOMOKOS 2020b: 160). A Grimm-mese a 20. század elejétől kezdve Benedek Elek fordításában több alkalommal került az olvasóközönség elé (*A két testvér*, GRIMM [1914]: 268–284). Az említett Benedek-féle kiadásban a meséhez színes képmelléklet is tartozik, a képen egy háromfejű, repülő tűzokádó sárkány és a hős küzdelme látható. A mese 20. századi magyar fogadtatástörténetében Szondy György ifjúság számára készített fordítása (*A két testvér*, GRIMM [1948]: 47–67) és Rónay György átdolgozása (*A két testvér*, GRIMM 1986: 137–160) jelentős. Ez utóbbi kiadást Nagy Géza – szintén a sárkány és az állatok küzdelmét ábrázoló – rajza illusztrálja.

A NÉPMESE

Típuszám: A Grimm-mese három mesetípus összekapcsolódása-ként írható le, cselekménye a prózafolklór-történetek alapmodelljeinek, *A két testvér* és a *Sárkányölő vitéz* típusnak a kombinációja, amelyet a csodamadár története vezet be: ATU 567 (*The Magic Bird-Heart*) + ATU 303 (*The Twins Or Blood-Brothers*) + 300 (*The Dragon-Slayer*), UThER 2004: I, 183–185, 336–337, 174–175; AaTh 567 (*A csodamadár*) + AaTh 303 (*A két testvér*) + AaTh 300 (*Sárkányölő vitéz*), MNK 2: 350–353, 76–82, 43–48.

Elterjedés: Az elválás és a felismerés tematikája köré szerveződő narratívában számos archaikus motívum található (mágikus kardszerzés, sárkányharc, emberáldozat, sorsjelző kés stb.), amelyeknek egy része az antikvitásig vezethető vissza. A *csodamadár* típus legrégebb ismert variánsa keleti eredetű, amely a szanszkrit *Papagájkönyv* Nahšabī perzsa költőtől származó fordításában maradt fenn (1329–1330). A Grimm-mese különböző epizódjai és motívumai megtalálhatók Basile 17. századi nápolyi mesegyűjteményében, amelyet a Grimm fivérek is jól ismertek. (I, 7. és 9. *A kereskedő*, BASILE 2014: 77–89; *Az elvarázsolts herceg*, BASILE 2014: 97–104). A 19–20. századi szájhagyományból való gyűjtések tanulsága szerint az ATU 567 mesetípus egész

Európában ismert, valamint a Közel-Keleten, Közép- és Délkelet-Ázsiában, szórványosan Észak- és Közép-Amerikában, valamint Kelet- és Dél-Afrikában is elterjedt volt (MARZOLPH 2014: 292–295). A KHM 60 központi cselekményét a *Sárkányölő vitéz* típusának *A két testvér* típusba való beékelődése adja, ez a típusösszetétel az európai elbeszélő-hagyományban meglehetősen állandónak tekinthető (MNK 2: 82). A tündérmesék jellegzetes, negatív alakja az ember- és természetfeletti tulajdonságokkal bíró, gyakran antropomorfizált sárkány, amely a káosz, a gonosz, a külső veszély tipikus megtestesítője, egyúttal a mesehősök legfőbb ellenfele. A sárkányt szerepeltető népmesék legismertebb és legrepresentatívabb darabjai az ATU 300 és ATU 303 típusokba tartoznak – ezek egész Európában, Amerikában, Dél-Nyugat-Ázsiában és Észak-Afrikában ismertek (KOVÁCS Á. 1981: 402). A mitikus sárkányharc az egyik legrégebből adatható epikus motívum (Mot. B11.11.), amelynek első megjelenései nem a népmese műfajához, hanem a mítoszokhoz köthetők (lásd pl. Héraklész vagy Perszeusz szörnyekkel folytatott küzdelmeit). A motívum a középkorban – többek között – a lovagi irodalomban élt tovább (pl. Trisztán). A keresztény egyházi hagyomány a sárkányt az eretnokség és az ördög szimbólumának tekinti (lásd a Szent Mihályról és Szent Györgyről szóló történeteket). A legyőzött ellenfél nyelvének kivágása archaikus hiedelmekre és szokásokra vezethető vissza, Lutz Röhrich szerint a kivágott sárkánynyelvek, mint a hős hősiességének bizonyítéka (Mot H105.1) az ATU 300 mesetípus alapszerkezetének része (RÖHRICH 1981: 800). Ez a motívum, illetve az ennek révén való felismerés Straparola és Basile gyűjteményeiben is szerepelnek. Kurt Ranke *A két testvér* típust nyugat-európai eredetűnek tekinti. Bár számos feltételezés született arról, hogy mikor és hol kombinálódott a *Sárkányölő* típussal, a kérdés máig nem tisztázott (Minderről összefoglalóan lásd RANKE 1934; RANKE 1979: 915–916).

Magyar variánsok: Az ATU 300 és 303 mesetípusok a magyar nyelvű szóbeliségben is a legnépszerűbb típusok közé tartoznak, az MNK összesen több mint 150 változatukat tartja nyilván, stabil összekapcsolódásuk pedig legalább húsz variánsban mu-

tatható ki, legkorábban a 18. század végi sárospataki kéziratos mesegyűjteményben (*Három vándorló Királyfirul való Historia*, BENEDEK 2004: 25–44). A csodamadár-történetnek (ATU 567) 35 magyar változatát regisztrálja az MNK, többségük típuskombináció (MNK 2: 43–48, 76–82, 350–352). A 19. század első évtizedeiből származó, az első magyar mesegyűjteményként számontartott mesegyűjtésben mindhárom típus megtalálható, részben önállóan, részben egymással és más típusokkal összekapcsolódva különböző kombinációkban. A csodamadár-történet legkorábbi ismert magyar változata Gaal György kéziratos gyűjteményében í-ző nyelvjárásban olvasható (*Más szép Messe Egy Grofrul*, MTA KIK Kt. RUI 4-r 66/III, 53r–56v a típus magyar népmeseként először németül jelent meg: *Der Vogel Goldschweif*, GAAL 1822: 195–241). A másik két típus kombinációjára szintén Gaalnál találjuk az első publikált magyar variánst (*A kövévált királyfi*, GAAL 1857–1860: I, 159–169, az ATU 300 és az ATU 303 további típuskombinációkban: *A buzogányos gyermek*, GAAL 1857: II, 100–114; *A mostohaanya*, GAAL 1857–1860: I, 51–78). Az első nyomtatásban megjelent magyar nyelvű népköltési antológia kezdő meseszövege szintén a *Sárkányölő* és *A két testvér* típus egybekapcsolódását mutatja, amelyet Gaal József lejegyzése alapján közölt Erdélyi János (*A három királyfi*, ERDÉLYI 1846–1848: I, 459–466, XI). E variáns érdekessége, hogy szerepel benne az erdőben bolyongó fivérek és állatsegítőik (medve, farkas, oroszlán) formulaszerű párbeszéde, akárcsak a Grimm-mesében, de itt éppen fordítva: a királyfiak és nem az állatok könyörögnek az életükért. Az ATU 300 és 303 stabil kapcsolódására számos példát találunk Ipolyi Arnold 19. század közepén összeállított népköltési gyűjteményében is: Pajor István gyűjtötte 1847-ben a később *A talált gyermek* címen közzétett ipolyinyéki (Hont m.) változatot (IPOLYI 2006: 78–80), Vénh János az 1850-es években *A három fiú* című kalocsai variánst (IPOLYI 2006: 634–639), egy bizonyos Furde F. pedig Debrecenből *A két testvér* címen megjelent mesét küldte el Ipolyinak (IPOLYI 2006: 485–492). Ugyanebben a kombinációban szerepel a gyűjteményben egy cím és keltezés nélküli szöveg (IPOLYI 2006: 529–531). Ezekon kívül Ipolyi gyűjteményében az ATU 300, 303 és 567 más típusokkal kombinálva is sze-

repelnek, különböző helyekről gyűjtve (pl. IPOLYI 2006: 210–214; 248–251; 642–643; 655–657; 828–831). Egy közelebből nem ismert gyűjtő Dunakilitiből (Moson m.) egy olyan szövegvariánst küldött Ipolyi Arnoldnak, amely teljesen megegyezik az Erdélyi János által 1846-ban a *Népdalok és mondákban* közölt mesével, annak ez egy csonka, úgynevezett filológiai változata (*A három királyfi*, IPOLYI 2006: 198–200). A csak monogrammal (N. R. J.) jelölt gyűjtő saját közlése szerint a szóbeliségből hallotta a mesét, azonban ismerte a mesének egy kalendáriumbeli változatát is. Ez a nyomtatott forrás minden bizonnyal az 1851-es *Trattner és Károlyi Nemzeti kalendárioma* lehetett, amelyben valóban megjelent Erdélyi János által közölt mese – ez megmagyarázhatja a két meseszöveg közti hasonlóságokat (bővebben: DOMOKOS 2015: 51–52). A csodamadár és a sárkányölő története kapcsolódik össze Kriza János egy székely gyűjtésében is (*A csodamadár*, KRIZA 1956: II, 254–267). A három típus kombinációjaként lejegyzett magyar népmeseváltozatok a Grimm-mese cselekményvezetését és motívumkészletét követik, ez a Grimm-hatás a második világháború óta lejegyzett, a nyelvterület különböző pontjairól származó változatokon adatolható. A legkorábbi magyar nyelvű szóbeli változatok, amelyeken a Grimm-mese hatása minden kétséget kizáróan kimutatható, az 1940-es évekből származnak. *Az aranytollú madár* címen jelent meg egy Vas megyében lejegyzett változat (KUNTÁR 1957: 81–89), a híres bagi mesélőtől, Pandur Pétertől Dégh Linda közölt egy cím nélküli variánst (DÉGH 1941: I, 156–171). Faragó József megállapította, hogy a keleti-Kárpátokban dolgozó Kurcsi Minya meséjét az 1920-as években Benedek Elek valamelyik Grimm-fordításkötetéből tanulta (FARAGÓ 1969: 142–162). A lejegyzett változatok alapján úgy tűnik, hogy a magyar anyagban a Grimm-mese hatására kapcsolódott össze *A csodamadár* típus a *Sárkányölő* és *A két testvér* típusokkal. Néhány variánson bizonyos fokú egyszerűsítés figyelhető meg, pl. egy rozsályi változathból hiányzik az elvarázsolt erdő, a boszorkány és a kővé változtatás motívuma (*A szegény ember meg a nagygazda*, BÉRES 1967: 50–57). Egy sarkadi változatban pedig a mesélő sajátos vonásokkal egészítette ki az elbeszélést (pl. a megmentő fivér a sárkányölő kérésére vízbe ugrik és meg-

hal. A *csodamadár*, DÖMÖTÖR 1962: 59–65), Kovács Ágnes feltételezte, hogy e mese forrása, akárcsak a magyar variánsok egy jó része a jelen kötetben is közzétett ponyvakiadvány volt (BÉRES 1967: 442).

15.

A PONYVAKIADVÁNY

Cím: *Kormoska, a csodaszép királyleány, története, vagy: A napruha, holdruha és csillagruha. Igen szép, érdekes és mulattató tündéries történet. Négy szakaszban. 4 szép képpel.*

Kiadó: Bucsánszky Alajos

Megjelenés helye, ideje: Budapest, 1877.

Lelőhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 1.124 (korábbi jelzet: 20/35).

Külső megjelenés: 105 × 160 mm; 24 számozott oldal, zöldes könyvtári kartonkötésben. (Az utolsó oldalon a kiadó korábbi kiadványainak hirdetése).

Illusztráció: Összesen öt, jelöletlen kép látható a kiadványban, ez négy különböző fametszetet jelent. Címlapkép: 93 × 68 mm; 2. oldal: 90 × 70 mm; 14. oldal: 90 × 70 mm (azonos a címlapképpel); 16. oldal: 91 × 70 mm; 23. oldal: 91 × 71 mm.

Újrakiadásai: A ponyva azonos szöveges és képi tartalommal megjelent Rózsa Kálmán kiadásában is: Budapest: Rózsa, 1897 (OSZK Pny 1.392, korábbi jelzet: 29/42). A ponyvakiadvány szövegének első újraközlése: DOMOKOS 2020c: 295–310.

Forrása: A szüzsé és a mesében szereplő egyes motívumok figyelembevételével egyértelmű, hogy a ponyva két Grimm-mese nyomán íródott (KHM 21, KHM 65). A filológiai azonosságok alapján úgy tűnik, hogy az ismeretlen ponyvaszerző a mese szövegét Nagy István 1860-ban (1861-es évszámmal) megjelent Grimm-fordításának ismeretében fogalmazta meg, e ponyva-változat ugyanis Nagy kötetének több meséjével is szövegszintű egyezéseket mutat. A Grimm testvérek saját *Hamupipőke*-változatukban röviden csak annyit írnak, hogy egyszer a király három napos ünnepélyt rendezett, amelyre az ország valamennyi

szép lányát meghívta. Nagy István átdolgozásában ez a rész kidolgozottabban, a következőképpen szerepel: „Egyszer megszólal a *dob az utcán* és hirdetik, hogy a király nagy mulatságot akar adni, *melyre az országból minden szép lány hivatalos, hogy a királyfi a legszebbiket választhassa feleségül*. A mint ezt a mostoha *meghallja, nosza rajta, csináltatja a lányainak a szebbnél szebb ruhákat, és már előre is örült, hogy bizonyosan az egyik lesz azok közül a királyné.*” (GRIMM 1861: I, 127). Ugyanez a rész a ponyvamese szövegében is szerepel: „a város minden *utcáin* megjelentek a hirnökök, *dobszóval hirdelve, hogy a király fényes bált rendez, melyre az országnak minden leánya hivatalos, hogy a király aztán feleséget választhasson közülök* magának. Alig *hallotta ezt meg Kormoska asszonya, nosza egyre-másra csináltatta a legszebb ruhákat két leányának s valamint ő úgy a két kevély leány is meg voltak győződve, hogy ők lesznek a legszebbek a bálon s bizonyosan öközülök választ a király feleséget* magának.”) A cipőpróba-jelenet versbetétei még az előző párhuzamos szöveg helyénél is árulkodóbbak: „*Illik a papucs a lábára, / Ez már az igazi mátká.*” (GRIMM 1861: I, 133). Ugyanez a ponyván: „*Illik a cipő a lábára, / Ez már az igazi mátká.*” A ponyvaszöveg keletkezéséről és Nagy István Grimm fordításaival való további párhuzamokról lásd DOMOKOS 2020a: 120. A ponyvaszöveg szerzője szabadabb szövegalakítási stratégiát alkalmazott, nagyobb teret engedett az egyéni invenciónak, mint amit a Nagy István más meséi alapján fogalmazott, korábban bemutatott verses ponyvák esetén megfigyelhettünk, azok ugyanis sorról sorra követik az alapszöveget (lásd például az 1., 2. és 5. számon közölt ponyvaméséket).

A GRIMM-MESE

Cím: *Allerleirauh*, KHM 65. GRIMM 1980: I, 350–356. A ponyvaszöveg egyes elemei (lásd különösen a második szakaszt) az *Aschenputtel* című meséből származnak, KHM 21, GRIMM 1980: I, 137–144; *Gereznabarka*, GRIMM 2009a: 261–264; *Hamupipőke*, 2009: 97–102). A *Kormoska története...* a kötet legkülönlegesebb ponyvaszövege abból a szempontból, hogy nem egy Grimm-mését képvisel, hanem a cselekménysor két mese sajátos összekap-

csolódásaként jellemezhető, a KHM 21-nek a KHM 65-be való ékelődésével.

A szövegek keletkezéstörténetei: A KHM 65 legkorábbi ismert változata az 1810-es őskéziratban *Allerlei Rauch* címen szerepel – ezt Jacob Grimm jegyezte le feltehetőleg Karl Nehrlich német író és dalgyűjtő *Schilly* című regénye (1798) alapján (RÖLLEKE 1975: 52–59, 352). A fivérek a mesét a szóbeliségből is ismerték, az 1812-ben megjelent változat feltehetőleg Henriette Dorothea Wildtől származik (*Allerlei-Rauch*, GRIMM 1812–1815: I, 308–316). A mese cselekménye rokon az első kiadásban KHM 71-es számon szereplő, a későbbi kiadásokból elhagyott, szintén a szóbeliségből származó *Prinzessin Mäusehaut* című mesével, amelyben az ártatlanul üldözött hősnő története az ATU 923 típusú (*Love Like Salt*) novellamese keretében jelenik meg (*Egérbőr királykisasszony*, GRIMM 2016: 62–63). A KHM 65 a második kiadásban kissé átdolgozva (pl. az incesztusvágy erkölcsstelen jellegét jobban hangsúlyozva) jelent meg (*Allerlei-Rauch*, GRIMM 1819: I, 356–363). Az ártatlanul üldözött hősnő szenvedésének és felismerésének motívumai alapján a KHM 65 affinitást mutat a KHM 21 számon közismert Hamupipőke-történethez, ezt a logikus kapcsolódást vette alapul a ponyvamese szerzője is. A *Hamupipőke* vitathatatlanul egyike a legismertebb és legnépszerűbb Grimm-meséknek, amely az első kiadástól kezdve viseli a KHM 21-es számot (*Aschenputtel*, GRIMM 1812–1815: I, 88–101), és amely az 1825-től megjelenő kis kiadásokban is (a KHM 65-höz hasonlóan) rendre helyet kapott. A mese eredete nem tisztázott, a Grimm testvérek a korábbi irodalmi változatok mellett a mese több szóbeli variánsát is ismerték, az egyik közülük feltehetőleg a hesseni Dorothea Viehmanntól való. (A fivérek többek között a mese hesseni, mecklenburgi, paderborni és zittai változatairól számoltak be jegyzeteikben: GRIMM 1856: 34–39.) Az évtizedeken keresztül, kiadásról kiadásra alakított Grimm-meseszövegben a polgári ízlésnek megfelelően a hősnő erényeit, alázatosságát és kedvességét hangsúlyozták egyre jobban, a második kiadástól szerepel az apai ajándék és az abból kinövő csodálatos sírnövény motívuma, valamint a mostohatestvérek megvakítása, amellyel

Grimmék a történet erkölcsi tanulságát erősítették (GRIMM 1819: I, 114–123; UThER 2013: 50–55, 153–155).

A mesék magyar recepciója: A KHM 21-es számon ismert Grimm-mese magyar fogadtatása összehasonlíthatatlanul gazdagabb, mint az említett, másik Grimm-mese recepciója. A *Hamupipőke* jelenléte a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben 1847-től folyamatos, míg a KHM 65 fordítása (eddig ismereteink szerint) az 1860-as évektől adatolt és a 19. században csak szórványosan van jelen. A Grimm testvérek KHM 21 számon ismert *Hamupipőke*-meséje már a 19. században bekerült a magyar néphagyományba, ebben a folklorizációs folyamatban többek között a következő fordítások és átdolgozások játszhattak szerepet. Karády Ignác 1847-ben nagyobb gyermekek számára összeállított gyűjteményében olvashatjuk a mese eddigi ismereteink szerint legkorábbi magyar változatát (*Hamupipőke*, KARÁDY 1847: 122–125). A 19. század második harmadától kezdve egyre több magyar szövegváltozatot ismerünk, Nagy István fordítása (*Hamupipőke*, GRIMM 1861: I, 125–134) több későbbi szövegkiadás kiindulópontjává vált, a jelen kötetben közölt ponyvaváltozaton kívül ezt a magyarosított átdolgozást követte Lauffer Vilmos regegyűjteménye is, amelyet eredetileg Karl Offtderinger akverelljei színesítettek (*Hamupipőke*, N. N. [1888]: 8–12). A század második harmadától a Grimm-kiadványok szinte kötelezően közölték *Hamupipőke* meséjét, amely kizárólag ezen a címen jelent meg, többnyire illusztrációval is értelmezve a szöveget (pl. *Hamupipőke*, KÁLMÁN BÁCSI [1875]: 13–17, a kötetben közölt színes képen az a jelenet látható, amikor *Hamupipőke* éppen elhagyja a cipellőjét). A korszak legszínvonalasabb Grimm-antológiája Halász Ignác nevéhez fűződik, amely az 1870-es évek végétől több kiadásban is megjelent, Walter Crane rajzaival kísérve (*Hamupipőke*, GRIMM [1899]: 52–60). Halász *Hamupipőke*-fordítása az egyik legkorábbi Grimm-mese, amelyet a paraszti szóbeliségből dokumentáltak (BERZE NAGY 1907: 80–83). Gaál Mózes átdolgozását (*Hamupipőke*, KARÁDY–GAÁL [1895]: 145–158) a cipőpróba-jelenet illusztrációja kíséri, e kép a jobb alsó sarokban olvasható névből ítélve a francia fametsző, Jean Achille Pouget metszete után készült (a kép rajzolója egy bizonyos E.

Forest lehetett). A századforduló környékén jelent meg Zempléni P. Gyula ifjúsági átdolgozása (*Hamupipőke*, GRIMM [1894]: 58–61, amelynek szövegét egy másik, Endrey Zoltán Tivadar által jegyzett kiadás is követett: *Hamupipőke*, GRIMM [1902]: 59–63). Ismertek még Endrei Zalán (*Hamupipőke*, GRIMM [1906 k.]: 62–66) és Zigány Árpád átdolgozásai (*Hamupipőke*, GRIMM [1891–1903]: 20–31), valamint Sziklay János, a lencsét válogató lány képével illusztrált mesekiadása (*A hamupipőke*, SZIKLAY [1905k.]: 40–46). Az ifjúságnak szánt mesefordítások gyakran elhagyták vagy enyhítették a Grimm-mese záróepizódjában olvasható büntetést (megvakítás), az utóbbi két átdolgozó mellett hasonlóan járt el Benedek Elek is (*Hamupipőke*, GRIMM [1904] 1914: 94–104). A típus változatképződésére nem csupán a Grimm-verzió hatott, ugyanis vele párhuzamosan Perrault *Hamupipőke*-meséje is számos alkalommal került az olvasók elé (pl. Geibel Ármin 1861-es szépen illusztrált kiadásában több Grimm-mese mellett *Hamupipőke* címen a mese francia változatát közölte: N. N. 1861: 12–18). A Hamupipőke-történet recepciójához érdekes adalék, hogy Kisfaludy Károly e címen egy háromfelvonásos színművet tervezett (Kisfaludy Károly Gaal Györgynek, Pest [1820], dec. 26. BÁNÓCZI 1893: VI, 334.) – a mű elkészültéről nincs tudomásom. A szüzsé a magyar művelődésben nem csupán olvasmányok útján terjedt, említést érdemel, hogy Rossini híres operáját (*La Cenerentola*, 1817) az 1850-es években a magyar közönség is láthatta (N. N. 1856). A másik Grimm-mese, a KHM 65 első ismert magyar fordítása Nagy István gyűjteményes kötetében jelent meg *Perémke* címen (GRIMM 1861: II, 1–24), ezenkívül magyar szövegváltozata ismert még Bajza Jenő – Bodrogi Lajos álnéven publikált – népszerű gyűjteményéből is, egy metszettel illusztrálva (*Bolyhoska*, BODROGI [1860]: 84–90, a szerző kilétéről lásd GULYÁS P. 1978: 83).

A NÉPMESE

Típuszámok: ATU 510A (*Cinderella*) + ATU 510B (*Peau d'Asne*)
 Uther 2004: I, 293–296; AaTh 510A (*Hamupipőke*) + AaTh 510B
 (*A kalapvári kisasszony*), MNK 2: 272–278).

Elterjedés: A ponyvamese két jól ismert, az európai mesehagyományban évszázadok óta jelen lévő történet kombinációja. Az

ATU 510 típusszámú mesék az ártatlanul üldözött hősnőről szóló tündérmesék csoportjába tartoznak, széles körben ismertek, a *Hamupipőke*-ciklus két önálló altípusát képviselik. Népszerűségükhez minden bizonnyal hozzájárult egyszerű és közérthető erkölcsi üzenet (a jó elnyeri jutalmát), amellyel az alacsonyabb társadalmi státuszúak vagy a hátrányos helyzetben élők is könnyen azonosulni tudnak. A típus módszeres, tudományos vizsgálata a 19. század végén kezdődött, azóta a *Hamupipőke*-ciklusról számos típusmonográfia, bibliográfia és antológia készült (pl. COX 1893; ROOTH 1951; DUNDES 1982; HEINER 2012). Az 510A altípus (*Hamupipőke* típus) az egész világon elterjedt, közel ezer lejegyzett variánsa ismert. Különösen Észak-, Közép- és Dél-Európában rögzítették nagy számban változatait, de Kínában, Indiában és Japánban is ismert. Amerikába és Afrikába viszonylag későn, Európából jutott el, arab és egyiptomi változatai a délkelet-európai hagyományhoz kapcsolódnak. A típus eredete nem teljesen világos. A történet magját a véletlenül elvesztett és megtalált tárgyak köré szerveződő motívumkomplexum alkotja, amelynek legkorábbi nyomai több ókori (egyiptomi, görög, szanszkrit, kínai) szövegben is azonosíthatók (ANDERSON 2000: 24–42). Egy 14. századi izlandi elbeszélésben szerepel a cipőjeletet (*Vilmundar saga*, Mot. H36.1), a hős elnevezésében pedig a hamura is történik utalás (Öskubuska = hamuból származott). A *Hamupipőke*-történet az európai irodalmi hagyományban a 16. század második feléből adatolható (Martin Montanus 1560-ban, Bonaventure des Périers 1570-ben). A típus legkorábbi teljes változata nápolyi dialektusban jelent meg a 17. században Basile posztumusz kiadott gyűjteményében (I. 6. *Hamucicuska*, BASILE 2014: 69–76). Basile változata hatással volt a francia meseírókra (Perrault, *Cendrillon ou La petite pantoufle de verre*, 1697; Madame d’Aulnoy, *Finette Cendron*, 1698), rajtuk keresztül pedig az egész európai mesehagyományra. A történet igazi népszerűségét Perrault tündérkeresztanyát és tökhintőt szerepeltető feldolgozása hozta meg. A ma legközismertebb változat a Grimm testvérek mesegyűjteményében olvasható, bár e szövegváltozattól nem tér el jelentősen Ludwig Bechstein feldolgozása sem (*Aschenbrödel*, 1845). A magyar fordításokban a *Hamupipőke* be-

szélő név, jelentése tautologikus, az összetétel második eleme a szláv (valószínűleg szlovák) 'popol, popelka' (hamu, hamvacska) magyarosított formája (TESZ, II 42). A mesetípusba tartozó szövegek hamu-allúziói az európai változatokra általában jellemzők (Cenerentola, Cendrillon, Aschenputtel, Aschenbrödel, Popelec). A *Hamupipőke*-ciklus másik altípusa az 510B nevet viseli, azon tündérmesék tartoznak ide, amelyeknek a fő cselekménye az apja elől elmenekülő, majd egy királyi udvarban menedéket találó és ott áruhában szolgáló lány felismerését beszéli el. Ez az altípus szintén nagyon elterjedt, különösen a dél-európai mese-hagyományban kedvelt, szórványosan Ázsiában, Afrikában és Dél-Amerikában ismertek variánsai. Az 510B a *Hamupipőke*-mese-ciklus kevésbé vizsgált darabja, jellemzően a sokkal több kiadói és kutatói figyelemben részesült ATU 510A altípussal együtt tárgyalja a szakirodalom, amellyel gyakran kontaminálódik is. Észak-Európában a két típus jobban összeolvadt, míg délebbre élesebben elhatárolódott egymástól (GOLDBERG 1997: 30). A vérfertőző házasság témája a 12. századtól kezdve gyakran előbukkan a nyugati költészetben, más motívumai feltehetőleg az 510A-ból származnak (ROOTH 1951: 236). Az 510B típussal rokonítható legkorábbi írásban fennmaradt szövegváltozatok Giovan Francesco Straparola 16. századi velencei (1551) és Giambattista Basile 17. századi nápolyi (1634) gyűjteményében találhatóak (Straparolánál az első éjszaka negyedik meséje, míg Basile gyűjteményében a második éjszaka hatodik meséje tartozik ide, az utóbbi magyarul is megjelent: *A medvelány*, BASILE 2014: 175–183). Az áruhába rejtőzés motívumát szerepeltető legkorábbi írásbeli változat Charles Perrault *Szamárbőr* (*Peau d'âne*, 1694) című meséje, a típus feldolgozásai megtalálhatók ezen kívül még Musäus (1783) és Albert Ludwig Grimm (1816) gyűjteményeiben is (WEHSE 1981; GOLDBERG 1997).

Magyar variánsok: Az ATU 510 mindkét altípusa elterjedt a magyar nyelvterületen, közel száz változatuk ismert. Az A altípusnak 17, míg a B altípusnak 25 önmagában álló változatát tartja számon a magyar népmesekatalógus – ezeknek közel felét a 19. században jegyezték fel (MNK 2: 272–278). A különböző típus-kombinációkban rögzített szövegek egybekel mellett A *három*

nádszálkisasszony típusal (ATU 408), *Az őztestvér* típusal (ATU 450) és *A só* típusal (ATU 923) kombinálódnak gyakrabban. A két 510-es altípus összekapcsolódására is tudunk példákat a magyar szóbeliségből, bár a mesekatalógus csak néhány ilyen változatot adtatol. E típuskombinációnak a közölt Bucsánszkyponyvaszöveg az első nyomtatott, magyar nyelvű szövegváltozata, a szóbeliségből ismert variánsok egy része e kiadvány hatását viseli magán (erről bővebben lásd alább). Az 510B típus egyik legkorábbi, szájhagyományból lejegyzett változata a 19. század közepéről származik, Kriza János népköltési gyűjteményében olvasható (*A tetűbőrös királykisasszony*, KRIZA 1956: II, 195–205), a legkorábbi kiadott magyar nyelvű változat pedig egy ezzel közel egy időben rögzített típuskombináció, amely Arany László 1862-ben kiadott mesegyűjteményében található (*A két koszorú*, DOMOKOS–GULYÁS 2018: 458–463). Az 510A típus elterjedtségére jellemző, hogy azt Ipolyi Arnold 19. század közepén összeállított mesegyűjteményében négy önálló változat is képviseli. E mesék közül az 1850-es években lejegyzett szatmári variáns erőteljes Grimm-hatást mutat (*Hamupipőke*, IPOLYI 2006: 664–665), míg a többi (Hont, Nyitra és Csongrád megyékből származó) variánsnál feltűnő, hogy a hősnő valamennyiben egy teknő alá bújik, amire egy kakas figyelmezteti a királyt (*A mostohatestvérek*, IPOLYI 2006: 110–111; *Egy másik mostohaanya*, 215–216; *cím nélkül*, 861–863). A típus magyar népmeseaként nyomtatásban először Erdélyi János *Népdalok* és *mondák* című gyűjteményében jelent meg típuskombinációban, két változattal is. Közülük az egyiket a *Jancsi* és *Juliska* típus (ATU 327A) vezeti be (*A három királykisasszony*, ERDÉLYI 1846–1848: II, 354–359), míg a másik mese *A három nádszálkisasszony* típusban (ATU 408) végződik (*Az özvegy ember és árva lány*, ERDÉLYI 1846–1848: III, 253–262). Ez utóbbi, Máramaroszigetről származó lejegyzés 1853-ban ponyván is megjelent (*Két igen érdekes tündéri néprege*. Szarvas: Réthy Lipót, 1853: 3–14.), ezen túl Benedek Elek is népszerűsítette a *Magyar mese- és mondavilág* című gyűjteményében (*Hamupipőke*, BENEDEK 1894–1896: IV, 332–340). Kovács Ágnes véleménye szerint Erdélyi János második változata a szláv meseanyaggal mutat rokonságot (Kovács Á. 1979b: 456). Az ATU 510A

és 510B több változata is megjelent ponyván, a már említett *Népdalok és mondákból* származó szövegközlés mellett lásd pl. *A szegény árvaleány, vagy: Az elátkozott mostoha. Igen szép és érzékeny történet 9 képpel* című kiadványt (Budapest: Bucsánszky, 1874, újrakiadása: Budapest: Rózsa Kálmán, 1898), illetve Perrault meséjének populáris változatát (*A számárbór. Tündéries elbeszélés. Francziából.* Budapest: Rózsa Kálmán, 1882). A *Magyar népi és ifjúsági könyvtár* elnevezésű sorozatban a század végén egy jelentősen átdolgozott ponyvaváltozat is megjelent, színes címlappal (LANTAI 1898b). Mint már említettem, a Grimm-mesék hazai folklorizálására az egyik legrégebből dokumentált példa éppen a Hamupipőke-mese. A magyar nyelvterület északi, déli és keleti pontjairól számos alkalommal rögzítették a KHM 21 számon ismert Grimm-mese szóbeli változatait. Amellett, hogy Ipolyi Arnold említett, a 19. század közepén keletkezett és sokáig kéziratban maradt gyűjtésében is találhatunk Grimm-hatásokat tükröző lejegyzéseket, Berze Nagy János az 1900-as évek legelején rögzített Heves megyei (besenyőtelki) gyűjtéséről már annak idején is kimutatták, hogy azok egy része Grimm-származék (BERZE NAGY 1907; RÓNA-SKLAREK 1912). Gyűrő Klára besenyőtelki parasztasszony 1904 tavaszán mondta el saját *Hamupipőke*-változatát a gyűjtőnek (*Hamupipőke*, BERZE NAGY 1907: 80–83), amelynek versbetétes részei bizonyosan Halász Ignác Grimm-fordításából származnak (vö. pl. „De javát a bęgrębe, a rosszát a bęgyębe!” BERZE NAGY 1907: 81; ugyanez Halász fordításában: „Javát a bögrębe, rosszát a bögyębe.” GRIMM [1899]: 54; „Zúg-búg, rossz idő. Csupa vér má a cipő! Szúk a cipő, szúk nagyonn[!]: Nem az igaz męnyasszony!” BERZE NAGY 1907: 82; ugyanez Halásznál: „Búg-búg rossz idő, Csupa vér már a czipő; Szúk a czipő, még otthon Az igazi menyasszony.” GRIMM [1899]: 58). Berze Nagy János későbbi, baranyai gyűjtésében is találunk olyan meséket, amelyekről feltételezhető, hogy elmondójuk a Grimm-mesék ismeretében formálta meg szóbeli változatát. Az 1930-as évek közepe táján lejegyzett baranyai szövegek között a KHM 21 és a KHM 65 folklorizálására is találunk példákat: a 75 éves szaporcai Hadnagy Istvántól lejegyzett szöveg Grimmék *Hamupipőke*-meséjével rokon (*Hamupipeőke*, BERZE NAGY 1940:

II, 201–204), míg Gilice János szilaspusztai csordástól és a szilágyi Berta Simontól rögzített variánsok a másik Grimm-mesére hasonlítanak (*A kalapvári királkisasszony* és *A gélényabundás lány*, BERZE NAGY 1940: II, 204–208; 208–211). Katona Imre az 1940-es évek legelején gyűjtött a csongrádi Palásti Annuskától több olyan elbeszélést, amelyeken kimutathatók a Grimm-mesék nyomai. Ezek egy részét az 1889-ben született mesemondó édesanyjától tanulta, más részüket saját elmondása szerint olvasmányából is ismerte. A mesélő *Hamupipőke* című meséjéről szintén úgy nyilatkozott, hogy azt nemcsak az édesanyjától hallotta, de olvasta is, csak „sokkal rövidebben.” A közölt mese első fele a KHM 21 számon ismert Grimm-mesével azonos, míg a történet egy másik mesetípusban folytatódik (ATU 403 *A gyöngyöt síró és rózsát nevető lány*, vö. KHM 135, KATONA 2011: 74–84, 337). Kovács Ágnes a kalotaszegi gyűjtéséből több olyan, a Grimm-gyűjteményből országosan elterjedt mesét is azonosított, amelyek Kettesden az 1940-es évek elején kimondottan népszerűek voltak. A felnőttek és gyermekek körében egyaránt ismert volt a *Hamupipőke* (KHM 21), amelyről Kovács Ágnes azt állapította meg, hogy a gyerekek variánsa áll közelebb a grimmi változathoz (KOVÁCS Á. 1944: 392). A mese népszerűségét jelzi, hogy több változatát is sikerült a gyűjtőnek rögzítenie. A Grimm-mesék folklorizációjának közvetett módjára tanulságos példa, hogy Kettesden a gyűjtő a faluvégén lakó írástudatlan, cigány marhapasztortól is több Grimm-szöveget tudott feljegyezni, a *Hamupipőkén* kívül például az *Egyszemű*, *Kétszemű*, *Háromszemű* címen közismert mesét is (KHM 130, Kovács Á. 1944: 395). Az ötvenes években Dobos Ilona az 1901-ben született kisbajomi (Somogy m.), írástudatlan Tót Szőke Józsefnétől sok olyan mesét gyűjtött, amelyek forrása olvasmányokra vezethető vissza. A gyűjtő tájékoztatásából tudjuk, hogy a mesélőnek „fiatalasszony korában a fonóban és kukoricafosztáskor” egyebek mellett valamelyik Grimm-mesekönyvből olvastak fel. Meserepertoárjának grimmi párhuzama látszódik pl. a *Hamupipőkéről* szóló mesén is (*cím nélkül*, S. DOBOS 1962: 306–311, 526–527). Ezekon kívül az 1960-as évekből a Drávaközéből is ismert a KHM 21 egy népmesei változata, amelyet az 1879 táján született földműves-halász Benedics

Ferenc mondott el (*A Hamupipőke*, PENAVIN 1971: 154–157). Ugyanebben a gyűjteményben a KHM 65 folklorizálódására is találunk egy vajdasági példát (*A királyfi meg a szolgáló*, PENAVIN 1971: 271–272). A KHM 21 újabb lejegyzésű galgamácsai változatait lásd VILLÁNYI 2022: IV, 2602–2603. Az 510A és 510B altípus kombinációjának a magyar szóbeliségből lejegyzett változatai közül több olyan variánst is ismerünk, amelyek a jelen kötetben közölt *Kormoska...* című ponyvakiadvány hatását tükrözik. A legkorábról ismert példa az erdélyi magyar népköltési gyűjtő, Szabó Sámuel gyűjteményében olvasható, amelyet Szabó egy kolozsvári diákja, Vízi Dezső jegyzett le iskolai dolgozatfüzetébe az 1880-as évek elején, Háromszék helymegjelöléssel (*Kormoska*, SZABÓ 2009: 395–396, 560; bővebben DOMOKOS 2020c: 295–310). E 19. század végi erdélyi változat mellett ugyancsak a ponyva származékának tűnik egy 20. század közepén lejegyzett Vas megyei népmese is (*Kormoska királyleány*, KUNTÁR 1959: 41–44).

Forrásjegyzék

A lista a ponyvakiadványok bibliográfiai adatait és lelőhelyeit tartalmazza a kötetben közölt sorrendben. Az OSZK rövidítés az Országos Széchényi Könyvtárra, a FSZEK a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárra utal. Szögletes zárójelben a nyomtatványokról hiányzó adatok szerepelnek

1. *A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncsos szívű szolga. Igen szép tündéries történet. 6 szép képpel.* Budapest: Bucsánszky Alajos, 1874 (Lelőhely: OSZK Pny 782).
2. *A tündér leánya, vagy: A tizenharmadik szoba titka. Igen szép és érdekes tündéries történet. Öt szép képpel.* Budapest: Bucsánszky Alajos, 1874 (Lelőhely: OSZK Pny 450).
3. *Egy ifju, ki elindult borzadni tanulni.* (A címlapon szereplő cím: *Egy ifjú, ki elindult borzadni tanulni és a három fonó nő*). Nagyvárad: Tichy Alajos, 1862 (Lelőhely: OSZK Pny 614).
4. *Az aranyhaju királyleány, vagy: A kővé vált hű szolga. Igen szép tündérsereg.* Budapest: Rózsa Kálmán, 1880 (Lelőhely: FSZEK Sz 3902).
5. *Az elbűvölt özike, vagy Pali és Hajnalka, a két hű testvér, igen szép és mulattató tündéries története. 5 szép képpel.* Budapest: Bucsánszky Alajos 1874 (Lelőhely: OSZK Pny 787).
6. *A törpekirály hajszála, vagy: Hogy lesz a parasztlányból jószivüségé jutalmul királyné. Igen szép és érdekes tündéries történet három szakaszban.*

- 5 szép képpel.* Budapest: Bucsánszky Alajos, 1877 (Lelőhely: OSZK Pny 454).
7. *A három fonó nő.* (A címlapon szereplő cím: *Egy ifjú, ki elindult borzadni tanulni és a három fonó nő.* Nagyvárad, Tichy Alajos, 1862 (Lelőhely: OSZK Pny 614).
 8. *Aranyfonó Esztiike.* (A címlapon szereplő cím: *A számárfülü Midás királynak mulatságos története. 4 képpel.* Pest: Bucsánszky Alajos, 1873 (Lelőhely: OSZK Pny 444).
 9. *A hét holló, vagy: Az apai kívánság.* (A címlapon szereplő cím: *A hét holló, vagy: Az apai kívánság. A kaliforniai aranybányák származása, vagy: A rabló törpék birodalma. Két igen szép elbeszélés öregek és fiatalok számára. 7 képpel.* Budapest: Bucsánszky Alajos, 1873 (Lelőhely: OSZK Pny 428).
 10. *A halál mint keresztapa. Eredeti mese.* Magyar-Óvárrott: Czéh Sándor, 1854 (Lelőhely: OSZK Pny 179).
 11. *Rege a hársfáról.* (A címlapon szereplő cím: *Négy igen szép történet és tündéres rege az őskorból 7 képpel. Ifjak és öregek számára*) Pest: Bucsánszky Alajos, év nélkül [1874 előtt] (Lelőhely: OSZK 817.696).
 12. *Hófehérke története. 2 képpel.* Pest: Bucsánszky Alajos, 1864 (Lelőhely: OSZK Pny 633).
 13. Tüzér Károly [Bartalits Károly Imre]: *Hófehérke meséje.* Budapest: Bartalits Imre, [1899 előtt] (Lelőhely: OSZK Pny 1.404).
 14. *Az arany madár, vagy: A bűvös oroszlán, bűvös medve, bűvös farkas, bűvös róka és bűvös nyúl. Tündéres történet az őskorból. 5 szép képpel.* Budapest: Rózsa Kálmán, 1881 (OSZK Pny 1.184).
 15. *Kormoska, a csodaszép királyleány, története, vagy: A napruha, holdruha és csillagruha. Igen szép, érdekes és mulattató tündéres történet. Négy szakaszban 4 szép képpel.* Budapest: Bucsánszky Alajos, 1877 (OSZK Pny 1.124).

A ponyvaszövegek közvetítő forrásai

Az alábbi négy szöveg a kötetben közölt ponyvamesék eddig előkerült közvetítő forrásaira kívánja ráirányítani a figyelmet. A függelék kiadványtípusonként egy-egy példa segítségével szeretne bepillantást nyújtani azokba a 19. század második harmadában kiadott, magyar és német nyelvű, különböző karakterű (mesekönyv, folyóirat, egylapos nyomtatvány, népkönyv) *közvetítő szövegekbe*, amelyek a Grimm-ponyvák magyar változatainak megjelenésében és formálódásában jelentős szerepet játszottak. A Grimm-mesék 19. századi magyar nyelvű ponyvaszövegeinek egy része hűségesen követi az alapul vett forrásszöveget, más részük azonban kreatív *átdolgozásnak* tekinthető. Ez utóbbiak esetében a Grimm-szűzétől eltérő cselekményvezetés és a filológiai egyezések alapján világos a szövegek közötti genetikus kapcsolat. A függelék szövegeinek sorszámozása (1–4. sz.) melletti szögletes zárójelek a jelen kötetben közölt ponyvaszövegekre utalnak, amelyek tehát hasznosították a Grimm-meséket közvetítő alábbi meseszövegeket. (A szövegekre vonatkozó további adatok, valamint a szövegösszehasonlításal kapcsolatos megjegyzések a tanulmányban és a *Jegyzetekben* olvashatók.)¹

1 A függelék 3. és a 4. számú szövegeit Havay Viktória gondozta.

1. A tündér fogadott lánya²

[vö. Szövegek 2. sz.]

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy nagy erdő, ennek az erdőnek közepén lakott egy szegény favágó, a favágó pedig oly szegény volt, hogy egyetlenegy leánykájának gyakran kenyeret sem tudott eleget adni.

Történt egyszer, hogy amint a favágó az erdőre fát vágni ment, és magában töprenkedett, hogy honnan vegyen kedves leánykája számára kenyeret és ruhát, egyszer csak előtte terem a tündérszép Ilona, mondván:

– Én vagyok az aranyhaju Tündér Ilona, ki tégedet és gyermekedet megszántalak; add nekem leányodat és én anyja helyett anyja leszek és boldoggá teszem őtet.

A szegény favágó sem sokáig gondolkodott, hanem átadta kis leánykáját a tündérszép Ilonának, ki azt ölébe vette és elvitte magával kakaslábon forgó kastélyába. Itt aztán jól is folyt a kis leány dolga, tejből vajban füröszttették, s kis tündérek játszadoztak vele, lett is ám belőle olyan szép leány, hogy tündérszép Ilona elhatározta, hogy a legszebb tündérifjunak adja nőül, és őtet is tündérré teszi, hanem előbb megpróbálja állhatatosságát.

Mikor a lány tizennégyéves lett, egyszer így szól hozzá a tündérszép Ilona.

– Édes lányom, nekem nagy utra kell mennem, ime átadom neked tizenhárom titkos szobám kulcsát, tizenkettőt abból megtekinthetsz, de a tizenharmadikat ki ne nyisd, mert akkor örökre boldogtalan leszel. –

Mikor a tündérszép Ilona elutazott, mindjárt neki kezdett és mindennap egy titkos ajtót nyitott fel, s egész nap elmulatott azon temérdek drágalátos kincsen, melyet ott látott. Mind megnézte már, csak a tizenharmadik volt még hátra; de bár menyire gyötörtötte is a kíváncsiság, nem merte megszegni a tündérszép Ilona

2 *A tündér fogadott lánya* a KHM 3. számon ismert *Marienkind* című Grimm-mese magyarázata, amelyet Nagy István tett közzé *Gyermek s házi regék* című gyűjteménye első kötetében (GRIMM 1861: I, 9–17).

tilalmát, aztán mindég vele voltak a tündér-gyermekek is, s azoktól sem merete tenni azt.

Egyszer azonban, midőn a tündér-gyermekek kimentek, nem állhatott tovább ellent a kíváncsiságnak és gondolván, hogy senki sem látja, hirtelen kinyitotta a tizenharmadik szoba ajtaját és betekintett. Ebben a szobában minden, de minden tiszta színaranyból volt; itt voltak azon drágalátos szőnyegek is, melyeket Tündér Ilona, minden hónapban saját aranyhajából, saját kezével szőtt.

A kis lány belépett, és csak bámult, hogy mennyi itt a kincs, az arany egyszer csak azt gondolja: hátha nem is mind arany ez, csak szemfény vesztés, és hozzányult ujjával az asztalhoz, s im az ujjá azon perczen arannyá változott; ekkor aztán úgy megijedt, hogy a mint tudott, úgy szaladt ki a szobából, az ajtót becsapta és bezárta.

De ezen percztől kezdve oda volt a jó kedve; a szive folyvást dobogott félelmében, és az arany sem ment le ujjáról, akár mint mosta és dörgölte is azt.

Nem sokára haza érkezett a Tündér Ilona, s első dolga is az volt, hogy a tizenhárom szoba kulcsát visszakérte. A kis leány remegve adá elő a kulcsokat, tündérszép Ilona pedig a szeme közé nézvé, kérdé:

– Nem nyitottad-e ki a tizenharmadik szoba ajtaját? –

– Nem. –

– Igazán, nem tetted azt? –

– Nem.

Ekkor észrevette Tündér Ilona, hogy a leány egyik ujjá arany, és most már haragosan mondá.

– Harmadszor kérdem, nem nyitottad-e ki? –

– Nem. –

Ekkor így szólott a tündér:

– Megcsaltál engem, s most még hazudsz is, nem vagy méltó, hogy a tündérek országában lakjál. –

Erre a leány mély álomba merült, s mikor felébredt, csak elijedt, midőn egy rengeteg erdő közepében lelte magát. Kiáltani akart, de hiába nyitotta fel száját; a tündér azzal átkozta meg, hogy egy hangot se tudjon kieresztetni rajta: el akart szaladni, de akár merre szaladt, mindenütt áthathatlan tövis bokrok zárták el az utját, kény-

telen volt tehát, mert az eső is szakadni kezdett, egy odvas vén fában vonni meg magát és ott sirdogálni szomorú állapotja felett.

Belátta most, menyivel jobb volt a tündérorságban, meg is bánta, hogy a tizenharmadik szoba ajtaját kinyitotta, de mit tehetett most már, csak sírt, sírt, hogy a könye majdnem patakká változott.

Igy élt az erdőben bogyókkal és gyökerekkel, téltre pedig összeszedte a vén fáról hullott diókat és levelet, s ebből élt egész télen, s ha lefeküdt, mint egy szegény őzike, úgy bele bujt a levelekbe, hogy meg ne fagyjon; mikor pedig szép napos idő volt, akkor kiült a fa mellé, és sarkig érő szép szőke hajába takaródzott: így élt esztendőről esztendőre, csak sohajtozván sirdogálván magában.

Volt pedig azon erdőben egy kastély, abban lakott egy szép királyfi, kinek egyetlen mulatsága volt, ha kitavaszkodott, a vadászat.

Történt egyszer, hogy a királyfi egy őzet üldözött, az őz pedig azon bokrok közé futott, melyek a kis lány rejtekhelyét körülfojták; a királyfi tehát kihuzta a kardját, s utat vágván magának a tövisek között, csak elbámult, midőn az odvas vén fa alatt egy olyan nagyszépségű leányt látott ülni talpig érő szőke hajába köpönyegként takaródzva.

– Ki vagy, szépséges teremtes, s mit keresel e vadonban?

De a leány, bármint nyitogatta is száját, csak nem tudott egy hangot se kiereszteni rajta; ekkor kérde a szép királyfiu.

– Eljönne-e hozzám, az én kastélyomba? –

A szép leány csak egyet intett fejével.

A királyfi felölelte a szép leányt lovára, és meg sem állott vele míg a kastélyába nem ért, ott pedig selyembe, bársonyba öltöztették, mert bár beszélni nem tudott, mégis oly szép volt, hogy a királyfi nem sokára feleségül vette.

Egy esztendő múlva egy kis fiacskája született a királynénak, és midőn azon éjjel ágyában magánosan feküdt, egyszer csak megjelenik neki tündérszép Ilona és kérdi:

– Bevallod-e most, hogy a tizenharmadik ajtót kinyitottad, ha igen, akkor én visszaadom neked beszélő tehetségedet: de ha nem, akkor magammal viszem ma született fiacskádat. –

Ekkor megoldozta a királyné nyelvét; az pedig felelt.

– Nem én, nem nyitottam ki. –

Ekkor a tündérszép Ilona ölébe vette a kis gyermeket és eltünt vele, a királyné nyelvét pedig újra lezárta. Másnap reggel igen elcsudálkozók mindenki, hogy a kis királyfi eltűnt, s midőn sehoh sem találták, azt susogták az emberek, hogy a királyné emberevő, s a kis királyfit megette.

A királyné mindezt hallotta, és nem menthette magát; a király pedig nem hitte, mert nagyon szerette őtet.

Egy év múlva ismét fia született a királynénak, ismét megjelent Tündér Ilona is, mondván:

– Valld be, hogy kinyitottad az ajtót és én visszaadom kis fiadat és beszélőtehetségedet, de ha tagadod, második fiacskádat is elviszem.

A királyné pedig ismét csak tagadta, mire tündérszép Ilona a második fiucska is elvitte.

Ekkor már hangosan morogtak az emberek, midőn meghallották, hogy a második fiucska is eltűnt; kiabáltak, hogy a királyné emberhussal él, s a király tanácsosai követelték, hogy a királyné ezért életével lakoljon; de a király csak nem hitte, és fejvesztés terhe alatt megtiltotta, hogy ez esetről senki beszélni ne merészeljen.

A harmadik esztendőben kis leánya született a királynénak, és Tündér Ilona is megjelenván, mondá: hogy visszaadja kis fiacskaát és beszélőtehetségét, csak vallja be, hogy a tizenharmadik ajtót is kinyitotta, ellenben ha be nem vallja, kis leánykáját is magával viszi.

A királyné ismét nem-et mondott, s tündér szép Ilona elvitte a kis leánykát is magával. Ekkor már nem lehetett sem a tanácsosokat, [17.] sem a népet megtartani, oly hangosan követelték, hogy mivel a királyné emberhussal él, tehát elevenen égettessék meg, és mert magát védelmezni nem tudta, el is itélték őtet.

Összehordták a máglyát, és midőn a királyné a karóhoz köttetett és a lángok szive tájáig csapkodtak, azoknak melegétől felolvadt szíven a kevélység kérge, s így gondolkodott magában:

– Ah! bár halálom előtt bevallhatnám, hogy a tizenharmadik ajtót is kinyitottam. –

Ekkor megjött a szava, és ő fel is kiáltott.

– Tündérszép Ilona! igen, én kinyitottam az ajtót. –

Ekkor megjelent a tündérszép Ilona arany hattyuktól vont szép kocsjában, visszahozta kis fiait és leánykáját, mondván:

– A ki bűnét megbánja,
Annak megvan bocsátva. –

A máglya pedig magától elaludt; a királyné elbeszélte sorsát, a király megbocsátott, és azután nem zavarta boldogságukat semmi.

2. A' halál, mint keresztatya³
[vö. Szövegek 10. sz.]

Ha a' teremtőnek hálát adunk, mert az élet' küszöbén gondnélküli gyermekséggel álda meg, hogy lassan szoktasson a' lét' terheihez, 's e' szép kor' emléke sírig vígaszt nyújtson: ne adjunk-e hálát, hogy nemzeteknek is ada gyermekkort? Az nekünk, mint a' nemzeteknek, telve nyílt vélemények, szép napok 's magas reményekkel. 'S nézzétek, mi miveltek, civilisáltak, mi, egy legalább tiszteletes kort ért társaságot alakítók, milly örömmel keressük föl elődeink' szelid álmait, milly szorgalommal fürkészszük át az előkort, hogy egy egyszerű balladát kiragadjunk a' feledékből, vagy azon regéket, mellyek mint bölcsődalok, a' társaság' gyermekkorát álomba ringaták. 'S ha őket könyvtáraink' porában föllelők, vagy útazás közben egy kevésbé ismert nép' szájából meghallók, visszatérve milly örömmel közlénk azt minden barátainkkal, 's fáradás nélkül ismételjük mindenkinek, ki azt hallani akarja.

A' következő regének hazája Erdély (?). Hivénk, hogy komoly egyszerűsége méltóvá tevő közöltetni mindenkivel, ki a' nemzetek' gondolkozását évszakokon keresztül figyelő szemmel kíséri.

Egy szegény ember atyja volt tizenkét gyermeknek, és dolgozék éjjel és nappal, hogy nekik kenyeret szerezhessen. Neje' a tizenharmadikat szülé meg. A' szegény ember, nem tudva több módot

3 KAZINCZY 1837. Kazinczy Gábor cikke egy bécsi lapban megjelent közlemény alapján készült: -r 1835. A cikkfordításban közölt mese a KHM 44 számon ismert *Der Gevatter Tod* című Grimm-mese egy szövegváltozata.

magát 's övét az éhtől megóni, az országu'tra ment, határzottan, az elsőt, kivel találkozik, kéri, legyen keresztatyja gyermekének.

És hosszú lábain jött elébe a' halál, és monda: 'Végy engem keresztatyának.'

„Ki vagy te?” kérde a szegény ember.

'Én a' halál vagyok, a' mindent kiegyenlítő.'

„Jó – felele a' megszorult – te igazságos vagy, különbség nélkül ölelsz szegényt és gazdagot; légy keresztatyja gyermekemnek.”

'Én gyermekedből gazdag, az egész világon híres férfiút csinállok – mondá a' halál – mert tudd meg, hogy a' ki nekem barátom, soha nem szenved hiányt semmiben.'

Így lón a' halál keresztatyja a' gyermeknek. – Midőn ez felnőtt, hozzá jöve a' halál, egy erdőbe vezeté, 's miután egyedül valának, így szóla: 'Én keresztatyád vagyok, 's akarom, hogy te nagy orvos légy. Halld meg a' mit tenned kell: mindannyiszor, mikor beteghez hívatol, megjelenek neked. Ha az ágy' lábánál látsz, mondd merészen a' betegnek, hogy rövid időn visszaadod egészségét; és adj be neki egy füvet, melyet kimutatok. De ha a' beteg' fejénél állok, úgy ő enyém 's te így szólj: „Minden segély hasztalan, az embernek halni kell.” – Ezután a' halál kijelelé a' füvet 's ismétlé, hogy soha akaratja ellen ne éljen.

Rövid idő folyt vala el 's hősünk legnevezetesebb orvosa lón a' földnek. „Ha ránéz a' betegre – mondák – azonnal tudja, meggyógyul-e vagy eltemtetik.” Legtöbb szolgálatot az örökösöknek 's nőknek teve, kik második férjre vágytak, fölmentve a' fáradságtól, terhes vagy hamis könnyeket sírni. Természetes tehát, hogy igen keresték. Közel és távolról seregeltek, tanácsát kérni; 's pénzt annyit kapott, mennyit ohajta. Gazdagsága 's híre csakhamar szertelen nagy vala.

Történt azonban, hogy a' király megbetegedék. Az orvos hívatott, megtudni, meghal-e vagy meggyógyul. Párnáinál látta a' halált; gyógyítás tehát nem vala lehető; de az orvos gondolá, hogy ha egy fejedelemnek életét megtartandja, 's vissza adja népe' szerelmének, csínyt téve a' halálon, ez azért nem igen fog boszankodni, 's neki is mint keresztatyja megbocsátand. Parancsolá tehát, hogy az ágy fordíttassék meg, úgy, hogy a' halál a' király' lábaihoz essék; 's akkor a' betegnek néhány levelét adá az írfűnek, melly neki tartósb egészségét ada, mint az előbbeni volt. De a' halál az orvoshoz lépe,

iszonyú dühhel szemében. „Most az egyszer megbocsátok – mondá – mert keresztatyád vagyok; de ha még egyszer ellopod tőlem azt, a’ mi már enyéim, jaj neked!”

Csakhamar aztán a’ király’ leánya beteg lőn, és meggyógyítani senki sem tudá. A’ király sirt éjjel és nappal, míg látását elveszté. Végre mindenütt kihirdetteté, hogy leányának megmentője díjul enek kezét ’s örökjét a’ trónt nyerendi. Az orvos elősietett, de a’ hercegi hölgy’ fejénél a’ halált látá. Azonban, midőn amannak ifjú korát ’s szépségét megpillantá, ’s az öreg király’ ígéreteiről megemlékezék, elfeledé a’ halál’ fenyegetéseit, ’s bár ez redőzött szemöldökkel nézé, elváltoztatá a’ beteg’ fekvését, ’s ereibe a’ varázsfű által pirosabb vért ’s tartósb életet csepegtete.

Midőn a’ halál magát ismét megfosztva látá martalékától, az orvoshoz lépe ’s monda neki: „Kövess engem!” ’s jégkarjai egy mély barlangba ragadák. Itt számlálhatlan sorokban ezer meg ezer fáklya égett, némelyek egészen, mások félig leégvék, ismét mások csaknem egészen elemésztvék. Minden perczben néhány elalutt, mi alatt mások lobbanának fel, úgy hogy szünnélküli apró lángocskák látszottak egyikről a’ másokra ugrálni át.

„Lásd – mondá a’ halál – az emberi élet’ fáklyáit; a’ csaknem egészek a’ gyermekkor’, a’ félig leégettek a’ férfikor’, az elalvók a’ vénkor’ fáklyái. De a’ gyermekek’ ’s ifjak’ fáklyája gyakran igen rövid, ’s ha az elége, enyéim.” És az orvos monda: ’Mutasd ki enyémet.’ A’ halál újjával egy fáklyát mutata, melly már végéhez közelgete, ’s „Nézz oda!” ordítá. Az orvost iszony fogá el. ’Oh, kedves keresztatyám – mondá – gyújts nekem egy új fáklyát, hogy az életet még élhessem, király s a’ szép hercegnő’ férje lehessenek!’ „Nem tehetem – viszonzá a’ halál – egyik fáklyának el kell hamvadni, hogy a’ másik meggyúljon.” ’Oh, kedves keresztatyám! tedd ennek égő belét egy újra, hogy el ne aludjék!” esdeklék az iszonyodó orvos. A’ halál mutatá, mintha engedne kérelminek, ’s egy egészen új fáklyát vett; de hogy magát megbosszulja, midőn a’ már elalvó bélt fel akará rá tenni, elejté azt, mintha újjait megsütötte volna. A’ fáklya ellobbant ’s az orvos élet nélkül rogyott keresztatyja’ karjaiba.

3. Das Märchen vom Machandelbaum⁴

[vö. *Szövegek* 11. sz.]

Es ist wohl schon lange her, da lebte ein reicher Mann, der hatte eine schöne fromme Frau aber keine Kinder, und beide waren recht traurig darüber. Vor ihrem Hause aber war ein Hof, in dem stand ein Machandelbaum und unter dem saß eines Tages gar traurig die Frau und seufzte recht tief auf: „hätte ich doch ein Kind so roth wie Blut und so weiß wie Schnee.“ Bald aber darauf bekam sie ein Kind, das war so roth wie Blut und so weiß wie Schnee, und als sie das Kind sah, da freute sie sich dermaßen, daß sie starb.

Da begrub sie ihr Mann unter der Machandelbaume und weinte sehr um sie. Nach einiger Zeit aber tröstete er sich und nahm eine andere Frau.

Von der zweite Frau bekam er eine Tochter, das Kind von der ersten Frau war aber ein Sohn; der Sohn war der Frau jedoch überall im Wege und sie trachtete, wie sie der Tochter sein Vermögen zuwenden möchte.

Einstmals stand sie in der Kammer vor einer großen Kiste mit schwerem Deckel und schneidigem eisernen Schlosse. In der Kiste aber lagen die schönsten Aepfel. Als nun der Sohn von der Aepfel begehrte, da sagte die Stiefmutter, er solle sich nur bücken und einen Apfel aus der Kiste herausnehmen. Wie aber das arglose Kind sich hinein bog, warf das böse Weib den schweren Deckel zu, daß der Kopf des Knabens unter die rothen Aepfel rollte. Da überließ sie die Angst, sie band den Kopf mit einem weißen Tuche an den Hals, daß man nichts sehen konnte, setzte den toten Knaben vor die Thür und gab ihm einen roten Apfel in die Hand.

Nach einer weile rief das Töchterlein: „Ach, Mutter! vor der Thür sitzt das Brüderlein und ist ganz weiß und spricht nicht und will mir seinen Apfel nicht geben.“ Da sagte die Mutter: „Geh’ nur noch einmal hin und wenn er nicht antworten will, so schlage ihn.“ Als aber das Mädchen das Brüderlein schlug, fiel der Kopf herunter;

4 A KHM 47 számon ismert *Von dem Machandelboom* című Grimm-mese egy szövegváltozata, amely a *Münchener Bilderbogen* című egylapos nyomtatvány-sorozatban jelent meg 1855-ben.

da erschrack es sehr und lief wieder zur Mutter. „Ei, ei, Marlene,“ schalt diese, „Du hast deinem Bruder den Kopf abgeschlagen, jetzt aber schweig’ nur still, daß es kein Mensch erfährt.“ Darauf hackte sie den Knaben in Stücke und setzte ihn an das Feuer.

Als der Vater nach Haus kam und nach dem Knaben fragte, da sagte die Mutter, er sei zu einem Verwandten über Land gegangen. Da ward der Mann recht traurig, weil ihm das Kind kein Lebewohl gesagt und wollte nicht essen. Als er aber den estern Bissen gekostet, konnte er sich nicht halten und es schmeckte ihm so, daß er alles aufaß bis auf die Knochen. Da holte Marlenchen ihr schönstes Tuch und band alle Knochen hinein, die trug sie unter den Machandelbaum und weinte heiße Thränen darüber. Da begann sich aber der Machandelbaum zu regen und seine Zweige rauschten durcheinander. Dann wallte ein weißer Nebel empor, in dem brannte ein rothes glänzendes Feuer, aus dem flog auf einmal ein wunderschöner Vogel heraus, und schwang sich lieblich singend in die Luft. Die Knöchlein unter dem Machandelbaume aber waren sanmt den Tüchlein verschwunden.

Der Vogel aber flog an eines Schusters Haus, setzte sich in das Fenster und sang:

Die Mutter mich erschlug,
Mein Vater mich aß,
Meine Schwester Marleinchen
Die sammelt meine Beinchen
In ihrem schönsten Tuch
Dort unter’m Machandelbaum.
Kh Witt, kh Witt
Was für’n schöner Vogel bin ich.

Da staunte der Meister über das Lied und bat den Vogel noch einmal zu singen. Da sagte der Vogel: „Wohl, wenn du mir die rothen Panthöflein schenkst, die dort stehen. Die gab ihm der Meister und der Vogel flog dann an die Mühle. Da sang er abermals sein Lied, so schön, daß die Müllerburschen den Gesang nochmals hören wollten. Da sagte der Vogel: „Wenn ihr mir den großen Mühlstein gebt.“ Die Müller willigten ein, konnten jedoch den schweren Mühlstein

kaum erheben. Da steckte sich der Vogel den Stein an den Hals und flog zu dem Hause eines Goldschmieds, wo er wiederum sein Lied anstimmte. Der Goldschmied aber freute sich des wunderbaren Gesanges und versprach dem Vogel die glänzende Kette, welche er gerade gefertigt, wenn er das Lied noch einmal singe. Das that der Vogel und flog dann mit der goldenen Kette davon bis zu dem Hause seines Vaters, wo er sich auf der Machandelbaume niederließ und abermals anfang zu singen.

Die Mutter mich erschlug,

da hielt sich die Mutter die Ohren zu, denn es sauste und brauste um sie her wie ein tosender Strom.

Da sang der Vogel weiter:

Mein Vater mich aß!

„Ach, Mutter!“ sagte der Vater, wie singt der Vogel so schön, und wie ist's mir so wohl und weh in der Brust.

Meine Schwester Marleinchen,

klang es draußen weiter. Da verbarg Marleinchen den Kopf im Schoße und weinte bitterlich. Der Vater aber ging hinaus den Vogel zu sehen.

Meine Schwester Marleinchen
Die sammelt meine Beinchen
In ihrem schönsten Tuch
Hier unter'm Machandelbaum.
Kh Witt, kh Witt
Was für'n schöner Vogel bin ich.

Mit dem ließ der Vogel die goldene Kette fallen, die fiel dem Vater um den Hals herum, als wenn es so sein müßte. Da sang der Vogel wieder:

Die Mutter mich erschlug!

„O wär' ich tausend Klaster unter der Erde“, jammerte das Weib,
„daß ich nicht hörte und nicht sähe!“

Mein Vater mich aß!

Da stockte der Frau der Athem, daß sie in der Stube zusammen fiel,
als wäre sie todt.

Meine Schwester Marleinchen,

„Ach“, sagte Marlenchen, „ich will auch hinausgehen und sehen ob
mir der Vogel was schenkt!“ Der Gesang aber ging weiter:

Die sammelt meine Beinchen
In ihrem schönsten Tuch,

Da warf der Vogel die rothen Schuh herunter.

Hier unter'm Machandelbaum
Khwitt, khwitt
Was für'n schöner Vogel bin ich.

„Nein“, schrie die Frau und sprang auf und die Haare standen ihr
zu Berge wie Feuerflammen, „mir ist's da herin als sollte die Welt
untergeh'n, ich muß hinaus auf daß mir's leichter wird.“ Als sie
aber aus der Thür trat, warf der Vogel den Mühlstein herunter, daß
die böse Mutter zerschmettert am Boden lag. Der Vater und Mar-
lenchen eilten erschrocken herbei; da ging aber Dampf und Feuer
auf vor der Stätte und aus dem trat das ermordete Brüderlein her-
vor, das war wieder lebendig und nahm Vater und Schwesterlein
bei der Hand und sie gingen alle drei vergnügt und glücklich in die
Stube und aßen miteinander.

4. Schneeweißchen⁵ [vö. Szövegek 12. sz.]

Es war einmal ein kalter Wintertag, an dem fielen die Schneeflocken wie Federn vom Himmel herab. Da saß eine gute Königin an einem Fenster, daß einen Rahmen von schwarzem Ebenholz hatte, und nahte. Und wie sie so nahte und durch den schwarzen Rahmen nach dem Schnee ausblickte, stach sie sich mit der Nadel in den Finger, und es fielen drei Tropfen Blut auf die weiße Leinwand. Da dachte die Königin bei sich: „Hätte ich ein Kind so weiß wie Schnee, so roth wie Blut und so schwarz wie der Rahmen von Ebenholz.“ Nicht lange nachher bekam sie ein Töchterlein, das war so weiß wie Schnee, so roth wie Blut und so schwarzhaarig wie Ebenholz, und wurde darum Schneeweißchen genannt. Nachdem aber das Kind geboren war, starb die gute Königin. Es währte nur ein Jahr, da nahm sich der König eine andere Gemahlin. Die war eine schöne Frau, aber sie war eitel und übermüthig, und mochte nicht leiden, daß jemand in der Welt wäre, der für schöner gepriesen würde als sie. Sie hatte aber einen wunderbaren Spiegel, wenn sie vor den trat und sich darin beschaute, sprach sie:

„Spieglein, Spieglein an der Wand,
Wer ist die Schönste im ganzen Land?“

und der Spiegel antwortete:

„Frau Königin, Ihr seid die Schönste im Land.“

Da war sie zufrieden, denn sie wußte, daß der Spiegel die Wahrheit sagte. Schneeweißchen aber wuchs und wurde immer schöner, und als es sieben Jahr alt war, war es so schön wie der klare Tag

5 A KHM 53 számú Grimm-mese Gotthard Oswald Marbach népkönyv-sorozatában jelent meg, amelyet Otto Wigand Lipcsében adott ki (*Volksbücher*, 11. 1838: 65–74).

und schöner als die Königin selbst. Darum als diese wieder einmal ihren Spiegel fragte:

„Spieglein, Spieglein an der Wand,
Wer ist die Schönste im ganzen Land?“

so antwortete derselbe:

„Frau Königin, Ihr seid die Schönste hier,
Aber Schneeweißchen ist tausendmal schöner als Ihr.“

Da erschrak die Königin, und ward vor Schrecken und Neid ganz blaß. Von Stund an, so oft sie Schneeweißchen erblickte, kehrte sich ihr das Herz im Leibe herum, vor Haß gegen das Mädchen. Der Neid und der Hochmuth wuchsen in ihr mit jedem Tage, und wurden endlich so groß, daß sie sogar bei Nacht keine Ruhe mehr hatte. Da rief sie einen Diener und sprach zu ihm: „Nimm das Kind mit Dir hinaus in den Wald; ich wills nicht mehr vor meinen Augen sehen. Im Walde sollst Du tödten und mir Lunge und Leber zum Wahrzeichen mitbringen.“ Der Diener gehorchte und führte Schneeweißchen hinaus, und als er den Hirschfänger gezogen hatte und ihn dem Kinde in das Herz stoßen wollte, fing es an zu weinen und sprach: „Ach lieber Mann, laß mir mein Leben; ich will in den wilden Wald laufen und nimmermehr heim kommen.“ Weil Schneeweißchen so jung und so schön war, hatte der Diener Mitleiden und sprach: „So lauf hin, Du armes Kind. Die wilden Thiere werden Dich bald gefressen haben.“ Es war ihm aber selber recht wohl, daß er das Kind nicht getödtet hatte, und weil gerade ein junger Frischling daher gesprungen kam, stach er ihn ab, nahm Lunge und Leber heraus und brachte sie als Wahrzeichen der Königin. Der Koch mußte sie in Salz kochen und das boshafte Weib aß sie auf und meinte, sie hätte Schneeweißchens Lunge und Leber gegessen. Das arme Kind war aber in dem weiten Walde ganz allein, und ihm war so angst, daß es am ganzen Leibe zitterte, alle Blätter an den Bäumen ansah und nicht wußte, wie es sich helfen sollte. Da fing es an zu laufen und lief über die spitzen Steine und durch die Dornen, und die wilden Thiere sprangen

an ihm vorbei, aber sie thaten ihm nichts. Es lief so lange nur die Füße ihm nocht fort konnten, bis es bald Abend werden wollte, da sah es ein kleines Häuschen und ging hinein, um auszuruhen. In dem Häuschen war Alles klein, aber so zeirlich und niedrig, daß es nicht zu sagen ist. Da stand ein weiß gedecktes Tischlein mit sieben kleinen Tellerlein, jedes Tellerlein mit seinem Löfflein, seiner sieben Messerlein und Gäblein und sieben Becherlein. An der Wand waren sieben Bettlein neben einander aufgestellt und schneeweiße Laken darüber gedeckt. Schneeweißchen, weil es so hungrig und durstig war, aß von jedem Tellerlein ein wenig Gemüs und Brot und trank aus jedem Becherlein ein Tropfen Wein denn es wollte nicht Einem allein Alles wegnehmen. Hernach, weil es so müde war, legte es sich in ein Bettlein, aber keins paßte; das eine war zu lang, das andere zu kurz, bis endlich das siebente recht war, und darin blieb es liegen, betete zum lieben Gott und schlief ein. Als es ganz dunkel war, kamen die Herren von dem Häuslein, das waren die sieben Zwerge, die in den Bergen nach Erz hackten und gruben. Sie zündeten die sieben Lichtlein an, und wie es nun hell im Hauslein ward, sahen sie, daß Jemand darin gewesen war, denn es stand nicht mehr Alles in derselben Ordnung, wie sie es verlassen hatten. Der erste sprach: „Wer hat auf meinem Stühlchen gegessen?“ Der zweite: „Wer hat von meinem Tellerchen gegessen?“ Der dritte: „Wer hat von meinem Brötchen gebissen?“ Der vierte: „Wer hat von meinem Gemüschen gegessen?“ Der fünfte: „Wer hat mit meinem Gäbelchen gestochen?“ Der sechste: „Wer hat mit meinem Messerchen geschnitten?“ Der siebente: „Wer hat aus meinem Becherlein getrunken?“ Dann sah sich der erste um und sah, daß auf seinem Bett eine kleine Dälle war, da sprach er: „Wer hat in mein Bettchen getreten?“ Die anderen kamen gelaufen und riefen: „In meinem hat auch Jemand gelegen.“ Der siebente aber, als der in sein Bett sah, erblickte Schneeweißchen, das lag darin und schlief. Nun rief er die andern, die kamen herbeigelaufen und schrieen vor Verwunderung, holten ihre sieben Lichtlein und beleuchteten Schneeweißchen. „Ei du mein Gott! ei du mein Gott! riefen sie, was ist das Kind schön!“ und hatten so große Freude, daß sie es nicht aufweckten, sondern im Bettlein fortschlafen ließen. Der siebente Zwerg aber schlief bei seinen Gesellen, bei jedem eine Stunde, da

war die Nacht herum. Als es Morgen war, erwachte Schneeweißchen, und wie es die sieben Zwerge sah, erschrak es. Sie waren aber freundlich und fragten: „Wie heißt Du?“ – „Ich heiße Schneeweißchen,“ antwortete es. „Wie bist Du in unser Haus gekommen?“ fragten die Zwerge weiter. Da erzählte das Kind ihnen, daß seine Stiefmutter es hätte umbringen lassen wollen, der Diener hätte ihm aber das Leben geschenkt, und da wär es gelaufen den ganzen Tag, bis es endlich ihr Häuslein gefunden hätte. Die Zwerge sprachen: „Willst Du unsern Haushalt versehen, kochen, betten, waschen, nähen und sticken, und willst Du Alles ordentlich und reinlich halten, so kannst Du bei uns bleiben und es soll Dir an nichts fehlen.“ Das versprach Schneeweißchen und blieb bei ihnen. Es hielt ordentlich Haus; Morgens gingen sie in die Berge und suchten Erz und Gold, Abends kamen sie wieder und da mußte ihr Essen bereit sein. Der Tag über war das Mädchen allein, die guten Zwerglein aber warnten es und sprachen: „Hüte Dich vor Deiner Stiefmutter, die wird bald wissen, daß Du hier bist; darum laß ja Niemand herein.“ Die Königin aber, welche meinte, sie habe Schneeweißchens Lunge und Leber gegessen, dachte nicht anders, als nun wäre sie wieder die Erste und Allerschönste auf der Welt. Darum trat sie vor ihren Spiegel und sprach:

„Spieglein, Spieglein an der Wand,
Wer ist die Schönste im ganzen Land?“

Der Spiegel aber antwortete:

„Frau Königin, Ihr seid die Schönste hier,
Aber Schneeweißchen über den Bergen
Bei den sieben Zwergen
Ist noch tausendmal schöner als Ihr.“

Da erschrak sie, denn sie wußte, daß der Spiegel keine Unwahrheit sprach, und merkte, daß der Diener sie betrogen hatte und Schneeweißchen noch am Leben war. Nun haßte sie das arme Schneeweißchen nur noch viel mehr und sann aufs neue, wie sie es umbringen wollte; denn so lange sie nicht gewiß sie Schönste im

ganzen Lande war, fand sie vor Neid keine Ruhe. Sie färbte sich das Gesicht, kleidete sich wie eine alte Krämerin, und machte sich ganz unkenntlich. In dieser Gestalt ging sie über die sieben Berge zu den sieben Zwergen, klopfte an die Thür und rief: „Schöne Waare feil! feil!“ Schneeweißchen guckte zum Fenster heraus und rief: „Guten Tag, liebe Frau! was habt Ihr zu verkaufen?“ „Gute Waare, schöne Waare, antwortete sie, Schnürriemen von allen Farben!“ Dabei holte sie einen hervor, der aus bunter Farbe geflochten war. „Die ehrliche Frau kann ich herein lassen,“ dachte Schneeweißchen, riegelte die Thüre auf und kaufte sich den hübschen Schnürriemen. „Kind, sprach die Alte, wie Du aussiehst! komm, ich will Dich einmal ordentlich schnüren.“ Schneeweißchen hatte kein Arg, stellte sich vor sie und ließ sich mit dem neuen Schnürriemen schnüren; aber die Alte schnürte geschwind und schnürte so fest und immer fester, daß endlich dem Schneeweißchen der Athem verging und es für todt hinfiel. „Nun bist Du die Schönste gewesen!“ sprach sie und eilte hinaus. Nicht lange darauf, zur Abendzeit, kamen die sieben Zwerge nach Haus, und erschrakten gar sehr, als sie ihr liebes Schneeweißchen auf der Erde liegen fanden, und es sich nicht regte und bewegte, als ob es todt wäre. Sie hoben es in die Höhe, und weil sie sahen, daß es so fest geschnürt war, schnitten sie den Schnürriemen entzwei: da fing es an wieder ein wenig zu athmen und ward nach und nach wieder lebendig. Als die Zwerge hörten, was geschehen war, sprachen sie: „Die alte Krämerfrau war Niemand als die Königin; hüte Dich und laß keinen Menschen herein, wenn wir nicht bei Dir sind.“ Das böse Weib aber, als es nach Haus gekommen war, ging vor den Spiegel und fragte:

„Spieglein, Spieglein an der Wand,
Wer ist die Schönste im ganzen Land?“

Da antwortete der Spiegel abermals:

„Frau Königin, Ihr seid die Schönste hier,
Aber Schneeweißchen über den Bergen
Bei den sieben Zwergen
Ist noch tausendmal schöner als Ihr.“

Als die böse Königin das hörte, lief ihr alles Blut zum Herzen, so erschrak sie, denn sie sah wohl, daß Schneeweißchen wieder lebendig geworden war. „Nun aber, sprach sie, will ich Etwas aussinnen, das Dich zu Grunde richten soll!“ und mit den Hexenkünsten, die sie verstand, machte sie einen giftigen Kamm. Dann verkleidete sie sich und nahm die Gestalt eines andern alten Weibes an. So ging sie hin über die sieben Berge zu den sieben Zwegen, klopfte an die Thüre und rief: „Gute Waare feil! feil!“ Schneeweißchen schaute heraus und sprach: „Geht nur weiter, ich darf Niemand hereinlassen.“- Das Ansehen wird Dir doch erlaubt sein, „sprach die Alte, zog den giftigen Kamm heraus und hielt ihn in die Höhe. Da gefiel er dem Kinde so gut, daß es sich bethören ließ und die Thüre öffnete. Als es den Kamm erhandelt hatte, sprach die Alte: „Nun will ich Dich einmal ordentlich kämmen!“ Das arme Schneeweißchen dachte an nichts und ließ die Alte gewähren, aber kaum hatte diese den Kamm in die Haare gesteckt, als das Gift darin wirkte und das Mädchen ohne Besinnung niederfiel. „Du Ausbund von Schönheit, jetzt ists um Dich geschehen!“ sprach das boshafte Weib und ging fort. Zum Glück war es aber bald Abend, wo die sieben Zwerglein nach Haus kamen. Als sie Schneeweißchen wie todt auf der Erde liegen sahen, hatten sie gleich die böse Stiefmutter in Verdacht, suchten nach und fanden den giftigen Kamm, und wie sie ihn herauszogen, kam Schneeweißchen wieder zu sich und erzählte ihnen, was vorgegangen war. Da baten sie es noch einmal, doch ja auf seiner Hut zu sein und Niemand die Thüre zu öffnen. Die Königin stellte sich daheim vor den Spiegel und sprach:

„Spieglein, Spieglein an der Wand,
Wer ist die Schönste im ganzen Land?“

Da antwortete er, wie vorher:

„Frau Königin, Ihr seid die Schönste hier,
Aber Schneeweißchen über den Bergen
Bei den sieben Zwergen
Ist noch tausendmal schöner als Ihr.“

Als sie den Spiegel so reden hörte, zitterte und bebte sie vor Zorn. „Schneeweißchen soll sterben, rief sie und wenn es mein eigenes Leben kostet!“ Darauf ging sie in eine ganz verborgene einsame Kammer und machte da einen Apfel, der sah von Außen gar schön aus, weiß mit rothen Backen, daß Jeder der ihn erblickte, Lust danach bekam, aber inwendig war er auf der einen Hälfte so vergiftet, daß, wer auch nur ein klein Stückchen davon in den Mund bekam, der musste sterben. Als der Apfel fertig war, färbte sie sich das Gesicht und verkleidete sich als eine Bauersfrau, und so ging sie über die sieben Berge zu den sieben Zwergen. Sie klopfte an, Schneeweißchen streckte den Kopf zum Fenster heraus und sprach: „Ich darf keinen Menschen einlassen, die sieben Zwerge haben mirs verboten.“- „Mir auch recht, antwortete die Bäuerin, meine Aepfel will ich schon los werden. Da, einen will ich Dir schenken.“- „Nein, sprach Schneeweißchen, ich darf Nichts annehmen.“ - Nun, Du denkst wohl, er ist giftig?“ sprach die Alte. Siehst du, da schneide ich den Apfel in zwei Theile; den rothen Backen ißt Du, den weißen will ich essen.“ Und als sie so sprach, hielt sie ihr die vergiftete Hälfte des Apfels hin. Schneeweißchen empfand eine große Lust nach dem schönen Apfel, und als es sah, daß die Bäuerin davon aß, so konnte es nicht länger widerstehen, steckte die Hand hinaus und nahm die giftige Hälfte. Kaum aber hatte es einen Bissen davon im Munde, so fiel es todt zur Erde nieder. Da betrachtete es die Königin mit grausigen Blicken, lachte überlaut und sprach: „Weiß wie Schnee, roth wie Blut, schwarz wie Ebenholz! diesmal können Dich die Zwerge nicht wieder erwecken!“ Und als sie daheim den Spiegel befragte:

„Spieglein, Spieglein an der Wand,
Wer ist die Schönste im ganzen Land?“

so antwortete er endlich:

„Frau Königin, Ihr seid die Schönste im Land.“

Da hatte ihr neidisches Herz Ruhe, so gut wie ein neidisches Herz Ruhe haben kann. Die Zwerglein, wie sie Abends nach Haus kamen, fanden Schneeweißchen auf der Erde liegen, und es regte sich kein Athem mehr in ihm, nun es war todt. Sie hoben es auf, suchten, ob sie was Giftiges fänden, schnürten sie auf, kämten ihm die Haare, wuschen es mit Wasser und Wein, aber es half Alles nichts; das liebe Kind war todt und blieb todt. Sie legten es auf eine Bahre und setzten sich alle sieben daneben, und beweinten das liebe Schneeweißchen, und weinten drei ganze Tage lang. Da wollten sie es begraben, aber es sah noch so frisch aus wie ein lebender Mensch, und hatte noch seine schönen rothen Backen. Sie sprachen: „Das können wir nicht in die schwarze Erde versenken!“ und machten mit ihrer Kunst einen durchsichtigen Sarg von Glas, da man von allen Seiten hineinsehen konnte. In diesen Sarg legten sie Schneeweißchen und schrieben mit goldenen Buchstaben seinen Namen darauf, und daß es eine Königstochter wäre. Dann setzten sie den Sarg hinaus auf den Berg, und einer von ihnen blieb immer dabei und bewachte ihn. Und die Thiere kamen auch und beweinten Schneeweißchen, erst eine Eule, dann eine Rabe, zuletzt ein Täubchen. Nun lag Schneeweißchen lange lange Zeit in dem Sarge und veränderte sich nicht, sondern sah aus als wenn es schlief, denn es war noch so weiß als Schnee, so roth wie Blut und so schwarzhaarig wie Ebenholz. Es geschah aber, daß ein Königssohn in den Wald gerieth und zu dem Zwergenhaus kam, da zu übernachten. Er sah auf dem Berge den Sarg und das schöne Schneeweißchen darin, und las was mit goldenen Buchstaben darauf geschrieben stand. Da sprach er zu den Zwergen: „Laßt mir den Sarg, ich will Euch geben was Ihr dafür haben wollt.“ Aber die Zwerge antworteten: „Wir geben ihn nicht um alles Gold in der Welt.“ Da sprach er: „So schenkt mir ihn, denn ich kann nicht leben, ohne Schneeweißchen zu sehen; ich will es ehren und hochhalten wie mein Liebstes.“ Als er so sprach, empfanden die guten Zwerglein Mitleiden mit ihm und gaben ihm den Sarg. Der Königssohn ließ ihn nun von seinen Dienern auf den Schultern forttragen. Da geschah es, daß sie über einen Strauch stolperten, und von der Erschütterung fiel das Stück des giftigen Apfels, das Schneeweißchen abgebissen hatte, aus Schneeweißchens Munde und es ward wieder

lebendig. Da richtete es sich auf und sprach: „Ach Gott, wo bin ich?“ Der Königssohn sagte voll Freide: „Du bist bei mir!“ und erzählte, was sich zugetragen hatte, und sprach: „Ich habe Dich lieber als Alles auf der Welt; komm mit mir in meines Vaters Schloß, Du sollst meine Gemahlin werden.“ Da war ihm Schneeweißchen gut und ging mit ihm, und ihre Hochzeit ward mit großer Pracht und Herrlichkeit angeordnet. Zu dem Fest war aber auch Schneeweißchens gottlose Stiefmutter eingeladen. Wie sie sich nun mit schönen Kleidern angethan hatte, trat sie vor den Spiegel und sprach:

„Spieglein, Spieglein an der Wand,
Wer ist die Schönste im ganzen Land?“

der Spiegel antwortete:

„Frau Königin, Ihr seid die Schönste hier,
Aber die junge Königin ist tausendmal schöner als Ihr.“

Da stieß das böse Weib einen Fluch aus, und es ward ihr so angst, so angst daß sie sich nicht zu lassen wußte. Sie wollte zuerst gar nicht auf die Hochzeit kommen; doch ließ es ihr keine Ruhe, sie mußte fort und die junge Königin sehen, welche schöner als sie sein sollte. Und wie sie hineintrat, erkannte sie Schneeweißchen, und vor Angst und Schrecken stand sie da und konnte sich nicht regen. Indem aber wurden ein Paar eiserne Pantoffeln hereingebracht, die hatten über Kohlfeuer gestanden und waren ganz glühend, und diese feuerrothen Schuhe mußte die böse Königin anziehen und darin tanzen, daß ihr die Füße jämmerlich verbrannten. Sie durfte aber nicht aufhören, bis sie sich todt getantz hatte.

Összesítő táblázat

Az alábbi táblázat a kötetben közölt ponyvaszövegekre vonatkozó alapadatok összesítő áttekintését nyújtja. A táblázatban szereplő sorok a Grimm-mesék sztenderd sorszámozását alapul véve a jelen kötet közlési rendjét követik. A **KHM**-jelölés a *Kinder- und Hausmärchen* című gyűjtemény utolsó, hetedik szerzői kiadását jelenti (GRIMM 1857), az **ATU** rövidítés a Hans-Jörg Uther által revidált nemzetközi mesekatalógusban szereplő mesetípus-számra utal (UTHER 2004). A *közvetítő forrás* rovatban – ahol tudtam – azt a szöveget jelöltem meg, amelyiket a ponyvakiadvány szerzője közvetlenül vagy közvetve alapul vett a Grimm-mese közlésekor.

sor- szám	cím	kiadó és a kiadás helye	kiadás ideje	Grimm-mese (KHM)	közvetítő forrás	meseti- pus (ATU)
1.	A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncsos szívű szolgáló	Bucsańszky Alajos, Budapest	1874	KHM 1 <i>Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich</i>	A békakirály vagy az abroncsos szívű szolgáló (GRIMM 1861: I, 1–8)	ATU 440
2.	A tündérleánya vagy: A tizenharmadik szoba titka. Igen szép és érdekes tündéres történet	Bucsańszky Alajos, Budapest	1874	KHM 3 <i>Marienkind</i>	A tündér fogadott lánya (GRIMM 1861: I, 9–17)	ATU 710
3.	Egy ifjú, ki elindult borzadni tanulni	Tichy Alajos, Nagyvárad	1862	KHM 4 <i>Märchen von einem, der auszog, das Fürchten zu lernen</i>		ATU 326
4.	Az aranyhajú királyleány, vagy: A kővé vált hű szolgáló.	Rózsa Kálmán, Budapest	1880	KHM 6 <i>Der treue Johannes</i>	A hűség János (GRIMM 1861: I, 43–55) [?]	ATU 516
5.	Az elbávkolt özike, vagy Pali és Hajnalka, a két hű testvér	Bucsańszky Alajos, Budapest	1874	KHM 11 <i>Brüderchen und Schwesterchen</i>	Palika és Hajnalka (GRIMM 1861: I, 80–92)	ATU 450
6.	A törpekirály hajszála, vagy: Hogy lesz a parasztlányból jószívűségé jutalmául királyné.	Bucsańszky Alajos, Budapest	1877	KHM 13 <i>Die drei Männlein im Walde</i>		ATU 403
7.	A három fonó nő	Tichy Alajos, Nagyvárad	1862	KHM 14 <i>Die drei Spinnerinnen</i>		ATU 501
8.	Aranyfonó Esztike	Bucsańszky Alajos, Pest	1873	KHM 14 <i>Die drei Spinnerinnen</i>		ATU 501
9.	A hét holló, vagy: Az apai kívánság	Bucsańszky Alajos, Pest	1873	KHM 25 <i>Die sieben Raben</i>		ATU 451

sor- szám	cím	kiadó és a kiadás helye	kiadás ideje	Grimm-mese (KHM)	közvetítő forrás	meseti- pus (ATU)
10.	<i>A halál mint keresztapa</i>	Czéh Sándor, Magyar-Ovár	1854	KHM 44 <i>Der Gewatter Tod</i>	<i>A' halál, mint kereszt- atya (Athenaetum 1837,</i> I. 16, 215–216)	ATU 332
11.	<i>Rege a hársfáról</i>	Bucsánszky Alajos, Pest	1872 előtt	KHM 47 <i>Von dem Machandelboom</i>	<i>Das Märchen vom Machandelbaum</i> (<i>Münchener Bilderbogen</i> Nr. 179, 1855)	ATU 720
12.	<i>Hófejérke története</i>	Bucsánszky Alajos, Pest	1864	KHM 53 <i>Sneewittchen</i>	<i>Schneeweißchen</i> (Marbach: <i>Volksbücher</i> 11. 1838: 65–74)	ATU 709
13.	<i>Hófehérke meséje</i>	Bartalits Imre, Budapest. A mese fordítója: Tüzér Károly [Bartalits Károly Imre]	1898 k.	KHM 53 <i>Sneewittchen</i>		ATU 709
14.	<i>Az arany madár, vagy: A bívós oroszlán, bívós medve, bívós far- kas, bívós róka és bívós nyúl.</i>	Rózsa Kálmán, Budapest	1881	KHM 60 <i>Die zwei Brüder</i>		ATU 567 + ATU 303 + ATU 300
15.	<i>Kormoska, a csodaszép királyle- ány, története, vagy: A napruha, holdruha és csillagruha</i>	Bucsánszky Alajos, Budapest	1877	KHM 65 <i>Allerleirauh</i> (a mese egyes ele- mei a KHM 21, <i>Aschenputtel</i> c. mesé- ből származnak)	<i>Hamupöke</i> (GRIMM 1861: I.125–134) [?]	ATU 510A + ATU 510B

Konkordancia-jegyzékek

1. KHM

A kötetben közölt ponyvamesék a KHM-rend szerint

KHM-sorszám	Grimm-mese címe	Ponyvamese
KHM 1	<i>Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich</i>	Szövegek 1. sz.
KHM 3	<i>Marienkind</i>	Szövegek 2. sz.
KHM 4	<i>Märchen von einem, der auszog, das Fürchten zu lernen</i>	Szövegek 3. sz.
KHM 6	<i>Der treue Johannes</i>	Szövegek 4. sz.
KHM 11	<i>Brüderchen und Schwesterchen</i>	Szövegek 5. sz.
KHM 13	<i>Die drei Männlein im Walde</i>	Szövegek 6. sz.
KHM 14	<i>Die drei Spinnerinnen</i>	Szövegek 7. sz.
KHM 14	<i>Die drei Spinnerinnen</i>	Szövegek 8. sz.
KHM 25	<i>Die sieben Raben</i>	Szövegek 9. sz.
KHM 44	<i>Der Gevatter Tod</i>	Szövegek 10. sz.
KHM 47	<i>Von dem Machandelboom</i>	Szövegek 11. sz.
KHM 53	<i>Sneewittchen</i>	Szövegek 12. sz.
KHM 53	<i>Sneewittchen</i>	Szövegek 13. sz.
KHM 60	<i>Die zwei Brüder</i>	Szövegek 14. sz.
KHM 65 + KHM 21	<i>Allerleirauh + Aschenputtel</i>	Szövegek 15. sz.

2. ATU

A kötetben közölt ponyvamesék ATU/AaTh-típusrendben

A táblázat a kötetben közölt ponyvameséket a típuszámaival és -címeivel felelteti meg a típuszámok növekvő sorrendjében. Típuskombináció esetében a sorrendet a központi típus alapján állapítottam meg. A sorszám a ponyvaszöveg jelen kötetben való helyét jelöli.

Mesetípus	Ponyvaszöveg	Sorszám
ATU 303 + ATU 300 + ATU 567 / AaTh 303 + AaTh 300 + AaTh 567 <i>The Twins Or Blood-Brothers / A két testvér + The Dragon-Slayer / Sárkányölő vitéz + The Magic Bird-Heart / A csodamadár</i>	<i>Az arany madár, vagy: A bűvös oroszlán, bűvös medve, bűvös farkas, bűvös róka és bűvös nyúl.</i>	Szövegek 14.
ATU 326 / AaTh 326 <i>The Youth Who Wanted to Learn What Fear is / A félelemkereső</i>	<i>Egy ifju, ki elindult borzadni tanulni.</i>	Szövegek 3.
ATU 332 / AaTh 332 <i>Godfather Death / A halálkoma</i>	<i>A halál mint keresztapa.</i>	Szövegek 10.
ATU 403 / AaTh 403B <i>The Black and the White Bride / A lány, akit epret szedni küldtek télen</i>	<i>A törpekirály hajszája, vagy: Hogy lesz a parasztlányból jószívűségé jutalmául királyné.</i>	Szövegek 6.
ATU 440 / AaTh 440 <i>The Frog King Or Iron Henry / A békakirályfi</i>	<i>A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncsos szívű szolgál.</i>	Szövegek 1.
ATU 450 / AaTh 450 <i>Little Brother and Little Sister / Az öztestvér</i>	<i>Az elbűvölt őzike, vagy Pali és Hajnalka, a két hű testvér.</i>	Szövegek 5.

Mesetípus	Ponyvaszöveg	Sorszám
ATU 451 / AaTh 451 <i>The Maiden Who Seeks Her Brothers / A hét holló</i>	<i>A hét holló, vagy: Az apai kívánság.</i>	Szövegek 9.
ATU 501 / AaTh 501 <i>The Three Old Spinnig Women / A három fonóasszony</i>	<i>A három fonó nő; Aranyfonó Esztiike.</i>	Szövegek 7; Szövegek 8.
ATU 510A + ATU 510B / AaTh 510A + AaTh 510B <i>Cinderella / Hamupipőke + Peau d'Asne / A kalapvári kisasszony</i>	<i>Kormoska, a csodaszép királyleány, története, vagy: A napruha, holdruha és csillagruha.</i>	Szövegek 15.
ATU 516 / AaTh 516 <i>Faithful John / A hű szolga</i>	<i>Az aranyhaju királyleány, vagy: A kővé vált hű szolga.</i>	Szövegek 4.
ATU 709 / AaTh 709 <i>Snow White / Hófehérke</i>	<i>Hófehérke története; Hófehérke meséje.</i>	Szövegek 12; Szövegek 13.
ATU 710 / AaTh 710 <i>Our Lady's Child / Szűz Mária keresztlánya</i>	<i>A tündér leánya vagy: A tizenharmadik szoba titka. Igen szép és érdekes tündéres történet.</i>	Szövegek 2.
ATU 720 / AaTh 720 <i>The Juniper Tree / Anyám megölt, apám megevett</i>	<i>Rege a hársfáról.</i>	Szövegek 11.

Magyarul megjelent Grimm-mesék
Válogatott bibliográfia (2007–2021)

Az alábbi jegyzék kiegészítése a magyar nyelven kiadott Grimm-mesék korábbi bibliográfiáinak, amelyek együtt megközelítőleg pontos képet rajzolnak a Grimm szerzői névvel ellátott magyar nyelvű mesekiadványokról a kezdetektől máig.¹ Jelen könyvlista az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa alapján készült, a törzsgyűjteményben fellelhető kötetek kézbevitelével. A jegyzékben olvasható tételek a kiadás éve szerint, azon belül címek szerint vannak rendezve. Azokban az esetekben, ahol a kiadvány impresszuma nem volt teljes, a hiányzó adatokat a könyvtári címleírás, illetve a leltárkönyv alapján pótoltam, ezeket az adatokat szögletes zárójelben közlöm, ahogyan a kiadásra vonatkozó pontosításokat és kiegészítéseket is.

1. *Andersen, Grimm, Perrault meséi.* Illusztrálta María PASCUAL, a szöveget átdolgozta CONI. Budapest: Napraforgó, [2007].
2. *Csipkerózsika.* Jacob és Wilhelm GRIMM meséje alapján elmeséli MOSONYI Aliz, rajzolta GYÖNGYÖSI Adrienn. Pagony klasszikusok. Budapest: PxB, 2007.
3. *Csipkerózsika és más mesék.* A GRIMM testvérek és ANDERSEN meséit átdolgozta DÜRWANGER Gyöngyi, rajzolta JENKOVSKY Iván. Kisújszállás: Szalay Könyvkiadó, Pannon-Literatúra Kft. 2007.
4. *Grimm meséi. Csodaszép altatómesék.* A szövegek az eredeti Grimm-mesék átdolgozott változatai. Illusztrálta Eduardo

1 Voigt Vilmos az 1960-as években Ortutay Gyula kérésére készített könyvlistát az addig megjelent Grimm-mesék magyar fordításairól. Bibliográfiája az *Ethnographia* hasábjain jelent meg: VOIGT 1963, 1964, újraközölve: VOIGT 2007-2009, 122–126). E jegyzéket Gulyás Judittal közösen kiegészítettük a megjelent kiadványokkal (bár a könyvjegyzék címe szerint csak 2005-ig, valójában 2006-ig listáztuk akkor a gyűjteményeket). Jelen jegyzékben folytatólagosan, az azóta eltelt esztendőkből megjelent Grimm-kiadványok szerepelnek.

- TRUJILLO és Marcela GREZ. Budapest: Napraforgó, [2007], [2009], [2012], [2014].
5. GRIMM Testvérek. *Halhatatlan mesék*. Debrecen: Patricia Könyvek, 2007.
 6. *A Grimm testvérek legszebb meséi*. Gyermekek részére Gisela FISCHER átdolgozásában, rajzolta Felicitas KUHN, Anny HOFFMANN és Prof. Carl BENEDEK, fordította Sz. ELEK Judit. Budapest: Egmont, 2007, 2008.
 7. *Grimm-mesék kincsestára*. A rajzokat készítette: SZENDREI Tibor. Nyíregyháza: Pro-Team, 2007.
 8. *Grimm legszebb meséi*. Gyöngyös: Pallas, 2007.
 9. *Hófehérke és más mesék*. A GRIMM testvérek és ANDERSEN meséit átdolgozta DÜRWANGER Gyöngyi, rajzolta JENKOVSKY Iván. Kisújszállás: Szalay Könyvkiadó, Pannon-Literatúra Kft. 2007.
 10. *Jancsi és Juliska*. Jacob és Wilhelm GRIMM meséje alapján elmeséli MOSONYI Aliz, rajzolta AGÓCS Írisz. Pagony klaszszikusok. Budapest: Pagony: PxB, 2007.
 11. *Jancsi és Juliska*. A GRIMM testvérek meséje nyomán. Illusztrálta ALITTA. Elektra puzzle könyvek. [Budapest]: Elektra Kiadóház, 2007.
 12. GRIMM. *Jancsi és Juliska*. Színezhető és bábozható mese. Illusztrálta SZITAI György Ferenc. [Sângeorgiu de Mureș]: Hoppá!, [2007].
 13. GRIMM. *A kék fényű lámpás*. SZENDREI Tibor rajzaival. Debrecen: Aquila, 2007.
 14. GRIMM. *Piroska és a farkas*. Színezhető és bábozható mese. Illusztrálta SZITAI György Ferenc. [Sângeorgiu de Mureș]: Hoppá!, [2007].
 15. GRIMM. *A békakirály*. A rajzokat SZENDREI Tibor készítette. [Nyíregyháza]: Pro-Book, 2008.
 16. Iacob & Wilhelm GRIMM. *Grimm legszebb meséi*. Összeállította és a borítót tervezte GYÖRGY János, illusztrálta KOLUMBÁN Péter. Marosvásárhely: Hoppá!, 2008.
 17. *Grimm mesék 2*. A meséket feldolgozta CSENDES Istvánné, illusztrálta BERA Károly [Debrecen]: Graph-Art, 2008.

18. *Piroska és a farkas*. Jacob és Wilhelm GRIMM meséje alapján elmeséli MOSONYI Aliz, rajzolta MOLNÁR Jacqueline. Pagony klasszikusok. Budapest: Pagony, 2008.
19. *Állatmesék*. Válogatás BENEDEK Elek, LA FONTAINE és a GRIMM fivérek legismertebb meséiből. [A belső címlapon: Grimm mesék. Fordította GAAL Mózes [Nagykovácsi]: Püldo Kiadó, [2008], [2009].
20. *A brémai muzsikások. Mese az együttműködésről*. Jakob és Wilhelm GRIMM meséjét átdolgozta Susan KUEFFNER, illusztrálta Dominic CATALANO, fordította POLGÁR Anita. Tanulságos történetek. Budapest: Reader's Digest Kiadó, 2009.
21. *Az én kis mesekönyvem*. A GRIMM-testvérek, ANDERSEN és LA FONTAINE meséit átdolgozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna, rajzolta JENKOVSZKY Iván. Kisújszállás: Szalay Könyvkiadó, Pannon-Literatúra, 2008.
22. *Grimm mesék olvasásra és felolvasásra*. Illusztráció: BÁLINT Mariann. [Debrecen]: Cahs Könyvkiadó, [2008], [2016].
23. *A Grimm testvérek varázslatos meséi*. Átdolgozta Vladimír HULPACH, illusztrálta Petr ROB, Milada KUDRNOVÁ és Tomáš ŘÍZEK. Fordította CSONKA Ágnes, EDWARDS Zsuzsanna. Pécs: Alexandra, 2008, 2010.
24. *Királyok és királynők*. Válogatás H. C. ANDERSEN és a GRIMM testvérek meséiből. Anasztaszja ARHIPOVA illusztrációival. Fordította KITZINGERNÉ HEGYI Zsuzsa. Egmont klasszikusok. Budapest: Egmont, 2008.
25. *Mesetár*. GRIMM, ANDERSEN, PERRAULT nyomán írta Nathalie MONNIN, rajzolta Carlos BUSQUETS. Chevron: Hemma Kiadó, [2008].
26. *Örökzöld mesék*. Válogatás H. C. ANDERSEN és a GRIMM testvérek meséiből. Anasztaszja ARHIPOVA illusztrációival. Fordította KITZINGERNÉ HEGYI Zsuzsa. Egmont klasszikusok. Budapest: Egmont, 2008.
27. *Állatmesék*. Válogatás H. C. ANDERSEN és a GRIMM testvérek meséiből. Anasztaszja ARHIPOVA illusztrációival. Fordította KITZINGERNÉ HEGYI Zsuzsa. Egmont klasszikusok. Budapest: Egmont, 2009.

28. *A békakirályfi. Mese az adott szó megtartásáról.* Jakob és Wilhelm GRIMM meséjét átdolgozta Catherine LUKAS, illusztrálta John CARROZZA és Joe EWERS, fordította GORDOS Judit. Tanulságos történetek. Budapest: Reader's Digest Kiadó, 2009.
29. Jacob & Wilhelm GRIMM. Családi mesék. Fordította ADA-MIK Lajos és MÁRTON László. Pozsony: Kalligram, 2009.
30. *Esti mesék.* Válogatás H. C. ANDERSEN és a GRIMM testvérek meséiből. Illusztrálta Anasztaszja ARHIPOVA, fordította KITZINGERNÉ HEGYI Zsuzsa. Egmont klasszikusok. Budapest: Egmont, 2009.
31. *Gyerekkorunk legszebb meséi. Hans Christian ANDERSEN, Charles PERRAULT, Jacob és Wilhelm GRIMM felejthetetlen történetei.* Szöveg Anna SÓJKA, Jarosław SOKÓL, illusztrálta Aleksander KARCZ, Zbigniew SEWERYN, fordította SZAKONYI Zsófia, NÁRAY Fanni. Pécs: Alexandra, 2009.
32. *A halász és a felesége. Mese az elégedettségről.* Jakob és Wilhelm GRIMM meséjét átdolgozta Karen BAICKER, illusztrálta Len EBERT, fordította GORDOS Judit. Tanulságos történetek. Budapest: Reader's Digest Kiadó, 2009.
33. *A hamelni patkányfogó.* Mese az ígéretetek teljesítéséről. Jakob és Wilhelm GRIMM meséjét átdolgozta Tom DEFALCO, illusztrálta Joe EWERS, fordította GORDOS Judit. Tanulságos történetek. Budapest: Reader's Digest Kiadó, 2009.
34. *A három legszebb mese.* Válogatás H. C. ANDERSEN és a GRIMM testvérek meséiből. Illusztrálta Anasztaszja ARHIPOVA, fordította KITZINGERNÉ HEGYI Zsuzsa. Egmont klasszikusok. Budapest: Egmont, 2009.
35. *Hercegnők meséi.* Válogatás H. C. Andersen és a Grimm testvérek meséiből. Illusztrálta Anasztaszja ARHIPOVA, fordította KITZINGERNÉ HEGYI Zsuzsa. Egmont klasszikusok. Budapest: Egmont, 2009.
36. *A kiséger és a nagyapó.* Mese az idők tisztelétéről. Jakob és Wilhelm Grimm meséjét átdolgozta Sarah ALBEE, illusztrálta az AKY-AKA Créations és Olga IONAYTIS, fordította POLGÁR Anita. Tanulságos történetek. Budapest: Reader's Digest Kiadó, 2009.

37. *Tavaszi mesék.* Válogatás H. C. ANDERSEN és a GRIMM testvérek meséiből. Anasztaszja ARHIPOVA illusztrációival. Fordította KITZINGERNÉ HEGYI Zsuzsa. Egmont klasszikusok. Budapest: Egmont, 2009.
38. *Aranyhaj.* A GRIMM testvérek *Rapunzel című meséje alapján írta Alison SAGE, illusztrálta Sarah GIBB.* Fordította TOTTH Benedek. Manó könyvek. Budapest: Manó Könyvek Kiadó Kft., 2010.
39. *Csipkerózsika.* Grimm-mese nyomán írta LIGETI Róbert, a rajzokat készítette SÓTI Klára, 2. átdolgozott kiadás. Olvass magadnak! Budapest: Olvass magadnak! Kiadásszervező Kft., [2010].
40. *Grimm legszebb meséi.* Magyarra átdolgozta RÓNAY György. [A könyv az 1967-ben megjelent Móra-kiadás alapján készült]. [Budapest]: Fapadoskonyv.hu, 2010.
41. *Grimm legszebb meséi olvasásra és felolvasásra.* Átdolgozta CSUKÁSNÉ BERNÁTH Krisztina. Debrecen: Cahs Könyvkiadó, [2010], [2019].
42. *Grimm-mesék.* A meséket feldolgozta BIHARI Erzsébet, DOBOS Edit, MÁRIÁN Katalin. [Debrecen]: Graph-Art, 2010.
43. *A Grimm testvérek legszebb meséi.* Szöveg: Anna SÓJKA, illusztráció: Aleksander KARCZ. Fordítás: SZAKONYI Zsófia, NÁNAY Fanni. Örök történetek. Pécs: Alexandra, 2010.
44. *Hamupipőke.* Grimm-mese nyomán írta LIGETI Róbert, rajzokat készítette BÉKÉS Rozi, 3. javított kiadás. Olvass magadnak! Budapest: Olvass magadnak! Kiadásszervező Kft., [2010].
45. *Hófehérke és a hét törpe.* Grimm-mese nyomán írta LIGETI Róbert, rajzokat készítette SÓTI Klára. 4. javított kiadás. Olvass magadnak! Budapest: Olvass magadnak! Kiadásszervező Kft., [2010].
46. *Hófehérke és a hét törpe.* Mesés kifestőkönyv. A Grimm-testvérek népszerű meséje alapján rajzolta VÁNDOR-VÁRHEGYI Ibolya. Déva: Corvin, 2010.
47. *Hüvelyk Matyi.* Grimm-mese nyomán írta LIGETI Róbert, rajzokat készítette SÓTI Klára. 4. javított kiadás. Olvass ma-

- gadnak! Budapest: Olvass magadnak! Kiadásszervező Kft., [2010]
48. *A legszebb Grimm-mesék.* A meséket átdolgozta Jeanne MOINEAU, illusztrálta Jean-Noël ROCHUT. A bevezetőt írta Géraldine BOËCE. Fordította BÁRDOS Zsuzsanna. Pécs: Alexandra, 2010.
 49. *Piroska és a farkas.* Grimm-mese nyomán írta LIGETI Róbert, rajzokat készítette SÓTI Klára. 4. javított kiadás. Olvass magadnak! Budapest: Olvass magadnak! Kiadásszervező Kft., [2010]
 50. *Tündérvilág. Képes mesekönyv.* GRIMM után jó gyermekek részére írta DEZSÓ BÁCSI. [Feltehetőleg a 20. század elején jelent meg azonos címen a számos kiadást megért eredeti, illusztrált kiadvány]. Budapest: Reprint Kiadó, 2010.
 51. GRIMM, ANDERSEN, PERRAULT. *Csodaszép mesék.* Illusztrálta Eduardo TRUJILLO, Marcela GREZ. Budapest: Napraforgó, 2011, 2013.
 52. *Grimm legszebb meséi.* Szerkesztette PÁDUREAN Judit Gabriella, fordították és átdolgozták: BELLUSKA Éva, BÓDAI-SOÓS Judit, PÁDUREAN Judit Gabriella, PETE László Miklós, TANKÓ Veronika-Zita. Illusztrálták: GRUBER Mihaela, MANOILĂ Ina, SZABÓ Erzsébet, VISIRIN Lia. Déva: Corvin, 2011.
 53. *Furcimurci. A Grimm testvérek meséje.* Rajzolta Eva WENZEL-BÜRGER, fordította és a magyar vonatkozású kiegészítéseket írta KOMLÓSI Amina. Pixi mesél. Budapest: Nicam, 2011.
 54. *Holle anyó. A Grimm testvérek meséje alapján írta Sandra LADWIG, rajzolta Anna ZIMMERMANN, fordította és a magyar vonatkozású kiegészítéseket írta KOMLÓSI Amina. Pixi mesél. Budapest: Nicam, 2011.*
 55. *Kalandoz mesék.* A GRIMM-testvérek és ANDERSEN meséit átdolgozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna, rajzolta JENKOVSKY Iván, ESZES Hajnal. Kisújszállás: Pannon-Literatúra, [2011].
 56. *Jacob és Wilhelm Grimm legszebb meséi.* Illusztrálta és átdolgozta Val BIRO. Fordította MARKWARTH Zsófia. Budapest: Egmont, 2011, 2013.

57. *Aranyhaj. A Grimm testvérek meséje.* Rajzolta Michael BAYER, fordította és a magyar vonatkozású kiegészítéseket írta KOMLÓSI Amina. Pixi mesél. Budapest: Nicam, 2012.
58. *Az aranytollú liba és más klasszikus mesék.* A GRIMM fivérek meséit fordította SZONDY György, ELEK Lívia rajzaival. Összeállította és szerkesztette BOZSIK Rozália. Mesevilág. [Nyíregyháza]: Novum, 2012.
59. *A farkas és a hét kecskegida.* A Grimm testvérek meséje alapján írta Sandra LADWIG, rajzolta Stefanie PFEIL. Fordította és a magyar vonatkozású kiegészítéseket írta KOMLÓSI Amina. Pixi mesél. Budapest: Nicam, 2012.
60. *Az élet vize és más klasszikus mesék.* A GRIMM fivérek meséit fordította SZONDY György, ELEK Lívia rajzaival. Összeállította és szerkesztette BOZSIK Rozália. Mesevilág. [Nyíregyháza]: Novum, 2012.
61. *A brémai muzikusok.* A GRIMM testvérek meséje alapján írta és feldolgozta Ruth GELLERSEN, rajzolta Marion GOEDEL. Fordította és a magyar vonatkozású kiegészítéseket írta KOMLÓSI Amina. Pixi mesél. Budapest: Nicam, 2012.
62. *Csillagtallérok. A Grimm testvérek meséje.* Pixi mesél. Rajzolta Miriam CORDES Fordította és a magyar vonatkozású kiegészítéseket írta KOMLÓSI Amina. [Budapest]: Nicam, 2013.
63. *Grimm legszebb meséi.* [Kaposvár]: Kaposvári Nyomda, 2012.
64. *A Grimm fivérek legszebb meséi.* A szöveget gondozta VÁRVÉDY Zoltán. Illusztrálta Dorothea DESMAROWITZ, Bernhard OBERDIECK, Ulrike HOLZWARTH. [Az itt közölt szövegek többnyire a 19. század végén és a 20. század elején megjelent fordítások újraközlései]. [Budapest]: Reader's Digest/Tarsago, 2012, 2017.
65. *Jancsi és Juliska. A Grimm testvérek meséje.* Rajzolta Eva WENZEL-BÜRGER. Fordította és a magyar vonatkozású kiegészítéseket írta KOMLÓSI Amina. Pixi mesél. Budapest: Nicam, 2012.
66. *A békakirály, Hamupipőke és a többiek.* A GRIMM-testvérek, ANDERSEN és LA FONTAINE meséit átdolgozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna. Illusztrációk: Brijbasi Art Press.

- Csodálatos mesetár 2. Kisújszállás: Pannon-Literatúra, 2013.
67. *Csipkerózsika*. Klasszikus GRIMM-mesék. Válogatta V. BINÉT Ágnes. Magyarra átdolgozta RÓNAY György. RÓNA Emy rajzaival. [A kötet az 1955-ben a Móra kiadónál megjelent *Grimm legszebb meséi* c. kiadvány alapján készült]. [Budapest]: Móra, 2013, 2016.
 68. *A csizmás kandúr; Piroska és a többiek*. A GRIMM-testvérek, ANDERSEN és LA FONTAINE meséit átdolgozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna. Illusztrációk: Brijbasi Art Press. Csodálatos mesetár 1. Kisújszállás: Pannon-Literatúra, 2013.
 69. *Hamupipőke*. GRIMM meséi. Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, [2013].
 70. *A komédiás disznó*. ARANY László, BENEDEK Elek, GÁRDONYI Géza, a GRIMM testvérek, ANDERSEN és a világ népeinek meséit átdolgozta GÁLIK Margit és BÍRÓ Imre. Illusztrálta SZABÓ István Attila és BÍRÓ Sára. Nyíregyháza: Nagykönyv Kiadó, [2013].
 71. *Vasjankó, Pöttöm Panna és a többiek*. A GRIMM-testvérek, ANDERSEN és LA FONTAINE meséit átdolgozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna. Illusztrációk: Brijbasi Art Press. Csodálatos mesetár 3. Kisújszállás: Pannon-Literatúra, 2013.
 72. *A brémai muzsikusok*. Fordította FEKETE Virág. [Nyíregyháza]: Novum, [2014].
 73. *A brémai muzsikusok és más történetek*. A GRIMM-testvérek, ANDERSEN és LA FONTAINE meséit átdolgozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna. Ötperces mesék.. Kisújszállás: Pannon-Literatúra, 2014.
 74. *Csipkerózsika*. Fordította FEKETE Virág. [Nyíregyháza]: Novum, [2014].
 75. *Csipkerózsika*. A Grimm testvérek meséje. Rajzolta Nina CHEN. Fordította és a magyar vonatkozású kiegészítéseket írta KOMLÓSI Amina. Pixi mesél. Budapest: Nicam, 2014.
 76. *Egyszer volt, ahogy még sose volt. Tizenkét és fél Grimm mese*. Elmeséli MOSONYI Aliz, ROFUSZ Kinga képeivel. Budapest: Pagony, 2014.

77. *A farkas és a hét kecskegida*. Fordította FEKETE Virág. Nyíregyháza]: Novum, [2014].
78. GRIMM testvérek. *Hamupipőke*. Rajzok: RÄZVAN. Héderfája: Bookman, 2014.
79. *Grimm testvérek összegyűjtött meséi*. Magyarba átültette BENEDEK Elek. [Onga]: Nemzeti Örökség Kiadó, [2014].
80. *Hamupipőke*. Fordította FEKETE Virág. [Nyíregyháza]: Novum, [2014].
81. *Hófehérke*. Fordította FEKETE Virág. [Nyíregyháza]: Novum, [2014].
82. *Holle anyó. Klasszikus Grimm-mesék*. Válogatta V. BINÉT Ágnes. Magyarra átdolgozta RÓNAY György. Róna Emy rajzaival. [A kötet az 1955-ben a Móra kiadónál megjelent *Grimm legszebb meséi* c. kiadvány alapján készült]. Budapest: Móra, 2014, 2016.
83. *Jancsi és Juliska*. Fordította FEKETE Virág. [Nyíregyháza]: Novum, [2014].
84. *A kismalac, Hüvelyk Matyi és a többiek*. A GRIMM-testvérek, ANDERSEN és LA FONTAINE meséit átdolgozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna. Csodálatos mesetár 5. Kisújszállás: Pannon-Literatúra, 2014.
85. GRIMM, ANDERSEN, PERRAULT. *A leghíresebb klasszikus esti mesék*. Fordította PACSKOVSZKY Zsolt. Illusztrálta Gustavo MAZALI és Poly BERNATENE. Pécs: Alexandra, 2014.
86. *Mesepatika avagy 25 lélekgyógyító Grimm-mese*. Válogatta és megjegyzésekkel látta el Silke FISCHER és Philipp BERND, illusztrálta: Janice BROWNLEES-KAYSEN. Fordította PETE Nóra. Budapest: Officina ,96, 2014.
87. *Az ólomkatona, Csipkerózsika és a többiek* A GRIMM-testvérek, ANDERSEN és LA FONTAINE meséit átdolgozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna. Csodálatos mesetár 6. Kisújszállás: Pannon-Literatúra, 2014.
88. *Piroska és a farkas*. Fordította FEKETE Virág. [Nyíregyháza]: Novum, [2014].
89. *A suszter manói, Hófehérke és a többiek*. A GRIMM testvérek, RUDYARD KIPLING, ANDERSEN és LA FONTAINE meséit átdol-

- gozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna. Csodálatos mesetár 4. Kisújszállás: Pannon-Literatúra, 2014.
90. GRIMM. *Tündérmesék*. Fordította FEKETE Virág. [Nyíregyháza]: Novum, [2014].
91. *A vitéz szabócska és más történetek*. A GRIMM-testvérek, ANDERSEN és LA FONTAINE meséit átdolgozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna. Ötperces mesék. Kisújszállás: Pannon-Literatúra, 2014.
92. *Csipkerózsika*. A GRIMM testvérek meséje nyomán írta Alison SAGE, illusztrálta Sarah GIBB. Fordította TOTTH Benedek. [Budapest]: Manó Könyvek Kiadó, 2015.
93. Jacob és Wilhelm GRIMM. *Grimm-mesék kincsestára*. *A rettenthetetlen királyfi és más történetek*. Válogatta, fordította és átdolgozta BALIKÓ Helga. Az illusztrációkat készítette MADARÁSZ Gábor Viktor. Pécs: Alexandra, 2015.
94. *Hamupipóke*. A Grimm testvérek meséje. Fordította és a magyar vonatkozású kiegészítéseket írta KOMLÓSI Amina, rajzolta Eva SPANJARDT. Pixi mesél. [Budapest]: Nicam, 2015.
95. GRIMM testvérek. *A széttáncolt cipellők*. Átdolgozta Sara TORRICO, rajzolta Carmen GUERRA. Fordította SÁNDOR István. Olvass velünk! 2. szint. Budapest: Napraforgó, [2015].
96. *Borsószem királykisasszony*. *A Grimm testvérek meséje*. Fordította és a magyar vonatkozású kiegészítéseket írta KOMLÓSI Amina. Rajzolta Sonja BOUGAEVA. Pixi mesél. Budapest: Nicam, 2016.
97. *Grimm mesék*. Szerkesztette MANXHUKA Afrodita. [A kiadvány a következő meséket tartalmazza: A békakirály, Jancsi és Juliska, A farkas és a hét kecskegida, A suszter manói] Panda Peti kiskönyvtára. [Nyíregyháza]: Novum Könyvklub, [2016].
98. *Grimm fivérek: Klasszikus mesék*. Szerkesztette MANXHUKA Afrodita. [A kötet tartalma: Csipkerózsika, Az okos szabócska, Arasz Jankó bolyongásai, A medvebőrös ember, Az élet vize] Panda Peti kiskönyvtára. [Nyíregyháza]: Novum Könyvklub, [2016].

99. *Az oroszlán és a béka. Ismeretlen Grimm-mesék.* Fordította ADAMIK Lajos és MÁRTON László. Budapest: Kalligram, 2016.
100. *A brémai muzsikusok.* A Grimm testvérek meséje alapján átdolgozta Susanna DAVIDSON. Mike és Carl GORDON rajzaival. Fordította LÁSZLÓ Noémi. Budapest: Holnap, 2017.
101. *Boldogan éltek.... Grimm- és Andersen-mesék királyfikről és királylányokról.* RÓNAY György és RAB Zsuzsa fordításában és átdolgozásában. Illusztrálta Anastassija ARCHIPOVA. [Budapest]: Naphegy kiadó, 2017.
102. *Legszebb Grimm mesék.* Onga: Nemzeti Örökség Kiadó, [2018].
103. *Minden idők legszebb meséi Grimm történetei nyomán.* Kép és szöveg: Brijbasi Art Press [A kiadványban a következő mesék olvashatók: Piroska és a farkas, Hófehérke, A farkas és a hét kecskegida, Jancsi és Juliska]. Debrecen; [Budapest]: TKK, 2018.
104. *Minden idők legszebb meséi Grimm történetei nyomán.* Kép és szöveg: Brijbasi Art Press. [A kiadványban a következő mesék olvashatók: Aranyhajú, A békakirály, Rumpelstiltskin, A manók és a cipész]. Debrecen; [Budapest]: TKK, [2018], [2021].
105. *A bré-ma-i mu-zsi-ku-sok és más történetek.* Mesés matricákkal. A GRIMM-testvérek, ANDERSEN és LA FONTAINE meséit átdolgozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna. Züm-züm fejlesztő könyvek, Szótagolós mesék. Kisújszállás: Pannon-Literatúra, 2019.
106. *Klasszikus tündérmesék.* A GRIMM testvérek meséiből, Danuta ZAWADZKA adaptációja szerint Beata ROJEK. Illusztrálta: Marek SZAL. [Debrecen]: TKK, [2019].-
107. *Utazás Meseországba.* A GRIMM testvérek és Hans Christian ANDERSEN meséi alapján írta Rosemarie KÜNZLER-BEHNCKE. Illusztrálta Marlis SCHARFF-KNIEMEYER. Fordította Izsó Zita. Budapest: Scolar, 2019.
108. *A vi-téz sza-bócs-ka és más történetek.* Mesés matricákkal. A GRIMM-testvérek, ANDERSEN és LA FONTAINE meséit átdolgozta CSEHNÉ MIKLÓSVÁRI Magdolna. Züm-züm fejlesztő

könyvek, Szótagolós mesék. Kisújszállás: Pannon-Literatúra, 2019.

109. *Csillagtallérok. Válogatás a legszebb eredeti Grimm-mesékből.* Fordította PERCZEL Enikő. Verena KÖRTING illusztrációival. [Budapest]: Móra, 2021.
110. *Grimm válogatott tündérmeséi.* [A kötet az 1940-ben megjelent Nova kiadás reprintje, PÁLYI Jenő rajzaival]. [Onga]: Nemzeti Örökség Kiadó, [2021].

Irodalom- és rövidítésjegyzék

Rövidítésjegyzék

ATU	nemzetközi mesetípus-index (korábban AaTh)
c.	című
EA	Etnológiai Archívum, Néprajzi Múzeum
FSZEK	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
k.	körül
KHM	<i>Kinder- und Hausmärchen</i>
m.	megye
MTA KIK Kt.	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
sh.	sajtóhiba
sz.	számú

Hivatkozott irodalom

ALTA SILVA 1873 – JOHANNIS DE ALTA SILVA. *Dolopathos sive de Rege et Septem Sapientibus*. Herausgegeben von Hermann OESTERLEY. Strassburg: Karl J. Trübner, 1873.

ANDERSEN 1838 – H. C. ANDERSEN. *Eventyr, fortalte for børn: Ny Samling, Første Hefte. Kjøbenhavn: Forlagt af Universitetsboghandler, C. A. Reitzel, 1838.*

ANDERSON 2000 – Graham ANDERSON. *Fairytales in the Ancient World.* New York: Routledge, 2000.

ARANY J. 1964 – ARANY János. *Összes Művei, XIV. Hivatali iratok, 2: Akadémiai évek 1859–1872.* Szerkesztette KERESZTURY Dezső. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964.

ARANY J. 1968 – ARANY János. „Nyugot-felföldi népmondák”. In ARANY János. *Összes Művei, XI. Prózai Művek, 2.* Szerkesztette KERESZTURY Dezső, sajtó alá rendezte NÉMETH G. Béla, 65–73. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968.

ARANY L. 1867 – ARANY László. „Magyar népmeséinkről”. *Budapesti Szemle* 8, 26–27. sz. (1867): 40–66, 200–228.

ARANY L. 1872 – ARANY László. „Mesék és mondák”. In *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*, szerkesztette ARANY László és GYULAI Pál, 595–607. Magyar népköltési gyűjtemény 1. Pest: Athenaeum, 1872.

ARANY L. 1960 – ARANY László, *Válogatott művei.* Sajtó alá rendezte NÉMETH G. Béla. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960.

ARANY–GYULAI 1882 – ARANY László és GYULAI Pál, szerk. *Székellyöldi gyűjtés.* Gyűjtötték KRIZA János, ORBÁN Balázs, BENEDEK Elek és SEBESI Jób. Magyar népköltési gyűjtemény 3. Budapest: Athenaeum, 1882.

ASBÓTH 1865 – ASBÓTH Lajos. „A színnyomásról”. *Hazánk s a Külföld* 1, 49. sz. (1865): 769–774.

ASSMANN 1983 – Aleida ASSMANN. „Schriftliche Folklore: Zur Entstehung und Funktion eines Überlieferungstyps”. In *Schrift und Gedächtnis: Beiträge*

zur *Archäologie der literarischen Kommunikation*, edited by Jan ASSMANN, Aleida ASSMANN und Christof HARDMEIER, 175–193. Munich: Fink, 1983.

ATKINSON-ROUD 2017 – David ATKINSON and Steve ROUD, eds. *Street Literature of the Long Nineteenth Century: Producers, Sellers, Consumers*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2017.

ATKINSON-ROUD 2019 – David ATKINSON and Steve ROUD, eds. *Cheap Print and the People: European Perspectives on Popular Literature*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2019.

BALÁZS [1898] – BALÁZS Árpád. *Hófehérke és a hét törpe*. Budapest: Bálint Lajos [1898].

BANÓ 1941 – BANÓ István. *Baranyai népmesék*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri BANÓ István. Új magyar népköltési gyűjtemény 2. Budapest: Magyarságtudományi Intézet, 1941.

BANÓ-DÖMÖTÖR 1960 – BANÓ István és DÖMÖTÖR Sándor, szerk. *Régi magyar népmesék: Berze Nagy János hagyatékából*. Pécs: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya Megyei Szervezete, 1960.

BANÓ-DÖMÖTÖR 1961 – BANÓ István és DÖMÖTÖR Sándor, szerk. *Régi magyar népmesék Berze Nagy János hagyatékából*. 2. kiad. Pécs: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya Megyei szervezete, 1961.

BÁNÓCZI 1893 – *Kisfaludi Kisfaludy Károly Minden Munkái* 6., sajtó alá rendezte BÁNÓCZI József, Budapest: Franklin, 1893.

BARCILON 2009 – Jacques BARCHILON. „Adaptations of Folktales and Motifs in Madame d’Aulnoy’s »Contes«: A Brief Survey of Influence and Diffusion”. *Marvels & Tales* 23, 2 (2009): 353–364.

MNYÉSZ 1959–1962 – BÁRCZI Géza és ORSZÁGH László. *A magyar nyelv értelmező szótára*, szerkesztette az MTA Nyelvtudományi Intézete, BÁRCZI Géza és ORSZÁGH László vezetésével. 7 köt. Budapest: Akadémia Kiadó, 1959–1962.

BASILE 1846 – Giambattista BASILE. *Der Pentamerone oder: das Märchen aller Märchen von Giambattista Basile*. Aus dem Neapolitanischen übertragen von Felix LIEBRECHT. Nebst einer Vorrede von Jacob GRIMM. 2 kötet. Breslau: Max, 1846.

BASILE 2014 – Giambattista BASILE. *Pentameron: A mesék meséje avagy a kicsik mulattatása*. Fordította, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította KIRÁLY Kinga Júlia. Pozsony: Kalligram, 2014.

BAUSINGER 1979 – Hermann BAUSINGER. „Buchmärchen”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 2: 974–977. 15 kötet. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

BECHSTEIN [1845] 1847 – Ludwig BECHSTEIN. *Deutsches Märchenbuch*. Herausgegeben von Ludwig BECHSTEIN. Leipzig: Wigand, 1847.

BECHSTEIN 1853 – Ludwig BECHSTEIN. *Ludwig Bechstein's Märchenbuch*. Herausgegeben von Ludwig BECHSTEIN. Leipzig: Wigand, 1853.

BECK 1965 – BECK Zoltán. *Néphagyományok Orosházáról és környékéről*. Gyula: Békés Megyei Múzeumi Szervezet, 1965.

BÉKÉS 1966 – BÉKÉS István. *Magyar ponyva pitaval: A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig*. Budapest: Minerva, 1966.

BELATINI BRAUN 2013 – BELATINI BRAUN Olga. *Estefia, Éjfélfia, Hajnalfia: Csíkszentdomokosi népmesék Belatini Braun Olga gyűjtésében*. Sajtó alá rendezte BENEDEK Katalin, bevezető HERMANN Zoltán. Magyar népköltészet tára 14. Budapest: Balassi Kiadó, 2013.

BELGRADER 1980 – Michael BELGRADER. *Das Märchen von dem Machandelboom (KHM 47): Der Marchentypus AT 720: My Mother Slew Me, My Father Ate Me*. Artes Populares. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1980.

BENEDEK 1894–1896 – BENEDEK Elek. *Magyar mese- és mondavilág: Ezer év meseköltése*. Meséli BENEDEK Elek, SZÉCHY Gyula szövegrajzaival. 5 kötet. Budapest: Athenaeum, I. 1894, II. 1894, III. 1895, IV. 1896, V. 1896.

BENEDEK 2004 – BENEDEK Katalin. *Három vándorló Királyfirul való Historia: A sárospataki kézirat népmesegyűjtemény (1789)*. Az utószót írta, valamint a jegyzeteket és melléleteket készítette BENEDEK Katalin. Budapest: Európai Folklór Intézet, 2004.

BEREGHI 1889 – BEREGHI József. *Magyar Könyvészet 1888. jegyzéke az 1888. évben megjelent új, vagy újjólág kiadott magyar könyveknek és térképeknek az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak fölemlítésével és tudományos szakmutatóval*. Bibliographia Hungarica 13. Budapest: Magyar Könyvkereskedők Egylete, 1889.

BÉRES 1967 – BÉRES András. *Rozsályi népmesék*. Gyűjtötte, a bevezetőt írta BÉRES András, a jegyzeteket készítette KOVÁCS Ágnes. Új magyar népköltési gyűjtemény 12. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1967.

BERZE NAGY 1907 – BERZE NAGY János. *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből*. Magyar népköltési gyűjtemény 9. Budapest: Athenaeum, 1907.

BERZE NAGY 1940 – BERZE NAGY János. *Baranyai magyar néphagyományok*. Gyűjtötte, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta BERZE NAGY János. 3 köt. Pécs: Kultúra könyvnyomdai műintézet, 1940.

BERZE NAGY 1957 – BERZE NAGY János. *Magyar népmesetípusok*. 2 köt. Pécs: Baranya Megye Tanácsa, 1957.

BIRÓ–KERTÉSZ–NOVÁK 1936 – BIRÓ Miklós, KERTÉSZ Árpád és NOVÁK László. *Nyomdászati Lexikon*. Budapest: Hungária 1936.

BLAMIRE 2003 – DAVID BLAMIRE. „A Workshop of Editorial Practice: The Grimms Kinder- und Hausmärchen”. In *A Companion to the Fairy Tale*, edited by Hilda Ellis DAVIDSON and Anna CHAUDHRI, 71–84. Cambridge: D. S. Brewer, 2003.

BLAMIRE 2009 – DAVID BLAMIRE. *The Impact of Germany on English Children's Books 1780–1918*. Cambridge: Open Books, 2009.

BLUHM 2022 – Lothar BLUHM. *Märchen als Literatur aus Literatur: Die Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*. Springer: Berlin, 2022.

BODROGI 1860 – BODROGI Lajos [BAJZA Jenő]. *A regélő tulipán: Dalok és mesék sok szép képpel: Magyar gyermekek számára*. Pest: Heckenast, 1860.

BOLTE–POLÍVKA 1913–1932 – Johannes BOLTE und Georg POLÍVKA. *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*. Neu bearbeitet von Johannes BOLTE und Georg POLÍVKA. 5 köt. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchshandlung Theodor Weicher, 1913–1932.

BORSA 2000 – BORSA Gedeon. „A magyar csízio átdolgozásai”. In *Könyvtörténeti írások III: Az OSZK évkönyveiben megjelent tanulmányok*, 262–298. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai új sorozat 9. Budapest: OSZK, 2000.

BOTTIGHEIMER 1987 – Ruth B. BOTTIGHEIMER. *Grimms' Bad Girls and Bold Boys: The Moral and Social Vision of the Tales*. New Haven–London: Yale University Press, 1987.

BOTTIGHEIMER 1990a – Ruth B. BOTTIGHEIMER. „Marienkind (KHM 3): A Computer-Based Study of Editorial Change and Stylistic Development within Grimms' Tales from 1808 to 1864”. *ARV: Scandinavian Yearbook of Folklore* 46 (1990): 7–31.

BOTTIGHEIMER 1990b – Ruth B. BOTTIGHEIMER. „Ludwig Bechstein's Fairy Tales: Nineteenth Century Bestsellers and Bürgerlichkeit”. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 15, 2. sz. (1990): 55–88.

BOTTIGHEIMER 1993 – Ruth B. BOTTIGHEIMER. „The Publishing History of Grimms' Tales: Reception at the Cash Register”. In *The Reception of Grimms' Fairy Tales: Responses, Reactions, Revisions*, edited by Donald HAASE, 78–101. Detroit: Wayne State University Press, 1993.

BOTTIGHEIMER 2002 – Ruth B. BOTTIGHEIMER. *Fairy Godfather: Straparola, Venice, and the Fairy Tale Tradition*. Pennsylvania: University of Pennsylvania, 2002.

BOTTIGHEIMER 2006 – Ruth B. BOTTIGHEIMER. „Fairy-Tale Origins, Fairy-Tale Dissemination, and Folk Narrative Theory”. *Fabula* 47, 3–4. sz. (2006): 211–221.

BUCSÁNSZKY Jegyzék 1873 – *Bucsánszky Alajos könyvkereskedésében Pesten (Ősz-utca 20. sz. a., saját házában) legujabban megjelent és kapható, valamint minden könyvkereskedő és könyvkötő úr által megrendelhető.* [Pest: Bucsánszky, 1873].

BUCSÁNSZKY Jegyzék 1875 – *Bucsánszky Alajos kiadásában Budapesten (Ősz-utca 20. sz. a. saját házában) megjelent és csinos képekkel díszített magyar és német felette érdekes, mulattató és tanulságos népies történetek, elbeszélések, különösen hazánk történetéből, az ősidőktől fogva a jelenkorig, tündéries regék stb. jegyzéke.* Budapest: Bucsánszky, [1875].

COX 1893 – Marian Roalfe Cox. *Cinderella: Three Hundred and Forty-Five Variants of Cinderella, Catskin, and Cap o' Rushes, Abstracted and Tabulated with a Discussion of Mediaeval Analogues, and Notes.* London: The Folk-lore Society, 1893.

CZUCZOR – FOGARASI 1862–1874 – CZUCZOR Gergely és FOGARASI János, szerk. *A magyar nyelv szótára.* 4 köt. Pest: Emich Gusztáv, 1862–1874.

CsÖRSZ 2018 – CsÖRSZ Rumen István, kiad. *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820: I. Lírai dalok és versek.* ReTextum 8. Budapest: Reciti, 2018.

CsÖRSZ 2020 – CsÖRSZ Rumen István, kiad. *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820: II. Oktató és szórakoztató költészet.* ReTextum 11. Budapest: Reciti, 2020.

CsÖRSZ–BALÁZS–HAJDU 2009 – CsÖRSZ Rumen István és BALÁZS–HAJDU Péter. „Ponyva”. In *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerkesztő KÖSZEGHY Péter. 9:224–227. 14 köt. Budapest: Balassi Kiadó, 2009.

DEÁK 2019 – DEÁK Ágnes. „Pártfogói barátság védszárnyai: Vachott Sándorné és Eötvös József”, *Irodalomismeret* 30, 1. sz. (2019): 77–92.

DÉGH 1941 – DÉGH Linda. *Pandur Péter meséi*. 2 köt. Új magyar népköltési gyűjtemény 3–4. Budapest: Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudomány-egyetem Bölcsészeti Karának Magyararságtudományi Intézete–Franklin, 1941.

DÉGH 1946–1947 – DÉGH Linda. „Népmese és ponyva”. *Magyar Nyelvőr* 70 (1946): 68–72, 143–147; 71 (1947): 4–7, 43–45, 88–92.

DÉGH 1948 – DÉGH Linda. „Adatok a magyar parasztság irodalmi életéhez”. In *Magyar századok: Irodalmi műveltségünk történetéhez*. [PAIS Dezső szerk.] 299–315. Budapest: Egyetemi Nyomda, 1948.

DÉGH 1955–1960 – DÉGH Linda. *Kakasdi népmesék*. 2 köt. Új magyar népköltési gyűjtemény 7–8. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955–1960.

DÉGH 1988 – DÉGH Linda. „What Did the Grimm Brothers Give to and Take from the Folk?”. In *The Brothers Grimm and Folktale*, edited by James Mc GLATHERY, 66–90. Illinois: University of Illinois Press, 1988.

DÉKÁNY 2004 – DÉKÁNY Ráfael. *A pityke és a kökény: Dékány Ráfael válogatott népmeséi az 1800-as évek második feléből*. A kötetet szerkesztette, a képeket válogatta és az utószót írta KRISTON Vízi József. Budapest: Argumentum, 2004.

DÉKÁNY 2010 – DÉKÁNY Ráfael. *A furfangos komák történeti és más mesék: DÉKÁNY Ráfael gyűjtéséből*. A meséket válogatta KRISTON Vízi József, a szöveget gondozta BORDI Zsuzsanna. [Kecskemét]: Porta Könyvek, 2010.

DEZSŐ 1885 – DEZSŐ Lajos. *Olvasó-könyv az elemi népkölkölák III–IV. osztályai számára*. Sárospatak: Steinfeld, 1885.

DOLLERUP 1999 – Cay DOLLERUP. *Tales and Translation: The Grimm Tales from Pan-Germanic Narratives to shared international Fairytales*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 1999.

DOMOKOS 2007 – DOMOKOS Mariann. „Adalékok a népmese és meseillusztráció 19. századi kapcsolatához”. In *Folklór és vizuális kultúra*, szerkesztet-

te SZEMERKÉNYI Ágnes, 329–362. *Folklór a magyar művelődéstörténetben.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007.

DOMOKOS 2009 – DOMOKOS Mariann. „Szerzői jogi kérdések 19. századi folklórszövegek kapcsán”. In *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, szerkesztette MEZEY Barna és NAGY Janka Teodóra, 228–263. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2009.

DOMOKOS 2015 – DOMOKOS Mariann. *Mese és filológia: Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* Néprajzi tanulmányok. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015.

DOMOKOS 2016 – DOMOKOS Mariann. „Szóbeli mesék 19. századi nyomtatott forrásai”. *Ethnographia*, 127 (2016): 543–567.

DOMOKOS 2018 – DOMOKOS Mariann. „Arany László népmeséi a 19. századi magyar gyermek- és ifjúsági irodalomban”. In *Ethno-Lore XXV*, szerkesztette ISPÁN Ágota Lidia, LANDGRAF Ildikó és MAGYAR Zoltán, 457–513. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 2018.

DOMOKOS 2019a – DOMOKOS Mariann. „A magyar Grimm-mesehagyomány: A Grimm-mesék megjelenése a magyar irodalomban és folklórban”. In *Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok*, szerkesztette KESZEG Vilmos és SZAKÁL Anna, 195–224. Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 27. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2019.

DOMOKOS 2019b – DOMOKOS Mariann. „A Hóleány története: Egy Grimm-mese megjelenése a magyar nyelvű nyomtatott *írásbeliségben* és a folklórban”. In *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 7*, szerkesztette Csörsz Rumen István, 242–274. Budapest: Reciti, 2019.

DOMOKOS 2019c – DOMOKOS Mariann. „Gaal György mesegyűjteménye és a populáris olvasmányok”. *Ethnographia* 130 (2019): 418–444.

DOMOKOS 2019d – DOMOKOS Mariann. „A bátyjait kereső lány-típus (ATU 451) a 19. századi populáris olvasmányokban és a szóbeliségben”. In *Ethno-*

Lore XXXVI: *A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*, szerkesztette ISPÁN Ágota Lídia, MAGYAR Zoltán és BORBÉLY Sándor, 303–333. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, 2019.

DOMOKOS 2020a – DOMOKOS Mariann. „Nagy István Grimm-meséi és az Ifjúsági könyvtár elnevezésű kiadványsorozat”. In *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 28*, szerkesztette SZAKÁL Anna és TEKEI Erika, 101–134. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2020.

DOMOKOS 2020b – DOMOKOS Mariann. „Vachott Sándorné és a 19. századi gyermekirodalom: Magyar nyelvű Grimm- és Andersen-mesefordítások az 1860-as években”. In *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság (1820–1920)*, szerkesztette TÖRÖK Zsuzsa, 133–163. Reciti konferenciakötetek 9. Budapest: Reciti, 2020.

DOMOKOS 2020c – DOMOKOS Mariann. „Kormoska, a csodaszép királyleány: Szabó Sámuel egy meséjének ponyvaforrása”. In *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 28*, szerkesztette SZAKÁL Anna és TEKEI Erika, 291–311. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2020.

DOMOKOS 2020d – DOMOKOS Mariann. „Grimm-mesék 19. századi magyar ponyvákön: Ismertetés egy készülő forráskiadványról”. In *Ethno-Lore XXXVII: Közösség, hagyományértelmezés, interakció és változás*, szerkesztette ISPÁN Ágota Lídia és MAGYAR Zoltán, 371–410. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, 2020.

DOMOKOS 2021a – DOMOKOS Mariann. „The Influence of the Grimm Tales on the Tale Textology of László Arany” / „A Grimm-mesék hatása Arany László meseszöveg-alakítási eljárásaira”. *Acta Ethnographica Hungarica* 66 (2021): 55–78.

DOMOKOS 2021b – DOMOKOS Mariann. „A folklorisztika szövegfogalmi és textológiai gyakorlata”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 125 (2021): 802–823.

DOMOKOS 2022a – DOMOKOS Mariann. „Proverbium-használat és proverbialis beszédmód Arany László *Eredeti népmesék* című gyűjteményében”. *Ethnographia*, 133 (2022): 419–440.

DOMOKOS 2022b – DOMOKOS Mariann. „Proverbiumok Arany László *A tündérkisasszony és a cigánylyány* című meséjében”. Kézirat, megjelenés előtt, 2022.

DOMOKOS 2022c – DOMOKOS Mariann. „Arany László meseszöveg-alakítási eljárásai”. In *Az örökség terhe: Arany László élete és munkássága*, szerkesztette SZILÁGYI Márton, 85–126. Budapest: Ráció Kiadó–Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022.

DOMOKOS–GULYÁS 2018 – DOMOKOS Mariann és GULYÁS Judit. *Az Arany család mesegyűjteménye: Az Arany család kéziratos mese- és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*. Budapest: Universitas Kiadó, 2018.

DOMOKOS–GULYÁS 2007–2009 – DOMOKOS Mariann és GULYÁS Judit. „Magyar nyelvű Grimm-kiadások 1963–2005: Válogatott könyvjegyzék”. In VOIGT Vilmos, *Meseszó: Tanulmányok meséről és mesekutatásról*, 127–135. Szövegek és elemzések 2. Budapest: MTA–ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport, 2007–2009.

DÖMÖTÖR 1962 – DÖMÖTÖR Ákos. *Sarkadi népmesék*. Gyűjtötte és jegyzetekkel ellátta DÖMÖTÖR Ákos. Gyula: Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 1962.

DÖMÖTÖR 1995 – DÖMÖTÖR Ákos. „A Hófehérke-mese a képeslapokon”. *Képeslap: A magyar képeslevezőlap-gyűjtők hírlevele* 2, 3. sz. (1995): 10.

DRASCEK 1999 – Daniel DRASCEK. „Marienkind”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 9: 336–342. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

DRESCHER 1934 – DRESCHER Pál. *Régi magyar gyermekkönyvek 1538–1875*. Budapest: Magyar Bibliophil Társaság, 1934.

DUGGAN 2014 – Anne E. DUGGAN. „The Reception of the Grimms in Nineteenth Century France Volkspoesie and the Reconceptualization of the French Fairy Tale Tradition”. *Fabula* 55, 3–4. sz. (2014): 260–285.

DUNDES 1982 – Alan DUNDES. *Cinderella: A Folklore Casebook*. New York: Garland, 1982.

EMILIA 1860 – EMILIA [KÁNYA Emília]. „Ifjusági iratok” [ism.]. *Protestáns Egyházi s Iskolai Lap* 3, 49. sz. (1860): 1607–1610.

ENGEL–MANDELLO–WALZEL 1860 – ENGEL, MANDELLO és WALZEL. „Előfizetési fölhívás ifjusági könyvtárra”. *Politikai Ujdonságok* 6, 20. sz. (1860): 318.

EPERJESSY 1991 – EPERJESSY Ernő. *A három sorsmadár: Őrtilosi beás cigány népmesék*. Ciganisztikai tanulmányok 8. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1991.

ERDÉLYI 1846–1848 – ERDÉLYI János. *Népdalok és mondák*. 3 köt. Pest: Beimel József, Magyar Mihály, 1846–1848.

ERDÉLYI 1855 – ERDÉLYI János. *Magyar népmesék: képes kiadás*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1855.

ERDÉSZ 1963 – ERDÉSZ Sándor. *Az öreg festő: Eredeti népmesék Nyírvasváriból*. Nyírbátor: Báthori István Múzeum Füzetek, 1963

ERDÉSZ 1968a – ERDÉSZ Sándor. *Ruszkovics István meséi*. Gyűjtötte ERDÉSZ Sándor és HALMOS István, szerkesztette és jegyzetelte Kovács Ágnes. A magyar népmesekatalógus füzetek 4. Budapest: Néprajzi Múzeum, 1968.

ERDÉSZ 1968b – ERDÉSZ Sándor. *Ámi Lajos meséi*. 2 köt. Új magyar népköltési gyűjtemény 13. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968.

ERHARDT 2012 – Holger ERHARDT. *Dorothea Viehmann*. Kassel: Euregioverlag, 2012.

FARAGÓ 1955 – FARAGÓ József. *A szegény ember vására: Székely népmesék*. Szerkesztette és az utószót írta FARAGÓ József. Bukarest: Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó, 1955.

FARAGÓ 1967 – FARAGÓ József. „Kurcsi Minya havasi mesemondó”. *Ethnographia* 78 (1967): 238–262.

FARAGÓ 1969 – FARAGÓ József. *Kurcsi Minya havasi mesemondó*. Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó, 1969.

FARKAS–SERES 2017 – FARKAS Nóra és SERES Nóra. „A magyar gyerekirodalmi fordítás történetének vázlatos áttekintése”. *Fordítástudomány* 19, 2. sz. (2017): 58–82.

FEKETE 1975 – FEKETE Gézőné. *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai (1825–1973)*. Budapest: MTA Könyvtára, 1975.

FELSMANN [1876?] – FELSMANN József. *Német olvasókönyv: Deutsches Lesebuch für Mittelschulen mit deutschen und ungarischen Anmerkungen*. Budapest: Lampel, [1876?].

FIRTINGER 1888 – FIRTINGER Károly. „Magyarország és társországainak könyvnyomdái”. In *Magyar nyomdászok évkönyve* 3. Szerkesztette Ács Mihály, 103–130. Budapest: Franklin, 1888.

FOX 2020 – Adam FOX. *The Press and the People: Cheap Print and Society in Scotland 1500–1785*. Oxford: University Press, 2020.

FUCHS–SZÉP 1884 – FUCHS János és SZÉP József. *Magyar olvasókönyv nyelvtannal: Népiskolák 2. oszt.: Tekintettel a miniszteri tantervben előírt beszéd és értelem-gyakorlatokra és a városi viszonyokra*. Budapest: Lampel, 1884.

GAAL 1822 – Georg von GAAL. *Mährchen der Magyaren*. Wien: Druck und Verlag von J. B. Wallishauser, 1822.

GAAL 1857–1860 – GAAL György. *Magyar népmesegyűjteménye*. Sajtó alá rendezte KAZINCZY Gábor és TOLDY Ferenc. 3 köt. Pest: Pfeifer Ferdinánd-Emich Gusztáv, 1857–1860.

GÄRTNER 2007 – GÄRTNER Petra. „Grimm-mesék és illusztrációik a 19. századból”. *Alba Regia: A Székesfehérvári Szent István Király Múzeum Évkönyve* 36 (2007): 7–24.

GÁSPÁR–KOVÁCSI 1848 – GÁSPÁR János és KOVÁCSI Antal. *Magyar-olvasókönyv tanodák és magán-növendékek használatára*. Néhány pályatárs közremunkálásával dolgozák és szerkeszték GÁSPÁR János és KOVÁCSI Antal. Kolozsvár: özvegy Barrané és Steinnál, 1848.

GÉCZI 1989 – GÉCZI János. *Ungi népmesék és mondák*. Új magyar népköltési gyűjtemény 23. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

GERSZI 1960 – GERSZI Teréz. *A magyar kőrajzolás története a XIX. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960.

GERSZI–BODNÁR 2003 – GERSZI Teréz és BODNÁR Szilvia. *A fametszet. A sokszorosított grafika története 1*. Budapest: Szépművészeti Múzeum, 2003.

GOETHE 1995 – Johann Wolfgang GOETHE. *Ős-Faust*. Fordította JÉKELY Zoltán. Budapest: Kossuth Kiadó, 1995.

GOLDBERG 1997 – Christine GOLDBERG. „The Donkey Skin Folktale Cycle (AaTh 510B)”. *Journal of American Folklore* 110 (1997): 28–46.

GÖNCZI 1948 – GÖNCZI Ferenc. *Göcsej népköltészete*. Zalai tudományos gyűjtemény 1. Zalaegerszeg: Zalai Táj- és Népkutató Munkaközösség, 1948.

GRÄTZ 1988 – Manfred GRÄTZ. *Das Märchen in der deutschen Aufklärung: Vom Feenmärchen zum Volksmärchen*. Stuttgart: Metzler, 1988.

GRIMM 1812–1815 – Brüder GRIMM. *Kinder- und Haus-Märchen*. Gesammelt durch die Brüder GRIMM. 2 köt. Berlin: Realschulbuchhandlung, 1812–1815.

GRIMM 1819 – Brüder GRIMM. *Kinder- und Haus-Märchen*. Gesammelt durch die Brüder GRIMM. 2 köt. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Berlin: G. Reimer, 1819.

GRIMM 1837 – Brüder GRIMM. *Kinder- und Hausmärchen*. Gesammelt durch die Brüder GRIMM. 2 köt. Dritte vermehrte und verbesserte Auflage. Göttingen: Druck und Verlag der Dieterichischen Buchhandlung, 1837.

GRIMM 1843 – Brüder GRIMM. *Kinder- und Hausmärchen*. Gesammelt durch die Brüder GRIMM. 2 köt. Fünfte, stark vermehrte und verbesserte Auflage. Göttingen: Druck und Verlag der Dieterichischen Buchhandlung, 1843.

GRIMM 1856 – Brüder GRIMM. *Kinder- und Hausmärchen*. Gesammelt durch die Brüder GRIMM. Dritter Band. Dritte Auflage. Göttingen: Verlag der Dieterichischen Buchhandlung, 1856.

GRIMM 1857 – Brüder GRIMM. *Kinder- und Hausmärchen*. Gesammelt durch die Brüder GRIMM. 2 köt. Große Ausgabe. Siebente Auflage. Göttingen: Verlag der Dieterichischen Buchhandlung, 1857.

GRIMM 1861 – *Gyermek s házi regék GRIMM után*. Fordította NAGY István. Ifjusági könyvtár 2–3. 2 köt. Pest: Engel és Mandello, 1861.

GRIMM 1878 – GRIMM testvérek. *Gyermekmesék*. GRIMM testvérek után fordította HALÁSZ Ignác. Budapest: Eggenberger, 1878.

GRIMM 1890 – *Kis mesekönyv: Grimm testvérek gyűjteményéből válogatott mesék 5–8 éves gyermekek számára*. Forgó bácsi könyvtára 3. Budapest: Eggenberger, 1890.

GRIMM [1894] – *Grimm meséi*. Gyűjtötte és átdolgozta ZEMPLÉNI P. Gyula. Budapest–Bécs: Deubler [1894].

GRIMM [1899] – *Gyermekmesék*. GRIMM testvérek után fordította HALÁSZ Ignác. Budapest: Athenaeum, [1899].

GRIMM [1891–1903] – GRIMM. *Grimm legszebb tündérmeséi*. Átdolgozta GYULA BÁCSI [ZIGÁNY Árpád]. 12 színes képpel. Budapest: Beer E. és Társa, azelőtt Kosmos műintézet, é. n. [1891–1903].

GRIMM 1902 – *Grimm meséi*. Az ifjúság számára kiválogatta és átdolgozta ENDREY Zoltán Tivadar. Budapest: Pannonia, 1902.

GRIMM [1906 k.] – *A legszebb mesék*. Összegyűjtötték a GRIMM testvérek. A magyar ifjak és leányok számára meséli ENDREI Zalán. Budapest: Beer E. és Társa, [1906k.].

GRIMM [1914] – *Grimm testvérek összegyűjtött meséi*. Magyarra átültette BENEDEK Elek. Budapest: Lampel, [1914].

GRIMM [1948] – GRIMM. *Válogatott mesék*. Az ifjúság számára fordította SZONDY György. K. SÁVELY Dezső rajzaival. Budapest: Dante, [1948].

GRIMM 1980 – Brüder GRIMM. *Kinder- und Hausmärchen*. Ausgabe letzter Hand mit den Originalanmerkungen der Brüder GRIMM, 3 köt. Herausgegeben von Heinz RÖLLEKE. Stuttgart: Reclam, 1980.

GRIMM 1986 – GRIMM. *Grimm legszebb meséi*. Magyarra átdolgozta RÓNAY György. NAGY Géza rajzaival. Bukarest: Kriterion, 1986.

GRIMM 2009a – Jacob és Wilhelm GRIMM. *Családi mesék*. Fordította és az utószót írta ADAMIK Lajos és MÁRTON László. Pozsony: Kalligram, 2009.

GRIMM 2009b – Jacob és Wilhelm GRIMM. *Német mondák*. Fordította és az utószót írta ADAMIK Lajos és MÁRTON László. Pozsony: Kalligram, 2009.

GRIMM 2012 – Brothers GRIMM. *German Popular Stories*. Adapted by Edgar TAYLOR. Edited by Jack ZIPES. Kent: Crescent Moon, 2012.

GRIMM 2016 – GRIMM. *Az oroszlán és a béka: Ismeretlen Grimm-mesék*. Fordította ADAMIK Lajos és MÁRTON László. Budapest: Kalligram, 2016.

GRIMM, J. 1822 – Jacob GRIMM. *Deutsche Grammatik* von Grimm. Göttingen: Dietrich, 1822.

GRIMM, J. 1835 – Jacob GRIMM. *Deutsche Mythologie*. Göttingen: Dieterichschen Buchhandlung, 1835.

GRIMM, J. 1968 – Jacob GRIMM. *Circular wegen Aufsammlung der Volksposie: Wien 1815*. Facsimile. Mit einem Nachwort von Kurt RANKE, herausgegeben von Ludwig DENECKE. Kassel: Brüder Grimm-Museum, 1968.

GULYÁS J. 2010 – GULYÁS Judit. „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?": *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010.

GULYÁS J. 2015 – GULYÁS Judit. „A szóbeliség értéke, értelmezése és a folklorisztika önmeghatározása”. In *Médiák és váltások: Identitások és médiák 2*, szerkesztette NEUMER Katalin, 11–29. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet–Gondolat Kiadó, 2015.

GULYÁS J. 2016 – GULYÁS Judit. „Egy skót népmese gyűjtemény magyar recepciója: Arany János: *Nyugot-felföldi népmondák*”. *Ethnographia* 127, 4. sz. (2016): 520–542.

GULYÁS J. 2018 – GULYÁS Judit. „Arany László meseértelmezése”. In *EthnoLore XXXV*, szerkesztette ISPÁN Ágota Lídia, MAGYAR Zoltán és LANDGRAF Ildikó, 405–454. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018.

GULYÁS J. 2020 – GULYÁS Judit. „Az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* meséi és mesegyűjtői”. In *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve* 28, szerkesztette SZAKÁL Anna és TEKEI Erika, 51–100. Kolozsvár: Krizsa János Néprajzi Társaság, 2020.

GULYÁS P. 1978 – GULYÁS Pál. *Magyar írói álnév lexikon: A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*. Második, változatlan kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.

GUNNELL 2022 – Terry GUNNELL, ed. *Grimm Ripples: The Legacy of the Grimms' Deutsche Sagen in Northern Europe*. National Cultivation of Culture 30. Leiden–Boston: Brill, 2022.

HAASE 1993a – Donald HAASE, ed. *The Reception of Grimms' Fairy Tales: Responses, Reactions, Revisions*. Detroit: Wayne State University, 1993.

HAASE 1993b – Donald HAASE. „Yours, Mine, Or Ours?: Perrault, The Brothers Grimm, and the Ownership of Fairy Tales”. *Merveilles & Contes* 7, 2. sz. (1993): 383–402.

HALÁSZ 1884 – HALÁSZ János. [Cím nélkül]. *Magyar Nyelvőr* 13 (1884): 429–430.

HALÁSZ 1902 – HALÁSZ János. „Enike”. *Magyar Nyelvőr* 31 (1902): 115–116.

HALÁSZ 1908 – HALÁSZ Ignác. „Tündérszép Majlona”. *Magyar Nyelvőr* 37 (1908): 185–187, 237–238, 284–286, 333–335.

HAMERŠAK 2014 – Marijana HAMERŠAK. „No-Name Tales: Early Croatia Translations of the Grimms' Tales”. In *Grimms' Tales around the Globe: The Dynamics of Their International Reception*. Edited by Vanessa JOOSEN and Gillian LATHEY, 19–37. Detroit: Wayne State University Press, 2014.

HARRIES 2003 – Elizabeth Wanning HARRIES. *Twice upon a Time: Woman Writers and the History of the Fairy Tale*. Princeton–New Jersey: Princeton University Press, 2003.

HEINER 2012 – Heidi Anne HEINER, ed. *Cinderella Tales from Around the World: Fairy Tales, Myths, Legends and Other Tales with Cinderellas*. Lexington: Sur La Lune Press, 2012.

HEINRICH 1877 – HEINRICH Gusztáv. *Német olvasókönyv középiskolai használatra: III. rész, A gymn. és reáliskolák 3. oszt. szám[ára]*. Budapest: Eggenberger, 1877.

HELLE 1998 – HELLE Mária. *Czéh Sándor magyaróvári nyomdász-kiadó illusztrációinak mintakönyve az 1836 és 1875 közötti évekből*. Budapest: Ballasi Kiadó, 1998.

HELLE 2015 – HELLE Mária. *A vásári cédulától az agrárszakkönyvekig: A magyaróvári Czéh-nyomda kiadványainak bibliográfiája, 1836-tól 1909-ig*. Nemzeti téka. Budapest: Gondolat–OSZK, 2015.

HENNIG–LAUER 1985 – Dieter HENNIG und Bernhard LAUER. *Die Brüder Grimm Dokumente ihres Lebens und Wirkens*. Herausgegeben von Dieter HENNIG und Bernhard LAUER. Ausstellungskataloge im Auftrag der Veranstaltungsgesellschaft 200 Jahre Brüder Grimm 1. Kassel: Weber und Weidemeyer, 1985.

HENSZLMANN 1847 – HENSZLMANN Imre. „A népmese Magyarországon”. *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1, 2. félév (1847): 81–86, 100–106, 117–122, 133–141, 152–156, 164–172, 181–188, 200–207, 213–220, 228–236, 321–324, 346–349, 361–366, 379–380.

HERMANN 2017 – HERMANN Zoltán. „Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez”. In *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúság irodalom kézikönyve*, szerkesztette HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton és SZEKERES Nikoletta, 15–31. Budapest: Fiatal Írók Szövetsége, 2017.

HERMANN 2018 – HERMANN Zoltán. „A meseszövegek közlésének szöveggenetikai szempontjairól”. In *Az Arany család mesegyűjteménye: Az Arany család kéziratos mese- és találógyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*, szerkesztette DOMOKOS Mariann és GULYÁS Judit, 145–162. Budapest: Universitas Kiadó, 2018.

HERRMANN 1891 – HERRMANN Antal. *Német olvasókönyv és nyelvtan mindkét nembeli polgári iskolák számára, III*. Budapest: Méhner, 1891.

HOPKIN 2019 – David HOPKIN. „Ballads and Broad­sides in France: Accounting for an Absence”. In *Cheap Print and the People: European Perspectives*

on *Popular Literature*, edited by David ATKINSON and Steve ROUD, 60–94. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2019.

HORGER 1908 – HORGER Antal. *Hétfalusi csángó népmesék*. Magyar népköltési gyűjtemény 10. Budapest: Athenaeum, 1908.

IPOLYI 1853 – IPOLYI Arnold. „Beiträge zur deutschen Mythologie aus Ungarn”. *Zeitschrift für Deutsche Mythologie und Sittenkunde* 1, 3. sz. (1853): 257–272.

IPOLYI 1854 – IPOLYI Arnold. *Magyar mythologia*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1854.

IPOLYI 1855 – IPOLYI Arnold. „Magyar népmesék: Kiadja Erdélyi János” [rec.]. *Magyar Sajtó* 1, 82. sz. (1855): 1–3.

IPOLYI 1858 – IPOLYI Arnold. „A magyar népmeseügy s különösen Gaal György mesegyűjteménye”. *Új Magyar Muzeum* 8, 10. sz. (1858): 413–424.

IPOLYI 2006 – IPOLYI Arnold. *A tengeri kisasszony: Ipolyi Arnold kéziratoss folklorgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858*. Közreadja BENEDEK Katalin. Magyar népköltészet tára 6. Budapest: Balassi Kiadó, 2006.

JAKAB–NAGY 1864 – JAKAB István és NAGY György. *Új évi Nemzeti Színházi zsebkönyv 1864-dik évre*. Kiadták JAKAB István és NAGY György, a kolozsvári dalszintársulat sugói. Kolozsvár: Ev. Ref. Főtanoda, 1864.

JOLLES 2006 [1930] – André JOLLES. *Einache Formen. Einfache Formen: Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorable, Märchen, Witz*. 8. unveränderte Auflage. Tübingen: Max Niemayer Verlag, 2006.

JONES 1990 – Steven Swann JONES. *The New Comparative Method: Structural and Symbolic Analysis of the Allomorphs of „Snow White”*. FFC 247. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1990.

JOOSEN 2014 – VANESSA JOOSEN. „Snow White and Her Dedicated Dutch Mothers: Translating in the Footsteps of the Brothers Grimm”. *Marvels&Tales*, 28, 1. sz. (2014): 88–103.

JOOSEN–LATHEY 2014 – VANESSA JOOSEN and GILLIAN LATHEY, eds. *Grimms’ Tales around the Globe: The Dynamics of Their International Reception*. Detroit: Wayne State University Press, 2014.

K. 1866 – K. KÁLMÁN. „Egy népmeséről”. *Vasárnapi Ujság* 13, 20. sz. (1866): 242.

KALIAMBOU 2007 – MARIA KALIAMBOU. „The Transformation of Folktales and Fairy Tales into Popular Booklets”. *Marvels&Tales*, 21, 1. sz. (2007): 50–64.

KÁLMÁN BÁCSI [1875] – KÁLMÁN BÁCSI. *Tündérvilág*. Képekkel. Összegyűjtötte KÁLMÁN BÁCSI. Budapest: Légrády, [1875].

KÁLMÁNY 1914 – KÁLMÁNY LAJOS. *Hagyományok: Mesék és rokonművek*. I. Gyűjtötte és jegyzetekkel ellátta KÁLMÁNY LAJOS. Vác: Néphagyományokat-gyűjtő társaság, 1914.

KARÁDY 1847 – KARÁDY IGNÁC. *Regék*. Nagyobb gyermekek számára alkalmazá KARÁDY IGNÁC. Pest: Heckenast, 1847.

KARÁDY 1848a – KARÁDY IGNÁC. *Elemi nevelés szülők és nevelők használatára*. Pozsony: [k. n.], 1848.

KARÁDY 1848b – KARÁDY IGNÁC. *Don Quichotte de la manche*. Nagyobb gyermekek számára kidolgozott munka után mulatságos olvasmányul fordította KARÁDY IGNÁC. Pest: Heckenast, 1848.

KARÁDY–GAÁL [1895] – KARÁDY J. *Regék és mesék*. Grimm regéinek felhasználásával átdolgozta GAÁL MÓZES. Harmadik, bővített kiadás. Budapest: Franklin, [1895].

KATONA 1986 – KATONA Imre. „Ponyva”. In *Világirodalmi Lexikon*, szerkesztette SZERDAHELYI István, 10: 743–744. 18 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986.

KAT. 1895 – KAT. [KATONA Lajos]. „Hófehérke”. In *A Pallas nagy lexikona: Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben*, 9: 270. 16 köt. Budapest: Pallas, 1895.

KATONA 2011 – KATONA Imre. *Tengöri Hereberi Atyámuram: Palásti Annuska meséi: Katona Imre csongrádi népmese gyűjtése 1941–42-ből*. Szerkesztette BEREZNAI Zsuzsanna és GEORGIÁDES Ildikó. A szöveget gondozta, a kísérő tanulmányt írta, a szómagyarázatokat összeállította: BEREZNAI Zsuzsanna. Csongrád: Csongrád megyei Levéltár, 2011.

KATONA–SZEMERKÉNYI 1981 – KATONA Imre és SZEMERKÉNYI Ágnes. „Ponyva”. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula, 4: 260–261. 5 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.

KATONA–VOIGT 1981 – KATONA Imre és VOIGT Vilmos. „Ponyvairódalom”. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula, 4: 261–264. 5 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.

KAZINCZY 1837 – KAZINCZY Gábor. „A' halál, mint keresztatyja: Angol után”. *Athenaeum* 1, 27. sz. (1837): 215–216.

KELEMEN 1964 – KELEMEN Zoltán. *Tolna megyei székely népmesék*. Szerkesztette DÉGH Linda. Szekszárd: Szekszárdi Nyomda, 1964.

K. J. 1860 – K. J. „Ifjusági könyvtár” [ism.]. *Protestáns Egyházi s Iskolai Lap* 3 (1860): 1640–1644.

KOSZINOWSKI–LEUSCHNER 1985 – Ingrid KOSZINOWSKI und Vera LEUSCHNER, Hg. *Ludwig Emil Grimm 1790–1863: Maler. Zeichner. Radierer*. Ausstellungskataloge im Auftrag der Verlagsgesellschaft 200 Jahre Brüder Grimm 2. Kassel: Weber und Weidemeyer, 1985.

KLINDA 1987 – KLINDA Mária, szerk. *A Szüry-gyűjtemény katalógusa*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1987.

KNAPP-TÜSKÉS 2004 – KNAPP Éva és TÜSKÉS Gábor. *Populáris grafika a 17–18. században*. Budapest: Balassi, 2004.

KONSZA 1957 – KONSZA Samu. *Háromszéki magyar népköltészet: Konsza Samu gyűjteménye*. Szerkesztette és a bevezetőt írta FARAGÓ József. Marosvásárhely: Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1957.

KOVÁCS Á. [1943] – KOVÁCS Ágnes. *Kalotaszegi népmesék*. 2 köt. Új magyar népköltési gyűjtemény 5–6. Budapest: Franklin, [1943].

KOVÁCS Á. 1944 – KOVÁCS Ágnes. „A kalotaszegi Ketesd népmesekincse”. *Erdélyi Múzeum* 49, 3–4. sz. (1944): 386–423.

KOVÁCS Á. 1969 – KOVÁCS Ágnes. „A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai I: Arany László magyar népmesegyűjteménye”. In *Népi Kultúra–Népi Társadalom II–III*. Szerkesztette DIÓSZEGI Vilmos, 177–214. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969.

KOVÁCS Á. 1975 – KOVÁCS Ágnes. „L'enfant de Marie (AaTh 710)”. *Acta Ethnographica* 24 (1975): 453–461.

KOVÁCS Á. 1977a – KOVÁCS Ágnes. „A békakirályfi”. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula, 1: 239. 5 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977.

KOVÁCS Á. 1977b – KOVÁCS Ágnes. „Anyám megölt, apám megevett...”. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula, 1: 114. 5 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.

KOVÁCS Á. 1977c – KOVÁCS Ágnes. „A 20. században rögzített magyar népmeseszövegek 19. századi nyomtatott forrásai II: Benedek Elek: *Magyar mese- és mondavilág I–V*.” In *Népi Kultúra–Népi Társadalom IX*. Szerkesztette KÓSA László, 139–188. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977.

KOVÁCS Á. 1979a – KOVÁCS Ágnes. „A halálkoma”. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula, 2: 417–418. 5 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

KOVÁCS Á. 1979b – KOVÁCS Ágnes. „Hamupipóke”. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula, 2: 455–456. 5 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

KOVÁCS Á. 1979c – KOVÁCS Ágnes. „A hű szolga”. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula, 2: 614–616. 5 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

KOVÁCS Á. 1981– KOVÁCS Ágnes. „Az öztestvér”. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula 4: 146–147. 5 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.

KOVÁCS Á. 1982a – KOVÁCS Ágnes. „Szűz Mária keresztlánya”. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula, 5: 141. 5 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.

KOVÁCS Á. 1982b – KOVÁCS Ágnes. „Arany Juliska és Arany László meséi”. In *Arany János tanulmányok*, szerkesztette NOVÁK László, 495–530. Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei 2. Nagykőrös: Nagykőrösi Arany János Múzeum, 1982.

KOVÁCS I. 1985 – KOVÁCS I. Gábor. „Bucsánszky Alajos útja a kalendárium- és ponyva-tömegtermeléshez”. *Magyar Könyvszemle* 101 (1985): 1–17.

KOVÁCS I. 1989 – KOVÁCS I. Gábor. *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

KOZOCSA 1963 – KOZOCSA Sándor. „Grimmsche Märchen in Ungarn”. In *Brüder Grimm Gedenken I: Gedenkschrift zur hundertsten Wiederkehr des Todestages von Jacob Grimm*, herausgegeben von Ludwig DENECKE, Ina-Maria GREVERUS és Gerhard HEILFURTH, 559–574. Marburg: Elwert, 1963.

KÖHLER 1979 – Ines KÖHLER. „Brüderchen und Schwesterchen”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 2: 919–921. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

KÖHLER-ZÜLCH 2007 – Ines KÖHLER-ZÜLCH. „Die drei Spinnfrauen”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 12: 1064–1068. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

KRIZA 1863 – KRIZA János. *Vadrózsák: Székely népköltési gyűjtemény*. Első kötet. Kolozsvár: Stein, 1863.

KRIZA 1956 – KRIZA János. *Székely népköltési gyűjtemény: Összesítő válogatás a kiadott és kéziratok hagyatékából*. A verses részt GERGELY Pál, a meséket KOVÁCS Ágnes gondozta. 2 köt. Budapest: Magvető Kiadó, 1956.

KRIZA 1961 – KRIZA János. *Az álomlátó fiú: Székely népmesék*. Válogatta és szerkesztette KOVÁCS Ágnes. Budapest: Móra, 1961.

KRÍZA 2000 – KRÍZA Ildikó. „Dömötör Ákosra emlékezve.” *Ethnographia* 111 (2000): 214–219.

KROHN 1931 – Kaarle KROHN. *Übersicht über einige Resultate der Märchenforschung* von Kaarle Krohn: FFC 96. Helsinki: Academia Scientarium Fennica, 1931.

KRZYŻANOWSKI 1959 – Julian KRZYŻANOWSKI. „Two Old-Polish Folktales”. *Fabula* 2 (1959): 83–91.

KUBINYI-VAHOT 1853 – KUBINYI Ferencz és VAHOT Imre, szerk. *Magyarország és Erdély képekben I*. Pest: Emich Gusztáv, 1853.

KUNTÁR 1957 – KUNTÁR Lajos. *Az arany rózsafa: Vasi népmesék*. Budapest: Móra, 1957.

KÜLLŐS 2004 – KÜLLŐS IMOLA. *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzse- és motívumtörténeti vizsgálata*. Budapest: L'Harmattan, 2004.

LAMMEL–NAGY 2005 – LAMMEL Annamária és NAGY Ilona. *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Budapest: Osiris 2005.

LANTAI 1898a – LANTAI Károly. *Hófehérke, vagy a hét törpe története*. Budapest: Löbl Dávid, 1898.

LANTAI 1898b – LANTAI Károly. *Hamupipőke vagy a szegény lány diadalának csodás története*. Budapest: Löbl Dávid, 1898.

LATHEY 2010 – Gillian LATHEY. *The Role of Translators in Children's Literature: Invisible Storytellers*. New York: Routledge, 2010.

LAUER 1998 – Bernhard LAUER. „Dorothea Viehmann und die Brüder Grimm”. *Märchenspiegel* 9, 2. sz. (1998): 36–42.

LÁZÁR 1899 – LÁZÁR István. „Alsófehér vármegye magyar népe: Etnografiai tanulmány”. In *Alsófehér vármegye monográfiája. I. kötet: Második rész: Alsófehér vármegye néprajza*. Nagy-enyed: Nagyenyedi Könyvnyomda és Papírárugár Részvénytársaság, 1899.

LENGYEL 1999 – LENGYEL Ágnes. „A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegyeiről”. In *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 7: Írás, írott kultúra, folklór*, szerkesztette KESZEG Vilmos, 160–182. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 1999.

LENGYEL 2006 – LENGYEL Ágnes. „A 19. század második felében megjelent vallásos ponyvanyomtatványok illusztrációiról”. In *Kép, képmás, kultusz*, szerkesztette BARNÁ Gábor, 211–218. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék, 2006.

LEYDEN 1801 – John LEYDEN. *Complaynt of Scotland: Written in 1548: With a preliminary dissertation and glossary*. Edinburgh: Archibald Constable, 1801.

LISZKA 2013 – LISZKA József. „A halhatatlan Békakirály: Adalékok az első számú Grimm-mese kelet-közép-európai adaptációihoz”. *Eruditio – Educatio* 8, 1. sz. (2013): 3–32.

LISZKA 2016a – LISZKA József. „A Grimm testvérek Békakirály (ATU 440) című meséjének interetnikus összefüggéseihez”. In LISZKA József. *Határvidekek: Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából*, 327–340. Komárom–Somorja: Fórum, 2016.

LISZKA 2016b – LISZKA József. „A bátyjait kereső leány (ATU 451) meséjének közép-európai összefüggéseihez”. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* 5, 3. sz. (2016): 21–34.

LOSCHDORFER 1935 – Anna LOSCHDORFER. „Bakonyi német (sváb) falvaink szerepe a magyar népi hagyományok megőrzésében”. *Ethnographia* 46 (1935): 76–79.

LOSCHDORFER 1937 – Anna LOSCHDORFER. „Dalbetétes népmesék”. *Ethnographia* 48 (1937): 346–361.

Lox 2008 – Harlinda Lox. „Totenvogel”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 13: 824–829. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

LUKÁCS 1860 – LUKÁCS Pál. *Kis mesélgető*. Pest: Heckenast, 1860.

MNL 1977–1982 – *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula. 5 köt. Budapest: Akadémiai, 1977–1982.

MNK 1982–2001 – *Magyar népmesekatalógus*. Főszerkesztő Kovács Ágnes. 10 köt. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1982–2001.

MNK 1 – *A magyar állatmesék katalógusa: AaTh 1–299*. Szerkesztette Kovács Ágnes és BENEDEK Katalin. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1987.

MNK 2 – *A magyar tündérmesék típusai: AaTh 300–749*. Szerkesztette DÖMÖTÖR Ákos. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988.

MNK 3 – *A magyar legendamesék típusai: AaTh 750–849.* Szerkesztette BERNÁT László. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1982.

MNK 4 – *A magyar novellamesék típusai: AaTh 850–999.* Szerkesztette BENEDEK Katalin. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1984.

MNK 5 – *A magyar rászédett ördög-mesék típusai: AaTh 1030–1199.* Szerkesztette SÜVEGH Veronika. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1982.

MNK 6 – *A rátótiádák típusmutatója: A magyar falucsúfolók típusai: AaTh 1200–1349.* Szerkesztette KOVÁCS Ágnes és BENEDEK Katalin. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1990.

MNK 7/A – *A magyar népmesék tréfakatalógusa: AaTh 1350–1429.* Szerkesztette VÖÖ Gabriella és VEHMAS Marja. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1986.

MNK 7/B – *A magyar népmesék trufa- és anekdotakatalógusa: AaTh 1430–1639.* Szerkesztette VEHMAS Marja és BENEDEK Katalin. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988.

MNK 7/C – *A magyar népmesék trufa- és anekdotakatalógusa: AaTh 1640–1874.* Szerkesztette VEHMAS Marja és BENEDEK Katalin. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1989.

MNK 8 – *A magyar hazugságmesék katalógusa: AaTh 1875–1999.* Szerkesztette KOVÁCS Ágnes és BENEDEK Katalin. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1989.

MNK 9 – *A magyar formulamesék katalógusa: AaTh 2000–2399.* Szerkesztette KOVÁCS Ágnes és BENEDEK Katalin. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1990.

MNK 10/1 – *Összefoglaló bibliográfia: Cigány mesemondók repertoárjának bibliográfiája.* Összeállította és a bevezetést írta BENEDEK Katalin. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2001.

MAILAND 1905 – MAILAND Oszkár. *Székelyföldi gyűjtés.* Gyűjtötte és szerkesztette MAILAND Oszkár. Magyar népköltési gyűjtemény 7. Budapest: Athenaeum, 1905.

MAILÁTH 1825 – JOHANN MAILÁTH. *Magyarische Sagen und Maerchen.* Brünn: Trassler, 1825.

MAJLÁTH 1864 – GRÓF MAJLÁTH János. *Magyar regék, mondák és népmesék*. GRÓF MAJLÁTH János után KAZINCZY Ferencz. Sajtó alá rendezte KAZINCZY Gábor. Pest: Heckenast, 1864.

MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 1875 – *Magyar Statisztikai Évkönyv*. V. évfolyam 3. kötet. Szerkeszti és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest: Athenaeum, 1875.

MARKÓ [1927] – MARKÓ Miklós, szerk. *A magyar cigányzenészek története a XVI. századtól mostanáig*. Budapest: Thália-Kultura Műintézet [1927].

MÁRKUS 1984 – MÁRKUS Kinga. „A madárrá változott fiú: Az AaTh 720 néhány iráni meseváltozatáról”. *Ethnographia* 95 (1984): 31–52.

MÁRTON 2021 – MÁRTON László. „Bátor Csikó”. In MÁRTON László. *Bátor Csikó: Drámák*, 90–144. Budapest: Kalligram, 2021.

MARZOLPH 2014 – Ulrich MARZOLPH. „Das wunderbare Vogelherz”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 14: 292–295. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

MERÉNYI 1861 – MERÉNYI László. *Eredeti népmesék*. 2 köt. Pest: Heckenast, 1861.

MERÉNYI 1862 – MERÉNYI László. *Sajóvölgyi eredeti népmesék*. 2 köt. Pest: Heckenast, 1862.

MÓKA BÁCSI 1894 – MÓKA BÁCSI [HALÁSZ Ignác]. „A békakirály: Mese”. *Pesti Napló* 45, 63. sz. (1894): 25–26.

MÓKA BÁCSI 1898 – MÓKA BÁCSI [HALÁSZ Ignác]. „A békakirály”. *Budapesti Napló* 3, 243. sz. (1898): 13–14.

MÓKA BÁCSI [1897–1905] – MÓKA BÁCSI [HALÁSZ Ignác]. *Legszebb magyar mesék: Az ifjuságnak és népnek meséli MÓKA BÁCSI, I–IV*. Budapest: Lampel, é. n. [1897–1905].

MOLNÁR [1892?] – MOLNÁR I[gnác]. „Hófehérke”. In *A 12 óriás vagy a hamis feleség és a varázsgyűrű: A legszebb elbeszélések és legszebb mesék*. Gyűjtötte MOLNÁR I. Magyar regék gyöngyei. Budapest: Müller, [1892?]: 35–44.

MÓNUS 1993 – MÓNUS Imre. „Czéh Sándor kölcsön könyvtára Magyaróvárott a 19. században”. *Magyar Könyvszemle* 109 (1993): 450–459.

MOSER 1977 – Dietz-Rüdiger MOSER. *Die Tannhäuser-Legende: Eine Studie über Intentionalität und Rezeption katechetischer Volkserzählungen zum Buß-Sakrament*. Berlin: Walter de Gruyter, 1977.

MOSER 1982 – Dietz-Rüdiger MOSER. „Christliche Märchen: Zur Geschichte, Sinndeutung und Funktion einiger »Kinder- und Hausmärchen« der Brüder Grimm”. In *Gott im Märchen*, herausgegeben von Jürgen JANNING et al., 92–113. Kassel: Röth, 1982.

MOSER-RATH 1987 – Elfriede MOSER-RATH. „Gevatter Tod”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 5: 1224–1233. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

Mot. – Stith THOMPSON. *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folk-Tales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*. 6 köt. Bloomington: Indiana University Press, 1955–1958.

MÍKOS 2010 – MÍKOS Éva. *Árpád pajzsa: A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században*. Szóhagyomány. Budapest–Pécs: MTA Néprajzi Kutatóintézete–PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék–L'Harmattan, 2010.

MÍKOS 2015 – MÍKOS Éva. „Regék a magyar előkorból: Folklor, irodalom és közköltészet Tatár Péter Rege kunyhójában”. In *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 4. Szerkesztette Csörsz Rumen István, 387–405. Budapest: Reciti, 2015.

MIKOS–CSÖRSZ 2019 – Éva MIKOS and Rumen István CSÖRSZ. „Cheap Print in Eighteenth- and Nineteenth-Century Hungary”. In *Cheap Print and the People: European Perspectives on Popular Literature*. David ATKINSON and Steve ROUD, eds. 274–306. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2019.

MUNKÁSI 1863 – MUNKÁSI Kálmán. *Tündérvilág mesékben: Mulattató olvasmányok az ifjúság számára*. Összegyűjté MUNKÁSI Kálmán. Képes kiadás. Debreczen: Telegdi Lajos, 1863.

MUNKÁSI 1864 – MUNKÁSI Kálmán. *Mulattató regefüzér az ifjúság és nép számára*. Debreczen: Okolicsányi, 1864.

N. N. 1847 – N. N. [Giambattista Basile Pentameron] (ism.). *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1, 3. sz. (1847): 47–48.

N. N. 1849 – N. N. „Közelebbi nevezetes események a’ nagy katolikus világban”. *Katolikus Néplap* 2, 8. sz. (1849): 63–64.

N. N. 1853 – N. N. „Hirharang”. *Hölgyfutár* 4, 60. sz. (1853): 255–256.

N. N. 1856 – N. N. „Nemzeti színházi hírek”. *Hölgyfutár* 7, 148. sz. (1856): 607.

N. N. 1859a – N. N. [Cím nélkül]. *Vasárnapi Ujság* 6, 3. sz. (1859): 35.

N. N. 1859b – N. N. [Cím nélkül]. *Budapesti Hírlap* 7, 107. sz. (1859): [2].

N. N. 1860 – N. N. [Cím nélkül]. *Hölgyfutár* 11, 146. sz. (1860): 1258.

N. N. 1861 – N. N. *Rege-csarnok*. Pest: Geibel Armin, 1861.

N. N. 1866a – N. N. [Cím nélkül]. *Nefelets* 8, 50. sz. (1866): 603.

N. N. 1866b – N. N. [Cím nélkül]. *Magyarország és a Nagyvilág* 2, 49. sz. (1866): 783.

N. N. 1879 – N. N. „Gyászrovat”. *Hölgyek Lapja* 3, 19. sz. (1879): 228.

N. N. 1880 – N. N. „Az aranyhaju királyleány, vagy: A kővé vált hű szolga”. *Magyar- és Erdélyországi Családi Képes Naptár 1880-dik szökő évre, mely naptár tartalmára nézve oly elkerülhetetlen házi kincs, mondhatjuk megbecsülhetetlen könyvtár, hogy minden családban nemcsak az ifjagnál, de korosabbaknál is hasznos tudományok, valamint szivderítő olvasmányok kézi könyveül szolgálhat* 23 (1880): 53–62.

N. N. 1881a – N. N. „Lapunk szerkesztőjét...”. *Hölgyek Lapja* 5, 20. sz. (1881): 238.

N. N. 1881b – N. N. „Az arany madár, vagy: A bűvös oroszlán, bűvös medve, bűvös farkas, bűvös róka és bűvös nyúl”. *Magyar és Erdélyországi Családi Képes Naptár 1881-dik közönséges évre, mely naptár tartalmára nézve oly elkerülhetetlen házi kincs, mondhatjuk megbecsülhetetlen könyvtár, hogy minden családban nemcsak az ifjagnál, de korosabbaknál is, hasznos tudományok, valamint szivderítő olvasmányok kézi könyveül szolgálhat* 21 (1881): 5–17.

N. N. [1888] – N. N. *Legszebb regegyűjtemény: Tizenkét mese a jó gyermekek számára.* Tizenkét színnyomatú képpel Offtender K. tanár aquarelljei után. Budapest: Lauffer Vilmos, [1888].

N. N. 1896a – N. N. „Gyászrovat”. *Budapesti Hírlap* 16, 13. sz. (1896): 7.

N. N. 1896b – N. N. „Halálozások”. *Vasárnapi Ujság* 43, 3. sz. (1896): 46.

N. N. 1901 – N. N. „Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből”. *Központi Értesítő* 26, 15. sz. (1901): 237–252.

N. N. 1903 – N. N. „Házasság”. *Budapesti Hírlap* 23, 111. sz. (1903): 6.

N. N. 1913 – N. N. „Halál a temetésen”. *Budapesti Hírlap* 33, 168. sz. (1913): 12.

NAGY G.–ERDÉSZ 1985 – NAGY Géza és ERDÉSZ Sándor. *Karcsai népmesék II.* Új magyar népköltési gyűjtemény 20. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.

NAGY I. 2015 – NAGY Ilona. „A Grimm testvérek mesegyűjteményéről”. In NAGY Ilona. *A Grimm-meséktől a modern mondáig: Folklorisztikai ta-*

nulmányok, szerkesztette GULYÁS Judit, 15–63. Szóhadomány. Budapest: L'Harmattan–MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 2015.

NAGY Z. 2010 – NAGY Zoltán. *Fanyűvő Jankó: Palócföld meséi és mondái Nagy Zoltán gyűjtésében*. Sajtó alá rendezte BENEDEK Katalin. Magyar népköltészet tára 10. Budapest: Balassi Kiadó, 2010.

NAMÉNYI 1902 – NAMÉNYI Lajos. „A nagyváradi nyomdászat a XIX. században”. *Magyar Könyvszemle* 10 (1902): 127–145.

NAUBERT 1789–1792 – [Benedikte NAUBERT]. *Neue Volksmärchen der Deutschen*. 4 köt. Leipzig: Weygandsche Buchhandlung, 1789–1792.

NOVÁK 1927–1929 – NOVÁK László. *A nyomdászat története*. 7 köt. Budapest: Világosság, 1927–1929.

N. SZABÓ–ZOMBORI 2010 – N. SZABÓ Magdolna és ZOMBORI István, szerk. *Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában*. Devotio Hungarorum 14. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 2010.

NYIRI 2013 – NYIRI Istvánné. *Hétszínvarázs olvasókönyv 2: A 2. évfolyam számára*. Budapest: Oktatási Hivatal, 2013.

OITTINEN 2000 – Riitta OITTINEN. *Translating for Children*. New York–London: Garland, 2000.

ORTUTAY 1940 – ORTUTAY Gyula. *Fedics Mihály mesél*. Új magyar népköltési gyűjtemény 1. Budapest: Egyetemi Magyarságtudományi Intézet, 1940.

ORTUTAY 1960 – ORTUTAY Gyula. „A Grimm-mesék”. In ORTUTAY Gyula. *Írók, népek századok*, 343–347. Budapest: Magvető, 1960.

ORTUTAY 1963 – ORTUTAY Gyula. „Jacob Grimm és a magyar folklorisztika”. *Ethnographia* 74 (1963): 321–336.

ORTUTAY–DÉGH–KOVÁCS 1960 – *Magyar népmesék*. Szerkesztette és a bevezetőt írta ORTUTAY Gyula. A meséket válogatta és jegyzetekkel ellátta

DÉGH Linda és Kovács Ágnes. 3 köt. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960.

ÓSZ 1901 – ÓSZ János. „Hajnal-csillag: Székely népmese”. *Ethnographia* 12 (1901): 321–325.

PAAL 1879 – PAAL Gyula. „A királyfi felesége”. *Magyar Nyelvőr* 8 (1879): 280–281.

PAP 1865 – PAP Gyula. *Palóc népköltemények*. Gyűjtötte és kiadta PAP Gyula. Sárospatak: Forster, 1865.

PAPP 2012 – PAPP Júlia. *Könyv és kép a 19. század elején: Blaschke János (1770–1833) illusztrációinak katalógusa I–II*. Budapest: Argumentum–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2012.

PAPP 2021 – PAPP Júlia. „Az 1526. évi mohácsi csata helyszínének emlékezete”. *Történelmi Szemle* 63, 3. sz. (2021): 383–425.

PATAKY 1951 – PATAKY Dénes. *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*. Budapest: Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951.

PENAVIN 1971 – PENAVIN Olga. *Jugoszláviai magyar népmesék*. Új magyar népköltési gyűjtemény 16. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971.

PERGER 2018 – PERGER Gyula. „Egy vidéki nyomda által kiadott »Világi dallok« Czéh Sándor verses ponyvái”. In *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 6, szerkesztette Csörsz Rumen István, 229–254. Budapest: Reciti, 2018.

PERRAULT 1965 – Charles PERRAULT. *Mesék*. Fordította az Eötvös Loránd Tudományegyetem Francia Intézetének munkaközössége GYERGYAI Albert vezetésével. [Budapest]: Magyar Helikon, 1965.

PETRIK 1885 – PETRIK Géza. *Magyar Könyvészet 1860–1875: Jegyzéke az 1860–1875. években megjelent magyar könyvek- és folyóiratoknak*. Összeál-

lította és tudományos szakmutatóval ellátta PETRIK Géza. Budapest: Magyar Könyvkereskedők Egylete, 1885.

PILINYI 1992 – PILINYI Péter. „Bucsánszky Alajos: A »pórnép« nyomdá-sza”. *Typographia* 124, 12. sz. (1992): 8.

PINTÉR 1891 – PINTÉR Sándor. *A népmesékről XIII eredeti palóczmesével.* Írta és leírta PINTÉR Sándor. Losoncz: Kármán-társulat könyvnyomdája, 1891.

POGÁNY 1978 – POGÁNY Péter. *A magyar ponyva tüköre.* Budapest: Magyar Helikon, 1978.

POGÁNY 1983 – POGÁNY Péter. *Riadj magyar!: 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakrónikái.* A kötet anyagát fölkutatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta POGÁNY Péter. Magyar hírmondó. Budapest: Magvető, 1983.

POGÁNY 1991 – POGÁNY Szaléz. „A régi magyar vásári ponyvakiadványok képanyagának elemzése”. In *Corona fratrum: Dr. Szennay András főapát úrnak 70. születésnapjára*, közreadják rendtársai, 365–375. Pannonhalma: [Pannonhalmi Főapátság], 1991.

PROKOPP 1973 – PROKOPP Gyula. „Ipolyi Arnold népirat-gyűjtése”. *Magyar Könyvszemle* 89 (1973): 387–389.

PULSZKY 1840 – PULSZKY Ferenc. „Népmondák”. *Athenaeum: Tudományok' és Szépművészetek' Tára* 4, 11. sz. (1840): 161–169.

P. SZENTMÁRTONI 1944 – P. SZENTMÁRTONI Kálmán. *Székely népmesék.* Összegegyűjtötte P. SZENTMÁRTONI Kálmán. Kolozsvár: Minerva, 1944.

PUSZTAI 1902 – PUSZTAI Ferencz. *Nyomdászati enciklopédia: Az összes grafikai tudományok ismerettára.* Budapest: Pallas, 1902.

-R 1835 – -R. „Der Tod als Pathe: Eine Sage: Aus dem Englischen” *Allgemeine Theaterzeitung und Originalblatt für Kunst, Literatur, Musik, Mode und geselliges Leben* 28, 4. sz. (1835): 13–14.

RÁDULY 1978 – RÁDULY János. *A vízitündér leánya: Kis-Küküllő-menti népmesék*. Kolozsvár: Dacia, 1978.

RANKE 1934 – Kurt RANKE. *Die zwei Brüder: Eine Studie zur vergleichenden Märchenforschung: FFC 114*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1934.

RANKE 1979 – Kurt RANKE. „Die zwei Brüder”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 2: 912–919. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

REIFFERSCHIED 1878 – Alexander REIFFERSCHIED, Hg. *Freundesbriefe von Wilhelm und Jacob Grimm mit Unmerkungen*. Heilbronn: Henninger, 1878.

RÉVÉSZ 2001 – RÉVÉSZ Emese. „Képi elbeszélés és popularizálás az 1850 és 1870 közötti sajtóban megjelent történeti képek példáján”. *Művészettörténeti Értesítő* 50, 1–2. sz. (2001): 147–172.

RÉVÉSZ 2015 – RÉVÉSZ Emese. *Kép, sajtó, történelem: Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között*. Budapest: Argumentum Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2015.

RIEDL 1858 – RIEDL Anselm Mansvet [RIEDL Szende]. *Magyarische Grammatik*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1858.

RIEDL 1873 – RIEDL Szende. „Emlébeszéd Grimm Jakab felett”. *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* 3, 9. sz. (1873): 1–12.

RÓNA-SKLAREK 1912 – Elisabet RÓNA-SKLAREK. „Einige Grimmsche Märchen im Ungarischen Volksmunde”. In *Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésről*, szerkesztette GRAGGER Róbert, 3–15. Budapest: Hornyánszky, 1912.

ROOTH 1951 – Anna Brigitta ROOTH. *The Cinderella Cycle*. Lund: Gleerup, 1951.

ROTH 1979 – Klaus ROTH. „Chapbook”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, her-

ausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 2: 1232–1240. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

ROTH 1998 – Klaus ROTH. „Crossing Boundaries: The Translation and Cultural Adaptation of Folk Narratives”. *Fabula* 39 (1998): 243–255.

ROTH 2019 – Klaus ROTH. „Street Literature in South-Eastern Europe: The Example of Bulgaria”. In *Cheap Print and the People: European Perspectives on Popular Literature*, edited by David ATKINSON and Steve ROUD, 252–273. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2019.

RÖHRICH 1979 – Lutz RÖHRICH. „Der Froschkönig und seine Wandlungen”. *Fabula* 20 (1979): 170–192.

RÖHRICH 1981 – Lutz RÖHRICH. „Drache, Drachenkampf, Drachentöter”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 3: 787–820. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

RÖHRICH 1987a – Lutz RÖHRICH. „Froschkönig”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 5: 410–424. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

RÖHRICH 1987b – Lutz RÖHRICH. *Wage es, den Frosch zu küssen!: Das Grimmsche Märchen Nummer Eins in seinen Wandlungen*. Köln: Diederichs, 1987.

RÖLLEKE 1975 – Heinz RÖLLEKE, Hg. *Die älteste Märchensammlung der Brüder Grimm: Synopse der handschriftlichen Urfassung von 1810 und der Erstdrucke von 1812*, herausgegeben und erläutert Heinz RÖLLEKE. Bibliotheca Bodmeriana 1. Cologny–Genève: Fondation Martin Bodmer, 1975.

RÖLLEKE 1985 – Heinz RÖLLEKE. *Die Märchen der Brüder Grimm: Eine Einführung*. Munich: Artemis, 1985.

RÖLLEKE 1986a – Ulrike MARQUARDT und Heinz RÖLLEKE. *Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm*. Transkriptionen und

Kommentare in Verbindung mit Ulrike MARQUARDT von Heinz RÖLLEKE. Vergrößerter Nachdruck der zweibändigen Erstausgabe von 1812 und 1815 nach dem Handexemplar des Brüder Grimm-Museums Kassel mit sämtlichen handschriftlichen Korrekturen und Nachträgen der Brüder Grimm. 3 köt. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986.

RÖLLEKE 1986b – Heinz RÖLLEKE. „The »Utterly Hessian« Fairy Tales by »Old Marie«: The End of a Myth”. In *Fairy Tales and Society: Illusion, Al-lusion, and Paradigm*, edited by Ruth B. BOTTIGHEIMER, 287–300. Philadel-phia: University of Pennsylvania Press, 1986.

RÖLLEKE 1987 – Heinz RÖLLEKE. „Fürchten lernen”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählfor-schung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 5: 584–593. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

RÖLLEKE 2008 – Heinz RÖLLEKE. „Von dem Machandelboom”, „Von dem Fi-scher un syner Fru”: *Zwei Märchen*. Herausgegeben und kommentiert von Heinz RÖLLEKE. Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 2008.

RÖSCH 1928 – Erich RÖSCH. *Der getreue Johannes: Eine vergleichende Mär-chenstudie von E. RÖSCH*: FFC 77. Helsinki: Academia Scientarium Fennica, 1928.

SCHENDA 1970 – Rudolf SCHENDA. *Volk ohne Buch: Studien zur Sozialge-schichte der populären Lesestoffe: 1771–1910*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1970.

SCHENDA 1976 – Rudolf SCHENDA. *Die Lesestoffe der kleinen Leute: Studien zur populären Literatur im 19. und 20. Jahrhundert*. München: Beck, 1976.

SCHENDA 1993 – Rudolf SCHENDA. *Von Mund zu Ohr: Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa*. Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, 1993.

SCHMITZ 1972 – Nancy SCHMITZ. *La Mesongère (conte-type 710)*. Préface de Marie-Louise TENÈZE. Québec: Les Presses de l’Université Laval, 1972.

SCHOOF 1953 – Wilhelm SCHOOF. *Briefe der Brüder Grimm an Savigny*. Aus dem Savignyschen Nachlaß herausgegeben in Verbindung mit Ingeborg SCHNACK von Wilhelm SCHOOF. Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Hessen und Waldeck 23/1. Berlin-Bielefeld: Erich Schmidt Verlag, 1953.

S. DOBOS 1962 – S. DOBOS Ilona. *Egy somogyi parasztszalád meséi*. A meséket összegyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta S. DOBOS Ilona. Új magyar népköltési gyűjtemény 10. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962.

SHAVIT 1986 – Zohar SHAVIT. *The Poetics of Children Literature*. Athens: University of Georgia Press, 1986.

SEBESTYÉN 1979 – SEBESTYÉN Ádám. *Bukovinai székely népmesék I*. Szekszárd: Kiadja a Tolna megyei Tanács V. B. Könyvtára, 1979.

SEBESTYÉN 1983 – SEBESTYÉN Ádám. *Bukovinai székely népmesék III*. Szekszárd: Kiadja a Tolna megyei Tanács V. B. Könyvtára, 1983.

SHOJAEI KAWAN 1993 – Christine SHOJAEI KAWAN. „Der treue Johannes”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 7: 601–610. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

SHOJAEI KAWAN 1996 – Christine SHOJAEI KAWAN. „Mädchen sucht seine Brüder”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 8: 1354–1366. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

SHOJAEI KAWAN 1997 – Christine SHOJAEI KAWAN. „Schneewittchen”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 12: 130–140. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

SHOJAEI KAWAN 2008 – Christine SHOJAEI KAWAN. „Brief Literary History of *Snow White*”. *Fabula* 49 (2008): 325–342.

SOLYMOSSY 1913 – SOLYMOSSY Sándor. „Idegen mesék meghonosodása”. *Ethnographia* 24 (1913): 1–8.

SUTTON 1996 – Martin SUTTON. *The Sin-complex: A Critical Study of English Versions of the Grimms' Kinder- und Hausmärchen in the Nineteenth Century*. Kassel: Brüder Grimm-Gesellschaft, 1996.

SÜVEGH 2002 – SÜVEGH Veronika. „»...világi énekkel tölté meg a száját...«: A Kisnyomtatványtár ponyvagyűjteménye”. In *A Nemzeti Könyvtár Kisnyomtatványtára*, szerkesztette CSEH Mária, 179–198. Budapest: OSZK–Osiris, 2002.

SZABÓ 2009 – SZABÓ Sámuel. *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi OLOSZ Katalin. Budapest–Marosvásárhely: Európai Folklor Intézet–Mentor Kiadó, 2009.

SZEMERKÉNYI 2009 – SZEMERKÉNYI Ágnes. *Szólások és közmondások*. Budapest: Osiris, 2009.

SZIKLAY [1905] – SZIKLAY János. *Kis mesekönyv a magyar ifjuság számára*. Átdolgozta dr. SZIKLAY János. Öt színes nyomású és számos más képpel második kiadás. Budapest: Révai és Salamon könyvnyomdája, [1905].

SZINNYEI 1891–1914 – SZINNYEI József. *Magyar írók élete és munkái*. 14 köt. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1891–1914.

SZÓMADÉVA 1974 – SZÓMADÉVA. *Mesefolyamok óceánja: Szanszkrit mesék*. Válogatta, fordította és a jegyzeteket írta VEKERDI József. Népek meséi. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1974.

TAMÁS 2018 – TAMÁS Ildikó. „Nyelvrokonság, műfordítás, népköltészet az Arany János által szerkesztett Szépirodalmi Figyelő és Koszorú hasábjain”. In *Ethno-Lore XXV*, szerkesztette ISPÁN Ágota Lídia, LANDGRAF Ildikó

és MAGYAR Zoltán, 43–83. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 2018.

TÁNCZOS 1870 – TÁNCZOS István. *A nagyapó regéi*. Gyermeknek számára összeszerkeszté TÁNCZOS István. Debreczen: Telegdy, 1870.

TATAR 1987 – MARIA TATAR. *The Hard Facts of the Grimms' Fairy Tales*. Princeton–New Jersey: Princeton University Press, 1987.

TATÁR 1862 – TATÁR Péter [MEDVE Imre]. „Óvás”. *Pesti Napló* 13, 3760. sz. (1862): [2.]

TESZ 1967–1976 – BENKŐ Loránd. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerkesztő BENKŐ Loránd. 3 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1976.

TOMKOWIAK 1993 – Ingrid TOMKOWIAK. *Lesebuchgeschichten: Erzählstoffe in Schullesebüchern 1770–1920*. Berlin–New York: de Gruyter, 1993.

TÓTH E. 1940 – TÓTH Ervin. „A régi magyar fametszőművészet története”. *Debreceni Szemle* 14, 12. sz. (1940): 317–324.

TÓTH L. 1837 – TÓTH Lőrinc. „Néphit, 's népbabonák poesise”. *Athenaeum*, 1 (1837): 722–725.

TÖRÖK 2019 – TÖRÖK Zsuzsa. „A nemzet özvegye: Vachott Sándorné írói pályája”, *Irodalomismeret* 30 (2019): 93–114.

TRÓCSÁNYI 1936 – TRÓCSÁNYI Zoltán. „Megmagyarosított metszetek”. In TRÓCSÁNYI Zoltán. *A történelem árnyékában*, 165–169. [Budapest]: Hungária, 1936.

TURÓCZI-TROSTLER 1936 – TURÓCZI-TROSTLER József. „Világirodalom magyar ponyván”. *Magyar Nyelvőr* 65 (1936): 112–117.

TURÓCZI-TROSTLER 1940 – TURÓCZI-TROSTLER József. *A mese felfedezése és a magyar mese a XVIII. században*. Budapest: Ranschburg Gusztáv, 1940.

TÜSKÉS 2015 – TÜSKÉS Anna. „A Bagó Márton nyomdájában kiadott vallásos ponyvanyomtatványok”. In *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4.* Szerkesztette Csörsz Rumen István, 433–455. Budapest: Reciti, 2015.

TÜSKÉS–KNAPP 2001 – TÜSKÉS Gábor és KNAPP Éva. *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: Források, formák, közvetítők.* Budapest: Osiris, 2001.

ÚJVÁRY 2010 – ÚJVÁRY Zoltán. „Egy Grimm-rémese magyar változata”. In ÚJVÁRY Zoltán. *Száz kis írás: Mondák, anekdoták, szólások*, 141–147. Debrecen: Ethnica, 2010.

ÚMTSZ 1979–2010 – *Új Magyar Tájszótár.* Főszerkesztő B. LŐRINCZY Éva. 5 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

UTHER 1991 – Hans-Jörg UThER. „Illustration”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 7: 45–82. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

UTHER 2004 – Hans-Jörg UThER. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography.* I. *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales with an Introduction.* II. *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales.* III. *Appendices.* FFC 284–286. 3 köt. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 2004.

UTHER 2013 – Hans-Jörg UThER. *Handbuch zu den „Kinder- und Hausmärchen” der Brüder Grimm: Entstehung- Wirkung- Interpretation.* 2. vollständig, überarbeitete Auflage. Berlin: de Gruyter, 2013.

VACHOTT 1861a – VACHOTT Sándorné. *Gyermekvilág: Elbeszélések, regék, mesék, dalok és versek: Természettani és történeti képek: Útleírások és népmertetések, gyermekjátékok rébuszok s.a.t. 8–12 éves gyermekek számára.* Írta és összegyűjtötte VACHOTT Sándorné. Pest: Heckenast, 1861.

VACHOTT 1861b – VACHOTT Sándorné. „A hét holló: Mese: Grimm után”. *Anyák Hetilapja* 1, 19. sz. (1861): 149–150.

VACHOTT 1867 – VACHOTT Sándorné. *Ünnepi ajándék: Mulattató elbeszélések, versek, mesék s adomák, 6-10 éves gyermekek számára.* Szerkeszti VACHOTT Sándorné. Pest: Heckenast, 1867.

VADERNA 2017 – VADERNA Gábor. *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben.* Budapest: Universitas, 2017.

VAHOT 1984 – VAHOT Imre. *Magyarföld és népei eredeti képekben: Föld- és népmeséi, statisztikai és történeti folyóirat.* FÉNYES Elek és LUCZENBACHER János felügyelése mellett szerkesztette és kiadta VAHOT Imre. A kötetet SEBESTYÉN Lajos gondozta. Budapest: Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1984.

VAZ DA SILVA 2015 – FRANCISCO VAZ DA SILVA. „Fairy-tale symbolism”. In *The Cambridge Companion to Fairy Tales*, edited by MARIA TATAR, 97–116. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

VAYERNÉ 1984 – VAYERNÉ Zibolen Ágnes. *Moritz von Schwind.* Budapest: Corvina 1984.

VERES 1875 – VERES Imre. „Népmesék”. *Magyar Nyelvőr* 4 (1875): 138–139.

VERHEIJ 2016 – TALITHA VERHEIJ. „The Dissemination of a Fairy Tale in Popular Print: Cinderella as a Case Study”. In *Cinderella across Cultures: New Directions and Interdisciplinary Perspectives*, edited by MARTINE HENNARD DUTHEIL DE LA ROCHÈRE, GILLIAN LATHEY, MONIKA WOZNIAK, CRISTINA BACCHILEGA, RUTH B. BOTTIGHEIMER and KATHRYN HOFFMANN, 113–123. Detroit: Wayne State University Press, 2016.

VILLÁNYI 1989 – VILLÁNYI Péter. *Tündérmesék a zabari néphagyományban.* Gömör néprajza 20. Debrecen: KLTE, 1989.

VILLÁNYI 2022 – VILLÁNYI Péter. *Galgamácsai népmesék és mondák.* 4 köt. Új magyar népköltési gyűjtemény 27. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2022.

VOIGT [1963] 2007–2009a – VOIGT Vilmos. „A Grimm mesék magyar fordításai”. In VOIGT Vilmos. *Mesésző: Tanulmányok mesékről és mesekutatás-*

ról, 122–125. Budapest: MTA–ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, 2007–2009.

VOIGT [1964] 2007–2009b – VOIGT Vilmos. „Új adatok a Grimm-mesék magyar fordításaihoz”. In VOIGT Vilmos. *Meseszó: Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*, 126. Budapest: MTA–ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, 2007–2009.

VOIGT 2012 – VOIGT Vilmos. „Németországból, Ausztrián keresztül Magyarországra: Grimm hatás a magyar népmesére”. In *Acta Ethnologica Danubiana: Az Etnológiai Központ Évkönyve* 14, szerkesztette LISZKA József, 27–36. Komárom: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2012.

WEHSE 1981 – Rainer WEHSE. „Cinderella”. In *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, herausgegeben von Kurt RANKE, Rolf Wilhelm BREDNICH et al. 3: 39–57. 15 köt. Berlin–New York: de Gruyter, 1977–2015.

WOZNIAK 2014 – Monika WOZNIAK. „Polishing the Grimms’ Tales for a Polish Audience: Die Kinder und Hausmärchen in Poland”. In *Grimms’ Tales around the Globe: The Dynamics of Their International Reception*, edited by Vanessa JOOSEN and Gillian LATHEY, 39–58. Detroit: Wayne State University Press, 2014.

ZILLER 1865 – T[uisikon] ZILLER. *Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht*. Nach ihrer wissenschaftlichen und praktisch-reformatorischen Seite entwickelt von Dr. Prof. T. ZILLER. Leipzig: Peritzsch, 1865.

ZILLER 1886 – T[uisikon] ZILLER. *Materialien zur speziellen Pädagogik*. Dresden: Bleyl und Kämmerer, 1886.

ZIPES 1988 – Jack ZIPES. *The Brothers Grimm: From Enchanted Forests to the Modern World*. New York: Routledge, 1988.

ZIPES 2001 – Jack ZIPES. *The Great Fairy Tale Tradition: From Straparola and Basile to the Brothers Grimm*. Selected, translated and edited by Jack ZIPES. New York–London: WW Norton, 2001.

ZIPES 2008 – Jack ZIPES. „What Makes a Repulsive Frog so Appealing: Memetics and Fairy Tales”. *Journal of Folklore Research* 45, 2. sz. (2008): 109–143.

ZIPES 2015 – Jack ZIPES. *Grimm Legacies: The Magic Spell of the Grimms' Folk and Fairy Tales*. Princeton–Oxford: Princeton University Press, 2015.

Summary

Grimm Tales in Hungarian Chapbooks (1850–1900)

The tales from the collection *Kinder- und Hausmärchen* became widespread in the second half of the 19th century in the Hungarian-language printed literature. In this process, the cheap, illustrated popular publications, the chapbooks, played an important intermediary role. The present sourcebook provides an insight into the early Hungarian reception of the Grimm tales and gives an anthology of 19th-century Hungarian Grimm chapbook-tales in verse and prose, with all the original woodcut illustrations. The introduction essay and the notes draw attention to the written channels of the spread of tales, to the layered Hungarian-language textual tradition of the Grimm fairy tales, and to the folklorization process by which some of the Grimm fairy tales became part of the Hungarian oral tradition.

Zusammenfassung

Grimm-Märchen in der ungarischen Populärliteratur (1850–1900)

Einzelne Märchen aus der Sammlung *Kinder- und Hausmärchen* der Brüder Grimm fanden in Ungarn bereits in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts Verbreitung, als Teil des gedruckten Schrifttums in ungarischer Sprache. In diesem Vermittlungsprozess spielten die billigen und illustrierten populären Werke, die Einblattdrucke und Blockbücher eine wichtige Rolle, da sie in hoher Auflage gedruckt und somit weit verbreiteten waren.

Die vorliegende Quellenpublikation gewährt Einblick in die frühe ungarische Rezeptionsgeschichte der Grimm-Märchen und bietet eine originaltreue Auswahl aus den populärliterarischen Vers- und Prosagattungen des 19. Jahrhunderts, mit allen ursprünglichen Holzschnittillustrationen. Der begleitende Aufsatz und die Notizen konzentrieren sich auf die schriftlichen Kanäle der Märchenvermittlung, die Schichten der ungarischen Texttradition der Grimm-Märchen, ferner auf jenen Prozess der Folklorisierung, in dem die Mehrheit dieser Märchen zum Bestandteil der ungarischen mündlichen Überlieferung geworden ist.